GHANAVRITHAM.

BY

KORADA RAMACHANDRA SASTRI GARU,

Late Senior Telugu Pandit,

Noble College, Masulipatam.

WITH

INTRODUCTION & NOTES.

BY

K. RAMAKRISHNAIYA, B. A.,

Published by

Korada Lakshmi Manoharam.

April 1917.

[*Price* 1—8—0

ఎర్రాట.

ప్రథమస్సర్గః.

పే.	పం.	తప్పు.	ఒప్పు.	పే.	పం.	తప్పు.	ఒప్పు.
2	9	అనట	అనట	36	1	వార్తాం	వారాం
3	27	చెప్పబడిన	చెప్పబడినరీతిగా	40	17	వహాస్తే	వహాంతే
6	21	వాక్కేకాక	నాకను			పేజి 40 తరువాత 45-4	పేజీలు
8	21	సిద్ధిం	సిద్ధిః			ను 41--44 గా	గెంచవలెను.
11	8	వినిన	వీనిని	41	17	నిలచి	తలచి
11	17	సుపాం	సుపాం	44	23	నట్టిన్ని	నట్టిము
11	20	జేత	చేత	46	7	మద్దరైు	మద్దరైు
15	15	దేవీయు	దేవిను	46	18	నల్లనియగ	నల్లనిపగ
16	17	చున్నా	చున్నయా	50	12	నాసనం	నాసపం
19	7	జీవితాశః	జీవితా	50	17	తొంప	పండమువంటి తొడ
19	11	నేదియు	నేది				
21	5	సకిల	సలిల	55	4	కంపితయుద్ర	కంపితమేఘ
21	6	వోష్ణే	వోష్ణై	58	11	నాలికా	నాలిగా
21	7	మత్తయాత్	మయాతత్	59	11	దావులీను	దావ్రులసీను
21	11	నేదందాని	నేదంనిదా	60	17	పెట్టులైన	ప్పలైన
21	13	శ్వరి	శ్వరి	60	20	మందు	మందును
21	24	చూపి	చూపియంతటన్	61	2	సమర్థము	సామర్థ్యము
23	2	బిబము	బింబము	65	22	కశ్చిచ్చి	కశ్చిచ్ఛ
23	19	నికోన	సికోన	68	17	ఎదిరి	స్వపరబలము
27	25	సూచించు	సూచింప	74	7	బంధితులు	బద్ధులను
32	25	తవ	తవ = నీ	76	23	పరిపాకులు	పరిపాకుల
32	27	సంనీదేహ	సందేహ	76	24	అనరా	అనగా
33	18	తాత్మ	యాత్మ	86	13	చిహ్నె	చిహ్నై
34	23	గణః	గుణః				

ద్వితీయస్సర్గః.

పే.	పం.	తప్పు.	ఒప్పు.	పే.	పం.	తప్పు.	ఒప్పు.
1	13	తనస్నేహితు	తనస్నేహితు	8	12	గడా	గదా
3	7	స్వీయా = బు	స్వీయా = బుద్ధా	8	15	వాలుం	వాదలం
4	17	సవిలా	సలిలా	9	5	దృంచె	దుర్గించె
15	9	చనుదెంచు	చనుదెంచె	9	10	నామో	నాదో
15	25	దేవియనుపా	దేవ్యుపా	10	14	[illegible]	[illegible]
16	24	మసదృశ	మనుమాసదృశ	10	17	దిమతి	మతి
17	3	కట్టుకొయున్న	కం టెనున్న	10	22	మతల	[illegible]

ద్వితీయస్సర్గకి.

పుట	పంక్తి	తప్పు.	ఒప్పు.
10	22	ఆకెపర్వ్ణము	అకర్వ్ణము
11	16	వెంప్రుక్	వెంప్రునక్
12	1	గొట్టియా	గొట్టినా
12	15	మునస్య	మునసస్య
13	2	ప్రాపంచక	ప్రాపంచిక
13	1?	ఉపవిసించి	ఉపవిశించి
14	1	కూర్చుచు	కూర్చు
15	11	కరిప్తే	కల్పితే
16	12	పాకచికత్స	పాకకరత్న
17	2	పలని	వలన
17	3	భోగాక్షేయ	భోగాత్క్షేయ
17	7	కీజమన్యత్	Omit
17	15	ప్రునతన	ప్రునెతమ
18	18	వాచా	మాచా
19	19	సెనా	స్తేనా
19	19	మహో	మహో
20	15	కరుణ	కరణ
21	6	యతు	యాక్షి
21	17	ఛండ	భండ
2	11	ద్యాహ్యతో	వ్యాహ్యతో
	12	కూడయా	కూడనా
	13	యవస్య	యవశ్య
	19	ఖ్యాతాస్యద	ఖ్యాత్యాస్యమ
	15	వాచమ్య	వాచ్యమ
	18	తెల్పియ	తెల్పిన
8	15	కారణమేయ	కారణమాను
32	21	త్స్వభ్యా	త్యభ్యా
33	21	చితమచి	చితమతి
34	24	రసస	సరస
35	11	జ్ఞేయ	జ్ఞేయకాయః
35	11	కాని	కానిదేహముగల
[illegible]	[illegible]	[illegible]	హాడై
36	12	మారిన్య	మాలిన్య
37	15	నుపమేయో	నుపమాన్యో
38	8	కైవేచు	గడఁజేర్చు
39	12	దల్పను	దాల్పను
41	5	నాధు	నాదు
41	6	నాదు	నాధు
42	3	సంగవ్య	సంగమ్య
44	2	శలవ	శలవు
44	12	కలయశ్చి	కలయంశ్చి
44	13	క్షిత	క్షిప
45	5	శంకించుచు	తలంచుచు
46	6	బంధూ	బంధుం
46	9	కలిగిన	కల్గిన
46	10	మీన	మేన
47	1	శ్రీరా	శ్రీకర
49	4	అసిత	అసీత
49	15	శిత	శ్రిత
51	3	ప్రికాపము	ప్రికారము
51	8	ప్రాంను	ప్రాంశు
51	17	పిత	సిత
53	5	మంత్య	మంత
53	12	సందమే	సంగమమే
54	5	మించుటన్	మించులున్
54	6	యయ్యుడున్	యయ్యడన్
56	22	నుడుము	నుఱును
57	1	కార్దా	కార్ధా
57	6	అసూత్ర	అసూత్ర
58	11	మదశూన్య	యుదకశూన్య
58	21	వనిజని	వనజని
59	3	రావక్తః	రారావక్తః
59	24	మితుడం	మిత్రుడన్
61	1	సలుపట	సలుపుట
63	22	టూరిమి	టూర్రిమి
64	3	తద్విజ్ఞాత	వానినుండి తెలిసికొనబడిన
64	12	యత్నతో	యక్షతో

పీఠిక.

ఈకవిచే రచియింపఁబడిన కొన్నిగ్రంథములు చాలకాలము క్రిందనే ముద్రితము లయ్యును కారణాంతరములవలన దేశమునందంతగా వ్యాప్తిఁజెంది యుండలేదు. ఈ "ఘనవృత్తము" నైతమిదివరలో నొకసారి లఘుటీకతోఁ బ్రకటింపఁబడి యుండుట యీకవియందభిమానముగల కొందఱికి మాత్రమే తెలిసియుండును. అట్టివారిలో మాస్నేహితులగు కొందఱీ గ్రంథమాంధ్రతాత్పర్య సహితముగఁ బ్రకటించిన, యత్ కించిత్ జ్ఞానముగల సంస్కృతభాషాభిమానులందఱును గురుసహాయము లేకనే స్వయముగ నర్థానంగలుగు కొనుటకు సమర్థులగుదురని చెప్పి ప్రేరేపించుటచే నీకార్యమునకుం దొడంగితిమి. దీనిని ముద్రించుట చాలకాలము క్రిందటనే మొదలుపెట్టఁ బడినను ఎక్కువధనము కావలసియుండుటచేతను, నతర్కితములగు మఱికొన్ని యంతరాయములచేతను ముద్రణపూర్తియగుట కింతతడవయ్యె. ఇది కాళిదాసుని మేఘసందేశమున కుత్తరకథ యగుటచే నాగ్రంథపాఠకులెల్ల దీనినిగూడఁ జదువనుత్సుకులై యుందురను నమ్మకముతో నెట్లో ఈపునర్ముద్రణము నిర్వహింపఁ బడినది. సంస్కృత శ్లోకములకు సరియగు నాంధ్రపద్యముల వ్రాసియిచ్చి మాకు సహాయంబొనర్చిన బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది అచ్యుతరామశాస్త్రిగారి కనేకవందనముల నర్పించుచున్నాము. ఇదివరలోనే తత్కవికృత సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథముల ముద్రణమునకై చాలధనము వెచ్చించి యుండుటచే, మఱికొన్ని గ్రంథముల వ్రాతప్రతులను ఖిలము గాకుండఁ గాపాడుటకు మాత్రమే సమర్థుల మగుచుంటిమి. గాని వానిని ప్రకటింపఁ జాలమైతిమి. కావున భాషాభిమానము వృద్ధియగుచున్న యీ కాలముననైన మహాజనులీ కవిచేరచియింపఁ బడిన సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథముల నింకఁబ్రకటించుటకుందగు ప్రోత్సాహము నిచ్చెదరు గాక.

ఇట్లు,

కోరాడ రామకృష్ణయ్య.

శ్రీ ర స్తు.

ఘనవృత్తము.

ఉపోద్ఘాతము.

శ్లో॥ బోద్ధారోమత్సరగ్రస్తాః ప్రభవస్స్మయదూషితాః
అబోధోపహతాశ్చాన్యే జీర్ణమంగేసుభాషితం ॥భర్తృహరి.

శ్లో॥ కతిచిదనవబోధదుర్విదగ్ధాః
కతిచనసాధువిదోప్యతన్వసూయాః
కతిచనవిరసాఃకవిత్వపాకే
బతకవితాజనకస్యకించశాత్తా ॥శృంగారసుధార్ణవము॥

లోకములో పరిష్కృష్టంబగు ప్రతిభకును, పరమదారిద్ర్యంబునకు నత్యంతమైత్రియోయన్నట్లు. ఏదేశమందుగాని మహాకవులు పేదకుటుంబముల జనియించి జీవయాత్రగడపుటకే యనేక కష్టముల పాలగుట సాధారణముగ వాఙ్మయచరిత్రలందెల్లయెడలఁ గానంబడు. ఒక్కొకచో మహారాజులు, కవిజనబద్ధాదరులు, భోజులాంధ్రభోజులాయా దేశముల కలంకారభూతులై వెలయుచుందురుగాక. మరియు నాజన్మాంతము దారిద్ర్యపీడితులయ్యును స్వాత్మగౌరవరక్షణాధురంధరులగు పోతనాదులీదేశమున లేకపోలేదు. దేశమునరాజులెంతయౌదార్యవంతులైనను, ఎంతరసజ్ఞులైనను, ఎంతసదయహృదయులైనను, వారియాస్థానములఁ బ్రవేశము దొరకకమున్నే ఎన్నియో కష్టాలు గడుపవలసియుండుటయు, వీరును స్వార్థపరులగుట నచ్చులనెడసనూయాగ్రస్తులగుచుండుటయు, నీ మొదలగు దుస్సాధ్యంబులగు నభ్యంతరములుగల్గుటంజేసి యాకవిశిఖామణులు స్వాతంత్ర్యదీక్షనే బూని “కావ్యకన్యకను కూళలకిచ్చి యప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్ హాలికులైననేమి” యన్నమాటస్మరించుచు నట్టి మహారాజులప్రాపుఁ బడయక యే స్వతంత్రజీవనమున నెట్టెట్లో కాలము వెళ్లించుచు, నెట్టికష్టములనైనఁ గవితామృతాస్వాదనమున మఱచి మహానందాంబుధి నోలలాడుచుం

దురు. మఱియు నొక్కొక్కకాలమున కవితయందలి రుచిమారుచుండు టచేతనో, ప్రభుప్రలాదరబుద్ధిలేని వారగుటచేతనో, స్వానుభూతిలేక కవియాశయము గ్రహింపఁజేరనిదుర్విమర్శకుల పాలఁబడుటచేతనో, కొందఱుమహాకవులు తమ యొఱయాలకించువారు లేక "జీర్ణమంగేసుభాషితం" మని యొక్కొక్కప్పుడు విచ్ఛిన్నులగుచుందురు. కానివారిప్రతిభయు, అప్రతిహతంబైవెలిఁగెడి యంతశ్శక్తియు వారినాయాకవితోద్యమమునఁ బురికొల్పుచునేయుండును. ఒకవేళ విషమావస్థలమెలంగవలసివచ్చినచో శాంతంబగు బుద్ధిబలంబును ద్రఢంబగు మనోనిశ్చయమునూతగాఁ గొని యెట్టికష్టపారమునైనఁ దరించి, పరమానంద దాయకంబగు నాకవితాసామ్రాజ్యంబునందు నిరంకుశాధికారమున వర్తింతురు. ఈ సామ్రాజ్యము భావనాశక్తికల్పితము, దీనినేలువారే మూర్ధాభిషిక్తులు. ఇందలి వస్తువులత్యంతరమణీయంబులు. రసగర్భితములు, పరమార్థోపదేశకంబులు. ఇచట నున్నంతవఱకు వీరినైహికచింతలేవియు బాధింపఁజాలవు. ఇచట వీరికృత్యములు విధివిహితములుగాని మనుష్యమాత్రకల్పితములుకావు. వీరికల్పనలు ప్రకృతిప్రసిద్ధంబగు నీశ్వరసృష్టికి ప్రతిబింబములు. వీరిదృష్టికి మఱుగనునదే లేదు. ఇట్టికల్పాంతస్థాయియగు నీమహాసామ్రాజ్యమునకు చక్రవర్తులగు వీరికొకరి యాశ్రయమేల? ఎట్టిమహీధవులైనను వీరికి సాదనతులే. క్షణికంబగు నీభూసామ్రాజ్యముయొక్క సంబంధమువలననే శాశ్వతంబై నీభూభాగమునవెలయుచుండు. ఈసామ్రాజ్యముల రెంటికిని పరస్పరసంబంధమతినిబిడము. ఎంతమంది సార్వభౌములే కాదు సామంతరాజులును దయాశాశ్రితులను కవిరాజుల శాశ్వతకీర్తి నందఁగాని లోకమునఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచియుండలేదు? వీరిప్రాపువలననే వారలోకమునకు స్మరణీయులగుచున్నవారనుట సాహసముకాదు. కావుననే,

శ్లో॥ జ్యాం దుర్బలవాక్ప్రసరః సరసంకర్ణే మహాకవిః
కామ్యంస్ఫుటమా కల్పమనల్పం ప్రతనోతియశః పరస్యాపి॥
తత్కీర్తిసురసదన ప్రభృతిని నష్టేతథాహికాలేన
నభవేన్నామాపి తతో యదినస్యుః సుకవయోరాజ్ఞాం॥

అనిమన పెద్దలు చెప్పియున్నారు. కాని యశ్శరీరసజ్ఞులగు భూపాలు
రయాదరణవలననేగద యే పల్లెటూరనో జీవనోపాధిలేక నిజదారసు
తోదరపోషణార్థమై పాటుబడుచు కష్టజీవులై యేమూలనో యంత
రింప వలసిన మహాకవులెందఱో సుస్వాస్థ్యములఁ గాంచి చీకుచింతలేక
వారికాలమంతయు యథేచ్ఛముగఁ గవితాసతిని సేవించుటయు వారి
కృతులు దేశమున వ్యాపించి శాశ్వతకీర్తివడయుటయును సంభవించిన
ది. అట్లయ్యు నికనెందఱో మిగుల దుర్గమంబులగు నారాజనగరులఁ
బ్రవేశము దొరకకుంటచే నెట్టెట్లో కాలంబుగడపి చనుటవలన నమూ
ల్యములగు వారికృతులు వ్యాప్తిఁజెందకుంటయు క్రమముగా నంతరిం
చిపోఁగా మిగిలినవి యీకాలమునఁ బసిబట్టి వెదకుచుంటచే నచ్చట
చ్చట దొరకుటయు మనము చూచుచున్నారము. సామాన్యముగా
మహాకవులును వారిప్రతిభయు వెంటనే యంగీకరింపఁబడి లోకముచేఁ
దగిన సన్మానముంబడయుట చాలయరుదు. అందు వెనుకటి మనదేశ
స్థితిలోఁ జెప్పనదే లేదు. ఇంతకు వెనుక నెంతకాలముక్రిందనో ఆంగ్లే
యదేశమున డాక్టరు జాన్‌సన్ (Dr. Johnson) వలెనే యింతకుము
న్నే మనదేశమున నాత్మస్వాతంత్ర్యమును గౌరవమును పరాకాష్ఠతో
నిలుపుకొనిన పరమభాగవతశిఖామణియగు పోతనామాత్యుఁడు, కవిత
కును, రాజాశ్రయమునకును గలసంబంధమును తెగగొట్టివేసిన నీదే
శజనులద్దాని గ్రహించుటకసమర్థులగుటచే గాబోలు. వాఙ్మయమున
నాశ్రయాపేక్షతప్పదయ్యె. దీనికి రెండు ముఖ్యకారణములు గోచరించు.
ఈదేశమున జనులకు సత్వము లేదు. పూర్వమునుండియు పారమార్థి
కచింతయు వేదాంతగోష్ఠియు నెక్కుడగుటచే నైహికకృత్యములయం
దుఁ గొంతయనాదరభావముఁ గలిగియుండ, గాఁ గ్రమమున నాహా
స్తవజ్ఞానము నైజమగు నాస్తిక్యము నంతరించుటచే నది దాంభికవ్రి
తముక్రింద డిగినది. కాని వీరు గతానుగతికముగఁ బూర్వపుటాచార
ములను పద్ధతుల ననుసరించుచు వచ్చుచుండిరి. ఒకానొకప్పుడొక
చోట నూతన సత్వము బయలుదేరిన నడిగొప్పయెడారిలో నీటిబుగ్గవ
లెనే యించుకసేపు జనులమనముల నలరించి తాను శాశ్వతకీర్తివడ

యుటేగాని సంఘమునంతనుద్బోధించుటకు సమర్థంబగుటలేదు. కావు
న సంఘభావము జాతిజీవనమును నవి మనవాగిలో నిప్పుడిప్పుడే మొల
కలెత్తుచున్నవి. ఇట్టి సమయముల సంఘమునలేని నూతనాదర్శము
లు, అభ్యుదయ చిహ్నములు, తజ్జీవితాదర్శంబగు కవితకు మాత్రమె
ట్లుగచ్చును. జాతిజీవితమునకును కవితకును సంబంధమునిత్యము ఏనాఁ
డు సంఘమున స్వాతంత్ర్యము ఆత్మగౌరవము అభ్యుదయేచ్ఛ మొదల
గు నున్నతాదర్శములు ప్రతివ్యక్తియొక్కయు మనములనాకర్షించియుం
డునో యానాఁడే కవితయు జీవముకలదై ప్రకాశించుచుండును. కాని
నాఁడు ప్రతిభయు నూతనవికాసములేక యారోగ్యములేనివాని కుత్సా
హశక్తివలెనే, క్షీణించుటంజేసి యత్కించిత్పాండిత్యబలంబున వెను
కటి మార్గముల వదలిపెట్టలేక యెట్లో యనుకరింపఁజూచుచు నేవోకొ
న్ని జీవకళలేని వికృతి రూపంబులగు కవితలమాత్రము వాడమించు
చుండును. ఇట్టి పాండిత్యప్రకర్షయే ఫలముగా గలిగిన నీకవితలు
సామాన్యజనులకు దురవగాహంబులగుటచే వీనికి నాశ్రయమొకటి
యవసరము. మరియు దేశమున విద్యావ్యాప్తి తగినంతగ లేకపోవుట
చేఁ గవితకును సామాన్యజనంబునకును సంబంధంబు తక్కువ. జనసా
మాన్యమొక కవియొక్క గుణదోషముల గ్రహించి, మండనఖండనా
దిసామర్థ్యము గలిగియుండిన గవితకాశ్రయాపేక్ష తగ్గిపోవును. ఇప్పటికి
చాల కాలమునుండి యాంగ్లదేశమున నొక కవితల్లజుని సామర్థ్యమునుఁగ
నుగొని వానిని నిలబెట్టునది సంఘముగాని రాజుల యాశ్రయముగాదు.
మన దేశమందన్ననో సంఘమునకట్టి సామర్థ్యముగాని బుద్ధిగాని లేనే
లేదు. కావున కవులు జనసామాన్యముయొక్క భావములను, ఆదర్శము
లను, సంఘోద్యమములను, జాత్యభ్యుదయమును, సంకీర్తనంబొనర్చి
శాశ్వతంబగు కవితారూపంబున నెలకొల్పుటకు దగినంతయవకాశము
లేకుండె. చిరకాలమునుండి దేశము పరరాజుల దండయాత్రలకుగాని
యవిలేనప్పుడంతఃకల్లోలములకుగాని తావలంబై యుంటంజేసి దేశ
మందు సంఘీభావోద్యోగంబు నకుఁదగు శాంతిచేకురలేదు. కావున
నే వివిధంబులగు దేశభాషలమాట యటుండ నీదేశమున కంతకును

గౌరవనీయమై మాతృభాషయైన చెప్పనొప్పి, యశేషంబగు హిందూవి
జ్ఞానంబున కాకరంబైయున్న దేవభాషక్షీణించుటయు దద్వాఙ్మయము
జూడఁ గాళిదాసభవభూత్యాదుల తరువాతకవులలో నెవ్వరును చాల
మట్టుకు వారికృతుల యనుకరించుటేగాని, నూతనమార్గముల పొంత
బోకుండుటయు గానవగు. దీనికి కారణమాలంకారికులు పెట్టినహద్దు
ను మీరుటతగదనియో. లేక యానిబంధనల నతిక్రమించి క్రొత్తమార్గ
ములఁ ద్రొక్కితమకవనసైపుణిచే జనులను మెప్పింపఁ దగిన ప్రతిభగల్గ
మిచేతనో, కవులానాటినుండియుఁ దమయసమాన ప్రజ్ఞలనలవాటుపడి
న కొన్నిమార్గములనే యుపయోగించి యాయా వాఙ్మయ భాగములనే
తమయపూర్వకల్పనతో నింపివేసిరిగాని నూతనమార్గముల నేమియు
చేసినట్లగపడదు. ఇందునకు మనవారికిఁ బ్రాచీనపద్ధతులందుగల యు
త్యాదరమును, నూతనమార్గముల నిరసనబుద్ధియు, మరియు జాతియం
దు జీవకళ లేకుండుటయే ముఖ్యకారణములు. ఇంతకు చిరకాలము
క్రిందటనే సంస్కృతము వ్యావహారిక భాషకాకుండుటవలన సామా
న్యజనులకు దురవగాహంబగుచుండ, దానియందు కొద్దిమందే పరిశ్ర
మముఁ జేయుచుండుటయు, వారును సాధారణముగా నగాధంబగు
శాస్త్రాధ్యయనమందును వాక్యార్థంబులయందును వారిబుద్ధినంతనువ
యోగపఱచుటచేతనో నవ్యకావ్య నిర్మాణమునకుందగిన ప్రతిభ లేకుం
టచేతనో యీభాషను కవితయంతరించినట్లున్నది. పండితులవాక్యార్థ
ము లెక్కుడైనకొలది యెంతవారికైనను, స్వపాండిత్యప్రకర్షోద్ఘాట నా
బుద్ధియు, స్వమతస్థాపనోద్యోగమును, దీనికిసాధనముగ పరావధాన
నాచింతయు నధికమగుటచే, నీమధ్యనసూయాపిశాచ మొకటి పుట్టిపెరి
గివారిని తనయిచ్చవచ్చినట్లు తైతక్కలాడించుచున్నది. కావున రస
జ్ఞతయు, కవియొక్క యభిప్రాయమును గనుగొనఁ గుతూహలమును
వారితోడి సానుభూతియు మొదలగునవి, విమర్శన కత్యవసరములగు
కొన్నిగుణములు ప్రకాశము తగ్గియున్నవి. కావున నొకవేళ నేమూ
లనైననసహజకవితాప్రసారము గల్గెనేనియు నదిమహారణ్యంబున నెల
యేటిచాడ్పున నేమూలనో యడఁగియుండి క్వాచిత్కంబుగ తనరమణీ

యకంబుచే నాకృష్టంబగు నొకానొకరసజ్ఞుని మనంబునలరఁజేయవల
సినదేగాని ప్రస్తుతప్రదేశస్థితినిబట్టి సద్విమర్శకుంబాత్రంబై యుచితస
త్కారమునుం బడయు ననుటకు వీలులేదు. కానియంతమాత్రమున నా
కవులు నిర్విణ్ణులగుటగాని, యాకవిత గుణశూన్యంబగుటగాని తటస్థిం
పదు. ఏలయన నాకవి తనసమకాలీనులఁ గొందఱ నేవిధంబుననైన సం
తోషపెట్టి యేదోస్వల్పలాభముం బొందవలెనని వ్రాసెనా? యదివా
ఙ్మయమున శాశ్వతంబగు స్థానంబునం బడసనుట సంశయము. లేకయా
కవి కవిత్వాదర్శములఁ గుత్తెఱింగి నైజప్రతిభనుపయోగించి యుద్రేకా
యత్తచిత్తుఁడై తాజేయునది యీశ్వరేచ్ఛాచోదితం బనియెంచిపరు
లదూషణభూషణంబు లెక్కింపక తనహృదయము పొంగిపొరలునపుడు
యనుభవజ్ఞానమును భావనాశక్తిరూపము సౌభాగ్య గరిమయెప్పునట్లు
ప్రదర్శించుచు తత్సమకాలముననే పరమార్థోపదేశంబు సేయుచు,
చదువరుల మహానందాంబుధి మగ్నులుగఁ జేయుటచేతనే తన
జీవితమును సార్థకము నొందింపఁ జూచెనా వాని కేచింతయును
లేదు అతఁడు తనహృదయము భావనిర్భరమగుటచే వ్రాసెనేగాని
దానివలన ప్రతిఫలమపేక్షించికాదు. అట్టివారేయొకరసజ్ఞుఁడైన నేకా
లముననైనఁ జూచియానందించినఁ జాలునని తలంతురు. కాని వీరి
యసమాన పాండిత్యమును బ్రతిభను గ్రహించుటకుం దగిన శక్తిలేక
ఆడలేక మద్దెలయోడన్నట్లు తాము గ్రహింపలేనిదానియందు దోషా
రోపణ జేయుచు నద్దానివలన లోకము ననుత్కర్షఁ బడయఁజూచెడి
సానుభూతిలేని దుర్విమర్శకుల పాలఁబడుటకుగాని రసజ్ఞులుకాని పండి
తులచే జిక్కుటకుగాని వారిష్టపడరు. మఱియు మనమిప్పుడు ప్రాచీన
గ్రంథపుంజముల సంచయార్థమై ధనము వెచ్చించి వానిని ప్రకటించి
యుత్తమగ్రంథముల రసము గ్రోలి యింతకాలము మాటువడియుండి
న కవితల్లజులఁ గొనియాడుచున్న రీతినే యేకాలముననైన నాకవితా
రసమును సానుభూతితో గ్రహింపఁగల్గువాఁడొకఁడైనఁ జూచిన జాలు
ననియే.

=శ్లో॥ యేనామకేచిదిహనః ప్రథయంత్యవజ్ఞాం
జానంతితేకిమపితా న్ప్రతినైషయత్నః
ఉత్పత్స్యతేమమతుకోపి సమానధర్మా
కాలోహ్యయంనిరవధిర్విపులాచపృథ్వీ॥

అనుదానివలన భవభూత్యాది మహాకవుల యశఃప్రకాశమునకై యుండదనోపు. కావున నే ప్రకాశతయు, లోకప్రియతయు మాత్రమె సత్కవితకు ముఖ్యశోధకములు కావని యాంగ్లేయ మహాకవులలో కార్లైలు(Corlyle) చెప్పియున్నాడు. కాలక్రమమున వాఙ్మయమునం దభిమానము హెచ్చినకొలఁది సద్విమర్శకులు బయలుదేరినకొలఁది కవితయందు సవ్యగుణంబులు రసంబులుద్భవిల్లుటయు సద్గ్రంథములయందు జనుల కాదరము గల్గుటయు వాఙ్మయమున నొక కవియొక్క స్థానము స్థిరపడుటయును సంభవించుచుండు. కావున నట్టి కవితల్లజులును విమర్శకాగ్రేసరులును బయలుదేఱి దేశజనులఁ గవితారసాస్వాదలోలురఁగఁ జేసి జ్ఞానాభివృద్ధికిని వాఙ్మయాభివృద్ధికిని తోడ్పడుచుందురుగాక. కడచిన శతాబ్దములో మన యాంధ్రదేశమున నాంధ్రగీర్వాణముల సమానపాండిత్యము గలిగి యుభయ భాషలయందు నింత ధారాళముగా కవిత్వముచెప్పి గ్రంథములు రచించుటేగాక యాంధ్రమునఁ గొత్త మార్గములఁ దీసినవారలలో నీగ్రంథకర్త యగ్రగణ్యుఁడని చెప్పుటకు సంశయము లేదు. కావున నీయనజీవితచరితను, వైదుష్యమును, కవిత్వశక్తిని గూర్చి యిచ్చట కొంచెము ప్రసంగించెదముగాక.

ఈ మహాకవి కౌండిన్యసగోత్రుఁడు. ఆపస్తంభసూత్రుఁడు. ఈకౌండిన్యమహాముని గోత్రమునుండి యుద్భవించిన కోరాడాన్వయమునకు మూలపురుషుఁడు మహాదేవుఁడని యీకవియే చెప్పియున్నాడు.

=శ్లో॥ కేశవనిధ్యానవిశుద్ధాంతరతాప్రవృత్తితోవిశతః
కోరాడ ఇతిచసంతతిర భవత్తస్యామభూన్మహాదేవః
ససర్వశాస్త్ర ప్రభవైకరూపక శ్రీదేవతాపాదసరోజబంభరః
స్వస్యాన్వయోత్పన్నజనుష్మతాంమనా గ్విమూఢతా నోచితమి
త్యవేత్యనః॥

శ్రీశైలగోత్రే భ్రమరాంబికాంతే
మాలూరపత్త్రైస్త్రిరసైః కృతాహృతైః
శర్వాక్షివిక్షైయమితేరనారతం
చక్రేద్వ్యఖ్యాతం త్రిద్వాత్రింశత్త్రైర్యకం॥

ఈమహాదేవశాస్త్రి సర్వశాస్త్రపారంగతుఁడై తనవంశమునంతను గూడనట్టి జ్ఞానసూర్యునిచేఁ బ్రకాశింపఁ జేయవలయునని యెంచి శ్రీశైలపర్వతమున భ్రమరాంబికా ప్రసాదమునకై ఎందుమారేడు దళములుప హారముగ జేసికొని తపంబొనర్చు నిరువదియేడు దినంబులు గడచినతోడనే వానినియమంబున కాపంబ సంతసించినదై నీవాంఛితముం దెల్పుమనిన.

శ్లో॥ సర్వం హ్యప్రృష్టస్య వశంహి కామం। విద్యాస్తు చేత్సర్వవిపన్నివృత్తిః
తయాప్యతే సర్వజనేషు మాన్యతా। యయైవ తే సౌఖ్యమజస్రగమ్యం॥

శ్లో॥ రాజానో బహుమానయంత్యయమివాజస్రం ద్రవద్రవ్యత
స్సేశాజ్ఞాతపికం గరూహకినకం సత్పాండితేంపూరుషం
తేనాత్యంతసుఖీభవత్యవిరతం యాచేనతత్సంపదో
హేలాజాలవశీకృతే ప్రియతమే చాకావికోద్భాసినీః॥

శ్లో॥ యాచేభగీరథరథాను గజహ్నుకన్యా
ప్రోద్యత్సుకీసహచరీ భవనప్రకాండాం।
విద్యాం విశేషహృదయయామృతసారవత్యాం
హాస్యప్తమాన్మమ కులోద్భవ పూరుషాణాం॥

విద్యగలిగిన నన్నిసంపదలును, మాన్యతయు తమంతట తామే వచ్చునుగానఁ దనవంశమేడు పురుషాంతరముల వఱకు పండితులకాలవాలమై నెగడవలయునని కోర నామెయు వల్లెయని యట్టివరంబొసంగె నట. అప్పటినుండియు నీవంశము పండితశిఖామణుల కాకరంబై వెలయుచుండ నీమహాదేవశాస్త్రి పెనుకఁ ఆల్లాడ శాస్త్రియను నాయన సకలకళాపారంగతుండయ్యుఁ బహులకుఁ జెయ్యిజాచుట కిష్టములేక దరిద్రాపీడితుండై యెట్టులో దినములుగడుపుచుండె. అంతనీయనషష్టిపూర్తి జేసికొన నిచ్ఛగలవాఁడౌట నాగ్రామజనులు కనిపెట్టి యా

యనచేనొక శతఘంటావధానము చేయించిరట. ఈసమయమున నేయా
యన "శతఘంటికచూడామణి" యనుబిరుదు వడసెనట మఱియు
భూపరిగ్రహణంబున కైన నీయనొల్లకుండిన నచ్చటివారియనను బల
వంతపెట్టి, కన్యను విద్యను భూమిని పరిగ్రహించిన నేదోషము లేదని
యు, దీనివలన నాయనయొక్క అపరిగ్రహత్వమునకు భంగము వాటి
ల్లదనియుఁ జెప్పి యాయనకొకప్రట్టెడు భూమి నిచ్చిరట. ఈయల్లాడశా
స్త్రి చెప్పిన యీశ్లోక మొకటి తనమాతామహునివలన వింటినని యీ
రామచంద్రకవి చెప్పియున్నాడు.

శ్లో॥ కమలనమశయానః సాద్విరాడాశయాన
స్స్వభరణవశయానః ప్రోష్ఠిశోకసంశయానః
వరమధిశయానః క్షిత్రపాశాశయానో
వ్యధిజలధిశయానః పాతుపక్షిశయానః॥

ఈఅల్లాడశాస్త్రి కుమారుడు. జగన్నాథశాస్త్రి అనునాయనను
"నిజాంతర్వాణిత్వ ప్రథిమవిధుతాశేషవిభవా విరాజంతే కీర్తిస్థగిత స
కలాశాంతవివరాః" ఇట్లు దిగంతవ్యాప్తమగు కీర్తిగలవానిగాఁ జెప్పు
చున్నాడు. ఈజగన్నాథశాస్త్రికిద్దరుకుమారులు. అందు పెద్దవాడుసూ
రిశాస్త్రిఅనునాయన వారణాసికేతెంచి గౌతమతర్కమున నఖండపాండి
త్యము సంపాదించెను. ఈయనకు సంతతిలేదు. రెండవవాడగు సంబా
వానునకు సూరిశాస్త్రి, లక్ష్మణశాస్త్రియనునిద్దరు కుమారులు. ఇందు
సూరిశాస్త్రి వేదాధ్యయనంబొనర్చి శాస్త్రాధ్యయనంబునకై యభిలషిం
చుచుండఁ దండ్రిగతించుటయు, దేశము క్షామపీడితంబగుటయు సంభ
వించె. అంతవీరితల్లి బిడ్డలనిద్దరదోడ్కొని గతిలేనివారికి రాజేగతియ
నితలంచి కాటిరేవు కోనరాజు యొద్దకుం బోవుచుండ దారిలో దొంగ
లడ్డమువచ్చి తల్లిని పెద్దకుమారునిని హతులఁ జేసిరి. అంత రెండవవాడగు
లక్ష్మణశాస్త్రి యెట్లో యారాజునొద్దకుం జేరి వానియాదరముంబడసి
యొక యుద్యోగమునందుండి కొంతకాలమున కారాజునకు సోదరుల
తో భేదంబువొడముటయు నీలక్ష్మణశాస్త్రియింకినచ్చటనుండఁగూడదని
తలఁచి యారాజుతనకిచ్చెదనని వాగ్దానము జేసిన నాలుగువేలరూప్యం

బులంగొనకయే యాయూరువదలి దేశాంతరమున నాయాపట్టణముల దిరుగుచు నెచ్చటనో యొక యోగీంద్రునివలన శ్రీరామతారకమంత్రముపదేశము పొంది కొంతకాలమునకు స్వదేశమునకువచ్చి వివాహముఁజేసికొని యత్తవారింటనే యుండెనట. ఈయన కుమారులు ముగ్గురు, అందు పెద్దవాఁడీగ్రంథకర్తయగు రామచంద్రకవి, రెండవ వాఁడు రామకృష్ణశాస్త్రి. మూడవవాఁడు సుబ్బరాయుఁడు. రెండవ వాఁడగు కృష్ణశాస్త్రి బాల్యమున చదువునందాసక్తిలేక తిరుగుచు నొకనాఁడన్నగారిచేఁ జెంపపెట్టుఁదిని మిగుల రోషముతో నిల్లువెడలి యచ్చటచ్చటఁ దిరుగుచుఁ దుదకు వారణాసిజేరి శాస్త్రాధ్యయనము మొదలుపెట్టెను. అంతనొక సంవత్సరమునకే వ్యాకరణశాస్త్రమున పరిపూర్ణపాండిత్యము గలిగి శాస్త్రచర్చలుఁ జేయుచుండెనని యింటి కుత్తరములు వచ్చెనట. మఱియొకవత్సరము గడచునప్పటికి న్యాయ శాస్త్రము మొదలుగాగల వానియందుగూడ స్వాతంత్ర్యము సంపాదించి యచటి పండితులనెల్ల నాకాశీమహారాజు నెదుట సభలో నోడించెనట. ఇట్టి ప్రఖ్యాతిని నామేధావిమంబు నుత్తరముల వలన విని యచట నాతనియన్న మొదలగువారు మహానందముంజెంది వివాహప్రయత్నములం జేయుచుండిరట. కాని మఱికొంతకాలము గడచునప్పటికి మహారాజావారొల్లారుతమయాస్థానపండితునిగాగైకొనితీసికొనివెళ్లెనని యు నచ్చటికిఁ బోయిన కొద్దికాలముననే హఠాన్మరణము సంభవించెననియు వినవచ్చె. అంత నీరామచంద్రకవికిఁగల్గిన సంతాపమింతింతని చెప్పనలవిగాదు. అప్పుడు దుఃఖముచే మైమఱచి వీధులఁబడి దొర్లనారంభించెనని అప్పుడు చూచినవారు చెప్పుచున్నారు. ఈరామచంద్రకవి జన్మించినది వెనుకటి యువసంవత్సర ఆశ్వయుజ శుద్ధదశమి. గోదావరిజిల్లా అమలాపురం తాలూకా కేశనకుఱ్ఱుగ్రామములో బాల్యమున మాతామహులయింటనే పెరిగియచ్చట పండ్రెండవయేటనే తనతండ్రియొక్క శ్రీరామమంత్ర ముపదేశముబొంది మిగులనాసక్తితో పురశ్చరణసేయుచుండెను. అచటనే మాతామహునియొద్ద రఘువంశము మొదలిడితరువాత సమీపమందున్న ద్వితీయగ్రామమైన నడవపల్లి

వచ్చి సోమయాజుల సూరన్నగారివద్ద విద్య నభ్యసించుచు నప్పుడ
ప్పుడు శ్రీశిష్టు కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారివద్ద నలంకార గ్రంథములు
చదువుచు కవనము నలవాటుజేసికొన్నట్లుగా వినవచ్చెడి. ఈ సూరన్న
శాస్త్రిగారితో కావ్యపాఠము జదువుచు బాలముకుందం బోయి. తి
రిగి యింటికి వచ్చునంతలోఁ గొన్ని శ్లోకములనల్లి గురువుగారికి జెప్పు
మని జూప నాయన యాశ్చర్యపడి, యాశ్లోకముల దిద్దుటకుఁ దావుత
గియుండదనియు పెద్దలయొద్దకుంబోయిన నీకవితకుం దగు ప్రోత్సాహ
ము గలుగుననియుఁ జెప్పుచుండెడివారట. ఈ ప్రోత్సాహము శ్రీమ
హాకవి కృష్ణమూర్తిశాస్త్రిగారి వలన గలిగియుండె. ఏలయన గంగా
ప్రవాహమునంబోలు నీమహాకవి కవితాధారయే యీ రామచంద్రకవి
కవితాప్రవాహిని కుద్బోధ కారణమై యుండెననుటకు సంశయ
ముండదు.

శ్రీశిష్టవంశాబ్ధి శిశిరకరుడు సకల విద్యాజన్మ సద్మాయమాన
జిహ్వాంచలుడమిత కావ్యాళికర్తయయిన శ్రీకృష్ణమూర్తి పదాబ్జసేవ
నాత్త సద్గ్రంథ కల్పనావిత్తసుమతి విరచిత శ్రవ్యదృశ్యాత్మ వివిధకా
వ్యుడు ఇట్లు కొంత కాలమైనతరువాత నాయన స్నేహితులు కొందఱీ
యనను వివాహప్రయత్నము జేయుటలేదేమి యనియు,

శ్లో॥ త్వంసాహిత్యపరోసిసాధుకవితా ధుర్యోసితేవాగ్మితా
సిద్ధాప్రవ్రజచెన్నపట్టణపురీం విద్యాలయేవాణికాః
అధ్యాప్యాక్షతమాయవిత్తబహులం దత్వాపరార్థంవరం
తేనస్యాత్తవసత్కళత్రవిభవ స్తస్మాదహైతత్కురు॥

నీతండ్రి దరిద్రుఁడు గావున నీపాండిత్యముచే చెన్నపురాదు
లకుఁ బోయి ధనము సంపాదించి వివాహమాడుమని సలహా జెప్పి
రట. ఇట్టి స్నేహితుల ప్రోద్బలంబున సంపాదనకై బయలుదేర ను
ద్యుక్తుండై యుండుసమయమున బ్రహ్మశ్రీ శిష్టు కృష్ణమూర్తిగారీ
యన కవిత్వమున దత్యాదరముకలవాఁడు గాన నీయన యుద్దేశమును
వినినతోడనే తనకుఁ జిరపరిచితులగు రామచంద్రపురం రాజుల యా
స్థానంబునఁ బ్రవేశమునకై యొక లేఖను వ్రాసి దీనివలన నీకార్యము

సఫలమగునని చెప్పి తత్క్షణమే యొక భటుని చేతికిచ్చి పంపెనట. అంతట నీయుత్తరముం దీసికొని బయలుదేరిపోఁగా దేశమున గాలి వానలుపట్టి క్షామము సంభవించెననియుఁ గావున నారాజీయనను కెండకాసములు తన యాస్థానమందుండిన నలుపైనిఁ జూచెదనని యుఁ జెప్పు, నచట నిలువనొల్లక చెన్నపట్టణమున పండితులకు మునన ఖేపనిని ప్పుచుండిరను వదంతి యచ్చటవిని తత్సంపాదనోద్యుక్తుఁడై బయలుదేరి దారిలో బందరు (మచిలీ) పట్టణముం జేరెను ఇచ్చటికిఁ జేరునప్పటికి తెచ్చిన సొమ్ము వ్యయమయి వెనుకటి దినము భోజనము లేకుండుటచేఁ గడుంగడు డస్సినవు,నూక కొత్తదగుటచేతను, ఆత్మగౌరవము స్వాతంత్ర్యమెక్కువ పాలుంపకుండఁ జేసి సహజంబుగ యాచనా విముఖుండగుటవలన నేమియుఁ దోచక నొడుగుపేట మల్లేశ్వరస్వామి యాలయముం జేరి కొంత విశ్రమించి సాయంకాలమగునప్పటికి నీశ్వరస్తుతి రూపంబులగు కొన్ని శ్లోకంబులఁ జదువుచుఁ గూరుచుండెనట. అప్పుడా వారినిఁ బోవుచుండిన ప్రభల అన్నప్పశాస్త్రిగారి వాగ్జాలమును విని యాశ్చర్యపడి యాలయములోనికిఁ బోయి మీరెవ్వరని ప్రశ్నింపఁ నెవ్వరైన నేమి కార్యమనియెనట. ఈయన బలవంతపెట్టి యడుగగాఁ దాను చెన్నపట్టణము బోవనిచ్ఛయుఁ దెచ్చిన సొమ్ము వ్యయమగుటయు నందున నీశ్వరసాన్నిధ్యముం జేరుటయుఁ దెల్పెను. అప్పుడా శాస్త్రిగారీయన కవిత్వధారకును స్వతంత్రబుద్ధికి నాశ్చర్యపడి వాత్సల్యము పొంగ గద్దించుచు నిచ్చటనో యొకపూటభోజనమునకై యెవరినయిన నాశ్రయింపలేనివాఁడవు పట్టణముపోయి మునసభ సంపాదింపగలవా లెమ్ము లెమ్మని యనుచు దనగృహంబునకుం దోడ్కొని పోయి భార్యనుఁ బిలిచి యీతనిఁ బుత్రవాత్సల్యముతోఁ జూడవలయునని చెప్పి యొప్పగించెనట. ఇచట కొంతకాలముండియు దరువాత వారములజేసికొనియు నింగువ రామస్వామి శాస్త్రులవారియొద్ద గొన్ని మంత్రశాస్త్రగ్రంధములఁ జదువ మొదలుపెట్టి వీరందరి ప్రోద్బలముచే చెన్నపట్టణ ప్రయాణమునుండి విరమించెను. తరువాత తరుచుగా నీయన్నప్ప శాస్త్రిగారింటనేయుండ నాయన వివాహ

ముచేయవలెనని తలంచెగాని సాగియుండలేదు. వత్తెం అద్వైతపర
బ్రహ్మశాస్త్రిగారీయనవివాహము నిమిత్తమై నూరు రూప్యంబు లీ
యందలంచి యుంచుక వాక్యార్థము సల్పుమనగా, నాసమయమున
నీయన శాస్త్రిగారితో నొక యంశమున నేకీభవింపక తత
నకు సహజంబగు ధైర్యముతో నాయన వాదము దుర్బ
లమని సమర్థింప నాయన కోపగించి చేయదలంచిన సహాయమును జేయ
నొల్లకపోయె. అప్పుడీయన స్నేహితులు కొందఱు ఘనోన్నతంబున
శాస్త్రిగారితో నిట్టిభేదంబు కార్యసాధకము కాకుండుటచే వారివాద
ము నెట్లో యంగీకరింపమని చెప్పిరిగాని యామాటల కీయన లక్ష్య
పెట్టలేదు. తుదకెట్లో స్నేహితుల ప్రోద్బలంబున శాస్త్రిగారి బుద్ధి
తిరిగి వివాహార్థమై నూరురూప్యంబుల నిచ్చిరట. ఈధనముతో నీయ
న వివాహమునకై స్వదేశమున కేగెను. దారిలో నమలాపురమున గోడ
వర్తి నాగేశ్వరావధానులుగారీయన ప్రఖ్యాతినివిని కన్యనిచ్చెదనని చె
ప్పగా దలిదండ్రుల యనుమతికై స్వస్థలమగు నడవపల్లికింజనె. ఈకవి
యిల్లుచేరిన వార్త గ్రామమున విననచ్చినంతనే యాప్తులానందముం
జెందిరి. గాని మతికొందఱీతండింతలో నింతవాడయ్యెనా యని
యసూయాపరులై యొకదినమున స్నానమునకుం బోవుచుండ నీయన
కడ్డమువచ్చి నీవు కవిత్వము చెప్పుదువట యవధానము చేయుదువాయ
ని ప్రశ్నించిరట. ఈయన వారి యాతురత కాశ్చర్యపడియు నట్లకానిం
డని చెప్పి భోజనానంతరము కూర్చుందమనియెనట కాని వారు దాని
కొల్లక నీవందుకు సమర్థుండవైతివేని యీనిలుచున్నట్లేచెప్పి కదలు
మని చెప్పగా లేఖకులం బిలువింపుమనయెను అప్పుడా యూరనున్న
వారందఱినిం బిలువ నరువదేడుగురు ఘంటములు లాకులతోవచ్చి యాస
మీపముననున్న నడవపల్లి దేవాలయములో సమావేశమైరి. వెంటనే
యొక్కొక్క పాదము చొప్పున చెప్పుట మొదలుపెట్టి సూర్యాస్తమ
యమగు నప్పటికి 107 పద్యములముగించెను. అచటనొకరు దీనికాశ్చ
ర్యపడి యింకను చెప్పెదవాయని యడుగగ "చెప్పెదను. ఈతకులోతే
మిటియని" యన్నట్లచ్చటనుండినవారు చెప్పుచున్నారు. ఈశతావధా

నముఁజూచి యాశ్చర్యముఁ జెందినవారిలోఁ గొందఱుకలసి నలువది
రూప్యంబుల నాయనకొసఁగిరి. మఱియొక కొంతటి యీయన వివా
హార్థమైయుండుగా నినవదిరూప్యము లప్పిచ్చుటకు మాత్రమొప్పుకొ
నెను. వివాహమైన తోడనే యీయన దీనికై చేసిన ఋణము దీర్చుట
కుగాను సంపాదనార్థమై గోలకొండ సంస్థానమునకు వెళ్లవలయునని
తలఁచి మరల బందరు చేరెను. ఇచటికి వచ్చినతోడనే పూర్వపరిచితులు
న నోబిల్ పాఠశాలయందు పండితులుగానున్న పసుమర్తి ఉమామ
హేశ్వరశాస్త్రిగారు పాఠశాలాధ్యక్షులు మఱియొక పండితునికై వెదకు
చుండిరిగాన నీయన గోలకొండ ప్రయాణమెల్లైన నాపి పాఠశాలయం
దుఁ బ్రవేశపెట్టి ప్రయత్నముం జేయవలయునని అన్నప్పశాస్త్రిగా
రితోఁ జెప్పిరి. వీరు నీయన స్వభావమును బాగుగ నెఱింగియుండిరి
గాన నీకు రాజుల యాశ్రయము వడయు నేర్పును నౌకరినియాచించి
ధనము సంపాదించుటకు వలయుతంత్రజ్ఞానమును, తక్కువ గావున
నట్టిపోకడల మానుమనిచెప్పి బలవంతపెట్టి యాపినోబిల్ దొరవారితో
నీయన విషయముచెప్పి న పాఠశాలలో నేడురూప్యంబుల వేతనమిచ్చి
క్రమముగా వృద్ధిఁజేయుదుమనిచెప్పి యాదొరవారీయనను జేకొనిరి.
అది మొదలాపాఠశాలయందొక్క రీతిగా నలువది మూడేండ్లధికారుల
మన్ననవడయుచు నాత్మగౌరవస్వాతంత్ర్యముల నిల్పికొనుచు తుదకా
పాఠశాల కళాశాలగా మారుటయు నద్దానియందాంధ్రప్రధానోపా
ధ్యాయపదవినంది నలువది మూడేండ్లుపనిచేసి కాలక్రమమున వేతన
ము నలువదిరూప్యంబులుగాఁగ దమకాలమునంత నధ్యాపనమునందు
ను గ్రంథరచనయందును బుచ్చుచు తమజీవితమును సుఖముగా వెళ్లిం
చి. క్రీ. శ. 1900 సంవత్సరమునకు సరియైన శార్వరి సంవత్సర శ్రావ
ణ బ॥ షష్ఠియందు లోకాంతరగతులైరి. ఈపాఠశాలయందు
వీరున్నంత కాలము దొరలందరును వీరినతిగౌరవముగనే జూచుచువ
చ్చిరి. మిషనరీలలో స్వమతస్థాపనోద్యోగమేగాని పరమతదూషణా
చింతయంతగా లేని యాకాలముననే మతస్థులా మతధర్మములను పట్టు

వలతో ననుసరించుటయంత యసూయాజనకము వ్యాకరించరాదు. కావున
వారలైనను వీరితో మాట్లాడవలసినప్పుడు కొంచెము గౌరవముగ నుండి
మాట్లాడుదు రొక్కొలవారి నైష్ఠికత్వము, వారియాచారాదు లదిగా
మనకును గొంతగౌరవము జూపుచుండెడివారు. ఈయనయు నైన
యా వారి యెడ నతిగౌరవము గలవాఁడై యుండియు నుపన్యాసప్రసం
గమున నైష్ఠికత్వమునకు నెక్కువగౌరవంబును సహింపక స్వతంత్రుఁడై యుండు
నఁ బ్రసిద్ధుఁడై యుండెడివాఁడు. నోబెల్ దొరగారు కళాశాలాధ్యక్షు
లుగానున్నప్పు డొకనాఁడాయన యొకశ్లోకమును రచియించు నప్పుడా
లకత్వంగారి చేతికిచ్చి దానికర్థము కనుఁగొని చెప్పమ
నాను చంద్రకవి యొద్దకుఁ బంపిరట. వానికీయన
తగుసంస్కృతముఁ జెప్పియుండఁగా నాదొరగారు తమకర్థమానసమాత్రముననే
న ప్రశాంతమునెప్పి యర్థముం జెప్పి యిట్లు చెప్పఁగూడదాయని మరల
నుగొని రమ్మనెనట. కాని యాతఁడు యుక్తంబచ్చుట పొసఁగదు చెప్పి పం
పఁగా నాదొరగారికి కొంచెము కోపమువచ్చి వారుస్వయముగా నతని
పిలయుమని పిల్పించుకొనఁగా "తప్పుతప్పేగాని మీరుపల్పియడిగినంత
మాత్రాన నదిసాధువగునా" యనిబదులుచెప్పెనట. అంతదొరగారు
తాముచెప్పినయర్థమును తిరస్కరించి తమ్ముఁగూడ ధిక్కరించెనని దుర
భిప్రాయముపడి కళాశాలనుండి తొలఁగింపవలెనని ప్రయత్నింప నచ్చ
టిస్నేహితులీయన పాండిత్యంబగాధంబనియు శాస్త్రమున నంతస్వా
తంత్ర్యము గలిగియుండుటచే నంతనిర్బాధిగా జెప్పెనుగాని మిమ్ముధిక్క
రించుబుద్ధిలేదనియు నట్టిపండితుఁడు దొరకుట దుర్లభమనియుఁ జెప్ప
నాదొరగారు శాంతిఁజెందిరట.

ఈయన యశోలుబ్ధుఁడును ధనకాంక్షియు గాకుండుటచే దన
పాండిత్యమును జాటుకొనకుండిన నీయన శిష్యులను కళాశాలాధికా
రులకీయనయందలి గౌరవమువలన నీయనఖ్యాతి యచ్చటచ్చట కొం
త వ్యాపించినది. పూర్వమునుండియు మనపండితులలో పరాభవేచ్ఛ
మెండుగావున నొకప్పుడు ఏకసంతగ్రాహి విద్యానిత్యాది బిరుదాంకి
తులు మనదేశమందు సుప్రసిద్ధులునగు మాడభూషి వేంకటాచార్యు

లవారు రామచంద్రకవిం గూర్చి చాలవినియుండియు ననూయచేఁగాఁ బోలును. కాలేజీలోనప్పుడు విద్యార్థులైన వెచ్చా గోపాలకృష్ణమ్మగారు ధర్మపురి గార్లచేతికిఁగొన్ని సమస్యలను

శ్లో॥ చింతకాయకళేకాయ బీరకాయతమూరికే
ఉచ్చింతకాయవాక్కాయ సాధకాయతమూంజలిం॥

ఇట్టి శ్లోకములనిచ్చి రామచంద్రకవి నుద్దేశించి పండితుఁడౌవఁడైఁ ననుండిననర్థము వ్రాయించుకొని రమ్మని యీగాఁ వానిఁ బూర్తిఁజేసి యర్థముల ననేకరీతులఁ జెప్పి వ్రాసియిచ్చి తానుతిరిగి

శ్లో॥ కమలసమయానరి పాద్వోరాహాశయాన
స్వభరణవశయానరి ప్రోష్ఠీశో సంశయానరి
పరమధికశయానరి క్షత్రపాశాశయానో
వ్యధిజలధిశయానరి పాతుపక్షీశయానరి॥

యనువారి ప్రాస్త్వల శ్లోకమును

శ్లో॥ బద్ధిశాస్త్రవిత్తనూకట్కలయ పృథగణుంచాక్వారెదైవమేతి
వీరితింకిదృక్స్వసద్మఁననహతిచహితరి కోద్రిబింబంచకిద్రుక్
కింసాధుస్పృక్షుపాసుంవదతీహాలిన మాకారయాన్యోన్యనతింకిం
లాంతంకింవక్తిమత్స్యంపదమనతుసతత్ప్రశ్నకావ్యాభిధోనరి॥

అనుస్వయంకృత శృంగారసుధార్ణవభాణస్థశ్లోకమునిచ్చి వీనికర్థమునిమ్మనియా విద్యార్థులచేతనే పంపఁగా వానికర్థము నీయలేరైరి. పాఠశాలయందు పనుమర్తి ఉమామహేశ్వరశాస్త్రి గారప్పుడపుండు కఠినములగు సమస్యలనిచ్చి ఈయన పూర్తిఁజేయమిగుల సంతసించుచు నెవరెట్టికఠిన శ్లోకములుగాని సమస్యలుగాని తెచ్చినను పాత్రిశాస్త్రి నడుగుమని పంపుచుండెడివారట (బ్రహ్మశ్రీశిష్టుకృష్ణమూర్తిగారికి ఁకిరియందుఁగల యాదరమిదివఱకే పేర్కొనియున్నాము ఈయనకు నాయనయందుఁగల భక్తియు నీయన గ్రంథముల వ్యక్తమగుచున్నది. శృంగారసుధార్ణవమను భాణమున శిష్టుకృష్ణమూర్తి కవినిగూర్చిఁ యిట్లు చెప్పియున్నాఁడు.

శ్లో॥ యేనస్వైరమకారిసారకరణం వేదాగమం శ్రీస్త్రై
రూపావ్యాదాత్మసరస్వతీ స్వజనితాంసి తాసాం పాణితా
సత్కాణాదికలా భవత్కృతికృతిష్వంగేన గాంధర్వకా
మీమాంసాసరసోపదావిష్కృతితాస్వశ్రాంతమాస్తేతరే॥

శ్లో॥ తాదృక్కృష్ణకులప్రకాశనకరశ్రీసత్యతత్త్వోన్నతః
స్వచ్ఛందంవసుదేవపోషణమయః శ్వంచత్కలాప్రక్రమః
దృష్ట్వాపూర్వబుధప్రియాహ్యతిలసత్సౌదర్శనశ్రీకర
శ్రీకృష్ణస్సుమనశ్శిరోమణిరితాకామిప్రసూనాకరః

శ్లో॥ యద్వాగ్గుంభాశ్శుభంభవ జగతరి బృహచ్ఛ్రీసంక్రమజాపో
త్పుష్యపరిత్యద్ధి దృష్యత్కనకధరః సచ్ఛృంగ భంగాధి స్వస్తా
పాపద్యజ్జంఘానభస్వద్రమణగణలసద్గంభశుంభత్ప్రగల్భా
పారిస్ఫీట్ ధారాధరాఘోద్భవదశనచార్వ్యృత్యధిక్షేపదక్షాః॥

శ్లో॥ శరద్వ్యాకోచాంభోజపి వనవిహారోన్మదసిత
చ్ఛదశ్రేణీకారాహం కృతిస్ఫ్రాతి కలాకల్యకలనాః
విహారోల్లోలాసీస్మరతదభికక్షణనకః
కురంగాక్షీపాదాంగదమధురశింజాసహచరాః॥

శ్లో॥ తదనుగుణమహావారిశాస్త్రజ్ఞతాజనితాంచత్కవితావతారః
కృతిగుంభిత మాధురీభరో వరకాంతిస్స్యబుధాస్వయోదయః॥

శ్రీ కృష్ణమూర్తిగారి శ్రీయునకవిత్వము వినుటయన్న పరమసం
తోషము గావున నీయన స్వస్థలమగు గోదావరిమండలమునకు సెలవుల
లోఁబోయినప్పుడెల్లఁ దనశ్లోకముల వినిపించుచుండెడివారు. మఱియు
కృష్ణమూర్తిగారీయునను పక్షటూళ్లయందు జరుగుచుండెడి దొమ్మరా
టలు కోడిపందెములు మొదలగు గ్రామవినోదములు జూచుటకుఁ దో
డ్కొనిపోయి తిరిగివచ్చినపుడా యాటలను వర్ణింపుమని చెప్పి తాము
నుగొన్ని పద్యములఁ జెప్పుచుండెడివారు. ఇట్టి వినోదములఁ జూచుటవ
లన నీచజాతులు వాడుచుండెడి కొన్ని పారిభాషికపదము లలవడునని
చెప్పి యట్టివానిజూచుట యందుత్సాహము గల్గించెడివారట.

నాటక సాహిత్యకాలములో ప్రకటింపబడిన మొదటి నిర్దుష్ట వ్యాఖ్యానసహి
తము సవ్యాఖ్యానము కవిరాజామ్యాకరణము గ్రంథరచనము తప్ప ఇంకొక్క
వ్యాకరణమునకు లేకుండెను. ఈయన గ్రంథములు వ్రాయునప్పుడొక్క రీతిని
వ్రాసికొని వెళ్లుటయేగాని తిరిగి సరిచూచుకొనుటగాని వ్రాసికొట్టివేసి
మరల వ్రాయుటగాని చేసినట్టు కనబడదు. ఆకవితాప్రవాహ మొ
క్కటియైనను యుక్తియుతంబుగ ప్రసరించెడిది. ఈయన మంత్రశాస్త్ర
మునందుగల పరిచయమువలన 12 వ యేటనే యుపదేశము పొందుటయు,
నీయన రచియించిన దేవీవిజయము, కుమారోదయము, లలితాఖండ
మొదలగు నాటకములకే ప్రకటితము మున్నది.

ఈయన రచించినవిసుమారు నలుబది గ్రంథములవరకునుండు
ను. గీర్వాణమున నివి గ్రంథములు సంస్కృతభావములతోడను రమణీ
యకల్పనలతోడను నూత్నమధురమగు శైలిలో రచియించిన వారిమధ్య
కాలములో నాంధ్రదేశమునందు నగరాలు. ఆంధ్రమున నీయన రచియిం
చిన గ్రంథములు దేశమునందంతటను ప్రకటితములు గాకపోయినను
ఆంధ్రవాఙ్మయమున నూతనశాఖలకు దారిదీసిన వాడీయన యేయని
చాటుచున్నవి ఆంధ్రకవులు నాటకాదిరూపక రచనకుందిగని కాల
మున నీయన.

బహుళగుణంబుల ననేకరేఖనివిశేషిత హృద్యపద్యావళి సం
శోభిత పరజనస్తాంతుడగు నతండొక్కనాడు నానావిధప్రబంధ ప్రి
కారంబులు గోష్ఠీవశంబున దలపోయుచు ప్రశస్త శ్రవ్యరూపమయంబు
లగు కావ్యంబులు, శ్రవ్యమాత్రంబుల మహాకవులచే ద్రవిడభాష
యందు గ్రథితంబులుగ దృశ్యంబులగునవి తాదృశంబులుగామికిం
జింతించి తద్గ్రథనవిషేధకారణంబు, గాంచక ... ...
... సంచితోత్సాహుండై సంస్కృతాంధ్ర మిశ్రంబుగా బ్రాచీ
నానుశాసనోక్త లక్షణలక్షితంబగు నట్టి సకలనవరసపదార్థభావనీనాటి
యగు "మంజరీమధుకరీయం బనునాటిక" రచించియుండెను ఈనాటిక
1860 సం॥ ప్రాంతమున రచింపబడియుండెను అప్పటికి ఎలకూచి
బాలసరస్వతిచే రచింప బడిన "రంగకౌముది" మొదలగు నాటకము

లను పేర్లను వినుటయేగాని గ్రంథములెచ్చటను గానవచ్చుటలేదు. ఈ మంజరీమధుకరీయ మందలికథయపూర్వము. స్వకపోలకల్పితము. పురాణాదులనుండి సంగ్రహించినదికాదు. ఇది ప్రస్తుతపురంగవ్యవస్థలనుబట్టి ప్రదర్శించుటకనుకూలము కాకున్నను ప్రాచీనసాంప్రదాయములననుసరించి స్వపాండిత్య ప్రకర్షయే ముఖ్యముగా కవులందఱు తలఁచుచుండెడి కాలమున వ్రాసినగ్రంథమగుటఁ బ్రదర్శనయోగ్యములగు నాధునికనాటకములకంటె కించిద్భిన్నమైయుండినను ఆంధ్రవాఙ్మయమున నాటకశాఖకు మూలమగు గ్రంథములలో నొక్కటియైయుండుననుటకు సంశయముండదు. ఇంతేగాక శాకుంతలము, వేణీసంహారము, ముద్రారాక్షసము మొదలగు నాటకముల నింతకుపూర్వమే యాంధ్రీకరించి యీ యుద్యమమునకు దారితీసిన వారైరి. మఱియు నాంధ్రసారస్వతమున ప్రప్రథమమున గద్యరచనకుం గడఁగినవారిలో నీయనయు నొకఁడని చెప్పనగును. నయనప్రదీపమను విగ్రహము మొదలగునవి యొక్కొకచో దీర్ఘసమాసజటిలంబులై యుండినను, రథాంగదూతము, పరశురామవిజయము మిగులసులభశైలిని వ్రాయఁబడుటఁ జూడ నప్పటికేగద్యశైలి యందలిరుచి (taste) మారుచుండెననియు నామార్పునకనుగుణ్యముగనే యీయనప్రయత్నములుసల్పు చుండుటవలన నూతనయుగావిర్భావ మీయనకవ్వాడేకొంతసాకెననియునట్టి నూతనయుగచిహ్నములే యీయనకవితయందుపొడసూపెననియు మనమూహింపవచ్చును. గీర్వాణమున వీరురచించినగ్రంథములలో

(1) కుమారోదయమను చంపూకావ్యమిరువదియే దుల్లాసములుగలిగిన యొకయుద్గ్రంథము
(2) శృంగార సుధార్ణవమను భాణము
(3) రామచంద్రవిజయమను వ్యాయోగము
(4) ధీసౌధము. ఇదివ్యాకరణము నూతనముగ నభ్యసించువారికనుకూలముగ సులభరీతిని వ్రాయఁబడినది.
(5) శృంగారమంజరి
(6) కమనానందమనుభాణము
(7) పుమర్థసేవధి కావ్యము

(8) దేవీవిజయమనుచంపువు.
(9) మృత్యుంజయవిజయమను. కావ్యము
(10) ఉత్తరరామాయణము. (ము
(11) త్రిపురాసురవిజయమనుడిమ
(12) రాజవంశము
(13) మంజరీసౌరభము
(14) భాస్కరరాయప్రణీత దేవీసహస్రనామము లకుభాష్యార్థ సంగ్రహము
(15) దేవీస్తవము
(16) శ్రీకృష్ణోదయకావ్యం
(17) కందర్పదర్పం
(18) వైరాగ్యవర్ధిని
(19) ఉపమావళి
(20) కాళిదాసకృత మేఘసందేశోత్తర కథాభాగరూపము "ఘనవృత్తము"
(21) కాళిదాసవిరచిత కవికంఠపాశాఖ్య ప్రబంధమునకు వ్యాఖ్య
(22) అమృతానంద యోగవిరచిత సర్వాలంకార సంగ్రహమునకు వ్యాఖ్య

ఆంధ్రీకృతగ్రంథములు.

(23) భాస్కరకవి ప్రణీత మగు ఉన్మత్తరాఘవము
(24) ముద్రారాక్షసము
(25) శాకుంతలము
(26) వేణీసంహారము
(27) ఉత్తరరామచరితము
(28) రథాంగదూతము
(29) విష్ణుశర్మ విరచితవిగ్రహము నయప్రదీపమను పేరుగలది.

ఆంధ్రమున స్వయముగా రచించిన గ్రంథములు.

(30) మంజరీమధుకరీయ మను నాటకముకథ స్వకపోలకల్పితము
(31) పరశురామ విజయము గద్యకావ్యము.

ఘ న వృ త్త ము.

"తత్సందేశం జలధరవరో దివ్యవాచాచచక్షే" "కృత్వావార్తాం జలదకథితాం తాంధనేశోపిసద్యః" అనెడిరెండ శ్లోకములతో మేఘసందేశమున సంక్షేపింపఁ బడినమేఘునియలకాగమనము (సందేశనివేద

నము, యక్షాంగనాస్థితి తచ్ఛుభవార్తాహరణము శాపాంతమున య
క్షయక్షాంగనా సంగమము నీ మొదలగు) నంశములీ గ్రంథమున విపు
లీకృతములు. యక్షసందేశము వినినతరువాత మేఘుని వృత్తాంతమును
గుఱించి దెల్పును గావున "ఘనవృత్తం" బయ్యె. సందేశమాత్రము
ను దెల్పునదిగావున నదిమేఘసందేశమని పేరువడసె. మహాకవి కాళి
దాసీమేఘసందేశమున, సీతను గుఱించిన రాముని హనుమత్సందేశ
మును మనసులో నుంచుకొని రచియించినట్లీయనయు నద్దాని ననుస
రించి వ్రాసినట్లే.

"గంభీరేణ స్తనితవచసా భవ్యపాత్రం వధూటీ భావత్కాంతిస్ఫుట
మకథ యద్రామమే వాంజనేయః" యనుదానివలనఁ దెలియుచున్నది
ప్రథమసర్గయందు కాళిదాసు "మార్గం తావచ్ఛృణు కథయతః" య
నియలకాపట్టణమునకుం బోవుమార్గమును చెప్పుమిషచేఁదనవర్ణనా
కౌశలముంజూపె. రెండవసర్గయందలకాపట్టణ రామణీయకమును, య
క్షాంగనావిరహావస్థయు సందేశమునుఁజెప్పి రెండుశ్లోకములతో హ
ఠాత్తుగా ముగించెను. ఈమేఘసందేశపాఠకులు కథచివరంట వినఁగు
తూహలులగుటచే నంతవఱకు నంతరమ్యమై వారినానంద మగ్నుల
జేసినగ్రంథమును రెండుశ్లోకములతో విధిలేక మూయవలసి వచ్చెఁగ
దాయని చింతిల్లుదురుగాని సంతృప్తహృదయులై యట్లుచేయరు ఈ
ఘనవృత్తమట్టియసంపూర్తికథను పూర్తిచేసి యక్షయక్షాంగనాసమా
గమప్రకారముం దెల్పి వారి యుత్కంఠనుశమింపఁజేయును.

మేఘుఁడు యక్షుని సందేశమును విని వానిచే వీడుకొలుపఁబ
డినవాఁడై తనకర్తవ్యముంగూర్చి విచారించుకొనెను. యక్షుఁడేచెప్పిన
ట్లు మేఘుఁడు భువనవిదితంబగు పుష్కలావర్తక వంశమున నుద్భవించి
నవాఁడగుట సద్గుణసంపన్నుండునుదారస్వభావముఁ గలవాఁడుగావున
నీయక్షుని దైన్యావస్థఁజూచి మిగుల జాలిఁజెందినవాఁడై "లోకేదీనా
వనమనుపమం పుణ్యమాదత్తఏవం సంతఃప్రోచుః" అనుమాటఁ దలఁచి
కొని పరోపకారపారీణులగు దధీచ్యాదుల కీర్తిని స్మరించి తన జీమూ
తనామమును సార్థకముఁ జేసికొననెంచినవాఁడై "కోవానస్యాత్ప్రణయ

వశతో యాచనూనే వయస్యే। శక్యం కార్యం స్వగతివశతస్సాధితుం స్వప్రయత్నైః” యని వానియందు స్నేహభావమునూని వానికిం దోడ్పడ నెంచినవాఁడై బయలుదేరెను. దారిలో శుభ శకునములఁజూచి సంతోషించినవాఁడై యక్షుఁడు చెప్పినమార్గముంబట్టిపోయి యలకాపట్టణముఁ జేరి “ప్రజ్ఞానాళీ విలసనపరిజ్ఞాత తద్గేహభాగః” ఆయా గుర్తులచే యక్షగృహముం దెలిసికొని దేవీపూజానంతరము తద్దైకధ్యానయై పరుండి యున్న యక్షాంగన నొక జాలమార్గమునుండిచూచి యశోకవృక్షోపరిభాగమునుండి పవనతనయుఁడు శ్రీరామస్మరణైక చిత్తయగు సీతాదేవికి రాముని యుదంతముఁ దెల్పిన రీతిగనే యీమేఘుఁడు నాయకస్త్రీకి శుభవర్తమానము దెలియఁజేసె. యక్షాంగనయుఁ బ్రియుని వర్తమాన మెట్లువినవచ్చెనని సంతోషాశ్చర్యములు ముప్పిరిగొన, కలయేమోయని శంకించియు, కామరూపుఁడగుటచే నొక సుందరాకారముధరించి యెదుట నిలిచియున్న మేఘునిఁజూచి తాను పూజించు దేవత యనుగ్రహమని తలఁచి వానినొక యర్ఘాసనమునం గూర్చుండ నియమించి మేఘుని పుట్టు పూర్వోత్తరములును యక్షునికిని వానికిని గలిగిన స్నేహప్రకారమును యక్షుని ప్రస్తుతస్థితియుం దెలిసికొనఁగోరెను. మేఘుఁడా యక్షుని యనన్యాదచర్యలం గొన్ని చెప్పి వాని తపఃక్రమమును, నింద్రియనిగ్రహమును, ఏకపత్నీవ్రతము మొదలగు సద్గుణములఁ బ్రకటించు నొకసందర్భమునఁ దెలియఁజెప్పెను. యక్షుఁడు తన ప్రమత్తతవలన నిట్టి వియోగము సంభవించెఁగదాయని పశ్చాత్తప్తహృదయుఁడై రామగిర్యాశ్రమముఁ జేరి తపస్సొనరించుచుండ దేవేంద్రుఁడీ ఘోరతపస్సునకు వెఱచి సురూపయను నొక వేశ్యాంగన నీతని తపోభంగమునకై పంపఁగా నది వానిని లోబఱచుకొనుట కనేకయుక్తులువన్న, నాతఁడు వీనిని గ్రహించి దీనియనునయవాక్యంబుల “లోకేనానా కృతపరిష్వంగసందూషితానాం సంగం సంతః ఖలుసమగదం త్వంరసాభాసమూలం” ఇత్యాదినీతి వాక్యంబులచే ప్రత్యాఖ్యానంబు నేయుటేగాక దాని యత్నకృతములును వ్యాజసహితములునగు విలాసములెన్నియైన ధర్మపత్నియగు తన

యంగన విలాసముల కొంతయుఁ బోలనేరవనియుఁ జెప్పె.

“స్వర్గంగాయాః పయసివిహరన్ ప్రజహంసస్యకల్యా సీత్వాం యాహి ప్రమతతరమితో యాహి కుంజాంతరం తత్” (ఘన 1. 74) ఇట్లి చ్చటనుండి తొలఁగిపొమ్మని చెప్పిన సదియు వంచితయై సిగ్గుఁజెంది తొలఁగిపోయెననియు, నచ్చటి మునులందఱు వీని యింద్రియనిగ్రహ మున కాశ్చర్యము నొందిరని చెప్ప నాయక్షస్త్రీయుఁ దనభర్తయొక్క ఏకపత్నీ వ్రతమునకు నింద్రియనిగ్రహమునకు నాశ్చర్యము జెంది యపరి మితానందనిర్భరయై స్మృతిఁదప్పిన దానివలెనుండె. ఇది ప్రథమసర్గయం దలి కథ.

ఇట్లీ ప్రథమసర్గయందు మేఘుని యాభిజాత్యమునకుం దగిన సద్గుణంబులును, యక్షునిధైర్యౌదార్యగాంభీర్యాదులు నేకపత్నీవ్రతము నింద్రియ నిగ్రహాదిప్రభావంబులును వర్ణింపఁబడియె. యక్షుని స్వభా వస్ఫుటీకరణమే, సురాప్సరప్రవేశమునకును దత్కృతశోధనకు నిచ్చట ప్రసక్తిఁగల్పించినది. వీరిద్దఱి సంవాద మతిరమణీయము. ఇంతవఱకు వియోగావస్థయందు యక్షునిచర్యయు వానిస్వభావమును మనకుఁదె ల్లంబయ్యె. ఇఁక యక్షాంగ నాస్థితినిఁగూర్చి యక్షుఁడు మేఘునందేశమున నూహించిచెప్పిన దానికంటె మనకెక్కువ తెలియదు. కావున నింటి యొద్దనీమె విరహావస్థనెట్లు గడపుచుండెనో తెలియఁగోరుట సహజం బగు మనవలెనే మేఘుఁడును గుతూహలముగలవానివలెఁ గన్పట్టుచు న్నాఁడు. ఈయక్షాంగనాచరితముం దెల్పుటలో నామె చెలికత్తెకన్న యుక్తంబగు పాత్రంబు గన్పట్టదు. మఱియు నెవరిసంగతివారు చెప్పికొ నుటయు సమంజసంబుగాదు. కావుననీమెచెలికత్తెచే నీమెవిరహకాలా వస్థలీకవి జెప్పించుచున్నాఁడు.

అట్లానంద పరవశయై స్మృతిలేకయున్న యా యక్షాంగనకు శైత్యోపచారంబులు సల్పుచుజెంతనున్న చెలికత్తెమేఘునితో భర్తృ వియోగానంతరము తనచెలి వృత్తాంతముం జెప్పెదవినుమనియె. కావ వార్తవినినంతనే యక్షుఁడు గృహాగమనము విషాదకారణమని తలఁచి యొటకేనిం జనె. ఇంట నావార్త తెలియఁగనే హాహారావము నెలంగ నా

యక్షస్త్రీయుమూర్ఛిల్లె. అంతదుష్టశిక్షకుఁడును యాశ్రితజనవత్సలుండు
నగు యాకుబేరునిపంపున నాతనిభార్యయే తెంచి విరహతాపముచేఁ గుం
దుచున్న ఈయక్షాంగననోదార్చి "కేవానస్యోఽపిపరిభవపదం కర్మణా
స్వార్జితేన" అనిచేసికొనినకర్మ యనుభవింపక చెల్లదనియు, లోకోద్ధార
కులగు మహాపురుషులు నవతారపురుషులుగూడ గర్మబద్ధులగుచుండ
మనబోటివారి లెక్కయేమియని చెప్పి, తనభర్తవలనఁ దానుపదేశముఁ
బొందిన యంబికామంత్ర ముపదేశించి, తన్మంత్రస్మరణవలన నీవి
యోగ దుఃఖముఁబోనడచి ప్రస్తుతము మనశ్శాంతిగలుగుటేగాక, జన్మ
సాఫల్యంబునగుననియుఁ జెప్పి తనయింటికింజనె. పిదపనాయక్షి యునతి
నిష్ఠాగరిష్ఠయై "త్యక్తలోకప్రచార" యైనపరాశక్తిని ధ్యానించుచుం
డఁ గొన్నిదినంబులకాశక్తి యామె పూజకుమెచ్చి సాక్షాత్కరించి
యామెకు శుభం బొనగూడుననియు దన ప్రియభక్తుండగు కుబేరుని
శాపంబు మరల్ప దానును సమర్థగాననియు జెప్పి వీరివియోగంబునకుఁ
నీయక్షుఁడు పూర్వజన్మమునఁ దనకూతురల్లురు కామవశులగుటఁ దెలి
సియుఁ వారిసంగమము నమకూర్చుకుంటయుఁ నీయక్షాంగన తనసఖుల
గు దంపతు లనంగక్రీడాపరులగుట నెఱింగియుఁ సఖియగుతివను వద
లిపోవుదురో లేకతమయిచ్ఛను గప్పిపుచ్చితన సాన్నిధ్యమునే గోరి
యుందురో పరీక్షింప వలయునను బుద్ధిచే వారిస్వేచ్ఛావిహారమున
కవకాశమియ్యకుంటయు కారణంబులగుట సంభవించెననియు, గావున
"విహితంకర్మభోక్తవ్యమేవ" యనిచెప్పి శీఘ్రంబుగనే శుభంబయ్యెడు
నని యాశీర్వదించి యంతర్థానంబయ్యె. అప్పటినుండియు నీయక్షాం
గన యావరదేవతోపాసనయందును. దత్కథాశ్రవణ మందునే కా
లంబు పుచ్చుచు తనభర్తయొక్క రాకకై యెదురు చూచుచుండెనని
యాచెలికత్తియ చెప్పునంతలో ధ్యానాధీనయగు నాయక్షస్త్రీస్మృతి
జెంది చెంతనున్న మేఘునితోఁ దనభర్తవిషయమైన కొన్నిరహస్య
వృత్తాంతముల జెప్పి తనకట్టి యిష్టములంగూర్చు నాతఁడు తన్నెడబాసి
యుంటకు మరలఁజింతిలి స్వప్రణామాళి పూర్వకముగాఁ దనమాటల
తనితో జెప్పి యాతని బ్రతికించి నీవుకూడ వర్షకాలముంగూడి యిష్టం

బుల బడయుమని మేఘునికనేకములగు రత్నాదులు కానుకలిచ్చియం పెను. మేఘుఁడును తిరిగి చిత్రకూటమునకుఁబోయి మిగులఁ గృశించి యున్న యక్షునిఁజూచి స్తనిత వచనములచే "భవ్యాపాత్రం వధాటీ ఖావత్కేటి స్ఫుటమకథయ ద్రామమే వాంజనేయకి" నీప్రియురాలు జీవించియున్న దనియు శుభములఁ బడయఁగలదనియుఁ జెప్పి తనదారినిఁ బోయెను. వర్షకాలానంతరము శరదృతువు రాగా "ఉన్నిద్రో భూత్సపది కమలాకాముకశ్శేషతల్పాత్" ఉత్థానైకాదశి దినమున విష్ణుమూర్తి శేషతల్పమున మేల్కాంచిన తోడనే యక్షుఁడును శాపాంతమున సంపూర్ణశోభగలవాఁడై యింటికింజనె. అచట దేవీపూజకై పెద్దల రావించి తదారాధనమునకై సిద్ధముగనున్న వానిభార్య వీనిని తగునట్లు మాల్యాంబరాదులచేఁ బూజించి రత్నఖచితమగు తులసి మంటపమున నాపరాశక్తినిఁ బూజించి పెద్దలకర్హసత్కారముసల్పి భర్తతోఁగూడ సరససల్లాపంబులు సల్పుచుండె. మఱునాడు కుబేరుఁడు శాపముక్తుఁడగు యక్షునిఁ జూడవచ్చి వాని యింద్రియ నిగ్రహమునకు మిగుల నాశ్చర్యపడి వానిభార్య పరశివాయత్తైకచిత్త యగుటఁ బ్రశంసింప నీయక్షుఁడు నతివినయంబుదోప మరల నాకుఁజేయని సేవ గోరుటయు, నా తడిఁక సేవావృత్తినుండి ముక్తుఁడవైతివి. యనియుదనయగారమునుండి ధనముఁ దీసికొనిధర్మార్థకామముల ననుభవింపుమనిచెప్పి యనుగ్రహించె. పిదపనిదంపతులు నప్రమత్తులై నిత్యకర్మలఁ దీర్చుచు త్రివర్గమందున మరుచిగలవారై పరదేవతోపాసనయందేతము కాలముంబుచ్చిరి.

ఈగ్రంథమునఁ బ్రతిపాదితంబులగు ముఖ్యాంశములు.

ప్రతి మనుజుఁడును పూర్వజన్మమున తాఁజేసినకర్మకు బద్ధుఁడనియు నట్టికర్మకు మఱియొకరు కారకులుగాని పరిహారకులుగాని కాలేరనియు, అట్టికర్మ యనుభవమునఁ గాని వేఱొకవిధమున నశింపదనియు, ప్రతివాఁడు నాకర్మాను గుణ్యమగుజన్మమెత్తియుండఁ దత్కర్మ పరిణామమున కెట్లో ప్రేరకులగువారు "మయైవైతేనిహతాః పూర్వమేవ నిమిత్తమాత్రం భవసవ్యసాచిన్" అని శ్రీకృష్ణమూర్తి యర్జు

మనకుపదేశించినట్లు నిమిత్తమాత్రులేయైయుందురు గాని నిజమై
న కారణము పూర్వకర్మయే గావున నీకు ముందైన నీ జన్మ
యందు తానే కార్యకరణమునకై నియోగింపఁబ
డియెనో యాయా కార్యముల శక్తివంచనలేకుండగను ఫలాపేక్షలేకుం
డఁగనే నిర్వర్తింపవలెననియు, మఱియు, దేవయోని విశేషులగు
యక్షాదులకు సయితము మనుష్యమాత్రులకువలెనే కొన్ని సమయము
లఁ బ్రమాదాలస్యాదులును గలవనియు, నవిచ్ఛిన్నంబులగు సర్గప్రళ
యంబుల కాకరంబగు నీ ప్రకృతియందొక యున్నతోద్యోగపదవి నంది
తద్గతసుఖదుఃఖాదుల ననుభవించుచుందు వారేగాని కర్మాతీతులై
త్రిగుణబంధములఁ బోనడచినవారు కారనియు, నట్టివారైన జన్మరా
హిత్యమును బొందవలెనన్న.

శ్లో॥ “కర్మణ్యేవాధికారస్తే మాఫలేషు కదాచన
మాకర్మఫలహేతుర్భూ ర్మాతే సంగోస్త్వకర్మణి॥
శ్లో॥ దూరేణహ్యవరంకర్మ బుద్ధియోగాద్ధనంజయ
బుద్ధౌశరణమన్విచ్ఛ కృపణాః ఫలహేతవః॥
శ్లో॥ కర్మజంబుద్ధియుక్తాహి ఫలంత్యక్త్వామనీషిణః
జన్మబంధవినిర్ముక్తాః పదంగచ్ఛంత్యనామయం॥

భగవద్గీత 2. 5

అను శ్రీకృష్ణోపదేశానుసరణముగ సనంగశస్త్రముంబూని
కర్మబంధముల ఛేదించుచు, బుద్ధియోగముతో ఫలాపేక్షయించుకై
నలేకయే యీశ్వరచోదితములగు కర్మలశక్తి వంచనలేక యాచరిం
చుచు పటిష్ఠంబగు నింద్రియనిగ్రహము నలవరచికొనుట ముఖ్యకర్త
వ్యమనియు నట్టిసమాధిని సమకూర్చుకొనుటకై బ్రహ్మాదులకుఁగూడ
మూలకారణమైనట్టియు.

శ్లో॥ వక్త్రైర్నానోతదుభయవపుర్భాన్యనిర్వాచ్యరూపా
బ్రహ్మాదీనామపి చ జననీ లోకరక్షాప్రసంగాత్
నానారూపావిరచితకృతిః పూజితా చక్రిముఖ్యై
ర్నిష్ఠైర్గుహ్యే మానసికుసుమైస్సౌరభశ్రీరివాస్తే॥ ఘన 2-ల.

యుక్తిపరాశక్తి నుపాసించి కర్మబంధములు నతిక్రమించినగాని మోక్షముచేకూరదనియు నీ మొదలగు ముఖ్యాంశము లీగ్రంథమున ప్రతిపాదింపఁబడియున్నవి. మఱియు సూక్ష్మకోశముల ప్రతిపాదింపఁబడి నట్టియు పరార్థసాధకంబగు చిదచిద్విమర్శనము మొదలగు ప్రాకృతత్త్వం బును యష్టాంగయోగపద్ధతియు కేవలశివయునాక స్వభావములు నీ మొదలగు విశేషాంశములు లింకను సనాతనవిషయములు విస్తరింపఁబడ వారిచే తే గ్రహింతురుగాక.

ఇట్లు,
కొరాడ రామకృష్ణయ్య బి. ఏ.

ఉపోద్ఘాతములోని ఎర్రాటా

పుట	పఙ్క్తి	తప్పు	ఒప్పు
5	17	వాక్యార్థ్యం	వాక్యార్థం
,,	23	రమణీ	రామణీ
8	16	కావికో	కాలికో
,,	20	హాస్య ప్త	హాస ప్త
10	15	మేధావిషంబు	మేధావిశేషంబు
11	13	శ్రీస్టశి-బ్ది	శ్రీశిష్ట-భ్ధి
,,	16	వృద్ధు	వృద్ధుఁ"
12	21	యాశ్ర	నాశ్ర
15	7	కొంలు	కొందలు
16	9	సమయానకి	సముశయానకి
17	9	సజగ	ర్భజగ
19	13	నయనప్రి	నముప్రి

శ్రీరస్తు.

శ్రీశారదాయైనమః.

ప్రబంధాదిపరిక్రియా.

శ్లో॥ శ్రీర్దద్యాదనవద్యగద్యవిలసత్పద్యావళీగుంఫన
ప్రాగల్భ్యం సరసీజగర్భవనితాసర్వామరైః పూజితా।
మాతుర్గర్భవినిర్గతార్భకగణ స్యాకృష్టభేదాత్పరం
నానావాక్యవిశారదత్వమచిరా ద్యాయచ్ఛతీతాదరా॥

అర్థము. మాతుర్గ...గణస్య, మాతుః=తల్లియొక్క, గర్భ=గర్భమునుండి, వినిర్గత=బయలువెడలిన, అర్భకగణస్య=సంతాన సమూహమునకు, ఆకృష్టభేదాత్=అధికారభేదమువలన, (అనగ వానివాని సంస్కారమునుబట్టి) ఇతాదరా=పొందబడిన యాదరముకలదగుచు, యా=ఏసరస్వతి, పరం=అధికమైన, నానావాక్యవిశారదత్వం=వివిధకావ్యరచనానైపుణ్యమును, అచిరాత్=శీఘ్రముగా, యచ్ఛతి=ఇచ్చుచున్నదో, సా=అట్టియు, సరసీజగర్భవనితా, సరసీజగర్భ=బ్రహ్మకు, వనితా=భార్యయైనట్టియు, సర్వామరైః=సమస్తదేవతలచేతను, పూజితా=పూజింపఁబడినట్టియు, శ్రీః=సరస్వతీదేవి, అనవద్య...గల్భ్యం, అనవద్య=దోషరహితములైన, గద్య=వచనములచేతను, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, పద్య=పద్యములయొక్క, ఆవళీ=వరుసయొక్క, గుంఫన=కూర్పుయొక్క, ప్రాగల్భ్యం=ప్రౌఢిమను, దద్యాత్=ఇచ్చుఁగాక.

తాత్పర్యము. ఈలోకమున జన్మగాంచిన మనుజులలో వానివాని పురాకృతసంస్కారమునుబట్టి సహజముగ నేలభించెడి యాయాసత్కవితా సంపదనాదరముచే నొసంగెడి లోకపూజితయగు నాసరస్వతీదేవి దోషరహితములైన సరసంపుమాటల ముద్దులుగుల్కు పద్యముల నల్లెడి సామర్థ్యంబునఁగూర్చెడుఁగాత.

శ్లో॥ శ్రీకాళిదాస కవిరాజవిక్లప్తమేఘ
సందేశకావ్య పరిపూరణలాలసామే।

సర్వేప్సితప్రణయనక్షమకల్పవల్ల్యాః ।
సూనైస్స్వయత్నరచితైరుపశోభనం నో ॥

అ. శ్రీకాళి...లాలసా, శ్రీ=శోభతోఁగూడిన, కాళిదాసకవిరాజ=కవిశ్రేష్ఠుఁడగుకాళిదాసునిచే, విక్లృప్త=రచియింపఁబడిన, మేఘసందేశకావ్య=మేఘసందేశమనెడి కావ్యముయొక్క, పరిపూరణ—పూర్తి చేయుటయందు, లాలసా=కోరిక, మే=నాకు, భవతి=అగుచున్నది. సర్వేప్సి...వల్ల్యాః, సర్వ=అందఱి యొక్క, ఈప్సిత=కోరికలను, ప్రణయన=ఇచ్చుటయందు, క్షమ=సమర్థమైన, కల్పవల్ల్యాః=కల్పవృక్షమునకు. స్వయత్నరచితైః=తనప్రయత్నముచే సంపాదింపఁబడినసూనైః=పుష్పములచేత ఉపశోభనం=అలంకారము, నో=కాదాఏమి?

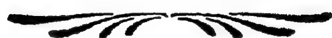
తా. కవికులపారిజాతంబనఁ బరగు కాళిదాసునిచే నించుక క్లృప్తముగా రచియింపఁబడిన మేఘసందేశము సంపూర్తిగాఁ జెప్పఁబడిన (యక్షునిసందేశానంతరము, యక్షయక్షాంగనా సంగమరూపమగు) కథాభాగమును, విపుల మొనర్చి పూరింప నామనమువ్విళ్లూరుచున్నయది. సమస్తకోరికలనిచ్చు కల్పవృక్షము నెవరైన నల్పమగు స్వసామర్థ్యముచే సంపాదింపఁబడిన పూవులచేఁబూజింపనదియు నద్దానికొక చిన్నయలంకారమైనసాఁగదా.

శ్లో॥ జానన్నపీదమనిశం మనసోఽవశత్వా
త్తత్పూరణేపరినివర్తయితుంనదక్షః ।
కావ్యంకరోమిఘన వృత్తపదంమహాంతో
మృష్యంతుసాదర ధియాదయయావిలోక్య ॥

అ. ఇదం=ఈవిషయమును (అనఁగ, నొక చిన్న యలంకారమేగాని, యొక ఘనకార్యముగాదని) జానన్నపి=తెలిసినవాఁడనైనప్పటికి, అనిశం=మిక్కిలి, మనసః=మనస్సుయొక్క, అవశత్వాత్=స్వాధీనములేకుండుటవలన, తత్పూరణే=అద్దానినిపరిపూర్తి నొందించుటనుండి, పరినివర్తయితుం=మరల్చుటకు, నదక్షః=సమర్థుఁడనుకాకపోతిని, ఘనవృత్తపదం= “ఘనవృత్త” మను పేరుగల, కావ్యం=కావ్యమును, కరోమి=చేయుచున్నాను. మహాంతః=గొప్పవారు, సాదరధియా=ఆదరముతోఁగూడిన బుద్ధిచేతను, దయయా=దయతోడను,

విలోక్య=చూచి, యీగ్రంథమును పరిశీలించియనుట. గృహ్ణంతు=గ్రహింతు రుగాక.

తా. అట్టికల్పవృక్షమునకే నేఁబూనినస్వల్పంబగు పరిపూర్ణనైవేద్యము. మిక్కిలి శోభావహంబగు నలంకరణంబు గా నేరదని యెఱిఁగియు, నామనము కౌర్యంబునకై పలుమారు బురికొల్పుచుండుటచే నేనస్మాకి విమర్శంజాలనైతి. కావున ఘనవృత్తమను పేర నీకావ్యమునుఁ జేయుచున్నాను. పద్యాసక్తులు పరుచయుంచి యాదరబుద్ధితో దీనిని గ్రహింతురు గాక.

శ్రీగణేశాయనమః

ఘనవృత్తే.

ప్రథమస్సర్గః

శ్లో॥ ఇత్యుక్తో సౌ సపదిజలదస్తేన దీనాత్మనాలం
శ్రుత్వాకామం సదయహృదయప్రాగ్గ్రహీత్వాత్ప్రహృష్టః
లోకేదీనావనమనుపమం పుణ్యమాహుస్తదేవం
సంతః ప్రోచుస్తదిహహిమయాతోషణీయస్సఖామే॥

చ॥ పలుకఁగ యక్షుఁడా సరసవాక్యల నగ్రగుఁడౌట మేఘుఁడుం
పులు దలఁకొత్తు దీనజనపోషణ పుణ్యముఁ దెచ్చునంచు పె
ద్దలు వచియింతురే విరహతాపపదీతుని నార్తభాగ్యకున్
తెలిపెద నామమిత్రునకిదే మదిసంతసమొక్కఁ జేయఁగన్॥ ౧.

అర్థము. సపది = అపుడు, దీనాత్మనా = చిన్నబోయినమనస్సుగల, తేన = ఆయక్షునిచేత, ఇతి అలం = కాళిదాసమేఘసందేశమందు చెప్పఁబడిన ప్రకారము, ఉక్తః = చెప్పఁబడిన, అసౌ జలదః = ఈమేఘుఁడు, కామం = తృప్తిగా, శ్రుత్వా = విని, సదయహృదయః ప్రాగ్గ్రహీత్వాత్, సదయహృదయః = కరుణారసముతోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడయి, ప్రాగ్గ్రహీత్వాత్ = ముఖ్యుఁడౌటవలన, (తొలకరిమబ్బునటితో గూడిన లోపలిభాగము గలిగియుండుటచే సార్థకమగుచున్నది), ప్రహృష్టః = సంపదల మైత్రికి సంతోషించినవాఁడై, లోకే = జగమందు, దీనావనం = దీనులరక్షించుట, అనుపమంపుణ్యం = సాటి

లేని పుణ్యమును, ఆపత్తే = చేయుచున్నది, ఏవం = ఇట్లు. సంతః = సత్పురుషులు, ప్రాహుః = చెప్పిరి, తత్ = ఆహేతువుచేత, ఇహ = ఇప్పుడు, మేసఖా = నాస్నేహితుడైన యక్షుడు, మయా = నాచేత. తోషణీయోహి = సంతోషపెట్టదగినవాడుగదా!

తాత్పర్యము. శ్రీమహాకవి కాళిదాసునిచే రచియింపబడిన మేఘసందేశమందు వియోగతాపముచే దీనుడైన యక్షునిచేఁ జెప్పబడిన తాఁబోవవలసిన మార్గమునంతయువిని, మేఘుడు «భర్తుర్మిత్రంప్రియమవిధవే» యని తన్నుదానెఱింగించుకొనుటతోను «బ్రూహి ఏవం, తవసహచరో రామగిర్యాశ్రమస్థః» అనుటమొదలగు నాయక్షుని సందేశపూర్వకమైన ప్రార్థనమువిని సరసులలో శ్రేష్ఠుడగుటచే, వారియనురాగమునకు మిగులసంతసించి యిట్లుతనలో తాననుకొనెను. లోకములో పరరక్షణము మిగుల పుణ్యమని పెద్దలు చెప్పుదురు గాన నద్దాని నేనొనర్చి నాస్నేహితుడగు యక్షుని సంతోషపెట్టెదను.

«సరసహృదయప్రాగ్రణీత్వాత్» ఇచ్చట సరసశబ్దమువలన మేఘుడు స్వాభావికముగ జలముతో నేగాక «మయ్యనుక్రోశబుద్ధ్యా» ఇత్యాది యక్షప్రార్థనల నంగీకరించువాడగ నప్పుటుటచే కరుణారసపూరితుడనియు గూడ స్ఫురించుచున్నది. దీనాత్మనా యనువిశేషణము మేఘసందేశమున «సంతప్తానాంత్వమసిశరణః» మనియు «క్రోధవిశ్లేషితస్య» «కనకవలయభ్రంశరిక్తప్రకోష్ఠః» అనియు వర్ణింపఁబడినట్టి వియోగముచే కృశించి దైన్యము నొందిన యక్షుని స్వరూపమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నది.

శ్లో॥ సామాన్యార్థి హితవితరణా నందనంనందనంస్యా
దిష్టార్థానాం యశసివిమలేస్థాస్ను తాంస్వేష్టలాభే
చేతోహా నంస్వయమను భవన్యాచకేష్టం స్వశక్త్యం
యోనో కుర్యాత్ప్రకృతి కఠినస్సాధురిత్యేవమస్య॥

ఉ॥ కోరికలందుఁగీర్తిపయిఁగూరిమిగల్గిన వాఁడు కోర్కులిం
పారగనిచ్చు టర్థులకు నారయుగా మది నందనంబుగా
నారసుఖంబులంగనుచు శక్తికిలోనగుయాచకేష్టమున్
దీరుపలేనివాఁడగును నీచుడు క్రూరునికన్న నీభువిన్॥

అర్థము. సామాన్యార్థిహితవితరణానందనం, సామాన్యార్థి = సాధారణులైన యాచకులయొక్క, హిత = కోరికలను, వితరణ = నెరవేర్చుటవలనైన ఆనందనం = సంతోషము. స్పష్టాం = ఘనకోరికలకు ముఖ్యమైన లాభము. విమలే యశసి = పరిశుద్ధమైన కీర్తివిషయమై కీర్తిని సంపాదించుటకొఱకు, స్థాస్నుతాం = స్థిరత్వమునుకూర్చియు, ఇష్టానాం = తనకు ఇష్టములైన కోరికలకును, నందనం = నందనవనము. స్యాత్ = అగును. యః = ఎవడు, స్వయం = తాను, చేతోహరం = మనోహరమగునదియు, అనుభవన్ = అనుభవించుచు, స్వాధీనకృత్యం = తనచేతనైనంతవరకు, యాచకేష్టం = యాచకులకోరికను, నకుర్యాత్ = చేయడో, (అట్టివానికంటె), ప్రకృతికృపణః = స్వభావముచేత కృపణుడైన మనుజుడే, సాధుః = యోగ్యుడు, ఇత్యేవ = ఈవిధముగనని, మన్యే = తలచెదను.

తాత్పర్యము. లోకమున బుద్ధిమంతుడు తనకోరికలలో శ్రేష్ఠమై నిర్మలమైనకీర్తిని సాధించుటకై మిగుల ప్రయత్నించుచుండవలెను. అట్టి స్థిరతరమగు కీర్తి నేకాక తదితరములగు వానియభీప్సితముల చేకూర్చుటవిషయములో సాధారణముగా యాచకులయొక్కయు నందనవనముతో సమానులగుట వారికి కోరతగుల నెఱవేర్చుటయనునది కల్పవృక్షమువంటిదియగును. ఎవడు తాను సుఖమననుభవించుచుఁ జేతనైన యుపకారము యాచకులకుఁజేయఁడో వానికంటె క్రూరస్వభావముగలవాడే యోగ్యుడని తలచెదను. పరోపకారము సర్వశ్రేయోదాయకమనియు పరోపకారబుద్ధిలేనివాడు క్రూరుడనియు ముఖ్యతాత్పర్యము.

“ ఆపన్నార్తిప్రశమనఫలాః సంపదో హ్యుత్తమానాం ” అనెడి యక్షునివాక్యమును మనమున నాటించుకొనినవానివలెనే మేఘుడు వియోగతప్తుడగు యక్షునిమాటలు విని యీవిధముగ జింతించుట “జాతంవంశేభువనవిదితే పుష్కలావర్తకానాం ” ఇదిమొదలుగాగల వీనియాభిజాత్య వర్ణనను స్ఫురింపఁజేయుచున్నది. మఱియు నుత్తములఁజూడఁగుటచే “ యాచ్ఞామోఘావరమధిగుణే ” యనెడి యక్షాభిప్రాయము స్థిరీకృతమైనది. ఈవిషయమును గురించి పద్మపురాణమున జెప్పబడిన “ అశ్వమేధసహస్రాణి వాజపేయశతానిచ ।

శరణాగత సంత్రాణకలాం నార్హంతి షోడశీం ॥ దీనస్యోపేక్షణం కృత్వా భీతస్య చ శరీరిణః పుణ్యం దానమపి కాలేన సంక్షీయంతే నసంశయః " (ఉత్తరకాండ 181 అధ్యాయము) ఇత్యాదిధర్మశాస్త్రోక్తము ననుసరించియే మాట్లాడుచున్నట్లు కనుపట్టుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రాణాన్దత్త్వా రుచిరయశసా హ్యద్యాపి జీమూతవాహః ।
పక్షీంద్రాయోరగతతికృతే మౌనివర్యో దధీచిః ।
శక్రాదిభ్యః ప్రముదితహృదా స్వీయకాయం హి దత్త్వా ।
పౌరస్త్యౌ తావివ నివసతః కిం వదాన్యత్వకల్పం ॥

మ. మనుపక్షీంద్రునకిచ్చి ప్రాణముల పెంపారం బోషించె జీమూతవా
హనుఁ డానాఁ డల నా దధీచియును దేహంబీయఁడో వజ్రికిన్
మనియున్నట్టుల నారు గన్పడరె యీనాఁడున్ యశఃకాయులై
ఘనులైయొప్పరె దాతృతాగరిమ సౌఖ్యం బెన్నుతింపన్ ధరన్ 3.

అర్థము. జీమూతవాహః = జీమూతవాహనుడు, ఉరగతతికృతే = సర్పముల సమూహము నిమిత్తమై, పక్షీంద్రాయ = గరుత్మంతునికొరకు, ప్రాణాన్ = ప్రాణములను దత్త్వా = ఇచ్చియు, మౌనివర్యః = మునిశ్రేష్ఠుడగు, దధీచిః = దధీచియనువాడు, ప్రముదితహృదా = సంతసించినమనస్సుతో, శక్రాదిభ్యః = ఇంద్రుడు మొదలుగాగలవారికి, స్వీయకాయం = తనశరీరమును, దత్త్వా = ఇచ్చియును, రుచిరయశసా = పరిశుద్ధమగుకీర్తిచే, అద్యాపి = ఇప్పటికిని, తౌ = వారిద్దరు, పౌరస్త్యావివ = ఎదుటనున్నవారువలె, నివసతః = ఉన్నారుగదా, కనుక, వదాన్యత్వకల్పం = దాతృత్వముతో సమానమైనది. కిం = ఏమియున్నది. ఏమియులేదని తాత్పర్యము.

తాత్పర్యము వెనుకటిశ్లోకమునఁ జెప్పబడిన పరోపకారమచ్ఛంబగు కీర్తిఁ జేకూర్చి స్వవాంఛితములఁ దీర్పఁ గోర్పడుటని రెండు పురాణప్రసిద్ధములగు నుదాహరణంబులచే వ్యక్తీకరించుచున్నాడు. జీమూతవాహనుడు దేవతాజాతులలో నొకరగు విద్యాధరులకు చక్రవర్తి. గరుత్మంతుఁడు పాములను దిన,

ములవరుసగా భక్షించుచుండ, జీమూతవాహనుఁడు తనప్రాణములవానికి నాహారముగ నొసంగెనని నాగానందమను నాటకమునఁ బ్రసిద్ధము. వృత్రా సురునిఁ జంపుటకు దేవేంద్రుఁడు దధీచి మహామునిని బ్రార్థింప నాయన దేవకా ర్యముకన్నతిధైర్యముతో నీఁగా, నద్దాని నాయుధముగఁ జేకొని వృత్రసం హారము గావింప గల్గెనని భాగవతకథ. కావున వారిరువురు కీర్తిచే నిప్పటికి నిబ్రతికియుండిన వారివలె లోకమునఁ బరిగణింపఁబడుచున్నారు. కావున దానము నకు సాటి మఱియొకటి లేదని తెలియుచున్నది. (మఱియు దానశీలత్వము త్తమనాయకలక్షణములలో నొకటి) కావున నేను వర్తమానము చెప్పి యక్ష స్త్రీప్రాణదానముఁ జేయఁగలుగుటచే, స్వల్పకార్యముచేతనే, అనగా, పలికిన పలుగువారివలెఁ దమప్రాణములఁ గోల్పోకయే, (మేఘుఁడు దుదకస్వరూపుఁడు గాన మాటమాత్రముచేతనే నేయని తాత్పర్యము) ప్రాణదానఫలము నాకు సంభవించుచు న్నది. కావున దాతృత్వముతో సమానము మఱియొకటిలేదుగదా. ‘‘ మేఘ సందేశమున ప్రత్యాసన్నే నభసి దయితా జీవనాలంబనార్థీ ’’ యని చెప్పినట్లు యక్షుఁడు తనప్రియురాలి జీవితము విషయమయి భయపడుటకు కారణము వర్ష ఋతుప్రాప్తియేకనుకను, ‘‘ మేఘాలోకే భవతిసుఖినోప్యన్యథా వృత్తిచేతః ’’ అని మేఘుఁడే యక్షయక్షాంగనల సంతాపమును హెచ్చరించిన వాఁడగుటవలనను తానే దానికిఁ దప్పక తోడ్పడవలెనన్నట్లిట్లు చింతించుచున్నాఁడు. ‘‘ జీమూత వాహనుఁడన మేఘవాహనుఁడు అనగా నింద్రుఁడని యర్థము, కావున తనువాహ నముగాఁగల వానికిట్టి ఖ్యాతిగలుగ తానుగూడ నట్టివానికై ప్రయత్నించుచుం డుట భావ్యమని లక్షణయా స్ఫురించుచున్నది. పూతయశుఁడుఁ ధీరోదాత్తు డైయుత్తమ నాయకుఁడై యుండుట రామాయణాది మహాకావ్య ప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ జీమూతంమాంనిగదతిజనస్సర్వదాఖర్వభావా
దర్థిత్వేసాన్యర్థఃపరమవహితప్రేక్షణాదక్షిణేన
స్వాభిఖ్యానంనయతినచనద్వ్యక్తి యాదృచ్ఛికత్వం
తస్మాన్నోక్షింపరమసుహితం ప్రాణిభోజ్యంశరీరం ॥

ఉ॥ జీవనదాతయంచు నను జెప్పుదు రెప్పుడు వక్రబుద్ధిచేఁ
గావఁగ నేను గాదె తమకంబును బొందనివానిచేత మో
దావహమైన నిజాఖ్యను నిరర్థముగఁ గాచువాని దే
భావన సేయ జీవనము ప్రాణుల భుక్తికిఁ గాదె దేహముల్ ॥ ౪.

అర్థము. జనః = లోకమందలి జనుఁడు. సర్వదా = ఎప్పుడును, అకార్య స్వభావాత్ = వంకరస్వభావము అనగా కుటిలత్వము లేకుండుటచే, మాం = నన్ను, జీమూతం = జీవనమునకు (ఉదకమునకనియును అర్థము) ఆధారమని, నిగదతి = చెప్పుచున్నాడు, పరం = మిక్కిలి, అవహిత ప్రేక్షితా = జాగరూకత్వతో సంచరించునట్టి, దక్షిణేన = సమర్థునిచేత, స్వార్థః = తన బిరుదము (అనగా తన నామముయొక్క సార్థకత్వము) రక్ష్యః = కాపాడుకొనఁదగినది, సమ్యక్ = శ్రేష్ఠత్వముకల, స్వాభిధానం = తన పేరును, యావృత్తి కర్తనం = వ్యుత్పత్తి సత్త్వమును (అనగా వ్యుత్పత్తి లేకుండుటను) నయతి = ఎవఁడు పొందింపఁడో, తస్మాత్ = అంతకంటె, అసుహితం = ప్రాణములకిష్టము, పరం = అన్యవస్తువు, కిం = లేదుగదా. శరీరం = శరీరమైతే, ప్రాణిభోజ్యం = కాకాదిజంతువులచేతినదగినది, భవతి = అగుచున్నది. అని అధ్యాహారము.

తాత్పర్యము. లోకములోనన్ను జీమూతమను ప్రసిద్ధనామముచేఁ బిలుచుచుందురు. జీమూతమనఁగా, జీవనస్య, మూతః = పుటబద్ధః జీమూతః అని కొన్పించుచున్నది. జీవనమనగా నీళ్లనియు, ప్రాణములనియుఁ గూడ నర్థము. కావున జలమనఁడు ‹‹ ధూమజ్యోతిస్సలిల మరుతాంసన్నిపాతః ›› అనుటచే నీళ్లనిచ్చువాఁడే కాక ప్రాణములనిచ్చువాఁడు ననుచున్నాడు. లోకములో బుద్ధిమంతుఁడు తన నామమును సార్థకముజేసికొనఁ బ్రయత్నింపవలయును కావున జీమూతుఁడైనను నేను యక్షదంపతుల కన్యోన్యకుశలవార్తాద్వారా జీవనమిచ్చి, యందువలన సార్థకనాముఁడను గావలెను. వ్యుత్పత్తిసిద్ధమగు తన నామము నెవఁడు సార్థకత్వము నొందింపఁడో వాడు తనకే యహితమును జేసికొన్నవాఁడనుచున్నాడు. మరణానంతరము కాకాది జంతువుల పాలగు నీశరీరము

శాశ్వతమగు కీర్తి కంటె నెక్కుడగాదు. కాన నన్యుల కుపకారము చేయుట ముఖ్యమని తాత్పర్యము.

మేఘుఁడిట్లు తన పేరును సార్థకముగ జేయదలచెనని చింతించుట. కాళిదాసుని పూర్వమేఘమున నుండి " ... జీవనార్థం కరిష్యే జీవనప్రదైర్వారిబిందుభిః " అను శ్లోకార్థ మును గ్రహించినవానివలెఁ గన్పట్టుచున్నాడు. మన్మథుని ... నమూకలవాడుగదా.

శ్లో॥ ఇత్యాధ్యాత్మన్యమృతసదనే సంవిచింత్యాంబువాహః
కర్తుంమిత్రేప్సితకృతి మథోయత్నవాన్సంబభూవ
కోవానస్యాత్ప్రణయవశతో యాచమానే వయస్యే
శక్యంకార్యంస్వగతి వశత స్సాధితుంసప్రయత్నః

చం॥ జలధరుఁడిట్లు నెమ్మదివిచారణ మిక్కిలిచేసిచూచి స్వా
శ్రితుఁడగు మిత్రుకోర్కె సమకూర్పఁగనెంచి మొనర్చె యత్నముల్
గలుగఁగశక్తి యాప్తుఁడతికష్టములంబడి వేఁడుచుండభూ
వలయములోన నెవ్వఁడయిన వానికిసాయమొనర్పకుండునే

అర్థము. అంబువాహః = మేఘుఁడు, అమృతసదనే = అమృతాశ్రయ మైన, ఆత్మని = మనస్సునందు, ఇత్యాది = పైఁజెప్పినరీతిని, సంవిచింత్య = ఆలోచించి, అథో = తరువాత, మిత్రేప్సితకృతిం = మిత్రునియిష్టకార్య మును, కర్తుం = చేయుటకు, యత్నవాన్ = ప్రయత్నముగలవాఁడు, సంబ భూవ = ఆయెను, ప్రణయవశతః = స్నేహవశమువలన. వయస్యే = చెలికాఁడు. యాచమానే = ప్రార్థించినవాఁడగుచుండఁగా, శక్యం = తనచేతనైన, కార్యం = పనిని, స్వగతివశతః = తనశక్త్యనుసారముగా. సాధితుం = చేయు టకు, సప్రయత్నః = యత్నముతోఁ గూడినవాఁడు, కోవానస్యాత్ = ఎవఁ డుకాఁడు?

తాత్పర్యము. మేఘుఁడు పైఁజెప్పినట్లుగా ననుకొని యక్షునికోర్కె దీర్పఁ దలపెట్టెను. స్నేహముంబట్టి తనకు స్వాధీనమైన యొకపనిని జేకూర్పఁ దనచెలికాఁడు కోరఁగా, యథాశక్తి నెవఁడుచేయ బ్రయత్నింపఁడు.

ఈశ్లోకమున 'నమృతిశ్రవసె' యనుటవలన నుదకమునకే స్థానమగుట కాక, యమృతమునకు స్థానమనియు. అనగా మోక్షసాధకమనియు స్ఫురించుచుండుటవలన, యమృతపదవిపునరావృత్తి రహితమగుటవలన, నమృతపదముఁడగు మేఘునిచే ననుకూలత బొందింపఁబడిన యక్షయక్షాంగనలును చిరకాల సౌఖ్యము ననుభవింపఁగలరని ధ్వనికథను సూచించుచున్నది. మేఘుఁడిట్లు కృతనిశ్చయుఁడగుట పూర్వమేఘమున యక్షుఁడామ్రకూట విషయమై చెప్పిన «నక్షుద్రోపి... సంశ్రయాయ. ప్రాప్తేమిత్రేభవతివిముఖః కింపునర్యస్తథోచ్చైః» అనువాని యభిప్రాయమును బలపఱచుటయేకాక, «తేనార్థిత్వంత్వయివిధివశాద్దూరబంధుర్గతోహం» మ్మనిపూర్వమేఘమున యాచించిన యక్షునికోరిక తప్పక సాఫల్యముఁ జెందునని తెలియఁజేయుచున్నది.

«స్వాంగతివశతః» కాలక్రమమున నాయలకాపట్టణమునందనకు గమ్యస్థానంబేయగుటచే నైవేచ్ఛవలన సంప్రాప్తంబైన యీపుణ్యకార్యమును చేయుటకై కొంతశీఘ్రముగఁ బోవుటకు «యత్నవాన్» ప్రయత్నింపఁ గృతనిశ్చయుఁడయ్యెను.

శ్లో॥ నిర్గచ్ఛన్ సత్రిదివవసతింపర్వతేనానుయాతం
వీణాక్వాణాంతరితశకునిశ్రేణినాదాంతరాళం
ధాత్రింకాబ్జాకరరుహలసత్పుండరీకం మునీంద్రం
పశ్యన్విప్రద్వయమహతికాలోక దృష్టార్థసిద్ధిం ॥

మ॥ చనువాఁడైత్రిదశాలయంబునకు నత్యాస్వాంతుండు మేఘుండుపా
వనునిఙ్బర్వతమిత్రయుక్తు మహతీధ్వానాతిసంఛన్నప

క్షీణీనాదైః సరసీరుహాసనలసత్ స్త్రీయాంకపద్మాకరో
త్కటనపజ్ఞుంగనికార్యహానసనుచు మోదస్వాంతుఁడయ్యెన్ వెనన్

అర్థము. సః = ఆమేఘుఁడు, నిర్గచ్ఛన్ = పరిపోవుచున్నవాఁడై వెళ్లుచు, త్రిదివవసతిం = స్వర్గమునుగూర్చి, పర్వతేన = పర్వతుఁడనుమునితో. ఆను యాతం = కూడుకొనినట్టియు, వీణాక్వాణా...రాకం, వీణాక్వాణ = తన వీణధ్వనిచేత, అంతరిత = అణచివేయఁబడిన, శకునిశ్రేణీనాద = పక్షులవరుసల చేఁగలిగినధ్వనిగల, అంతరాకం = ఆకాశముగలిగినట్టియు, ధాత్రంకా...రీకం, ధాత్రంక = బ్రహ్మతొడయందు, అబ్జాకరరుహ = పద్మసరస్సునఁబుట్టిన, లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, పుండరీకం = తెల్లఁదామరయైనట్టి, మునీంద్రం = నారదమహామునిని, పశ్యన్ = చూచుచు, విప్రద్వయమహతికాలోక వృష్టార్థ సిద్ధిః, విప్రద్వయ=ఇద్దరుబ్రాహ్మణులయొక్కయు, మహతికా=నారదునివీణయొక్కయు, ఆలోక = చూచుటచేత, వృష్టార్థసిద్ధిః = నిశ్చయింపఁబడినస్వకార్యసిద్ధిగలవాఁడై—ముందరిశ్లోకమునకన్వయము.

తాత్పర్యము. కుబేరుని పట్టణమునుగురించి వెడలుచుంకించు మేఘునకు ప్రథమమునఁ గలిగిన శుభశకునములఁ జెప్పుచున్నాఁడు. మేఘుఁడు ప్రయాణమైపోవునపుడు, పర్వత నారదులు స్వర్గమునకు వెళ్లుచు, వీణవాయించుకొనుచు, నెదురుపడఁగనిరువురుబ్రాహ్మణులును, వీణయుఁగనఁబడినశుభశకునములచేఁ గార్యసిద్ధియగును సుమాయని సంతోషించినవాఁడాయెను.

ఈశకునములు పూర్వమేఘమున యక్షుఁడు వినిమార్గమును చెప్పుచు “ మందంమంద ” మిత్యాదికముచేఁ జెప్పిన శకునముల స్మరణకుఁ దెచ్చుచున్నవి శకుని శ్రేణినాదము “ వామశ్చాయం నదతిమధురంచాతకః ” అని యక్షుఁడు చెప్పినట్లుగా, మేఘుని వెంబడించి మధురముగా నాదముచేయుచున్న చాతకముల ధ్వనియెయనియు, నారదసందర్శనము తలవని తలంపుగాఁబ్రాప్తించిన మణియొక శుభసూచకమనియుం దెలియవచ్చుచున్నది. “ ధాత్రంకాబ్జా...కం ” బ్రహ్మదేవుని తొడయందుఁబుట్టినవాఁడవలన, సమోనిజుఁడనియు, పుండరీకశబ్దము తెల్లతామరయందు రూఢముగాన తెల్లనివాఁడనియు, మునీంద్రశబ్దముచేత దేవర్షియనియు, తోఁపించుచున్నది.

శ్లో॥ ఏతౌ దృష్ట్వాసవినయమతిస్సంప్రక్లృప్తప్రణామ
స్తద్దత్తాశీర్వచనఫలిత ప్రాయహృద్యార్థసిద్ధిః
గత్వాఽగ్రేసత్ఫలభరనమద్భూరుహంశ్లిష్టవల్లీం
ప్రాపామోదంనిరుపమమసావుత్తరాశాంయియాసుః ॥ ౬ ॥

ఉ॥ వారలఁగాంచిసద్వినయభావముతోఁ బ్రణుతించిదీవనల్
వారలొసంగఁదానుఁజను వాంఛఫలించిన యట్లుదలంచిసద్విరు
ధమొందుజుట్టుకొనఁ జెల్లుగఁబండినఁబండ్లనమ్రమగా
భూరుహముఁగనుంగొనుచు మోదముతోఁజనెనుత్తరాశకై.

అర్థము. ఏతౌ = ఈమునీంద్రులను, దృష్ట్వా = చూచి, సవినయమతిః = అణఁకువతోఁగూడినబుద్ధిగలవాఁడై, సంప్రక్లృప్తప్రణామః = చేయబడిననమస్కారముగలవాఁడై, తద్దత్తాశీర్వ...సిద్ధిః, తద్దత్త = వారిచేనియ్యబడిన, ఆశీర్వచన = ఆశీర్వాదముచేత, ఫలితప్రాయ = నెరవేరినట్టుగానున్న, హృద్యార్థసిద్ధిః = ఇష్టమైనకార్యసిద్ధిఁగలవాఁడై, ఉత్తరాశాం = ఉత్తరదిక్కునుగూర్చి, యియాసుః = వెళ్లనిచ్ఛగించినవాడై, అగ్రే = ఎదుటను, శ్లిష్టవల్లీం = అల్లుకొనినతీగెలుగల, సత్ఫలభరనమద్భూరుహం = మంచిపండ్లయొక్క భారముచేవంగినవృక్షమును, గత్వా = పొంది, నిరుపమం = సాటిలేని, ఆమోదం = సంతసమును, అసౌ = ఈమేఘుఁడు, ప్రాప = పొందెను.

తాత్పర్యము. ఆమేఘుఁడు, పర్వతనారదులకు మిక్కిలి యణఁకువతో నమస్కరించి వారిచ్చిన యాశీర్వాదముచేఁ దాఁజేయఁబోవు యక్షునిఁగనాప్రాణదానకార్యము సఫలమగునని నిశ్చయించి, ఉత్తరదిక్కుగా ప్రయాణమై, యెదుట తీగెలచేఁజుట్టుకొనఁబడిన చాలపండ్లుగల చెట్టునుచూచి దంపతుల కిట్లే సంగమమును, సుఖప్రాప్తియు కాగలదని తలంచినవాఁడై చాలసంతోషించెను.

యక్షుఁడు “ మార్గంతావత్ శృణుకథయతః ” అని ముందు మేఘుఁడు పోవలసిన మార్గమును జెప్పి తరువాత సందేశమును చెప్పెను. ఆమార్గము చెప్పుటలో “ పరిణతఫలద్యోతిభిఃకాననాన్తైః ” ఇత్యాదుల నానవాళ్ల

చెప్పుటచేతను, ఇప్పుడు మేఘుడు తనమార్గమున "ఫలభరనమద్భూరుహా" ములఁజూచుటచేతను, మరియు "ఉత్సాహోపస్థితఖఃఖం" అను మొదలుగ యక్షుఁడు చెప్పిన మార్గదర్శకములగు వాక్యములను జ్ఞాపకముంచుకొని, తదనుగుణం బుగ "ఉత్తరాశాంయియాసుః" ఉత్తరదిక్కునకుఁగూర్చి వెళ్లనిచ్ఛించినవాఁడగు టచేతను, మేఘుడు తనమార్గమున సరిగాఁజేసికొని యక్షుఁడు చెప్పినప్రోవనె వెళ్లియుండునని యూహింపఁబడియున్నది. "సవినయమతి" అనుటవలన మేఘుడు పెద్దలయందు గౌరవముగలవాఁడనుచు వానిసౌశీల్యమును తెలియఁజేయుచున్నది. ఇకముందను యక్షాంగనవీని ప్రథమముగఁజూచి "సుదతి హామాంపేరితక్షతే ప్రశ్రయేణ" యనుటవలనను, యక్షపత్న్యాంతమాటకుఁజెప్పమొదలుపెట్టినప్పుడు "సంగతప్రశ్రయః" అనుటవలనను వీనినమ్రతాగుణము ప్రసిద్ధమగుచున్నది. "శ్లిష్టవల్లి" ఇదిభావిసంబంధమును సూచించుసాభిప్రాయవిశేషణము. వల్లీశబ్దము స్త్రీలింగము. భూరుహశబ్దముపుంలింగము. చుట్టుకొన్న తీగెలుగల వృక్షమనుటచేత, దంపతులకు భావికాలమున ప్రాప్తించులతావేల్లితబంధనాదిసుఖములను వీరికైకమత్యమిటింబైయుండు ననియు సూచించుచున్నది.

శ్లో॥ తత్తద్యక్షోదితనగపురీద్వీపవత్యాదిలక్ష్మీ
ప్రాప్తామోదఃపథిననిరతంప్రాపయక్షేశగుప్తాం
యత్ప్రాలోకత్వరితహృదయస్సద్గుణోస్సహస్రశిష్యో
వానిశ్శంకంసురపతి పురస్పర్థినీంరాజధానీం ॥ ౭ ॥

ఉ॥ యక్షునిజేతఁజెప్పఁబడినట్టి పురీవరపర్వతాదులన్
వీక్షణసేసిభద్రమకుఁ బ్రీతినిఁజెందుచుమార్గమందునా
యక్షపరక్షితంబగుచు నాయమరావతిమించునప్పురిన్
యక్షినిఁజూడనేగెగురుహర్మ్యము శిష్యుఁడుచొచ్చుకైవడిన్.

అర్థము. పథి = మార్గమందు, తత్త...మోదః, తత్తత్ = ఆయా, యక్షోదిత = యక్షునిచేఁజెప్పబడిన, నగపురీద్వీపవత్యాది = కొండలు, పట్టణములు, నదులు మొదలగువానియొక్క, లక్ష్మీ = సంపత్తునుండి, ప్రాప్తా

మోదః = పొందబడినసంతోషముగలవాఁడై, సః = ఆమేఘుఁడు, నిరతం = ముఖ్యముగా, యక్ష్యాలోకత్వరితహృదయః = ఆయక్షుభార్యను చూచుటయందు తొందరగలమనస్సుగలవాఁడై, సద్గురోః = గురువుయొక్క, సద్మ = గృహమును, శిష్యోవా = శిష్యునివలె, నిశ్శంకం = సందేహములేకుండునట్లుగా, సురపతిపురస్పర్ధినీం = ఇంద్రపట్టణముతో సమానమగు, యక్షేశగుప్తాం = కుబేరపాలితమైన, రాజధానీం = అలకాపట్టణమును, ప్రాప = పొందెను.

తాత్పర్యము. మేఘుఁడా యక్షుఁడు చెప్పినదేవగిర్యాదులగు కొండలను, (శ్రీ)ంవిశాలయను విశాలాపట్టణము మొదలగు పట్టణములను, గంగచర్మణ్వతి మొదలగు నదులను మార్గమునఁ బోవుచుఁ జూచి, యక్షునిచే వర్ణింపఁబడిన వాని వాని సౌభాగ్యమును స్వయముగాఁ జూచినవాఁడగుటచే మిగుల సంతోషభరితుఁడయ్యెను. కాని వీనిఁ జూచి సంతోషించుచు కాలయాపనఁ జేయుట వీనికి తగవుకాదు « దివసగణనాతత్పర » యైయాయక్షకాంత ప్రియసమాగమమునకై వేచియుండును. కావున నే మార్గమున నాలస్యము చేయవలదని « గంతుమాశువ్యవస్యేత్ » అనియు " స్థిత్వాతస్మిన్వనచరవధూభుక్తకుంజే ముహూర్తం » అనియు « [illegible]దానాత్ క్షణపరిచితః » యనియు యక్షుఁడు మేఘుని సాధ్యమైనంత త్వరగ ప్రియురాలికి వార్తగొంపొమ్మని చెప్పియుండెను. దీనరక్షణము సాధువులకు సహజము గావున, నీమేఘుఁడును వియోగదుఃఖపీడితయగు నాయక్షియెట్లుండునోయని « యక్ష్యాలోకత్వరితహృదయుఁడై కుబేరునిచేఁ బాలింపబడుచున్న నాయలకాపట్టణముఁ జేరెను

శ్లో॥ తేనోక్తాదప్యధికవిభవం వీక్షమాణః పురీం ద్రాక్
శశ్వజ్జాతాద్భుతసముదయస్సంప్రహృష్యన్నితాంతం
ప్రజ్ఞానాళీవిలసనపరిజ్ఞాతతద్గేహభాగ
స్తస్థౌ హైమావృతినలపదంతద్గృహంమన్యమానః ॥ ౮ ॥

ఉ॥ ఆతనియుక్తికన్న విభవాతిశయంబుల నొప్పుచుండివి
ఖ్యాతినిఁబొందినట్టియలకన్ గనిమాటికిమాటికాత్మసం

జాతములైనవింతలకుసంతసమందుచు మంచుకప్పుకం
జాతమువోలుతద్గృహముచాయసెడెంగదె యక్షుఁడెన్నుచుఁగా ॥

అర్థము. తేన = ఆయక్షునిచే, ఉక్తాత్ = చెప్పఁబడినదానికంటె. అధికవిభవం = మిక్కిలి యైశ్వర్యముగల, పురీంద్రం = పట్టణశ్రేష్ఠమును, వీక్ష్యమాణః = చూచుచున్నవాఁడై, కర్ణోత్ = సాక్రసాకెకు. జాత = పుట్టిన. అద్భుతసముదయ = ఆశ్చర్యాతిశయముగలవాఁడై. నితాంతం = మిక్కిలి. సంప్రహృష్టః = సంతసించినవాఁడై, ప్రజ్ఞాన = గుర్తులయొక్క. ఆలీ = వరుసయొక్క, విలసన = కనఁబడుటచేత, పరిజ్ఞాత = తెలియఁబడిన, తద్గేహభాగః = ఆయక్షుగృహముండువైపుగలవాఁడై, హైమావృతనలపదం, హైమ = మంచుచేత, ఆవృత = కప్పఁబడిన, నలపదం = పద్మముయొక్క రీతిగలదానిని, తద్గృహం = వానియింటినిగా, మన్యమానః = తలఁచినవాఁడై, తస్థౌ = అచట నుండెను.

తాత్పర్యము. ఆయక్షుఁడు చెప్పినదానికన్న నాపట్టణము మిగుల సౌందర్యముగలదై గొప్పయైశ్వర్యముతోఁ గూడియుండెను. ఆపట్టణమునుఁ జూచినకొలఁది హెచ్చుచున్నయాశ్చర్యముగలవాఁడై, వెనుక యక్షుఁడు తనకుఁ జెప్పిన గుర్తులచే (అనఁగా క్రీడాశైలము, బాలమందారవృక్షము, మాధవీమంటపము, తన్మధ్యస్థమగు కాంచనవాసయష్టి, ఆగృహముయొక్క వాకిటనున్న శంఖపద్మములు మొదలగువానిచే) నది యక్షుగృహమని గుర్తించి, యక్షుఁడు చెప్పినప్రకారము మచ్చట క్రీడాశైలమందలి సానువులమీఁదఁ గూర్చుండెను. అప్పుడు వానికాగృహము మంచుచేనావరింపబడి కాంతిహీనమగు పద్మములుగలదై శోభలేకయుండిన సరస్సువోలెఁ గాన్పించినది. భర్తయింటలేనందున నాయక్షుకాంతగృహమును సింగారింపకుంటచే కాంతిహీనమని తాత్పర్యము. ఉత్తరమేఘమున యక్షుఁడే తనగృహమిట్లు కాంతితగ్గియుండునను "క్షామచ్ఛాయం భవనమధునా మద్వియోగేన నూనం" అని చెప్పి, యట్లుండుటచేత నే యది తనగృహమని గుర్తింపవచ్చునని యుఁ జెప్పియున్నాఁడు. "తత్వద్ధాతాద్భుతసముదయః" అనుటవలన (ఉ మే.1) "విద్యుత్వంతం" ఇత్యాదిశ్లోకములయందలియక్షవర్ణనకంటె నాపట్టణము, మేఘుఁడు సమీపించుటవలన "ముక్తాజాలగ్రథితమ

లకంకాఖినీవాఁక్రాంతపుష్పం '' (ఉ. మే. 67) అనునట్లు మితమగు శోభగలదై ప్రకా శించుచుండుటవలన నత్యాశ్చర్యమును పొందినవాడని తెలియుచున్నది. ''హై మావృతనలపదం '' అనునది యక్షుడు తనగృహమును గూర్చి చెప్పుచు ''సూ ర్యాపాయే న ఖలు కమలం పుష్యతి స్వామభిఖ్యాం '' అని చెప్పు లేకుండుటచే గృ హముకాంతి విహీనమైయుండునని సూచించుటను స్థిరీకరించుచున్నది. ''పరి జ్ఞాతత్వేన హేతునా '' అనుటవలన మేఘుడు తనకు యక్షుడుత్తర మేఘమున ''గత్వాసద్యః కలభతనుతాం శీఘ్రసంపాతహేతోః '' అనెడి శ్లోకమునఁ జెప్పి నసంగతిని మఱవక, తద్గృహోద్యానాంతమున నుండు క్రీడాశైలముమీద నే యుండి యక్షుడు చెప్పినట్టి చిహ్నములచే నాగృహముండు ప్రదేశమును తెలిసికొనినవాడై '' దృష్ట్వా '' యనుటవలన నా క్రీడాశైలముపై నిలిచినవాఁడై యుండెనని భావము. ''గేహభాగం '' యనుటవలన మేఘుఁడు దలకొనపట్టు మునకు రాత్రివేళయగుటచే చీకటియుండవలయునని యూహ. రాత్రియగుట వలననే యాగృహమును స్పష్టముగా శంఖపద్మాది చిహ్నములచే గుర్తించుటకు వీలు లేక, యక్షుడు చెప్పినట్టి చేతనో, ద్వారమునుండు క్రీడాశైలము, దిగుడుబావి మొదలగువాని సన్నివేశముచేతనో తద్గృహముండు ప్రదేశమును మాత్రము కనుగొనినవాడైయుండెనని తెలియుచున్నది.

శ్లో. (శ్రీ) దేవ్యాస్తచ్చరణకమలధ్యాననిర్వృత్తచిత్తా
హృత్తాపార్తా విద్రుతనయనా ప్రేయసః కల్యవార్తాం
వ్యాఖ్యాతారం నియమసమయప్రాప్తహర్షానుకూలం
సాద్రాక్షీత్తం జలధరమథో చింతయా మానసస్థైవం ॥

ఉ. (శ్రీ) జగదంబపాదసరసీరుహసేవనిరస్తతీవ్రహృ
ద్భ్రాజనపూర్ణతాప పరితప్తయునై యటువిప్పి కన్నులం
భోజనిభాస్యచూచి ప్రియువోడపువార్తలఁ జెప్పుచుండఁగా
నాజలదుం డలంచెసతిధ్యానఫలంబిదియంచు నాత్మలోన్ ॥౧౦॥

అర్థము. సా = ఆయక్షకాంత, హృత్తాపార్తా = మనోవ్యథచేబాధి తయై, (శ్రీ) దేవ్యాః = పరదేవతయొక్క, తత్ = ప్రసిద్ధమైన, చరణకమల =

పాదపద్మములయొక్క, ధ్యాన = స్మరణచే, నిర్వృత్తచిత్తా = సుఖించినమన స్సుగలదగుచు, వివృతనయనా = కన్నులువిప్పినదై, ప్రేయసః = ప్రియుని యొక్క, కల్యవార్తాం = కుశలసమాచారమును, వ్యాఖ్యాతారం = చెప్పు చున్న, తం = ఆ, జలధరం = మేఘుని, నియ...లం, నియమసమయ = ధ్యానకా లమందు, ప్రాప్త = సంభవించిన, హర్షా = సంతోషముననను, అనుకూలం = తనుసటుల, అద్రాక్షీత్ = చూచెను. అథో = తరువాతను, ఏవం = ఈప్ర కారము, చింతయామాసచ = ఆలోచించెను.

తాత్పర్యము. శ్రీపరదేవతా ధ్యానముచే, భర్తృవియోగమువలనఁ గలిగిన మనస్తాపము కొంత చల్లారినదై నప్పటికి, నావిరహాసుఖంబమితంబగుట వలనను, మేఘుఁడు సన్నంబగుటవలనను, (వర్షఋతువగుచున్నదనుట) వృద్ధినొంది నహృదయతాపముగలదై, తనభర్తకుశల వార్తఁజెప్పుచున్న మేఘునిఁజూచి దేవీధ్యానమువలనఁగలిగిన సుఖముగ నెంచుచు నీప్రకారము చింతించెను.

" నిర్వృత్తచిత్తా " యనుటవలన నికముందు ద్వితీయసర్గలో నీయక్షాం గనయొక్క చెలికత్తెచేఁ జెప్పఁబడెడి, కుబేరునిభార్య యనుమతించి యోవార్ని లలితనుపదేశించుటయు, నాదేవీయుపాసనముఁ జేయుచున్న నీమెకాపరదేవత ప్రత్యక్షంబై యచిరకాలముననే శుభముగలుగునని చెప్పినుటయు నందువలన ననీమెశాంతచిత్తయగుటయు మొదలగు వృత్తాంతమును సూచించుచున్నది. మఱియునదియాశక్త్యుపాసనయందీమెకుఁగల నైష్ఠికతయు, ఏకతానత్వమును మేఘసందేశమున నీమెయందారోపింపఁబడిన విప్రలంభశృంగార చేష్టాదికము నకుతోడు, ఇప్పుడు భక్తిరసాధికతయు, పాతివ్రత్యలక్షణంబులును స్ఫుటీకృ తములగుచున్నవి. ఈమెయొక్కయుపాసనాదికమువలన చిత్తవైకల్యముపోయి మనము నిర్మలతఁ జెందినను వియోగమువల్లనైన హృదయసంతాపము చల్లార లేదు. కావుననే విషయవాంఛలను వదలి " త్యక్తలోకప్రచారా " (౨ సర్గ ॥శ్లో॥) భర్తృసమాగమమునకై జూచుచు నియమముగలదై దేవీపూజగా వించుచున్నది. ఇదియే యామెపతిభక్తిని, దేవతాభక్తినిగూడ చాటుచున్నది.

" హృత్తాపార్తా " యనునది " సవ్యాపారామహనితథావీడయోద్వి ప్రయోగశశంకేరాత్రౌగురుతరశుచంనిర్వినోదాంసఖీంతే" (ఉ మే. ౨౮ శ్లో॥) అను

యక్షవాక్యానుసరణముగ, పగలంతయు “ఆలోకే తే నిపతతి పురా సా బలివ్యాకు లావా” యన్నట్లుగ దేవపూజావ్యగ్రురాలై యుండుటవలన శాంతచిత్తయై యుండినను, రాత్రియందామె హృదయము పరితాపముఁ బొందియుండవచ్చు ననియు కావున నిదియామెకు రాత్రియవస్థను తెలియఁజేయవచ్చునని యూఁదోచు చున్నది. “నియమసమయ... కాలం” ఈయక్షాంగన యాపరదేవతాధ్యానము సల్పునపుడే తనయభీష్టము చేకూరఁగలదాయని యెట్లుసంతోషముచే మైమఱచు నో ఇప్పుడు మేఘుఁడు తనభర్తకుశలవార్త జెప్పుచు కనఁబడగా నామెకట్టి యానందము కలిగెననుట. “అద్రాక్షీత్” పైశ్లోకమున “తత్స్థా” అని క్రీడాశైలముమీద నుండెనని చెప్పఁబడిన మేఘుని నాయక్షకాంత యెట్లు చూచి యుండునని యాక్షేపము గల్గవచ్చును. కాని మేఘుడు క్రీడాశైలము సమీ పించి, గజశిశువువంటి దేహమును అనగా “గత్వా సద్యః కలభతనుతాం శీఘ్ర సంపాతహేతోః” అని యక్షనిర్దేశప్రకారమల్పదేహత్వమును పొందిన వాడై “ఆస్యాస్యంతర్భవనపతితాం విద్యున్మేషదృష్టిం” (ఉ మే. 21 శ్లో॥) అని యక్షుఁడు చెప్పినాడుగనుక విద్యుద్దృష్టితో చూచియుండును. అప్పుడు “రా త్రౌ సరుత్తరళుచంనిర్వినోదాం” “నిశీథితాముస్నిద్రామవని శయనాం” (ఉ. మే. 28 శ్లో.) అనియు యక్షుఁడూహించినట్లుగా రాత్రినిర్వ్యాపార యై మిగుల దుస్సహమగు దుఃఖము ననుభవించుచున్న నాయక్షకాంత వానికిఁ గనఁబడియుండును, కావున భర్తయొక్క కుశలవార్తఁ జెప్పి యామె నోదా ర్చుటకుఁ దగుసమయమిదియేయని యెంచి “మత్సందేశైస్సుఖయితుమలం పశ్య వాతాయనస్థః” (ఉ. మే. 28 శ్లో.) అని యక్షుఁడు చెప్పినవాఁడుగాన, నామెసమీపమునందుండి కిటికిలోఁజేరి కామరూపుఁడుగావున పురుషాకా రమును ధరించినవాఁడై యాయక్షిని కుశలవార్తఁ జెప్ప మొదలుపెట్టెను. ఆమె యు “వివృతనయనా” మేల్కొనియేయున్నది గాన వానిని కన్నులఁదె రచి చూచినదై యాక్రింద చెప్పబోవు ప్రకారము చింతింపఁదొడఁగెను.

ఇట్లనే రామాయణమునను మారుతాత్మజుఁడు నశోకపాదపముఁ జేరి జనకాత్మజకుఁ దన్నుతానెఱింగించుకొనుటకుఁ బూర్వమే “కథంను ఖలు వా క్యంమే శృణుయాన్నోద్విజేత వా” యని శంకించుకొని “రామమక్లిష్టకర్మా

ఇంస్వబంధుమనుకీర్తయన్, నైనాముజ్జీవయిష్యామి ” యని తలంచి “ రాజా దశరథో నామ ” ఇత్యాదికముచే రామకథాసంకీర్తనముఁ జేసి, క్రమముగా తన్నుఁదా నెఱింగించికొని యుండుటవలన, నిచ్చట మేఘుండు నట్లఁజేసియుం డుటను స్ఫురింపఁ జేయుచున్నది.

శ్లో॥ నేదంనిద్రాజనితవికృతిర్లోచన నోత్ఫుల్లతాహా
నాయంకశ్చిజ్జన ఇతిమతిర్దుర్గమంఖల్వాగారం
మాయాసారాన్మదనవశగః కోపిసంప్రాప్త ఇత్యా
ప్యర్థానేయత్సుతవది హామాం ప్రేక్షతేప్రశ్రయేణ ॥

చ॥ ఇదికలగాదు మేలుకొనియే కనయుం బనిదుర్గమంబునా
సదనమునొంగ సొచ్చుటకు శక్యమె యెవ్వఁడొ యిమ్మహాత్ముఁడై
మదనమునఁబన్నుకుచ్చితఁపు మాయనుఁ జనుదెంచెనన్న న
య్యది యిటఁగానరాదు వినయంబునఁబుత్రుఁడువోలెనన్ గనున్

అర్థము. లోచనోత్ఫుల్లతాహా = నేత్రవికాసము గలుగుచుండగ, ఇదం = ఇది, నిద్రాజనితవికృతిః = నిద్రవలనగలిగినవికారము. న = కాదు అయంకశ్చిజ్జనఇతి = వీడెవఁడో యొక (వొంగ) మానిసియని. మతిః = బుద్ధియు, న = కూడదు, అగారం = ఇల్లు, దుర్గమంఖలు = ప్రవేశింపశక్యముకాదు గదా, మాయాసారాత్ = మాయాబలమువలన. మదనవశగః = మన్మథాక్రాం తుఁడై, కోపి = ఎవఁడో, సంప్రాప్త ఇత్యపి = వచ్చినవాఁడనుమాటయు, అర్థానే = తగియుండలేదు, యత్ = ఎందువల్లనంటే, ఇహా = ఇప్పుడు, సుత వత్ = కుమారుఁడువలె, ప్రశ్రయేణ = అడఁకువతో, మాం = నన్ను. ప్రే క్షతే = చూచుచున్నాడు.

తాత్పర్యము. అగడికిటికీలోనుండి వర్తమానముఁ జెప్ప మొదలుపెట్టిన మేఘునిఁజూచి యెవఁడోయని ఆశ్చర్యపడుచు నిట్లని చింతించె.

నేను కన్నులు తెఱచి చూచుచునే యుంటిని గాన నిది స్వప్నము గాదుకదా. మఱియు నీగృహము దుర్గమంబగుటవలనచో రాదులిందుఁ జొర లేరు. ఇక నెవఁడో మదాంధుఁడై నన్నుకామించి మాయాబలిమిచే నిచ్చటఁ

జేరియుండుననుకొనుటయు పొసగదు. ఏలయన నాయందు మిక్కిలి యాదరముగ
గలవాఁడై కుమారునివలె నన్ను సవిస్రంభముగాఁ జూచుచున్నాఁడు

« నిద్రావిజితవిక్రమితిర్న » అనుటచే యామె భర్తృవియోగముచేత నిద్ద రవలనఁ గలుగు సుఖకాలమునైనఁ గంటికానిచ్చుట లేదనుటవలన నామెయొక్క జాగ్రదవస్థను సూచించుచున్నది. « హర్మ్యం » పదిమిపృహామునకు « హరశిర స్సంభ్రమికాంతశాస్త్ర » అని యీశ్వరనివాసము సామీప్యంబనుటవలన దుష్ట లకుఁ దుర్లక్ష్యమగాదనుట. « సుతవత్ » అనుటవలన « అవితథగతిర్ద్రోష్యే స్వస్రాతృజాయాం » అని అన్నగారిభార్య తల్లితో సమానురాలనియె భావిం చుట సహజమనియు. నాన దేవు నిక్కంపముగ నెరుగకుఁబోయి నాకుఁదలవార్త చెప్పుటకుఁ దరియుండుననియు, యజ్ఞాభిప్రాయమునకు సరిగా, మేఘుఁడు (తల్లి కైన సుఖవర్తమానమును చెప్పనవ్వడు కుమారుడు. తనకుగల్గు వినయవిస్రంభ ములచే నుప్పొంగుట సహజమేకాన, నామెయెదుట కామహాప్రఁదనుటచే పుత్రి స్నేహపనుము ధరించి వినయాతిశయముచే నిలుకు గన్పట్టుటవలన నాత్యలక్ష ణములు దీనియందు తలవఁడు నందలకు తగియుండుననియు స్పష్టీకరించు చున్నది. «ప్రశ్రియో» రామాయణమందెన్నఁబడిన దూతలక్షణములు వాయు పుత్రునియందు వలెనే దీనియందు గన్పట్టుచున్నవి. “మాంప్రేక్షతే ” ఇతర చింతమాని దామెపాతిస్రత్యముచే కౌతూహలముతోను, ఆనందములోను యీ మెనె జూచుచున్నాడని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ మధ్యాహ్నాయామంభువన సదనస్రాంచితాయాం శివాయాం
నామక్రోశాత్ప్రభువి పరంకన్యకేందుర్ల భంస్యాత్
దృష్ట్వైవృణ్యాత్సవరత శోకోనయాతీక్షితంత
ద్వాత్రాసితఃప్రభవతుచరసస్స్వక్తసంజీవితాశః ॥

ఉ॥ లోకములన్నిహాంతరములోపల వాసముచేయుతల్లితాఁ
జేకొనినాఁడు పూజదయచేఁ జెలువొందఁ దనలభ్యముండునే
నాకమహీజముగ్గనమనంబునఁ గోర్కెలుతీరకున్ననా
వ్యాకులతన్ హరింపఁబతిపంపినదూతయయీతఁడౌసుమా ౧౨॥

అర్థము. మద్ధ్యాసితాయాం = నాచేధ్యానింపబడినట్టియు, భువనసవన
వాస్యంచితాయాం = సమస్తలోకపూజ్యురాలైనట్టియు. దేవానాం = పరదేవత,
సానుక్రోశాత్మని = దయతోగూడినమనస్సుగలదగుచుండగా. కస్య = ఎవనికి.
కిం = ఏది, దుర్లభం= లభింపరానిద్యము కాదు. స్యాత్ = కల్గును. పుణ్యాత్ =
చేసికొనినపుణ్యమువలన, సురవరతరౌ = కల్పవృక్షము, దృష్టే = చూడబడిన
దగుచుండగా, కః = ఎవడును, ఈప్సితం = కోరికను, నయాతి = పొందడు?
హేతోః = ఆహేతువువలన, స్వోక్తిసంజీవితాశః = తనమాటచేజీవింపచేయబడిన
ఆశః = (నాయొక్క) ఆశగలవీడు, భర్త్రా = పెనిమిటిచే, ప్రేషితః = పంపబడిన,
వచః = మాట, ప్రహసతు = అగుగాక.

తాత్పర్యము. నేనుధ్యానించుచున్న సకలలోక పూజ్యురాలైన పరదేవత
దయార్ద్రచిత్తగావున ఎవనికి నేమియు దుర్లభంబుగాదు. కనుబడిన కల్పవృక్షము
నకు పాత్రులగువారికి సర్వమును సాధ్యమగును. పుణ్యవశమున కల్పవృక్షము
నాశ్రయింపగలిగిన వారికోరికలు సాఫల్యము గాంచకుండునా. కావున
నన్ను తనమాటలచే నోదార్చుచున్న వీడు నాభర్తచే పంపబడిన దూతయై
యుండవలెను.

« సానుక్రోశాత్మని » అనుటవలన, ద్వితీయసర్గమందీయుక్తి చెప్పఁబడు
నాపరదేవత ప్రత్యక్షమును « మత్కారుణ్యాత్ ... భోక్ష్యసే త్వం స్వభోగాన్ » అను నాపరదేవతావాక్యమును స్మరించుచున్నదై, ఈయుదంతమున
తనకోర్కెసిద్ధికై యనుక్షణ మెదురుచూచుచున్నదానివలె గన్పట్టుచున్నది.
« భర్త్రా ప్రేషితః » ఇది « ప్రత్యాసన్నే నభసి దయితాజీవనాలంబనార్థీ » యని
తనభర్త తప్పక తనకుశలవార్త బంపునని యూహించినదానివలెనే కన్పట్టు
టచేత, వారిపరస్పర గాఢానురాగమును సూచించుచున్నది. « స్వోక్తిసంజీవి
తాశః » భర్తృవియోగమువలన జీవితమందాశవదలియున్న నాయికకు « ఆశా
బంధః కుసుమ సదృశం ప్రాయశో హ్యంగనానాం ... రుణద్ధి » యనునట్లు
« భోక్ష్యసే భవ్యభోగాన్ » అని పరదేవతా వాక్యమందలి విస్రంభంబు భర్తృ
పునరాగమకాలనిరీక్షణమం దామెకాశను మాత్రము గలిగించినది. అట్టియాశ చె

నీమె జీవితమైయుండె మేఘుని శుభవర్తమాన మీ మెజీవితమంపలి యాశకు సత్తువనిచ్చినది.

శ్లో॥ నేతుస్సూతో యదికిముపరిస్యాదితి ప్రాప్తధైర్యా
తద్వాగ్వృత్తిశ్రవణ విముఖీచింతయంతీపరాంతాం
సఖ్యాక్లృప్తేవిమలశయనే నిక్షిపంతీశరీరం
చింతాజాతాంబకసలిల సంపూర్ణకర్ణాధిశిశ్యే ।

ఉ: వరుఁడిటుపంపు దూతయయి వచ్చినవాఁడయి జూతునంచు దా
స్థిరమతి సొంపుమేఘుఁడటు చెప్పఁ బ్రవృత్తి వినంగనొల్లకే
శరణని శక్తిధ్యానమును సల్పుచు సెజ్జ సమర్పదూతికల్
సరగున మేనుఁ జేర్చెఁ గనుబింగల నీరము చేరఁ గర్ణముల్ ॥ ౧౩.

అర్థము. నేతుః = భర్తయొక్క, దూతో యది = దూతయయినచో, ఉపరి = ఇకముందు, కింస్యాత్ = ఏమియగునో చూతమని, ప్రాప్తధైర్యా = పొందబడిన ధైర్యముగలదై, తద్వాగ్వృత్తిశ్రవణవిముఖీ = వానిమాటలువినుటలో విముఖురాలై. తాంపరాం = ఆపరదేవతను, చింతయంతీ = ధ్యానించుచు, సఖ్యా = సఖురాలిచే, క్లృప్తే = కల్పింపబడిన, విమలశయనే = శుభ్రమగుపక్కయందు, శరీరం = దేహమును. నిక్షిపంతీ = ఉంచినదై, చింతా = భర్తృస్మరణమువలన విచారముచే, జాత = పుట్టిన, అంబకసలిల = కన్నీళ్లచే, సంపూర్ణ = నిండిన, కర్ణా = చెవులుగలదై. అధిశిశ్యే = పరుండెను.

తాత్పర్యము. వినయనమ్రత్వాది గుణములచే నొప్పుచున్న వీడు, తన భర్తచే పంపబడిన వాఁడని నిశ్చయించినది. గనుక నే ధైర్యము తెచ్చుకొని, యా మేఘుఁడు చెప్పబోవుచున్న వార్తను విననొల్లకయే, ఆపరదేవతను మనమున ధ్యానింపసాగిన దయ్యెను. పిమ్మట భర్తృస్మరణమువలన గలిగిన దుఃఖముచే వివశురాలై కన్నీళ్లు నించునాయక్షకాంత, తన చెలికత్తియచె సమర్పబడిన పక్కయందు పరుండెను. అట్లు వెల్లకిల పరుండుటవల నామె కన్నీళ్లు ధారలు గట్టి చెవులవరకు ప్రవహించెనని తాత్పర్యము.

" నిక్షిపంతీ " యనునది యక్షభర్తృవియోగమున విరహార్తయై యొకట్టి చుసుక్షేప్యమాని భూమియందు పరుండియుండునని " అవనిశయనాం " అని యక్షుండూహించినదానితో సరిపోవుటేగాక, యా మేఘుముతియన్నమని సూచించెడి " శయ్యోత్సంగనిహిత మసకృద్దుఃఖదుఃఖేన గాత్ర " మ్మను వాక్యమునకు సార్థక్యము నొందించుచున్నది. " చింతాజాలాంబకసకిల " యనునది పాత్రవేమేఘమున " తామేవోష్ణైర్విరహమహతీమశ్రుభిర్యాపయంతీ " అనియు క్షుండు మేఘునితో చెప్పి "ప్రత్యక్షంతే నిఖిలమచిరాద్భ్రాతరుక్తం మయా తత్" అని ప్రత్యక్షముగనే శీఘ్రముగ చూచెదవని పలికినమాటలకు, సరియగు శ్రేష్ఠముగనె యట్టిదుఃఖము ననుభవించుచున్న యాయక్షిణిజూచుట వైదేహినవారి మాటలతో సరిపోవుచున్నది. " ప్రాప్తధైర్యా " యనుటచే మేఘప్రసాదము చెప్పుచున్న మేఘునిజూచినతోడనే " నేదం ప్రాజనితే " యను శ్లోకమునఁ జెప్పబడిన చోరమాయా పురుషాది సంశయములచేఁ జెదరిన ధైర్యముఁ గలదై నను, అతని వినయోక్తులచేతను, పరమేశ్వరి పూర్ణయు తనకొసంగిన వరముచే తను, పెనిమిటిచే బంపబడిన దూతయే యితఁ యయుండునని నిశ్చయముచే ధైర్యముకలదయ్యెననుట " శ్రవణవిముఖీ " ప్రియువార్తావినము విశేషముగ వినఁదలచి నదై నను, కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ పరదేవతాధ్యానాదిక మనంబునఁ [illegible] నప్పుడు విముఖురాలయ్యెను.

శ్లో॥ శయ్యాతస్యానయన సలిలోద్గారసంసిక్తనానా
పైతన్నాత్రప్రతిభవస్పృశసంతాపజాఠ్యాభిభావా
కంఠశ్చైణవ్యపగతవయోత్సృష్టబాష్పౌఘతాప
శ్రీసంవృద్ధింవ్యరచయదివ త్క్లేశమస్యాశ్చకార ।

ఉ॥ కనుగవనశ్రువుల్ వెడలఁగా దడిసైయున నున్నబాల నెట్టయుఁ
దనువునఁబుట్టుతీవ్రతర తాపముచేతను వాడిపోయిని
ర్ఘృణతనుమారుఁజేయు శరబృందసమృద్ధివిజూపి
ఘనమగుతాపమయ్యెడల గల్పనఁజేసె విచారమెంతయున్.

అర్థము. తస్యాః = ఆయక్షకాంతయొక్క, శయ్యా = పక్క, నయ

నసలిలోద్గారసంసిచ్యమానాపి = కన్నీళ్లుగారుటచేతదుపఁబడిన దైనప్పటికి ఏతద్గాత్ర = ఈమెశరీరమునుండి, ప్రభవ = పుట్టిన, పృథు = విస్తారమైన, సంతాప = వేడిమివలన, జ = కలిగిన, అశ్యానభావా = ఎండిపోవుటగలదై కందర్పేణ = మన్మథునిచే, వ్యపగత = పోయిన, దయ = కరుణకలుగునట్లు, ఉత్సృష్ట = విడువఁబడిన, బాణౌఘః = బాణసమూహముయొక్క, తాప = వేడిమి, యొక్క, (శ్రీ)సంవృద్ధిం = మిక్కిలిఅతిశయమును, వ్యరచయదివ = చేసినదాని వలె, అస్యాః = ఈమెకు, క్లేశం = విచారమును, చకార = చేసెను.

తాత్పర్యము. అప్పుడామె పడుండియున్నపక్క, కన్నీళ్లచేఁదడిసినదైన ప్పటికి, నామెశరీరమందలి వేడిమిచేత మిగుల నుష్ణముగలదయ్యెను. ఆయు ష్ణము తాపోపశమనంబునకై పుష్పపల్లవాదులచే గల్పింపబడిన శయ్యయందు గల్గుటవలన, క్రౌర్యమువహించిన పుష్పబాణుని తీవ్రబాణములయొక్క ప్రతా పాగ్నిచేత ననువల్లతిశయముగ తాపము నొనరించెను.

“ గాత్రప్రభవసంతాప ” యనుటవలన విరహావస్థలలో తొమ్మిదవదియగు నీమెయొక్క సంజ్వరావస్థ సూచింపబడుచున్నది “ చక్షుఃప్రీతిర్మనస్సంగస్సంకల్పోథప్రలాపితా । జాగరః కార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగోఽథసంజ్వరః । ఉన్మాదోమూర్ఛనంచైవ మరణంచరమంవిదుః ” అని ద్వాదశావస్థాపక్షమున సంజ్వరావస్థతొమ్మిదవదిగా జెప్పఁబడియె. “ సంవృద్ధి ” విరహులకు తలిరులపెజ్జయు, చల్లతెమ్మెరలు, పండువెన్నెలలు, నుద్దీపనవిభావనలని యలంకార శాస్త్రప్రసిద్ధము. అందువలననే శైత్యోపచారమైనను తాపమునె వృద్ధిజేసిన దని భావము “ నవకిసలయ తల్పంపుంజితాంగారకల్పం ” అని కాళిదాసా దులప్రయోగప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ సఖ్యాపీఠంతదుచిత తమంసమ్యగానీయమోదా
ద్వత్సాత్రైవోపవిశశశివన్మండలే దర్పణస్య
ఇత్యాభాష్యప్రియతమకథా కర్ణనాలోలచిత్తా
పశ్యంతీతంసుతమివతదావ్యాజహారప్రియోక్తిం ॥

మ॥ సఖియొక్కర్తుక యోగ్యపీఠ మిడవత్సా యిందు నాసీనుఁడమా
ముకురాంతర్గతచంద్రుపై బలుపతె స్తోత్రంబు చేనంచు నే
ప్రకటింపన్ప్రియసత్కథాశ్రవణము న్వాంఛించి యామేఘుఁబు
త్రికు రీతిం గనె యక్షకాంత ప్రియనాకస్ప్రిరంభ సంరంభయై

అర్థము. సఖ్యా = చెలికత్తియద్వారా (చేతను) తదుచితతమం = అతనికి బాగుగ తగినట్టి, పీఠం = ఆసనమును, దాపయ = తెప్పించి, వత్స = బిడ్డా, దర్పణస్య = అద్దముయొక్క, మండలే = బింబమందు, ప్రవేశము శశివత్ = చంద్రునివలె, అత్రైవ = ఈపీటమీఁదనే, ఉపవిశ = కూర్చుండుమా. ఇతి = ఈలాగునని, మోదాత్ = సంతోషముతో, ఆభాష్య = చెప్పి, ప్రియతమ = భర్తయొక్క, కథా = వృత్తాంతముయొక్క, ఆకర్ణన = వినుటయందు, లోల = ఆసక్తిగల, చిత్తా = మనస్సుగలదై, తం = ఆమేఘుని సుతమివ = కుమారునివలెను, పశ్యంతీ = చూచుచున్నదై, తదా = అప్పుడు, ప్రియోక్తిం = ఇంపైనమాటను, వ్యాజహార = చెప్పెను.

తాత్పర్యము. తరుణపురుషుని యాకారము ధరించిన యామేఘునికి నర్హమగునొక యాసనమును తనచెలికత్తెచేఁ దెప్పించి, యాయక్షి, తనప్రియుని కుశలవార్త వీనివలన వినఁగలుగుదుఁగదా యని సంతోషించుచు, నోయీ ఒకచిన్నయద్దమందుఁ బ్రతిఫలించుచున్న చంద్రునివలె నీపీటమీఁద గూర్చుండుమా, యని పలికి, తనకత్యంత ప్రియుఁడైన యాయక్షుని వృత్తాంతముఁ దెలిసికొన నాతురతఁ జెందుచున్న మనస్సుగలదై, యేవాఁడొక ప్రియమగు వర్తమానముఁ జెప్పవచ్చుచున్న కుమారునిఁ జూచుతల్లివలె సవిస్రంభంబుగను, సానునయంబుగను మేఘునివంకఁ జూచుచు, నిట్లు ప్రేమతో బలికెను.

"తదుచితతమం" ప్రియసందేశమించుక చెప్పవచ్చిన మేఘునియందలి గౌరవముచే శ్రేష్ఠమైన గద్దియ నొసంగెనట. యక్షుని కుశలవార్తా శ్రవణముచే జీవితాశయగు నీయక్షియిట్లు మేఘుని సత్కరించుట, "త్వాముత్కంఠోచ్ఛ్వసితహృదయా వీక్ష్యసంభావ్యచైవ" (ఉ. మే. 39 శ్లో.) అనుయక్షుని మాటలను క్రియారూపమున వ్యక్తీకరించుచున్నది వలెనేయున్నది. ఆశ్రిత

లవిషయమై ప్రయోజనానుసారముగ గౌరవముంచుట రాజధర్మము. "వత్స" యనుటవలన నీకమునుఁ 29 వ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబోవురీతిని, మేఘసందేశమున "కామరూపం" అనుదానికి సరిగా మేఘుఁడీమెగృహమును పురుషాకృతితోఁ బ్రవేశించెనని తెలియుచున్నది. "సఖ్యా, ఆనీయ" సఖియను కరణముచే తానే తెచ్చినదని యనుటవలన, ఆమె చూపిన ఆదరము వినయము ప్రకటనయగుచున్నది. "శశివదుపవిశ" ఈమె చెప్పించిన యాసనము కొద్దిపాటిదైనను చంద్రుఁడా చిన్నయద్దమందైనను ప్రతిఫలించురీతిని, దీనినాదరమున స్వీకరింపుమా యనుటవలన నామె వినయాతిశయమును తెలియఁ జేయుచున్నది. మఱియు నాశనిఃస్వన మామెకు చంద్రదర్శనమువలెనే హృదయాహ్లాదకరమనియు సూచించుచున్నది. "సుతమివ" యనుటవలన భర్తృమిత్రుఁడంతటముఁ జెప్పవచ్చిన మేఘునియందాదరమును, విశ్వాసమునేగాక యామె పాతివ్రత్యమును వెల్లడిఁజేయుచున్నది. "శ్రీత్వాశీర్వచ కథాకర్ణ నాలోలచిత్తా" యనునది యుత్తరమేఘమున "ఇత్యాఖ్యాతే పవనతనయం మైథిలీవోన్ముఖీ సా త్వాముత్కంఠోచ్ఛ్వసితహృదయా (ఉ. మే. 39 శ్లో.) యను యక్షవాక్యముల స్మరింపఁజేయుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రాగేతస్మాత్సమయత ఇతం ప్రాణనాథస్య భవ్యం
శ్రుత్వాఽతీవప్రగత విలసజ్జీవితప్రత్యయాస్మి
ప్రాణేశస్యప్రమదచరితాఖ్యాపదానాదిదానీ
మన్యే నేవవ్యపగతశుచంకర్తుమర్హస్యజస్రం ॥

చ॥ జలధర యిప్పుడీవు ప్రియుసౌఖ్యముఁ జెప్పఁగ వింటిఁ బ్రాణముల్
గలితముగావటంచుమది గట్టిగ నమ్మితి నాథుమోదవా
ర్తలవివరించియోగికిబలం బొనగూర్పఁగ నిచ్చుపథ్యముల్
బలెమదిగల్గుదుఃఖమును, నాశమొనర్పఁగ నీవెదిక్కుకల్ ॥౧౬॥

అర్థము. ఏతస్మాత్ సమయతః ప్రాక్ = ఇంతకుమున్ను, ఇతం = నీచేఁ జెప్పఁబడిన, ప్రాణనాథస్య = భర్తయొక్క, భవ్యం = కుశలవార్తను, శ్రుత్వా = విని, అతీవ = మిక్కిలి, ప్రగత = సంభవించిన, విలసత్ = ప్ర

శాసించుచున్న, జీవిత = ప్రాణమందు, ప్రత్యయా = విశ్వాసముగలదానను అస్మి = అయితిని. ప్రాణేశస్య = నాప్రాణనాథునియొక్క, ప్రమదచరిత = సంతోషమైనవార్తయొక్క, ఆఖ్యానదానాత్ = చెప్పుటవలన, ఇదానీం = ఇప్పుడు, అన్నేనేవ = అన్నముచేతవలెనే, వ్యపగతశుచం = పోయినదుఃఖముఁగలదానివలె, కర్తుం = చేయుటకు, అజస్రం = మిక్కిలి, అర్హసి = తగియుందువు.

తాత్పర్యము. ఇంతకుముందు అనఁగా నీవర్తమానము వినుటకుపూర్వము, నీచేఁజెప్పఁబడిన నాప్రియుని కుశలవార్తను వినినతోడనే, మరల నాప్రియునందాసగలదాననైతిని. ఏదైననొక మహావ్యాధిచేఁ బీడింపఁబడుచు ప్రాణములయందాసవదలిన వారొక మహౌషధము సేవించుటవలన నాబాధ నుండి తొలఁగింపఁబడినవారై మరల జీవితమందు నమ్మకముగలవారగుదురు. అట్లేప్రియుని శుభవర్తమాన మీమెకు మహౌషధ మయ్యెనని తాత్పర్యము. కావున నింకనాభర్తయొక్క కుశలవార్తా వివరణమువలన రోగికి పథ్యాహారములనొసంగి జవసత్వాదుల గల్గించినరీతిగా, నాదుఃఖభరముచేఁ గలిగిన దౌర్బల్యమును పోఁగొట్టి నాకు సంతోషాతిశయ మొనగూర్పఁ దగియున్నాఁడవు.

“ప్రాగేతస్మా...వార్తాం” అనునది మేఘుఁడు 10 వ శ్లోకమునఁ జెప్పియున్న కల్యవార్తయు యక్షునిచేఁ జెప్పఁబడిన “భర్తుర్మిత్రం ప్రియమవిధవే” (ఉ. మే. 38) యనుశ్లోకముయొక్క సారాంశమై యుండునని తెలియుచున్నది. “ప్రాణనాథస్య” యను విశేషణ మీయక్షుఁడు తనజీవితమునకు నాథుఁడు గాన తగుకాలమున (అనఁగా వర్షాకాలము విరహులకుఁ గడు దుస్సహమగుటవలన) జీవనప్రదుఁడగు జీమూతునిద్వారా స్వకుశలవార్తను దెల్పఁబూనుటవలన ప్రాణదానావశ్యకమగు సమయమును తెలిసినవానివలె గన్పట్టుటచే సార్థకము నొందుచున్నది. “ప్రగలదవిలసజ్జీవిత ప్రత్యయా” ఈమెజీవితము పూర్వమేఘమున యక్షుఁడు చెప్పినట్లుగా “కుసుమసదృశ” మై “సద్యఃపాతి” అప్పుడేరాలిపోవుటకు సిద్ధముగానుండగా, పరదేవతాప్రత్యక్షము, వరము పొందలగువానివలన గలిగిన యాశాబంధ మూనినది

కాని యిప్పుడు తనభర్త కుశలవార్త వినినతోడనే తనజీవితమందును నిశ్చయము నమ్మకము పుట్టినది. “ వృత్తాన్ ” ఈశ్రవణలాభము “ కాంతోదంతః సుహృదుపనతః సంగమాత్కించిదూనః ” అని (పూ. మే. 39 శ్లో.) మేఘుఁడే చెప్పియున్నాడు. ఈయుపకారమునయుఁదాని ననుభవించుచున్నదివలెనున్నది. “ ప్రియసచివతా ” యనుటవలన తనభర్తకే యేవిషయములు సంతోషమును కలుగఁజేసినవో యవియెల్ల—వానికిష్టములే—విరహార్తయగు తనను పథ్యములవలె ననుసరించును. అవియే నామెకు సంతోషకరములగునని తాత్పర్యము. ఇట్టిపట్టున నీవిరహాగ్నియందున వానిస్థితి యెట్లుండెనో యతఁడెట్లు కాలము గడపుచుండెనో తెలిసికొనుట నామెయత్యౌత్సుక్యమును వెల్లడిఁజేయుచున్నది.

శ్లో॥ నేతుర్మే తే ప్రియసచివతా ప్రాక్కథంకారమాసీ
త్తచ్చేత్తస్యావిదితమపి తే వృత్తమిత్యేవమన్యే
తస్మాచ్చంద్రస్స్వకరసుధయా వాసరార్తాం చకోరీం
మామివేనాం రమణకథయా నేతుమర్హస్యతాపం ॥౧౭॥

ఉ॥ నీకును నాదుభర్తకును స్నేహముగల్గుట యెట్లు స్నేహమే
గలిగెం పదచ్చరిత మొక్కుడు గావిదితంబుగాన, నా
ప్రాకటమైనతచ్చరితఁ బార్వణచంద్రుఁడు వాసరార్తనా
కాకఁ జకోరిఁ జేకొనినటు గావగనన్ను వచింపవేడెదన్ ॥

అర్థము. మే = నాయొక్క, నేతుః = భర్తకును, తే = నీకును, ప్రాక్ = ఇదివరకు, ప్రియసచివతా = గాఢస్నేహము, కథంకారం = ఎట్లుగా, ఆసీత్ = ఆయెను. తత్ చేత్ = అట్టిప్రియస్నేహమున్నయెడల, తే = నీకు, తస్య = ఆనాభర్తయొక్క, వృత్తం = వృత్తాంతము, అవిదితం అపి = బాగుగాఁ దెలిసియే యుండును. (అని) ఇత్యేవ = ఈలాగుననే మన్యే = తలఁచెదను. తస్మాత్ = అందువలన, చంద్రః = చంద్రుఁడు, స్వకరసుధయా = తనకిరణామృతముచేత, వాసరార్తాం = పగటియందుబాధనొందిన, చకోరీమివ = చకోరాంగననువలె, మాం = నన్ను, రమణక

భయా = భర్తృకథచేత, ప్రేమ్ణైవ = ప్రేమచేతవలెనే, ఆతాపం = చల్లదనము, నేతుం = పొందించుటకు, అర్హసి = తగియున్నావు.

తాత్పర్యము. నాహృదయనాయకునికిని నీకునిదివరలో నిట్టిసాంగత్య మెట్లుగలిగినది. నాభర్తకు ప్రియుడైన స్నేహితుడవైన పక్షమున వానివృత్తాంత మంతయు నీకుబాగుగ తెలిసియే యుండును. అందువలన నీవు చంద్రుడు, పగలంతయు దిన వేడిమియుటచే బాధనొందుచున్న చకోరాంగనను, తనకిరణామృతము నిచ్చి పోషించినటుల నే నాకునీవు నాప్రియుని వృత్తాంతమును జెప్పి నాతాపమును పోగొట్టుటకు [illegible] తగియుందువు. చంద్రుడమృతకరుడగుటచే పగటియందు మాత్రమే బాధనొందు చకోరాంగనలకు తనకరంబులనాహారంబుగ నిచ్చిప్రోచినట్లునీవును చేయింపవలె విరహాగ్నితాపముచే బరితపించుచున్న నన్ను నీవు నమృతకరుండవగుటచే [illegible]నుగ్రహింపం చువాడవు; ప్రియుని వృత్తాంత కథనముచే నాతాపోపశమనంబు చేయనర్హుడ వని తాత్పర్యము. చకోరములు వెన్నెల పులుగులు. అవి చంద్రులనందు వెన్నెలనుతిని బ్రతుకునవని శాస్త్రప్రసిద్ధము. "ప్రియసఖివత్తా" యనగా నవయస్కులగు వారలకు గలుగుస్నేహము సఖివత్తే, అతిశీఘ్రమనస్కులగు వారల స్నేహముకంటె నెక్కువ పట్టుగలది. అట్టి [illegible]వలననే యక్షుండీ వార్త నీచే నంపియుండునని తెలిసికొనినదానివలె నీయుక్తి కనబడుచున్నది. "కథంకారం" అనునది రామాయణమున హనుమత్సందేశము విని జనకాత్మజయడిగిన "క్వతే రామేణ సంసర్గః కథం జానాసి లక్ష్మణం వానరాణాం నరాణాం చ కథమాసీత్సమాగమః" అను ప్రశ్నను స్ఫురింపజేయుచున్నది. మేఘసందేశమున నాయకుండు "హరశిరశ్చంద్రికాధౌతహర్మ్యా" "ఇందోర్దైన్యం...బిభర్తి" "పాదానిందోరమృతశిశిరాన్" "పరిణతశరచ్చంద్రికాసు" ఇత్యాదుల పలుమారు చంద్రసామాన్యము దెచ్చుటవలనను "హరిశిరశ్చంద్రికాధౌతహర్మ్యా" యని చెప్పుటవలనను వీరికెల్లపుడు చంద్రసహవాసము గలుగుట సూచించుచు నిచ్చట నీకవి యక్షాంగనవాక్యముల ద్వారా దానిని దృఢపఱచుచున్నట్లు కనబడును. "ఆతాపం" ఉత్తరమేఘమున యక్షుడు తనప్రియురాలట్లు వహితయై తనవార్తను వినుటకు కారణముగా

కాని యిప్పుడు తనభర్త కుశలవార్త వినినతోడనే తనజీవితమందును నిశ్చయముగు నమ్మకము పుట్టినది. “ శ్రుత్వా ” ఈశ్రవణలాభము “ కాంతోదంతః సుహృదుపనతః సంగమాత్కించిదూనః ” అని (ఉ. మే. 39 శ్లో.) మేఘుఁడే చెప్పియున్నాడు. ఈయక్షాంగనయుదాని ననువదించుచున్నదివలెనున్నది. “ ప్రమదచరితా ” యనుటవలన తనభర్తకే యేవిషయములు సంతోషమును గలుగఁజేసినవోయవియె—వానికథనముచే—విరహార్తయగు తనకు పథ్యమువలె నుపచరించును. అవియే యామెకు సంతోషకరములగునని తాత్పర్యము. ఇట్లనుటవలన నీవియోగసమయమున వానిస్థితి యెట్లుండెనో యతఁడెట్లు కాలము గడపుచుండెనో తెలియఁగోరు నామెపాతివ్రత్యమును వెల్లడిఁజేయుచున్నది.

శ్లో. నేతుర్మే తేప్రియసచివతా ప్రాక్కథంకారమాసీ
త్తచ్చేత్తస్యావిదితమపి తే వృత్తమిత్యేవమన్యే
తస్మాచ్చంద్రస్స్వకరసుధయావాసరార్తాం చకోరీం
ప్రేమ్ణా వేమాం రమణ కథయా నేతుమర్హస్యతాపం ॥౧౭॥

ఉ॥ నీకునునాదుభర్తకును స్నేహముగల్గుట యెట్లుస్నేహమే
నీకులభింపఁదచ్చరిత నిక్కముగావిదితంబగాన, నా
ప్రాకటమైనతచ్చరితఁ బార్వణచంద్రుఁడు వాసరార్తనా
కాకఁజకోరిసాకినటుగావగనన్ను వచింపవేడెదన్ ॥

అర్థము. మే = నాయొక్క, నేతుః = భర్తకును, తే = నీకును, ప్రాక్ = ఇదివరకు, ప్రియసచివతా = గాఢస్నేహము, కథంకారం = ఎట్లుగా, ఆసీత్ = ఆయెను. తత్ చేత్ = అట్టిప్రియస్నేహమున్నయెడల, తే = నీకు, తస్య = ఆనాభర్తయొక్క, వృత్తం = వృత్తాంతము, అవిదితం అపి = బాగుగాఁదెలిసియే యుండును. (అని) ఇత్యేవ = ఈలాగుననే మన్యే = తలఁచెదను. తస్మాత్ = అందువలన, చంద్రః = చంద్రుఁడు, స్వకరసుధయా = తనకిరణామృతముచేత, వాసరార్తాం = పగటియందుబాధనొందిన, చకోరీమివ = చకోరాంగనవలె, మాం = నన్ను, రమణక

ర్థయా = భర్త్రుకథచేత, ప్రేమ్ణైవ = ప్రేమచేతవలెనే, అతాపం = దల్లఁదన మును, నేతుం = పొందించుటకు, అర్హాసి = తగియున్నావు.

తాత్పర్యము. నాప్రాణనాయకునికిని నీకునిదివరలో నిట్టిసాంగత్య మెట్లుగలిగినది. నాభర్తకు ప్రియమైన స్నేహితుఁడవైన పక్షమున వానివృత్తాంత మంతయు నీకుబాగుగఁ దెలిసియే యుండును. అందువలన నీవు, చంద్రుఁడు, పగలంతయుఁ దన యెడబాయుటచే బాధనొందుచున్న చకోరాంగనను, తనకిరణామృతము నిచ్చి పోషించినటులనే నాకునీవు నాప్రియుని వృత్తాంతమును జెప్పి నాతాపమును పోగొట్టుటకు బాగుగ తగియుందువు. చంద్రుఁడమృతకరుఁడగుటచే పగటియందు మాత్రమే బాధనొందు చకోరాంగనలకు తనకరంబులనాహారంబుగ నిచ్చిప్రోచినట్లునీవునురేయింబవళ్లు వియోగతాపముచేఁ బరితపించుచున్న నన్ను నీవు నమృతకరుండవగుటచే (ఉదకముగల్పించువాడు) ప్రియుని వృత్తాంత కథనముచే నాతాపోపశమనంబుఁ జేయనర్హుఁడవని తాత్పర్యము. చకోరములు వెన్నెల పులుఁగులు. అవి రాత్రులయందు వెన్నెలనుతిని బ్రతుకుననుట శాస్త్రప్రసిద్ధము. "ప్రియసచివతా" సమానవయస్కులగు వారలకుఁ గలుగుస్నేహము సచివత, అది భిన్నవయస్కులగు వారల స్నేహముకంటె నెక్కువ పట్టుగలది. అట్టి సర్వసౌహార్దముగల్గుట వలననే యక్షుఁడీ వార్త వీనిచే నంపియుండునని తెలిసికొనినదానివలె నీయక్షి కన్పట్టుచున్నది. "కథంకారం" అనునది రామాయణమున హనుమత్సందేశము విని జనకాత్మజయడిగిన "క్వతేరామేణ సంసర్గః కథంజానాసిలక్ష్మణం వానరాణాంనరాణాంచకథ మాసీత్సమాగమః" అను ప్రశ్నను తలపించుచున్నది. మేఘసందేశమున నాయక్షుడు "హరశిరశ్చంద్రికాధౌతహర్మ్యా" ఇందోర్దైన్యం... బిభర్తి" "పాదానిందోరమృతశిశిరాన్" "పరిణతశరచ్చంద్రికాసు" ఇత్యాదుల పలుమారు చంద్రసామాన్యముఁ దెచ్చుటవలనను "(హరిశిరశ్చంద్రికాధౌతహర్మ్యా" యని చెప్పుటవలన,) వీరికెల్లపుడు చంద్రసహవాసము గలుగుట సూచించుచు నిచ్చట నీకవి యక్షాంగనవాక్యముల ద్వారా దానిని దృఢపఱచుచున్నట్లు కన్పట్టును. "అతాపం" ఉత్తరమేఘమున యక్షుడు తనప్రియురాలట్ల వహితయై తనవార్తను వినుటకు కారణముగా

“ కాంతోదంతస్సు హృదుపన తస్సంగమాత్కించిదూనః ” (ఉ. మే. 39)
అని చెప్పియున్నాడు. ఇప్పుడీమెయునట్లనే తలఁచెనని తోఁచెడిని.

శ్లో॥ స్యాచ్చేత్తథ్యేతరవచనతా తేహితాశఃప్రియోమే
తత్తద్వృత్తంరహసిజనితంకింవదేత్ప్రత్యయేన
తస్మాత్తస్యస్థితిమవిరతం సాధుజానాసిసాధో
నిశ్శంకంమేవద వివిధమప్యస్యతత్ప్రీతిదంస్యాత్ ॥ ౨౮.

చ॥ అనృతములాడుదేనియు, రహస్యములన్నియునీకు జెప్పునా ?
ననుబరికింపనిన్నిటకు నాథుఁడుపంపున ? కాన తెన్ను నా
ఘనిచరితంబునీకెఱుక దుఃఖమొ? తోషమొ? కూర్చుగాకళం
కనువిడిచెప్పుసత్యమును, కౌతుకమయ్యెడెనాకు నోఘనా ॥

అర్థము. తే = నీకు, తథ్యేతరవచనతా = అబద్ధమాడుట, స్యాచ్చేత్ = అయినట్టయితే, (అనగా నీవబద్ధములాడువాడవైతే) హితాశః = తనకు నిష్టమైన కోరికగలవాఁడగు, మేప్రియః = నాభర్త, రహసి = ఏకాంతమున, జనితం = జరిగిన, తత్తద్వృత్తం = ఆయావృత్తాంతమును, ప్రత్యయేన = నమ్మకముతో, వదేత్కిం = చెప్పునాయేమి. తస్మాత్ = అందువలన, సాధో = ఓయుత్తమస్వభావుఁడా, తస్య = వానియొక్క, స్థితిం = ఉనికిని, అవిరతం = ఎడతెగకుండఁగా, సాధు = బాగుగ, జానాసి = ఎఱిగియుందువు, మే = నాకు, నిశ్శంకం = సంశయములేక, వద = చెప్పుము. తత్ = అది, వివిధమపి = ఎట్టిదైనను, అస్య = ఈసమయమందు, ప్రీతిదం = సంతోషకరము, స్యాత్ = అవును.

తాత్పర్యము. నీవు అబద్ధము లాడువాఁడవైనచో రహస్యమైన యాయావృత్తాంతమును, నాహితమును గోరు భర్త నీకెట్లు నమ్మకముతోఁ జెప్పియుండును. కనుక నీవతని యథార్థమగు వృత్తాంతమునంతను సాకల్యముగ నెఱిగియుందువు. ఓయుత్తమస్వభావుఁడా నాప్రియుని నడవడినాకు సంతోషముఁ జేయునదైనను కాకున్నను సంశయింపక యావత్తు చెప్పుము. అది యెట్టిదియైనను నాకీసమయమున సంతోషమునే జేయునుగాని విరుద్ధముగా నేరదు.

“ హితాశః ” మేఘునిచేత తనశుభస్థితిఁ జెల్పిఁగాని తనకాంత జీవింప నేర దని నమ్మినవాఁడై, యిట్లు మేఘునిచే నీవార్తఁ బంపినవాఁడు గనుక నే హిత మగు యాశయము గలవాఁడగుచున్నాఁడు. అందువలన నేరహస్య వృత్తాంతములగూడ వీనికిఁ జెప్పియంపెను. ఇట్లీమె చెప్పుటచేత తనయందంత ప్రేమ గలవాడని తెలిసి “ దయితా జీవనాలంబనార్ద్రీ...త్రిం ” అను మేఘ సందేశమందలి వాక్యమును మారువలుకుచు నున్నట్లున్నది.] “ సాధ్యో ” యనునది మేఘుఁడు విశ్వాసపాత్రుఁడై, లోకోపకార మకారణముగ నే (ఒక రియాపేక్ష లేక వర్షాదులనిచ్చుటచే) జేయుసమర్థుఁడని చాటుచున్నది. ఆమెకు వీనియందుఁగల గౌరవాతిశయమును వెల్లడించుచున్నది. “ నిశ్శంకంవద ” అనుటవలన యక్షుఁడు మేఘునితో నడ్డములేక లోనికి ప్రవేశించి వర్తమానముఁ జెప్పుమనినట్లీమెయు ప్రియోదంతశ్రవణ కుతూహలముచే ప్రియాభిప్రాప్రాయాను సారిణియైనట్లు స్పష్టీకరించుచున్నది.

“ వివిధమపి ” భర్తయొక్క నడవడి యేకాంతముగా నుండుటచే నన్య స్త్రీలోలత్వాది వ్యాపారముగలదైనప్పటికి జడియక చెప్పుమనుట

“ తత్ప్రీతిదం ” అనుటచే భర్తృసౌఖ్యము నే సదా కోరుచుండుటచే నాథుండన్యకాంతాసక్తుఁడైనను వానియందసూయాదులు లేకుండునట్లు కనబడు టవలన నీమె పాతివ్రత్యము విశదీకృతమగుచున్నది.

శ్లో॥ నష్టంహ్యానే శ్రవణ పదవీసంప్రవిష్టంనిపేవ్య
　ప్రాణాన్ధర్తుంరమణ చరితంసాధుపీయూషమద్య
　తస్మాత్వత్యుర్విరహావిధుతం జీవితంసాంప్రతంతే
　కర్తుంయుక్తంస్థిరపరిచితం సాంప్రతంయద్వశంతే ॥　　౮౯.

చ॥ చెడిసదిమానసంబిపుడు సేకురభర్తృకథామృతంబుదాఁ
　గడువడిఁబ్రాణముల్నిలుపఁగా దలపోయుచు నుండెనాథుప్రే
　ముడినిఁగృశించి, నీచెలిమిఁబొందియు, జీవితమిప్డునీకులోఁ
　బడియె, నుపేక్షసేయఁదగవా బ్రతికింపగదోయిమేఘుడా ॥

అర్థము. నష్టం = చెడిపోయిన, మేహృత్ = నామనస్సు, శ్రవణపదవీసంప్రవిష్టం = శ్రోత్రమార్గముఁబొందిన, రమణచరితం = భర్తృవృత్తాంతమనెడు, సాధు = యోగ్యమైన, పీయూషం = అమృతమును, అద్య = ఇప్పుడు, నిషేవ్య = సేవించి, ప్రాణాన్ = జీవమును, ధర్తుం = వహించుటకు, యతతే = (ఆనెడు పదమధ్యాహారము) యత్నించుచున్నది. తస్మాత్ = అందువలన, పత్యుః = భర్తయొక్క, విరహవిధుతం = వియోగముచేఁబాధపడినట్టియు, సాంప్రతం = ఇప్పుడు, స్థిరపరిచితం = బాగుగపరిచయముఁగలదై, తే = నీకు, వశంయత్ = స్వాధీనమైనదో అట్టియు, జీవితం = ప్రాణము, యుక్తం = శరీరముతోఁ గూడినదానిగా, కర్తుం = చేయుటకు, సాంప్రతం = తగినది.

తాత్పర్యము. నామనస్సు భర్తృవియోగమువలనఁ జెడిపోయినది. కాని నేనిప్పుడు వానివృత్తాంతమనెడి యమృతపానముఁజేసి బ్రతుకదలఁచుచున్నాను. అట్లుచెడిన నామనము నీయందధీనంబయ్యెఁ గావున సంతపరిచయము గలవాని నుపేక్షింపఁజనదు. కావున నన్నుఁబ్రదికింపుము. “ నష్టం హృత్ ” భర్తృవియోగముచే బాహ్యవిషయాసక్తి మఱచుటెగాక, మనస్సెల్లప్పుడు భర్తృనిష్ఠమగుటవలన నాంతరిక వ్యాపారశూన్యంబు నయ్యెననుట. “ స్థిరపరిచితం” ఆమె, రమణకథాస్వాదనమునను జీవింపఁబడి, మేఘుఁడుచెప్పువర్తమానము వినుట యందత్యంత కుతూహలముగలదయ్యెను. అందువలననే “ వశం ” ఆమెమనస్సు మేఘుని యాధీనమయ్యెను. ఈమెమాటలకు సరిగనుత్తరమేఘమునయక్షుఁడు “ఉత్కంఠోచ్ఛ్వసితహృదయా” శ్రోష్యత్యస్మాత్పరమవహితా ” (ఉ. మే. 39 శ్లో) అని చెప్పియుండుటచే, వీరిరువురుల భావముల బాగుఁదెలిసికొని యుండిరనియు నందువలన వారియన్యోన్యమున భేదచింతయు వ్యక్తమగుచున్నది.

శ్లో॥ ఏవంతస్యాంమృదులవచసీత్యుక్త్వవత్యాంయువత్యాం
సౌహార్దాంచస్మతిధృతి తయాసంగతప్రశ్రయోసౌ
భాస్వత్క్లిష్టామివకుముదినీంసమ్మదంసంప్రణేతుం
చక్రేజైవాతృక ఇవతదాగాస్సుధామాధురీకాః ౨౦.

చ॥ మృదులములైనవాక్కులిటులింపుగఁబల్కఁగ, యక్షకాంతనా
రిదముప్రమోద ధైర్యముల వృద్ధినిఁజెందినబుద్ధి, సమ్మతిఁగా
బోదలుచుఁబ్రొద్దువేఁడిమికిఁ బోడిమివీడినఁ గల్వరాజనా
సదయతగోసుధాంశుతులఁ జల్లెనువెల్లిగనుల్లసిల్లఁగన్ ॥

అర్థము. తస్యాంయువత్యాం = ఆయక్షకాంత, మృదులవచసి = మార్దవముగల వాక్కులుగలదై, ఏవం = ఇట్లు, ఉక్తవత్యాం = చెప్పినదగుచుండగా, సౌహార్దాంచన్మతిధృతితయా, సౌహార్ద = స్నేహముతో, అంచత్ = ఒప్పుచున్న, మతిధృతితయా = బుద్ధిధైర్యములుగలవాఁడగుటచేత, సంగతప్రశ్రయః = ఒప్పుచున్నయడకువగలవాఁడై, అసౌ = ఆమేఘుడు, ఘస్రక్లిష్టాం = సూర్యకాంతివలన వాడిపోయిన, కుముదినీం = కలువతీగను, జైవాతృక ఇవ = చంద్రుఁడువలె, సమ్మదం = వికాసమును, సంప్రణేతుం = చేయుటకు, తదా = అప్పుడు, సుధామాధురీకాః = అమృతమువలె మధురములగు, గాఇవ = కిరణములవలెనున్న వాక్కులను, చక్రే = చేసెను. అనగా చెప్పెననుట.

తాత్పర్యము. ఇట్లాయక్షకాంత మృదువులగు వాక్కులతో నామేఘునను నమ్మకముపుట్టించుచు మాట్లాడగా, నామేఘుఁడు వృద్ధినొందిన స్నేహమును మనోధైర్యమును గలవాఁడై యడఁకువగలిగి, పగలు సూర్యకాంతిచే వాడిపోయిన కలువతీగను చంద్రుఁడు తనయమృతంపు కిరణములతో వికసింపఁజేసినట్లు, అమృతంపు తేటలను తనమాటలచే విరహార్తయై కృశించిన యామెను సంతోషముఁజేయుచు నిట్లనియె. “ మృదులవచసి ” పూర్వశ్లోకములయందు ప్రియోదంత వివరణమును, వియోగతాపశమనార్థిత్వమును, వివిధప్రియ వార్తాశ్రవణకుతూహలంబును, జీవితదానమునుం గ్రమంబుగ గోరుచు, వినయానునయపాతివ్రత్యదైన్యములసూచించుటచే, నామెవాక్కులందమృదుత్వారోపణ జేయంబడియె. “ సౌహార్దాంచ...తయా ” మొట్టమొదట నాయక్షిణీ యెవఁడో యని శంకించినదై విముఖియగుటవలన మేఘుడు కొంత సంకోచించినవాఁడైనను, ఇట్టియామెవాక్యముల వినినతోడనే, స్నేహాతిశయమున

నాఁజెప్పఁబోవువార్తఁ జెప్పుటకు ధైర్యమును వానిమనమున జనించినవి. కాని "సంగతప్రశ్రయః" అనుఁకువమాత్రము విడువలేదు. మఱియునిది దౌత్య లక్షణము "జైవాతృకః" అనునది జీవనదాతయందును ప్రసిద్ధముగాన, సూర్య తాపక్లిష్టమగు కలువతీగను చంద్రుఁడువలెనే, వియోగతాపఖిన్నయగు నాయ కికి కుశలవార్తఁ జెప్పి ప్రాణదానముఁజేసి రక్షించుట సహజమని తాత్పర్యము. "గాస్సుధామాధురీకాః" పరునిచే బాధపెట్టఁబడిన కుముదుని చంద్రుని కర స్పర్శనమున నెట్లుప్రకాశించెనో అట్లె "కాంతోదంత...కించిదూనః" అని యక్షుఁడు చెప్పినట్టిమెను వీనిమాట లమృతప్రాయములై నిర్వృతగఁజేయు నని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ యత్తేప్రేయాన్మయిసదయమాగాత్తనూజత్వభావం
దూరేతస్మిన్నపిచభవసిప్రేమధూర్నిర్భరాత్మా
నూనంతస్మాదహముపగతో న్యాయతస్తాతభావం
పుత్రంమత్వాతవహృదయసంభాషణం నిర్విశంకా॥

చం॥ ననుసుతుఁడంచుఁ బ్రేముడిమనంబున నెంచెను, నీప్రియుండు నీ
వునుఁగడుదూరముండియును, బుత్రునిరీతినిఁ బ్రేమఁజూపనా
కునుదలపంగఁబాడిజనకుఁ వలెనే పతిఁజూడనన్నునం
దనునిగనెంచినీమదిని దల్లిరొశంకనుమానిపల్కుమా ౨౧.

అర్థము.—యత్ = ఏహేతువువలన, తే = నీయొక్క, ప్రేయాన్ = భర్తయగు, సః = ఆయక్షుఁడు, దయయా = కరుణచేత, మయి = నాయందు, తనూజత్వభావం = పుత్రుఁడనెడితలంపును. అగాత్ = పొందెనో, తస్మిన్ = ఆట్టినీభర్త, దూరేఽపిచ = దూరమందున్నను, ప్రేమధూర్నిర్భరాత్మా = ప్రేమాతిశయముచేనిండినమనస్సుగలదానవు, భవసి = అగుచున్నావో, నూనం = నిశ్చయముగ, తస్మాత్ = అందువలన, అహం = నేను, న్యాయతః = న్యాయముగనే, తాతభావం = తండ్రియనెడునభిప్రాయమును ఉపగతః = పొందినవాఁడను, (కావుననన్ను) పుత్రం = కుమారునిగ, మత్వా = తలఁచి, తవ = యొక్కహృద. యసంభాషణం = మనస్సునందలిమాటనుగూర్చి, నిర్విశంకా = సందేహములేనిదానవు. భవ = కమ్ము.

తాత్పర్యము.—నీభర్తయగు యక్షునికి నాయందు పుత్రప్రేమగలిగినది ఆమనదూరమందున్నను, మద్విషయకమగు వానియభిప్రాయముఁ దెలిసికొనిన దానివలెనే నీవును నాయందు, పూర్ణమగు వాత్సల్యముఁ జూపించుచున్నావు. కనుక భార్యాభర్తలగు మీరిరువురు నాయందు సమానమగు పుత్రవాత్సల్యముఁ జూపుటవలన నాకుయక్షునియందుఁ గలిగిన పితృభావము న్యాయముగనే యున్నది. అందుకని యాపుత్రభావము స్థిరపఱుప, మనమున నెంతమాత్రము సంశయింపక నీమనస్సులోని మాట చెప్పుము. "నిర్వ్యాజం" పూర్వమున నామెపైఁగలిగిన చోరాద్యనుమానముల మనమునవుంచక, యక్షుఁడు తనయందు తనూజత్వభావము గల్గియుండుటవలన (ఆత్మావై పుత్రనామాసి యను ప్రత్యర్థమునను సరించి) వానిస్వరూపముగనే యెంచి వెనుకటియకరహస్యసంభాషణాదికము జలుపుమనుట.

శ్లో॥ జల్పంతంతంనిజచరణ యోస్సంపతంతంయదృచ్ఛా
నారాకారంవినయ భరితంసాపయోదంనిరీక్ష్య
ఉత్తిష్ఠంతీశయనతలతః ప్రేమపూర్ణాంతరాత్మా
పశ్యంతీతందినకరకరస్ఫారనీరేజనేత్రా ॥

చ॥ తనపతివార్తనిట్లు విశదంబుగఁ జెప్పుచునారరూపముఁ
గనివినయంబునన్నతులనంతముగా నొనరించుమేఘునిఁ
గని, దిగిసెజ్జ, నానినటుఁగాంచెను, ప్రేమరసోదితాత్మయై
దినకరచారుసారఘృణిదీపితపద్మపలాశనేత్రయై ॥ ౨౨.

అర్థము.__సా = ఆయక్షాంగన, జల్పంతం = ఇట్లుచెప్పుచు, నిజచరణయోః = తనపాదములయందు, సంపతంతం = పడుచున్నటువంటియు, యదృచ్ఛానారాకారం = కామరూపుఁడగుటచే నుదకరూపధారియయినట్టియు, వినయభరితం = అడఁకువతోఁగూడినట్టియు, పయోదం = మేఘుని, నిరీక్ష్య = చూచి, శయనతలతః = పక్కనుండి, ఉత్తిష్ఠంతీ = లేచినదగుచు, తం = ఆమేఘుని, ప్రేమపూర్ణాంతరాత్మా = ప్రేమచేనిండినమనస్సుగలదై, పశ్యంతీ = చూచుచు, దినకర = సూర్యునియొక్క, కర = కిరణములచే, స్ఫార = వికసిం

చిన, నీరేజ = పద్మములవంటి, నేత్రా = కన్నులుగలదనుచు, తస్థౌ = ఉం
డెను. ఇది అధ్యాహారము.

తాత్పర్యము.—ఇట్లు చెప్పుచు నా మేఘుఁడామె పాదములమీఁదఁబడి వినయముతో నామెకు నమస్కరించెను. ఇచ్ఛాధీనమగు స్వరూపముఁగల వాఁడు నవకరూపుఁడు నైన యా మేఘునిఁ జూచి తానుపడుకొనియున్న శయ్య నుండి లేచినదై, పరిపూర్ణమగు ప్రేమగలదనుచు, సూర్యకిరణముల తాపముచే బాగుగ వికసించిన తమ్మిరేకులవలె ప్రకాశించుచున్న నేత్రములతో వానిని జూచెను. "చరణయోన్యపతంతం" నమస్కరించుటవలన మేఘుఁడు తన వినయగౌరవాధిక్యమును వెల్లడించుటే కాక, తన పుత్రభావము నంగీకరించి నిశ్శంకముగ నీభర్త విషయమును వార్తఁ దెలిసికొమ్మని వేడుకొనుచున్న వాని వలె నున్నాఁడు. మాతాపితలకు గురుదైవములకు సాష్టాంగ నమస్కారము ధర్మశాస్త్రవిహితమేగాన, తల్లిగా భావించిన యామెకు సాష్టాంగనమస్కారము చేయుటచే పూర్వశ్లోకమునఁ జెప్పినమాటను క్రియారూపమునఁ గూడ సమర్థించినాఁడు. "యథేచ్ఛా" అనునది మేఘుఁడే సమయమున నేరూపముకావలెనన్న నారూపము ధరింపఁగలఁడని సూచించుచు "కామరూపం" అను యక్షునిమాటను స్మరింపఁజేయుచున్నది. "స్ఫారనీరేజనేత్రా" ఇది వలపు కన్నీళ్లతో నిండి వాడియున్న యీమె కన్నులు, మేఘునిఁ జూచుటవలనను, మేఘుఁడు తన పాదములమీఁదఁబడి సానుభూతిని విశ్వాసమును జూపుటవలనను, పెనియుండిన ప్రేమాతిశయముచే నామె కన్నులు విప్పారినవి. ఈ విశేషణము ఉత్తరమేఘమున యక్షుఁడు చెప్పిన "త్వయ్యాసన్నే నయనముపరిస్పంది శంకే మృగాక్ష్యాః, మీనక్షోభాచ్చలకువలయశ్రీతులామేష్యతీతి" (ఉ. మే. 34 శ్లో.) యనుమాటను జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో. దాక్షిణ్యంహిప్రవిదితగుణః పూరుషాణామజస్రం
మాకుప్యేయంత్వదృతకథనాత్ప్రత్యయానామకీర్తిః
సల్లాపేత్వంగళిత విశ్వాసస్సత్యమేవానుయాత
స్త్రస్యావస్థాంకథయసకలాంవంచనీయాస్మినాస్మి ॥

చ॥ పురుషులకెల్ల దక్షిణత ముఖ్యమగావున నీవు సత్యవా
క్పరణిని జూపఁ గోపపడ, సంశయమున్ విడినాదువాక్కును
స్థిరమని నమ్మి సత్యముగఁ జెప్పుము నాప్రియవృత్తమెల్లనో
పరసుడ మోసగించుటకుఁ జాలినదాననె, నీవెఱుంగవే॥ ౬౩.

అర్థము.— పూరుషాణాం = పురుషులకు, దాక్షిణ్యం హి = దక్షిణనాయకత్వమే, అజస్రం = మిక్కిలి, ప్రవిజితగుణః = ప్రసిద్ధమైనగుణము, (అంగుళక్ష్మి) త్వద్ప్రతకథనాత్ = నీవు సత్యము చెప్పుటవలన, మాం అస్యేయం = కోపింపక, ప్రత్యయాత్ = విశ్వాసమువలన, మామకీనే = నాదయిన, సల్లాపే = మాటయందు, గళితవిశయః = పోయినసంశయముగలవాఁడవై, సత్యమేవ = యథార్థముగనే, అనుయాతః = అనుసరించినవాఁడవై, సకలాం = సమస్తమైన, తస్య = నాప్రియునియొక్క, అవస్థాం = స్థితిని, కథయ = చెప్పుము. అస్మి = నేను, వంచనీయా = వంచింపతగినదానను, నాస్మి = కాను.

తాత్పర్యము.— పురుషులకు దక్షిణనాయకత్వము-అనగా నుదారస్వభావము వహించుట మిగుల ప్రశంసనీయము. అందువలన నీవు నేనేమియును కోపింతునో యని సంశయింపక యథార్థముగనే యాతని వృత్తాంతమును, నన్ను మోసపుచ్చక చెప్పుము.

యక్షుఁడు తనగాత్రయందు తనభార్యకు నమ్మకము గలుగుటకుగాను "త్వమపి శయనే కంఠలగ్నా పురా మే" ఇత్యాది శ్లోకముల తమరహస్యవృత్తాంతమును చెప్పుమని మేఘునితో చెప్పియంపెను. ఆయక్షుఁడూహించినట్లుగనే, యీయక్షియు నట్టిరహస్యవృత్తాంతము నిదర్శనముగ కోరియే యిట్లనుచున్నట్లు కనుపట్టుచున్నది. "దాక్షిణ్యం" "తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః" అని పలువురు స్త్రీలయందు సమానభావముతో మెలఁగువాఁడు దక్షిణుఁడు. అట్టివాఁడు మిగుల నౌదార్యముగలవాఁడు కావలయును. తనభర్త యట్టివాఁడని తెలిసికొనినది గనుకనే వానివర్తనమెట్టిదైనను తనకు సంతోషముఁ జేయునని చెప్పినది.

శ్లో॥ తత్స్నేహార్ద్రప్రవిమలమనాజీవితేశస్యవార్తాం
శంసేదానీమితరవనితా సంగరూపాంచ కామం
అస్మచ్చేతస్సమమఖిలతో వ్యక్తిభేదేపికీదృ
గ్వాస్యాత్తస్యాభిలషితమిదం సాధుపీయూషమేవ ॥

చ॥ వసుపయిసీకుఁగల్గుహితభావవి నిర్మలచిత్తవృత్తితోఁ
బరవనితానురాగమున, భాసిలియున్ననుఁడచ్చరిత్రముఁ
వెఱనక చెప్పుమాపిరియునివృత్తముమాకును, మేఁఖిన్నమై
నఁజలినజిత్తమొక్కటియె, వానిప్రియంబె సుధారసంబగుఁ అర

అర్థము.—తత్స్నేహార్ద్రప్రవిమలమనాః = వానిస్నేహముచేనిర్మలమైన మనస్సుగలవాఁడవై, ఇతరవనితాసంగరూపాంచ = అన్యస్త్రీసంభోగరూపమైనటువంటియు, జీవితేశస్య = భర్తయొక్క, వార్తాం = కథను, ఇదానీం = ఇప్పుడు, కామం = యథేచ్ఛముగ, శంస = చెప్పుము. వ్యక్తిభేదేపి = శరీరములువేరైనప్పటికి, అస్మచ్చేతః=మామనస్సు, అఖిలతః = అన్నివిషయములను సమం = ఒక్కటియే. తస్య = వానియొక్క, అభిలషితం = కోరిక, కీదృగ్వాస్యాత్ = ఎట్టిదైనకానిమ్ము, ఇదం = ఇది, సాధు = యోగ్యమైన, పీయూషమేవ = అమృతమువంటిదె యగును.

తాత్పర్యము. అతనిస్నేహముచేత నిర్మలమైన మనస్సుగలవాఁడవు గనుక, నన్యస్త్రీ సంగరూపమైనను సరె యతని వృత్తాంతమును యథేచ్ఛగాఁ జెప్పఁగలిగియుందువు. మేము రెండుగూపములు ధరించియుండినను ప్రతికార్యమునందును మామనస్సొక్కటియె. అతఁడెట్టికోరిక కోరిచేసినను ఆపని నాప్రస్తుతావస్థయందమృతతుల్యమేయగుగాని, కోపకారణంబుగా నేరదు.

శ్లో॥ వ్యాధిగ్రస్తప్రకృతివికలస్యౌషధిస్తిక్తరూపా
ప్యాదత్తే హిప్రకృతిమహితాసంప్రాతాశేషజాడ్యా
తస్మాదన్యప్రకృతి విరసంచాపివృత్తంమనోజ్ఞం
తస్యస్యాదిత్య విరతమహంసాధువృత్తంహిమన్యే ॥

చం॥ కటువగునన్నరోగికి సుఖంబొనరించునుమంచిమందుసం
కటములనెల్లఁబాపియిటు, కాంతుమనోజ్ఞ చరిత్రమెంతయేఁ
గుటిలతనూననిమ్ము, వినఁగోరెద సాధుచరిత్రమట్లునా
యటమటఁదీర్పఁగా, దగినయౌషధమింకొకఁడుండునేఘనా ౨౫.

అర్థము. ప్రకృతిసహితా = స్వభావసిద్ధమగు ఓర్వ్యము చేనొప్పుచున్న, ఓషధిః = జాడ్యనివర్తకమగువస్తువు, తిక్తాపి = చేదుగలదైనను, సంహృతాశేషజాడ్యా = పోఁగొట్టఁబడినసమస్తరోగములుగలదై, వ్యాధిగ్రస్తప్రకృతివికలస్య = రోగమువచ్చిస్వభావమునుండి వికారముఁ జెందినవానికి, ఆవర్తేహి = పూర్వపుఆరోగ్యమును చేయుచున్నదిగదా. తస్మాత్ = అందువలన, తస్య = అట్టి, అస్య = ఈనాభర్తయొక్క, మనోజ్ఞం = స్వభావసుందరమగున, వృత్తం = వృత్తాంతము, ప్రకృతివిరసంచాపి = స్వభావమునుండి చెడిపోయినదైనను, అవిరతం = మిక్కిలి, సాధువృత్తంస్యాదితి = మంచిదియగునని, అహం = నేను, మన్యే = తలఁతును.

తాత్పర్యము. జాడ్యనివర్తన సామర్థ్యముగలయౌషధవిశేషము సేవించునపుడు చేదుగానున్నను, రోగికి నారోగ్యముఁ జేయురీతి, స్వభావముగ సౌభాగ్యమగు నాభర్తృవృత్తాంతము ప్రస్తుతమున నన్యసంగానలచే వినుటకు కఠినముగా నుండునదైనను, ఎట్లైనతనికి సుఖమునే కోరెదనాకు నదివిన నింపుగనే యుండునుగాని కటువుగాదు.

శ్లో॥ లోకేవస్తూన్యపికతిచన స్వస్వభావేనచేతో
వైకల్యాపాదనపటుతరాణ్యప్యనేహప్రకృత్యా ।
ఇష్టానిస్యుర్నగరలమసువ్యాధిసంగ్రస్తకాయ
స్యాస్తేకింవాతదవసరభూవైః కృతాక్షేపదక్షం ।

చం॥ కరమువికారముల్పలుపఁగాఁదగు వస్తుచయంబుకాలవై
ఖరినిమనోహరంబగుటఁగాంచవె, యెప్పుడుఁజంపఁజాలినన్
గరలముప్రాణముల్విడుచు కాలమునందు సుధాసమంబుగా
వఱలుచుసర్వరోగములఁ బాపఁగలేదొకోజీవనప్రియా ॥ ౨౬.

అర్థము.—లోకే = ప్రపంచమందు, కతిచన = కొన్ని, వస్తూని = వస్తువులు, స్వస్వభావేన = తమస్వభావముచేత, చేతోవైకల్యాపాదనపటుతరాణ్యపి = మనస్సునకువికారము చేయుటయందు మిక్కిలి సమర్థములైనను, అనేహఃప్రకృత్యా = కాలస్వభావముచేత, ఇష్టాని = ఇష్టములైనవి, స్యుః = అవును. అసువ్యాధిసంగ్రస్తకాయస్య = ప్రాణాపాయకరమైన రోగముచే పీడింపఁబడుచున్న శరీరముగలవానికి, గరలం=విషము, తదవసరభూఃవైకృతాఽక్షేపదక్షం, తదవసరభూః= ఆసమయమందైన, వైకృత = వికారమును, ఆక్షేప = పోఁగొట్టుటయందు, దక్షం = సమర్థమైనది, నస్యాత్ కింవా = కాదాయేమి.

తాత్పర్యము.—లోకమందు విషము ఎప్పుడును తనను సేవించినవాని ప్రాణమునుతీయు స్వభావము గలదైనను, ప్రాణాపాయసమయమున వ్యాధిపీడితుఁడగు వానిబాధపోఁగొట్టి ప్రాణమిచ్చునట్లుగా, నాప్రియునిఁడవడి, మఱొకప్పుడు వినుటకు కష్టముగా నుండునదేయైనను, సమయమునుబట్టి యిష్టముగ నేయుండును. సమయమనగా ఎట్లైన నతడు జీవించియుండిన చాలుననియు అతడు సుఖముగనుండినగాని తనప్రాణములు దక్కవనియు తలంచుచున్న కాలమని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ భర్తుర్రోదేప్రభవతి యయామోఽద్య తెత్యక్తశంకం
సంకోచేనసత్యుపగతనయంఖిద్యతేసాసతీహి।
ధర్మజ్ఞాస్తేసుకృతచరితాః కామసక్తాశయానా
ముద్ధారార్థంకలుష జలధేస్సంవదంత్యేవసర్వే॥

చం॥ పెనిమిటినంతసించుతఱి భ్రీతివహించుట, శంకమానుచుం
పనవినభర్తదుఃఖముల బాములనొందుట,నీతివేదియా।
ఘనతరసాధ్వీలక్షణముగా వచియింతురు ధర్మవేత్తలా
మనసిజతాపవార్థి పరిమగ్నులనుద్ధరణంబొనర్పగాఁ॥ ౨౭.

అర్థము. యయా = ఏస్త్రీచేతను, త్యక్తశంకం = నిస్సందేహముగా, భర్తుః = పెనిమిటికి, మోదే = సంతోషము, ప్రభవతిసతి = కలిగినదగుచుం

డగా, మోద్యతే = సంతోషించునో, సంక్షోచేసతి = విచారముసంభవింపగా ఉపగతనయం = తెలిసికొనినసీతిమార్గముగలవై, ఖిద్యతే = విచారించునో, సా = అట్టిస్త్రీ, సతీహి = పతివ్రతగదా. (అనుసీమాటను) తేసుకృతచరితాః = పుణ్యాత్ములైనట్టివారు, సర్వే = సమస్తులైన, ధర్మజ్ఞాః = ధర్మశాస్త్రవేత్తలు, కలుషజలధేః = పాపసముద్రమునుండి, కామసక్తాశయానాం = మన్మథపీడితులగువారియొక్క, ఉద్ధారార్థం = రక్షించుకొఱకు, సంవదంత్యేవ = చెప్పుచునేయున్నారు.

తాత్పర్యము. మన్మథపీడితులైనవారిని పాపసముద్రమునుండి రక్షించుటకే అనగా దుర్మార్గములఁ జొరకుండునట్లు చేయుటకే, మనువు మొదలగు ధర్మజ్ఞులందఱు, భర్త సంతోషముఁజెంద సంతసించునదియు, దుఃఖమునొందిన తానును ఖిన్నయగుస్త్రీయే పతివ్రతనుగా నెన్నుచున్నారు. అనగా భర్తగుణదోషములను గణింపక, యతనిసుఖదుఃఖములు తనవిగా నెంచినదె పతివ్రత.

“ దాక్షిణ్యంహి ” ఇత్యాది 23 వ శ్లోకము మొదలు 27 శ్లోకమువఱకు నీయక్షాంగన తనకు పుత్రసమానుఁడగు మేఘునిఁజూచి తనభర్త యన్యవనితా సంగరూపాది వ్యాపారమున నుండినను సంశయింపక చెప్పుమని పదే పదే యడుగుట గానవచ్చుచున్నది. లోకమున పురుషుఁడన్యస్త్రీలోలుఁడై యుండిన, స్త్రీయయైనను ఖండితవ్యాపారము నవలంబించుట సహజము. ఇంతేకాక యీయక్షి యేస్వప్నమందైనను నాథుని పరస్త్రీసంగము సహింపకుండుట యుత్తరమేఘమున “ కితవరమయణ ” (ఉ మె. 51) ఇత్యాది యక్షుఁడు చెప్పిన రహస్యవృత్తాంతమున స్పష్టమగుచున్నది. కాని ఇప్పుడీమె తననాథుఁడన్యస్త్రీసక్తుడైనను ఆతనివర్తమానము తనకమృతప్రాయమనియు, వ్యాధిగ్రస్తునికి తిక్తమగునౌషధివిశేషమారోగ్యమిడునట్లు, తనతాపమును బోగొట్టి బ్రదికించుననియుఁ జెప్పుచు నత్యాశచే దానినె వినగోరుటయుంచుక విరుద్ధంబుగ గాన్పింపవచ్చును. కాని ఇట్లీమె తలఁచుటకు నిమిత్తంబగు పాతివ్రత్యమె కారణము. మొదట యక్షుని శాపకారణమీయక్షియందత్యాసక్తతయేయనియు కుబేరుఁడందువలననే భార్యనెడబాయుటయే శిక్షగా విధించెననియు, యక్షునలతికామునకు లగుటవలన నీయక్ష యక్షాంగనలు

పతిస్మరణము, తద్వియోగమున జీవించియుండుట లేదోయని శంకించిరనియు మేఘసందేశమున, "విరహశరణా" "జీవితాలంబనార్థీ" యిత్యాది యక్ష వాక్యములవలన తెలియుచున్నది. అట్లు శాపగ్రస్తుడగు తనభర్త యెనిమిది మాసములనుండి తనను విడిచి జీవించియుండుట సర్గభంగని తలంచి, అన్యస్త్రీ సంగముచే నట్లైనను జీవించియుండిన చాలునని యెంచినదై, స్త్రీసహజము లగు ఈర్ష్యాదివ్యాపారముల నిసమయమున విడిచి, ఇతరసమయముల సహింప శక్యములు కానవన్నియు, తద్భర్తృవిషయక సంతోషమగుటవలన తనకు ప్రా ణావలంబనమగునని యట్టి యౌదార్యపరతచే వినతోషితది. ఇట్లుకాకుండుట "అస్త్రాదేశకశైత్యాత్పరాగ్నిస్పృష్టే పతివాక్యశామ్యతే ప్రియదేశే నారీసాస్త్రీ శోకసంప్రతా" యను సనాతనధర్మశాస్త్రమును సరణముగుటవలన పతివ్రత కుసహజములగు శీలకష్టములున్నవి. మరియు "ధర్మేణశ్లోకె" యనునది ఈమెకు ధర్మశాస్త్రమునందలి గౌరవమును, వద్దాని సమయోచితాను సరణమును గూడ తెలియజేయుచున్నది. కావున, పతివ్రతయగు స్త్రీ తనభర్తకు సంతోషకర మగు నెట్టిపనియైనను తనకెంతటి విరుద్ధముగనున్నను, దానియందలి విరుద్ధభా వమును విడిచి సంతోషముతోనె స్వీకరించునని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ త్వాం తం పశ్యేరవిరతమముం చేత్పురా కీదృగాసీ
ద్యం ప్రత్యాస్తే కథమివ మమ ప్రాణనాథో వనాన్తే ।
ఉక్త్వా తథ్యం కమణకుశలోదంత సంప్రాణితం మే
హృత్త్వింప్రష్టుం సమభిమతతద్వార్తయానంతనుష్వ ॥

మ॥ మును నానాథుని గాంచి యుంటివిగదా పూర్వంబు దానెట్టులుం
డెనొ యీవేళ నెటుండెనో తెలుపఁగా నిన్నోరెదో మేఘ, కా
నను, నిక్కంబు వచింపు భర్త్రృకుశలానందైక సంప్రాణితం
బని నాచిత్తమెఱింగి నాథచరితాలాపంబుచేఁ బెంపుమా॥ ౫౮.

అర్థము. త్వాం = నీవు, తం = అట్టివానిని, అవిరతం = చాలపర్యా యములు, పశ్యేశ్చేత్ = చూచితివేని, మమప్రాణనాథః = నాభర్త, వనా న్తే = అరణ్యప్రదేశమున, పురా = పూర్వమందు, కీదృక్ = ఎట్టివాడు, అ

సీత్ = ఆయెనో, సంప్రతి = ఇప్పుడు, కథమివ = ఎట్టుగా, ఆస్తే = ఉన్నాడో తథ్యం = నిజమును, ఉక్త్వా = చెప్పి, రమణకుశలలో చంతసంప్రాణితం = భర్తృకుశలవార్తచేఁ బ్రదికింపఁబడిన, మే = నాయొక్క, హృత్ = మనస్సును, సమభిమతతద్వార్తయా = ఇంపగునావృత్తాంతముచేత, సంపుష్టం = పోషింపఁబడినదానిగా, సంతనుష్వ = చేయుమా.

తాత్పర్యము. నీవు నాభర్తను పలుమారులు చూచియుంటివు. ఆయన యరణ్యమునందు ముందెట్టులుండెనో ఇప్పుడెటులున్నాడో చెప్పుము. ఆతని కుశలవార్తఁ జెప్పి నన్ను బ్రదికించినావవుకాని యతనిస్థితినిగూడఁ జెప్పి బలముఁ గలదానిగఁ జేయుము.

భర్తృవియోగపీడితులగువారు తమభర్త సమీపమునుండివచ్చినవారితోను తమ భర్తయొక్క రూపాదికమును, తాత్కాలికావస్థనుఁ జెప్పుమని యడుగుటకు రామాయణమున నొక నిదర్శనముగానగు. హనుమంతుని, తనభర్తదగ్గర నుండివచ్చిన మాతయని తెలిసికొనినతోడనే, సీత « కీదృశం తస్యసంస్థానం, రూపం రామస్యకీదృశం » అని శ్రీరాముని యవయవపన్నివేశమును గురించియు, రూపలావణ్యాదులగురించియు, చెప్పుమని కోరినది. దీనివలన భర్త యొక్క నిజావస్థ తెలియగోరుటేకాక, వీడు భర్తయొక్క మాతయయినదిఁ నిశ్చయింపనిలచినట్లును గన్పట్టు చున్నది.

శ్లో॥ ఏవంపృష్టఃప్రియవనితయాతస్య యక్షోత్తమస్య
ప్రత్యాహైనాంతరుణపురుషాకారదీప్రఃపయోదః ।
సాభిజ్ఞానంగదితుముపచక్రామనక్రాంకధీర
స్తత్సౌరభ్యంమరుదివ పరంవర్ధయన్ప్రత్యయర్థిం ॥

చం॥ అడుగఁగనిట్లుయక్షునిప్రియాంగన, మేఘుఁడుప్రాదుపాకృతిన్
వడయుచునామెతో బదులువల్కఁగడంగెనుప్రేమవార్ధిధీ
రుఁడుసుమసౌరభంబును మరుత్తుగబోలివివృద్ధిసేయుచున్
వడిమదినమ్మకంబపుడు, బల్కెనభిజ్ఞగఁదచ్చరిత్రమున్ అః.

అర్థము. తస్య యక్షోత్తమస్య = ఆయక్షశ్రేష్ఠుని యొక్క, ప్రియావనితయా = భార్యచేతను, ఏవం = ఇట్లు, పృష్టః = అడుగఁబడినవాఁడై, పయోదః = మేఘుఁడు, తరుణపురుషాకారదీప్రః = ఒకయౌవనపురుషునియాకారముగలవాఁడై, ఏనాం = ఈమెనుగూర్చి, ప్రత్యాహ = ప్రత్యుత్తరమిచ్చుచున్నాఁడు. నక్రాంకధీరః = సముద్రగంభీరుఁడైనయామేఘుఁడు, మరుత్ = వాయువు, తత్సౌరభ్యమివ = ఆపుష్పములయొక్క పరిమళమునువలె, ప్రత్యయర్ధిం = విశ్వాసాధిక్యమును, వర్ధయన్ = వృద్ధిపొందించుచు, సాభిజ్ఞానం = గుర్తులతోఁగూడునట్లుగా, వదితుం = చెప్పుటకు, ఉపచక్రామ = ప్రారంభించెను.

తాత్పర్యము.—ఆయక్షుని భార్యయిట్లడుగఁగా మంచియౌవనముచేఁ బ్రకాశించుచున్న యాకారము వహించిన యామేఘుఁడు, సముద్రునివలె నతిగంభీరుఁడై యామెకు ప్రత్యుత్తరమొసగెను. అట్లా మేఘుఁడామెకు గుర్తులను సరిగఁజెప్పుచు మాట్లాడుటవలన, వాయువు పుష్పములయందు నిమిడియుండు పరిమళమును మెల్లమెల్లగ పరిసరదేశముల వ్యాపింపఁజేయునట్లు, ఆమెకా మేఘుఁడు చెప్పిన కుశలవార్తవలన బొడమిన నమ్మకమంతకంతకు వృద్ధినొందసాగెను.

“తరుణపురుషాకార” మేఘుఁడు కామరూపుడుగావున, నుత్తరమేఘమున యక్షుఁడు చెప్పిన “గత్వాసద్యః కలభతనుతాం” మనువాక్యమునను సరించి, యట్టి యక్షకాంత కనఁబడిన నామె భీతిల్లునేమోయనియు, మిగుల నార్తులగువారి నోదార్చువిషయమున, తమతో సమానులగువారి సానుభూతియే వారి తాపోపశమనమునకుఁ దోడ్పడుననియూ, పురుషాకారమును దాల్చియుండును. ఇట్లుచేయుటవలన పైఁజెప్పిన యాజ్ఞాదేశమును సమయోచితముగ నిర్వర్తించినవాఁడాయెను.

శ్లో॥ తతోఽఖండప్రతివిలసతః సంశ్రితావక్రభావే
శ్రితాచారం పరముపగతే నైతదాశ్చర్యపాత్రం
ఆత్మీయశ్రీవిహితకమలాక్షేపమప్యక్షియుగ్మం
నిత్యంపుష్టప్రచురకమలానందమేవాతిభాతి ॥

చ॥ శ్రుతివిహితత్వమొందెగద, భ్రూయుగమించుకవక్రమయ్యునీ
పతికడరెక్క వింతయగుఁ బాడియె. కన్నవస్వీయకాంతిని
ర్జితకమలాభయయ్యును, సమృద్ధిగఁ బోషణచేయుచుండెసం
తతకమలాప్రమోదముఘనంబుగ నీనుచునుండెఁ జూడ్కులో ॥౩౦॥

అర్థము.— భ్రూకోదండే = వానికనుబొమ్మలు, సంశ్రితే = పొందబడిన, ఆ = కొంచెము, వక్రభావే = వంకరతనముగలవియైనను, పరం = మిక్కిలి, శ్రోత్రాచారం = చెవులవరకు నాక్రమించుటను, వేదోక్త ప్రవర్తనమునియు నర్థాంతరము. ఉపగతే = పొందినవి. ఏతత్ = ఇట్లుండుట ఆశ్చర్యపాత్రం = విస్మయమునకుదగినది. న = కాదు, అక్షియుగ్మం = నయనయుగము, అత్రియా = లేనదైన, శ్రియా = శోభచేతను, విహిత = చేయబడిన, కమల = పద్మములయొక్క, ఆక్షేపమపి = తిరస్కారము గలదైనను, సర్వదా = ఎల్లప్పుడు, పుష్ట = పోషింపబడిన, ప్రచుర = విస్తారమైన, కమలా = లక్ష్మి యొక్క, ఆనందమేవ = సంతోషముగలదియే యగుచు, అతితరాం = మిక్కిలి యొప్పుచున్నది.

తాత్పర్యము.— ఆయుక్తుని కనుబొమ్మలు కొంచెము వంకరలై చెవులవరకు నాక్రమించియున్నవి. అతని నయనయుగ్మము పద్మశోభను తిరస్కరించినదై యెప్పటికి లక్ష్మికిని వాసస్థానమై యున్నది. ఇట్లు వీని సౌందర్యసంపదను వర్ణించుచున్నాడు.

“ అపవక్రభావే ” యనుటవలన, కొంచెము వంకరలనియు, కుటిలస్వభావము గలవనియు శ్లేషవలన స్ఫురించుచున్నది. “ శ్రోత్రాచార ” మను దానివలనను కర్ణములవరకు వ్యాపించుటయును, వేదోక్తప్రవర్తనమనని యర్థద్వయము స్ఫురించుటవలన, కుటిలస్వభావముగలవానికి వేదోక్తప్రవర్తన గల్గుట విరోధము ప్రాప్తించుచున్నది. కాని వీని భ్రూలతలు కొంచెము వంకరలయ్యును కర్ణాంతవ్యాప్తము లయ్యెననుటవలన వీని సౌందర్యవర్ణనమగుటయె గాక విరోధమును పరిహరింపఁబడియె “ కమలాక్షేపం ” కమల + ఆక్షేప = కమలములతిరస్కరించునట్టి అక్షియుగ్మము “ కమలానంద ” కరమగుటవిరోధము

కాని "కమలా + ఆనంద" కమలానన్దము లక్ష్మీపరము గాన నేత్రములు లక్ష్మీనివాసస్థానము లనుటవలన నీయక్షుని యాభిజాత్యాదివర్ణనయు పైవిరోధమునకు పరిహారమును ప్రాప్తించుచున్నవి. "దీర్ఘభ్రూ బాహుముష్కస్తు చిరంజీవీధనీనరః" అను సాముద్రిక లక్షణముంబట్టి కనుబొమ్మలు విశాలములగుటయు, "నేత్రయోర్వసతేలక్ష్మీః" అనుటంబట్టి నేత్రములు లక్ష్మీనివాసస్థానములగుటయు మహాపురుషలక్షణములు "శ్రీవందే" యనునప్పుడు ఉపమేయము కనుబొమ్మ లూహ్యములగుటవలన విషయనిగరణమలంకారము. కాళిదాసు మేఘసందేశము వ్రాయునప్పుడు, సీతనుగూర్చి హనుమత్సందేశము మనమున నిడుకొని వ్రాసినట్లు కన్పట్టుచుండుటవలన. నిచ్చటను ఈకవి రామాయణమున హనుమంతుడు "రామఃకమలపత్రాక్షః" ఇత్యాది మహాపురుష లక్షణ ప్రతిపాదనముచే శ్రీరాముని వృత్తాంతము ప్రారంభించుటను "కమలాక్షేపమప్యక్షిణీయుగ్మం" అనియక్షుని యవయవ వర్ణనములచే ననుసరించెనని తోచెడిని

శ్లో॥ స్వస్యోల్లాసంపరివిదధతః శీతభానోఃప్రమోదే
నేత్రేవక్త్రేఇవవిలసతో వక్త్రసంవ్యాజభాజః
సంమోదోద్యత్కుముదమణినాజ్ఞాతతత్క్లృప్తభాసా
భాతోనేత్రేవదనముకురేతస్యయక్షోత్తమస్య ॥

చ॥ తనకిలశీతభానుఁడుముదం బొనగూర్చెనటంచుఁగల్వాయ
డునిముఖకైతవంబునను శోభిలుసోమున కాత్తమోదసూ
చనముగనిచ్చుపత్రముల నంపఁబోలుచుఁగన్నదోయియా
యనఘునిమోముటద్దమున నమ్మొగిఁ గాంతులీనుచుండెడిఁ ౩౧॥

అర్థము — స్వస్య = తనకు, ఉల్లాసం = వికాసమును, పరివిదధతః = చేయునట్టిన్ని, వక్త్రసంవ్యాజభాజః = ముఖమనుమిషనుపొంది, విలసతః = ప్రకాశించుచున్నట్టియు, శీతభానోః = చంద్రునియొక్క, ప్రమోదే = సంతోషమువిషయమై, జ్ఞాతతత్క్లృప్తభాసా = తెలియఁబడినచంద్రకృతమగుతనప్రకాశముగలదగు సమ్మోదోద్యత్కుముదమణినా = సంతోషయుక్తమగు (అనగా

పరిమళయుక్తమైన) కలువచేత, నీతె = తీసికొనిరాబడిన, పత్రేణేవ = (కానుకగానొసగిన) దళములవలె, తస్య = ఆ, యక్షోత్తమస్య = నీభర్తయగుయక్షునియొక్క, వదనముకురే = అద్దమువంటిముఖమందు, నేత్రే = వీనికన్నులు, భాతః = ప్రకాశించుచున్నవి.

తాత్పర్యము, చంద్రకాంతిసోకినతోడనే పగలంతయు కాంతిహీనమైముడుఁగుకొనియున్న కలువలు వికాసముఁజెందుననుట లోకప్రసిద్ధము. లోకములో తమకెవరైన నుపకారమొనర్చిన వారికి తిరిగి కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ నేదైన కానుకనొసఁగుదురు. ఇప్పుడీ యక్షుని నేత్రము లెట్లున్నవనఁగా, వాని ముఖచంద్రుఁడు తనను వికాసమునుఁజేయఁగా, మిగులసంతోషించినదై యొక కలువ వానికి తనకృతజ్ఞతఁ జూపుటకై తనయొద్దము ఏమియు లేకుండుటవలన రెండురేకులను మాత్రము కానుకగ నర్పింప నిచ్ఛయించినదై వానిసమీపమున నుంచెనోయన్నట్లున్నవి. అనఁగా ముఖము చంద్రునివలెను, కన్నులురెండు కలువరేకులవలె నున్నవని తాత్పర్యము.

“ పత్రే ” అనుటవలన దళములనియు, “ సంమోద ” మనఁగా సంతోషమనియు, పరిమళమనియు నర్థాంతరములు గన్పట్టుచున్నవి. అట్లనుటచే లోకమున తమను సంతోషముఁజేయువారలకు వాహనాది బహుమానము నొసఁగినట్లు, ఈకలువ చంద్రునివలన వికసింపఁజేయఁబడి, పరిమళరూపమగు సంతోషముగలదై వాహనశబ్దవాచ్యములగు పత్రములను మాత్రము కానుకగ నర్పించి తనకృతజ్ఞతను జూపినది. “ వక్త్రసంవ్యాజభాజః ” లోకమున చంద్రుఁడు రాత్రికాలముననే కలువలను వికసింపఁజేయ సమర్థుఁడగుచుండ యక్షముఖమిషనొంది సర్వదా (పవలును) యుల్లాసముఁజేయ నెంచెనని తాత్పర్యము. “ కుముదమణినా ” ఇచ్చట మణిశబ్దము శ్రేష్ఠవాచకము. అశ్రేష్ఠత తనకుపకారము చేసిన చంద్రుని మఱవక శక్తివంచనలేక కృతజ్ఞతఁజూపుటచేఁ గలుగుచున్నది. “ వదనముకురె ” ఇచ్చట ముకురశబ్దము లావణ్యద్యోతనార్థము.

శ్లో॥ పర్జన్యోపాసనకృత మహాఖర్వదుర్వారగర్వ
స్తద్వక్త్రేందుం స్థగయితుమనాః కోపి జీమూతనేతా
ఆగత్యైతత్పిహితుమబలస్తస్య పాశ్చాత్యదేశే
పిండీభూతస్థ్సిత ఇవ శిఖాబంధ ఇంద్రోపలాభః ॥

మ॥ ఘనమొక్కండమరేంద్రి సేవలకడుం గర్వించి నీ భర్త మో
మునుఁ గప్పం జనుదెంచి వ్యర్థబలుఁడై పోఁగప్పఁగాలేక వె
న్కనుడాఁగం జని ముద్దయై నిలిచెనో కాకున్న నింద్రోపలా
భను గన్పట్టునె కేశబంధమహహా వర్ణింపఁగా శక్యమే. ౩౧

అర్థము. పర్జన్య = ఇంద్రునియొక్క. ఉపాసన = సేవచేత, కృత = చేయబడిన, మహత్ = గొప్పదైన, అఖర్వ = సంపూర్ణమైన, దుర్వార = అణపరాని, గర్వః అహంకారముగల, కోపి = ఒకానొక, జీమూతనేతా = మేఘశ్రేష్ఠము, తత్ = నీభర్తయొక్క, వక్త్రేందు = ముఖచంద్రుని, స్థగయితుమనాః = ఆవరింపనిచ్ఛగలవాడై, ఆగత్య = వచ్చి, ఏతత్ = ఈముఖ (చంద్రమండల) మును, పిహితుం = కప్పుటకు, అబలః = అసమర్థుఁడై, తస్య = ఆముఖముయొక్క, పాశ్చాత్యభాగే = వెనుకను, పిండీభూతః = ముద్దయై, స్థిత ఇవ = ఉన్నట్లుగా, ఇంద్రోపలాభః = ఇంద్రనీలమణికాంతిగల, శిఖాబంధః = జుట్టుముడి ప్రకాశించెను.

తాత్పర్యం. ఇంద్రోపాసన బలమున్నది గదా యని గర్వముచేత నల్లని యొక మబ్బు అతనిముఖచంద్రుని ఆవరింతమని వచ్చి, అట్లు చేయలేక వెనుకపడి పోయెనన్నట్లుగా, పీనివెనుక జుట్టుముడి నల్లగాఁ బ్రకాశించెను. ఎవడైన సామర్థ్యమెఱుగక గొప్పవాని నొకని యోడింతమని వచ్చి చేతగాక వెనుక భాగమున పడుట ప్రసిద్ధము. అతనిముఖము చంద్రునివలె జుట్టుముడి నల్లమబ్బువలెను నుండెనని సౌందర్యవర్ణనము « పర్జన్యోపాసన » ఇంద్రుఁడు మేఘవాహనుఁడని ప్రసిద్ధము. కనుక ఇంద్రునకు వాహనరూపమై సేవించుట ఉపాసన « కోపి » ఇట్లు సేవించువారిలో నొకఁడాకాశమునను౦డు చంద్రుని నొకానొకప్పుడు గప్పగల్గుటచే, నట్లనే యతనిముఖచంద్రుని గప్ప గల్గుదుగదా

యని యింకొక మేఘము వచ్చెనని యర్థము. ("అబలః" ఉపాసనా బలగ ర్విశుడైనను ఈచంద్రుని నొకప్పుడైన గప్పుటకు సామర్థ్యము లేనివాడయ్యెను.

శ్లో॥ ముక్తాళీనాంనివసనతయాచారురేఖాస్పదత్వా
ద్బింబగ్రాహిద్యుతిపదతయాధీరతారస్వరత్వాత్
కంబుస్సామ్యందయితగళతఃకించిదభ్యేతినూనం
నోసాకల్యంతతఇవపరంపాండిమాలక్ష్యతేత్ర ॥

ఉ॥ శరణముముక్తహారలకును చక్కనిరేఖలకాస్పదంబును
స్వరముఁగంబల్కుశక్తియును చాయగ్రహింపఁగఁ జాలిశబ్దవి
స్తరమునుగల్గియకుగళ సామ్యముగొంచెమునొంది పూర్తిగా
వరలకకాదె యా దరము పాండిమమైగనుపట్టుసీభువిన్ 33.

అర్థము. ముక్తాళీనాం = ముత్యాలహారములకు, నివసనతయా = ఆధారమగుటచేతను, కంఠము (ముత్యములవరుసకు నాధారమగుటవలన శంఖము) చారురేఖాస్పదత్వాత్, చారు = సుందరములైన, రేఖ = గీతలకు, ఆస్పదత్వాత్ = స్థానమగుటవలన, కంఠము (శంఖముమీదగూడ చక్కనిరేఖలుండును). బింబ = ప్రతిబింబమును, గ్రాహి = గ్రహించునట్టి, ద్యుతి = కాంతికి, పదతయా = స్థానమగుటచే, కంఠము (శంఖముగూడ స్నిగ్ధంబగుటవలన ప్రతిఫలించుచుండును) ధీరతారస్వరత్వాత్ = గంభీరమైనయున్నతధ్వని కలుగుటవలనను, కంఠము (శంఖముఊదినపుడు పెద్దధ్వనిజేయునది) కంబుః = శంఖము, దయితగళతః = నీభర్తయొక్క కంఠముతో, సామ్యం = పోలికను, కించిత్ = కొంచెము, అభ్యేతి = పొందుచున్నది. నూనం = నిశ్చయముగ సాకల్యం = సంపూర్ణత్వమును (అనగా సామాన్యమును) నో = పొందలేదు. తతఇవ = పూర్తిగసామాన్యమును, పొందలేకపోతినను హేతువున, అత్ర = ఆశంఖమందు, పరం = మిక్కిలి, పాండిమా = తెల్లఁదనము ఆలక్ష్యతే = కనఁబడుచున్నది.

తాత్పర్యము. కరీంద్రజీమూత వరాహశంఖమత్స్యాహి శుక్త్యుద్భవ వేణజాని" యనుటవలన శంఖమున ముత్యములుండుటయు, చక్కనిగీతలుం

డుటయును, నునుపుగానుండుటవలన వస్తువులు ప్రతిఫలించుటయును, గొప్పగా ధ్వనిచేయుటయు శంఖమునకు స్వభావములు. యక్షునికంఠమున ముక్తాహారములు గలుగుటవలనను, శుభచిహ్నములగు రేఖలుండుటవలనను లావణ్యముగల్గుటచే వస్తువుల ప్రతిబింబమును గ్రహించుచుండుటవలనను, గంభీరస్వనముగలదౌటవలనను, శంఖమీతని కంఠముతోఁ బోలవచ్చి సమర్థము గాకుండుటచే పరాభవమునొంది తెల్లబోయెనని తాత్పర్యము. శంఖమందు ముత్యములెల్లపుడు నుండకపోవుటచేతను, కాంతిస్వముగలదౌటచేతను, స్వయముగా ధ్వనిచేయలేకపోవుటచేతను యక్షుని కంఠమున కోడెనని ధ్వనించుచున్నది.

శ్లో॥ అంసావస్యశ్రుతిపరిచితీ మానసంచశ్రుతీతం
తన్వంతావప్రకటనమధోపశ్యతాం దేహభాజాం
నైజాద్వృత్తాద్వలయయుగళీవృత్తతాంసంప్రక్లృప్తాం
వ్యాతన్వానౌపరమలసతాం శ్రేష్ఠరూపౌ ప్రకోష్ఠౌ ॥

ఉ॥ వానిభుజంబులాశ్రుతి విభాక్కులు మానసమాశ్రుతీతమా
వానిప్రకోష్ఠముల్గనెడివారికిఁ బూర్తిగ గానరాకయే
వానిస్వభావవృత్తములవారిగఁ గంకణవృత్తరూపన
స్థానమొసంగ శ్రేష్ఠములనగ్గడు శోభలనీనెనమ్మరో. ౩౮.

అర్థము. అస్య = వీని, అంసౌ = బుజములు, ప్రతిపరిచితీ = చెవులనంటినవి, మానసం = మనస్సు, శ్రుతీతం = వేదోక్తధర్మమందాసక్తిగలది. శ్రేష్ఠరూపౌ = చక్కనివైన, ప్రకోష్ఠౌ = ముంజేతులు, పశ్యతాం దేహభాజాం = చూచువారికి, అధో = పూర్ణముగ, అప్రకటనం = కానబడకుంటను, తన్వంతౌ = చేయుచున్నవగుచు, నైజాత్ = స్వకీయమైన. (స్వభావసిద్ధమైనయనియర్థాంతరము.) వృత్తాత్ = గుండ్రతనముకంటె, వలయయుగళీవృత్తతాం = మురుగులగుండ్రతనమును, ప్రక్లృప్తాం = అధికమునుగా, వ్యాతన్వానౌ = చేయుచున్నవగుచు, పరం = మిక్కిలి, అలసతాం = ప్రకాశించినవి.

తాత్పర్యము. ఆతనిభుజాగ్రములు బలిసి కర్ణపర్యంతము వ్యాపించినవి. ఎగుభుజములు గలుగుట మహాపురుషలక్షణము. వీనిమనస్సు ధర్మాసక్త

మైనది. వీనియుంజేతులు వలయస్థానమున తమనిజస్థితి నితరుల కగుపఱపకయు తమనాశ్రయించిన కంకణములను, నిజవృత్తమువలన, అనగా తాముగుండ్రముగ నుండుటవలన కంకణముల సంప్రతినమును వృద్ధిచేయుచున్నవి.

“వృత్తము” అను స్వభావమర్థంబగుటవలనలోకమందు మంచిస్వభావముగలవాఁడు తనమంచిస్వభావమును పరులకు స్వయముగా బ్రకటింపకయే, స్వాశ్రయుల వృత్తమును శ్రేష్ఠమైనదానిగా జేయుటవలన ప్రకాశించుచున్నాఁ డని ధ్వనించుచున్నది.

శ్లో॥ పాణీబాణాసనగుణపరిస్పర్శనోద్యత్కిణాళీ
సంజాతాంగుళ్యధికవిభవౌ హల్లకస్ఫూర్తిశోభౌ
దోషౌజంభాసురకరికరాక్షిప్తదోషౌసశేషౌ
సాదృశ్యే తావనుపమజయశ్రీపదే వ్యాపదేతాం ।

చ॥ కరతలమల్లెఁ రాపడిని గాయలుగాచిన వ్రేళ్లశోభచే
సరగున నెఱ్ఱగల్వలపిశంకటవృత్తిజయించెచిత్రిమా
సురకరిహస్తసంపదల సొక్కుఁగఁజేయఁగఁజాలుచేతులా
దరమున వానిఁబోల్చుటకు ధాత్రినిగన్పడకుండె వస్తువుల్ ౩౫.

అర్థము. బాణాసన = ధనుస్సుయొక్క, గుణ = త్రాటియొక్క, పరిస్పర్శన = త్రాపడుచేత, ఉద్యత్ = పుట్టిన, కిణాళీ = కాయలయొక్కసంపు చేత, సంజాత = పుట్టిన, అంగుళ్యధికవిభవౌ = వ్రేళ్లయొక్క అధికమగు శోభగల, పాణీ = అతనిచేతులు, హల్లకస్ఫూర్తిశోభౌ = కలువలతిరస్కరించు శోభకలవి. తౌ దోషౌ = ఆహస్తములు, జంభ = జంభుఁడనెడిరాక్షసునియొక్క అసుర = ప్రాణములుతీసినయింద్రునియొక్క, కరికర = ఐరావతముయొక్క తొండమునను, ఆక్షిప్తదోషౌ = కల్పించినదోషముకలవియును, సాదృశ్యే = పోలికయందు, సశేషౌ = మిగులుతోఁ గూడినవియు, (అనగా సాటిలేనివనుట) వ్యాపదేతాం = సుఖముచేనొప్పినవై, అనుపమజయశ్రీపదే = సాటిలేనిజయ లక్ష్మికిస్థానములునై, భాతః = ప్రకాశించుచున్నవి.

తాత్పర్యము. ధనురాకర్షణముచేత కాయలుకాచినవైనను అతనికర తలములు వ్రేళ్లకాంతిచే భాసిల్లుచు నెఱ్ఱకలువలఁబోలెను. కరములు ఐరావణము తొండమువలె బలిష్ఠములై యుండెననియు సుఖముగ, ననాయాసముగనే జయలక్ష్మిని పొందుచుండెననియు తాత్పర్యము, దీనివలన విలువిద్యయందు మిగుల నైపుణ్యముగలవాఁడగుటచే శత్రువుల సులభముగా జయింపఁగలవాఁడని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ ఊరూతస్య(హ్రి)యమనయతాంమంజురంభాతరూణాం
శుండాదండస్యచసురపతేర్దిగ్గజైరావణస్య
నాసాచాంపేయకమపిముఖవ్యాజపీయూషభానో
స్సక్తేర్వీక్షామధుపనికరానశ్రమాన్సంవిధత్తే ॥

మ॥ అరటులసిగ్గుగొల్పును సురాధిపదిగ్గజహస్తసంపదన్
నరగునమాపుపెందొడలు సంపగియాచనుదానునాసనం
బరముగఁజూపులన్మధుపపాళికి నాస్యసుధాకరాప్తిచే
వఱలఁగఁజేయుసౌఖ్యమిల సాధ్విరొవానినుతింపశక్యమే, కెఁ

అర్థము. తస్య = వానియొక్క, ఊరూ = తొడలు, మంజురంభాతరూణాం = సుందరములైనయరటిచెట్లకును, సురపతేః = ఇంద్రునియొక్క, దిగ్గజైరావణస్య = దిగ్గజమగునైరావతముయొక్క, శుండాదండస్యచ = తొండమునకును, హ్రియం = సిగ్గును, అనయతాం = తెచ్చినవి, నాసాచాంపేయకమపి = సంపంగిపువ్వంటి యతనినాసికమును, ముఖవ్యాజ = ముఖమనుమిషనొందిన, పీయూషభానోః = అమృతకిరణునియొక్క, అనగా చంద్రునియొక్క, సక్తేః = సంబంధమువలన, వీక్షామధుపనికరాన్ = చూపులనెడి తుమ్మెదలను, అశ్రమాన్ = బాధలేనివానినిగా, సంవిధత్తే = చేయుచున్నది.

తాత్పర్యము. వానియూరువులు సుందరములగు నరటిచెట్లను, ఐరావతముయొక్క, తొండమునుగూడ తిరస్కరించుచున్నవి. వానినాసిక సంపంగివలె నున్నది. వీనిచూపులుతుమ్మెదలవలె నున్నవి. సంపంగిపువ్వు తుమ్మె

దలకు విరోధమగుట వలన నీరెండు నేకస్థలమున నుండుట యసంభవము. కాన నిచ్చట నెట్లుండెననగా ముఖమను చంద్రుడు తన యమృతధారలచే సంపంగివలన తుమ్మెదలకు గలుగు బాధను తొలఁగించుచున్నాఁడని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ హృద్దేశోఽస్యాక్షుపితభృగుధర్మోఽపి జాతిప్రసూన
శ్రీమాంజుల్యం హరతి నితరాం తన్వి తత్తాదృశౌ చ
పాణీ మార్వీనికషణకిణప్రోల్బణౌ శోణిమానం
మాద్యత్పుష్పంధయపరివృతోత్ఫుల్లరక్తోత్పలస్య ॥

చ॥ తరుణి! రొ వానిరొమ్ము విజితంబగు సద్భృగుధర్మమయ్యు నుం
దరమగు జాజిమార్దవమునన్ గనుపట్టె, కరద్వయంబు బం
భరితతి గల్లు చెంగలువ బాతిగ నెఱ్ఱగ నారిరాపిడిన్
గరముఁ గఁగాననయ్యొ పెనుగాయలు గాచిన వౌటఁ జూడఁగన్ ౩౭.

అర్థము. తన్వి = ఓయతన్వాంగనా, అస్య = వీనియొక్క, హృద్దేశః = హృదయప్రదేశము, క్షుపిత = తిరస్కరింపబడిన, భృగుధర్మోపి = కొండప్రదేశముయొక్క కాఠిన్యవైశాల్యరూపమైన ధర్మముగలదైనను, (భృగుమహర్షి యొక్క ధర్మము అనియు నర్థాంతరము) జాతిప్రసూన = జాజిపువ్వులయొక్క, శ్రీమాంజుల్యం = మంచిమార్దవమును, హరతి = తిరస్కరించుచున్నది. తత్తాదృశౌ = అట్టిప్రసిద్ధములగు, పాణీచ = చేతులున్ను, మార్వీనికషః = నారిరాపిడివల్లనైన, కిణ = కాయలచేత, ప్రోల్బణౌ = ఉబ్బినవై, మాద్యత్ = మదించిన, పుష్పంధయ = తుమ్మెదలచేత, పరివృత = ఆవరింపఁబడిన, ఉత్ఫుల్లరక్తోత్పలస్య = విచ్చినయెఱ్ఱకలువయొక్క, శోణిమానం = ఎఱ్ఱఁదనమును, హరతః = తిరస్కరించుచున్నవి. (అని అధ్యాహారము.)

తాత్పర్యము. నీపెనిమిటియొక్క వక్షస్థలము కొండ చరియనుబోలి విశాలముగా నుండినను, మార్దవముచే జాజిపువ్వులను తిరస్కరించుచున్నది. హస్తములు నారిరాపిడివల్లనైన కాయలుగలవౌటచేత తుమ్మెదలతోఁగూడిన ఎఱ్ఱకలువలవలె ప్రకాశించుచున్నవి.

“స్పృశ్యకర్మః” ఈ పీని హృదయము కాఠిన్యమును గనపఱచు రూపముగల దైనను (అనగా పీనవక్షస్థలము గట్టిదనుట) అత్యంత మృదువనుట విరోధము. కాని “స్పృశ్” పీనిమనస్సు స్పృశముహార్ద్రియొక్క స్వభావముగలదనుటవలన ప్రేమార్ద్రగుణములకలదనుట. స్పృశ్యత్వమును వహించుచున్నది. వక్షస్థలము గట్టిదై విశాలమైనదై జాజిపుష్పములవలె మార్దవముగలదై లావణ్యయుక్తమని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ ప్రోద్యన్ముక్తాంతరవిలసత్ కుంభదేశా విభానాం
దానం దృష్ట్వా ప్రణయవశతశ్శ్వేతమున్మీల్య చక్షుః
మందం మందం చిరతరమభిప్రేక్ష్య నిశ్వాసవాతం
కుర్వన్ దంతావళిపటుమథో భంగరమ్యం తనోతి ॥

మ॥ కరికుంభంబులు ముక్తాంతరములై కప్పట్టుట న్ప్రియచే
కుచ. హస్తి వ్రియ సమానములున్న ముసేకహర్షంగఁ గన్వచ్చిసం
జరమారక నెలమెల్ల పెక్కు గతులన్భావించి నిట్టూర్పులన్
సరగన్ జేసెను మోవి భంగమును నిస్సారంబు సూచింపుచున్ ౩౮॥

అర్థము. ప్రోద్యత్ = ఒప్పుచున్న, ముక్తాంతర = ముత్యములు మధ్య గలుగుటచే, విలసత్ = ప్రకాశించుచున్న, ఇభానాం = ఏనుగులయొక్క, కుంభదేశే = కుంభస్థలములను, దానం = దానిని ఏకన్ను, దృష్ట్వా = చూచి, ప్రణయవశతః = ప్రేమస్తనములవలెనని యకవలెనున్నవను, స్నేహభావముచే సస్పృహత్వాత్ = మాటిమాటికి, చక్షుః = నేత్రమును, ఉన్మీల్య = తెఱచి, మందం మందం = నిమ్మళముగ (అనగా పరిశీలనతో) చిరతరం = చాలసేపు, అభిప్రేక్ష్య = సాదృశ్యబుద్ధితోఁజూచి, అథో = సాదృశ్యపరీక్షానంతరము, నిశ్వాసవాతం = నిట్టూర్పును, కుర్వన్ = చేయుచు, దంతావళీపటం = పెదవిని, భంగరమ్యం = విఱుచుటచే సౌందర్యముగలదానిగా, తనోతి = చేయుచున్నాఁడు.

తాత్పర్యము.—వియోగమున ప్రియురాలి యవయవ సాదృశ్యముగల వస్తువులఁ జూచి వినోదించుట విరహులకు స్వభావము గాన, ఏనుగులకుంభస్థల

ములను ముక్తాహారములతోఁ గూడిన నీవక్షోజములు గాను, వానినడకను నీవ
డక గాను, తలఁచి పరిశీలించిచూడ, నవినీయవయవములతోను విలాసములతోను
బోల్పదగినవి కావని కాఁబోలును పెదవివిఱిచి యనాదరమును జూపుచున్నాఁడు.

“ముక్తాంతరవిలసనౌ” ఏనుగులకుంభస్థలములయందు ముత్యములు
గలుగుట రత్నశాస్త్రప్రసిద్ధము. కావున కుంభస్థలములు ముక్తాంతరములు
ఆమె ముక్తాహారముల ధరించియుండుటచే నావక్షోజములును ముక్తాంతరము
లగుట సాదృశ్యము సిద్ధించుచున్నది. “ఉన్మీల్య” విరహులు ప్రియాసా
దృశ్యముగల వస్తువులనైనగని స్వతాపోపశమనంబుఁ జేసికొనఁ జూతురు గాన
నరణ్యమున హఠాద్దృష్టములగు గజగమనంబుల జూచి ప్రియురాలినడలని భ్ర
మించి తన్నిజానిజముల నిర్ధారణ జేసికొన బరిశీలించుటకు నేత్రముల బాగుగ
విప్పెను. “నిశ్వాసవాతం” భ్రమపడి సంతోషముతో జూచినను, పరిశీలిం
చి చూచునప్పటి కవి ప్రియురాలి నడకకుగాని యవయవములకుగాని సరికా
కుండుటచే నాశాభంగమగుటవలన నిట్టూర్పు విడిచెను. వియోగమందు మన
స్స్వస్థతలేనివారిట్లు సదృశవస్తువులచే కాలము గడపుటవలన తాపోపశమన
మగుట.

“వియోగేఽయోగే వా ప్రియజనసదృక్షానుభవనం
తతశ్చిత్రం కర్మ స్వపనసమయే దర్శనమపి
తదఙ్గస్పృష్టానాముపనతవతాం స్పర్శనమపి
ప్రతీకారోఽనంగవ్యథితమనసాం కోపి గదితః ॥ ఇట్లు వర్ణింపఁబడియె.

“భంగరమ్యంతనోతి” యనునది యుత్తరమేఘమున యక్షుఁడు చె
ప్పిన “హన్తైకస్మిన్ క్వచిదపి నతే చండి సాదృశ్యమస్తి” యని శాపమువలన
ప్రత్యక్షముగా నిన్ను జూడలేకున్నను సాదృశ్యాదికముచేనైన మనమున కూరట
గలుగజేసికొనెదమన్న నట్టి సాదృశ్యము మెచ్చుట గానరాకపోయెగదా యని
యక్షుఁడు సందేశమున పలుకుటను జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ వల్లీర్వ్యాప్యారుచిర కుసుమస్తోమగుచ్ఛాభిరామా
యాతాయాతప్రసవవిలసత్పుష్పలిట్పాళిరమ్యాః

హీరాంకూరస్ఫురణముకుళాశ్శశ్వదాలోక్యరాగీ
తీక్ష్ణశ్వాసైర్జితకిసలయందూషితం దంతచేలం ॥

చం॥ సురుచిరపుష్పగుచ్ఛముల శోభలనీనుచు వజ్రఖండవి
స్ఫురణవహించిమించుపువుమొగ్గల వచ్చుచుబోవుచుం జుబం
భరములఁజక్కనైనప్రసవంబులు గల్గినతీవెగుంపులన్
దరచుగఁజూచిదంతవసనంబునఁ గందగనీ డెనూర్పులన్ ॥౩౯॥

అర్థము. రుచిరకుసుమస్తోమగుచ్ఛాభిరామాః = చక్కనిపూలగుత్తులచే నందమగునట్టియు, యాతాయాతైః = రాకపోకలచేత, ప్రసవవిలసత్ = పుష్పములయందు ప్రకాశించు, పుష్పలిట్పాళి = తుమ్మెదగుంపులచే, రమ్యాః = చక్కనివైనట్టియు, హీరాంకూర = వజ్రపుముక్కలయొక్క, స్ఫురణ = రీతి గల, ముకుళాః = మొగ్గలుగలిగినట్టియు, వన్యాఃవల్లీః = అడివితీగలను, శశ్వత్ = మాటిమాటికి, ఆలోక్య = చూచి, రాగీ = ప్రేమగలవాఁడై, జితకిసలయం = చిగురుకంటె నెక్కువగానున్న, దంతచేలం = పెదవిని, తీక్ష్ణశ్వాసైః = వేడియూర్పులచేత, దూషితం = మలినముగా చేయుచున్నాడని యనువర్తింపనగును.

తాత్పర్యము. మఱియు నాయకుఁడు కుచములబోలు పూగుత్తులను, పాపులనుబోలు, మకరందమునకై పుష్పముల పైవ్రాలు తుమ్మెదలను, నేత్రధావళ్యమును బోలు తెల్లనిమొగ్గలను, గలిగియున్న నీశరీరమువంటి లతనుజూచి ప్రేమచే నీవేగదాయని తలఁచినవాఁడై, అట్లుగాకపోవుటచే నాశాభంగము గలవాడై వేడి నిట్టూర్పువిడుచుటచే కిసలయమును బోలువాని యధరోష్ఠము వాడినదై మలినమయ్యెను.

శ్లో॥ కామార్తోలాశయవనమృగీలోలనేత్రాంచలాంతాన్
పౌనఃపున్యప్రసృతవయసో వీక్ష్యనిష్పక్ష్మపాతం
వాతాఘూతామృతధర దశాంకల్పయన్స్వీర్ష్య దేశ
స్యానీలాక్షాలకకలనతశ్శ్వాసముష్ణంచకార ॥ ॥౪౦॥

ఉ॥ వనమున యౌవనప్రభలభాసిలి మారవశంవదంబులై
దనరు మృగీకటాక్షములఁ, దద్దయుఁ గాంచుచుఁ గన్నుమాయకే
ఘనమగు వేడియూర్పు విడి. కంపముఁ జేయ శిరంబు నీలస
న్నీలతతిం బోలు వానిశిఖ మారుతకంపితయభ్రమాయెగా. ॥౪౦॥

అర్థము పౌనఃపున్యేన = మాటిమాటికి. ప్రస్ఫుటయౌవనాః = ప్రకటితయౌవనములైన, కామాలోలా...లాంతాన్, కామాలోల = మన్మథవశములైన, వనమృగీ = అడవిలేళ్లయొక్క, లోల = చంచలములైన, నేత్రాంచలాంతాన్ = ప్రక్కచూపులను, నిష్ప్రత్యూహపాతం = రెప్పపాటులేకయే, వీక్ష్య = చూచి. నీలాశ్మాలక = ఇంద్రనీలముల కాంతిగల ముంగురులయొక్క, కలనాత్ = ఆవరించుటవలన, శీర్షదేశస్య = శిరోభాగమునకు, వాతాహత = గాలిచేఁ గంపింపబడిన, అమృతధర = మేఘముయొక్క, దశాం = స్థితిని, అనగా సాదృశ్యమును, కల్పయన్ = చేయుచు, శ్వాసం = నిట్టూర్పును, ఉష్ణం = వేడిగా, చకార = చేసెను.

తాత్పర్యము. మఱియు నాయకుఁడు, యౌవనముచే ప్రకాశించియున్న లేళ్లయొక్క చూపులను మాటిమాటికి రెప్పవేయక చూచి, నీచూపులతో సమానములు కాకపోవుటచే, వీనికి సాదృశ్యమైన లభించుట దుర్లభమాయెగదా యని శిరఃకంపము జేయుచు నిట్టూర్పు విడిచెను, అట్లు కంపించుటవలన కదలిన నల్లని ముంగురులు గలవాని శిరంబు వాయువుచే చలింపజేయబడిన మేఘమండలము వలె గన్పట్టినది.

లేడిచూపులకును, స్త్రీల చూపులకు నుపమానోపమేయ భావము. కావుననే లేడిచూపులనంత శ్రద్ధతో జూచినాడు. అందులో "కామాలోలాశయ" ములగుటవలన వానిచూపులును చేష్టలును మఱింత రమ్యములై యుండును. ఈశ్లోకము ఉత్తరమేఘమున యక్షుఁడు చెప్పిన వృత్తాంతములో "చకితహరిణీప్రేక్షణే దృష్టిపాతం ఉత్పశ్యామి" యని చెప్పినదానితో సరిపోవుటవలన నీయాశయమునే మేఘుఁడు విశదీకరించి చెప్పినట్లున్నది.

శ్లో॥ తత్రత్యాఅప్యహ మవిరతంతస్యతత్తత్ప్రవృత్తిం
సంవీక్ష్యైవప్రకృతివిల సత్కాంతయావిప్రయుక్తః
తస్మాత్తస్యాఅవయవచయస్యార్హతాంనోవిజాన
న్నిశ్వాసాదీన్ ప్రకటయతిచేత్యేవముద్వ్యద్వితర్కాః ॥

మ॥ అనయము నేను చిత్రగిరియందున వాసము సల్పువారు య
త్తునిచయిదంబులెల్ల వెసఁజూచి యితండొక సుందరాంగియా
వనితను బాసి యాయవయవంబులఁ బోలినవస్తువారముల్
గనమి మనోవికారమును గాంచినవానిగ నెంచినాము గా ౮౧.

అర్థము. తత్రత్యాః = ఆచిత్రకూటవాసులును, అహమపి = నేనును. అవిరతం = ఎడతెగకుండ, తస్య = వానియొక్క, తత్తత్ప్రవృత్తిం = ఆయా వ్యాపారములను, సంవీక్ష్య = చూచి, ఏవః = ఇతఁడు, ప్రకృతివిలసత్కాంతయా = స్వభావముచేఁ జక్కనిదియగు భార్యతో, విప్రయుక్తః = వియోగము పొందినవాఁడు, తస్మాత్ = అందువలన, తస్యాః = ఆప్రియురాలియొక్క, అవయవచయస్య = అంగసముదాయమునకు, అర్హతాం = తగియుంటను, అనఁగ తగినసాదృశ్యమును, నోవిజానన్ = ఎక్కడ తెలిసికొననివాఁడై, నిశ్వాసాదీన్ = నిట్టూర్పు మొదలుగాఁగల యనాదరసూచనలను, ప్రకటయతి = కనుపఱచుచున్నాఁడు. ఇత్యేవం = అని యీప్రకారముగా, ఉద్వ్యద్వితర్కాః = అనుకొన్నవారమైతిమి.

తాత్పర్యము. చిత్రకూటమున వియోగావస్థ ననుభవించుచున్న నీపెనిమిటి వ్యాపారములను మేమందఱముజూచి సుకుమారియగు తనప్రియురాలి నెడబాసినకతన నామె యవయవసదృశవస్తుదర్శనము చేతదనపరితాపము మాన్పుకొనం దలచి అట్టివస్తువులనైన నెచ్చటను గానకుండుటచే పరితాప మధికమైన నిట్టూర్పుల విడుచుచున్నాఁడని తలచితిమి.

శ్లో॥ హాలభర్త్రింశాద్గురుతరమురస్తస్య ఘర్మాంశుదీప్త్యా
శేషాత్క్షిప్తప్రచురమిహికాబిందుసందోహజాలైః

పాశ్రిపత్త్రస్యామరపదగిరేఃసాహచర్యంసుపూర్ణం
స్వాభావేనశ్రియమపహరే త్తద్ధికింభూషణంస్యాత్ ॥

ఉ॥ సరములుజారసీపతి విశాలతరోరముగాంచ చండభా
స్కరకరతప్తమైనహిమసంతతిచే నలరారుమేరుభూ
ధరవరసాహచర్యమునుదాల్చెను దానటలేకయున్నసుం
దరతహరింపకున్నవగ, నాజనునాదగునాధరాస్థలిక్ ॥౭౨॥

అర్థము. గురుతరం = గొప్పదైన, తస్య = వానియొక్క, ఉరః = వక్షస్థలము, హారభ్రంశాత్ = హారములుతొలగిపోవుటవలన, ఘర్మాంశుదీప్త్యా = సూర్యకాంతిచేత, అశేషాక్షిప్త = నిశ్శేషముగా పోగొట్టబడిన, ప్రచురమిహికాబిందుసందోహపాశైః = విశేషముగ మంచుబిందువుల వరుసగల, తస్యఅమరపదగిరేః = ఆప్రసిద్ధమైన మేరుపర్వతముయొక్క, సుపూర్ణం = పరిపూర్ణమగు, సాహచర్యం = పోలికను, ప్రాపత్ = పొందెను. యత్ = ఏది, స్వాభావే = తనులేకుండగా, శ్రియం = శోభను, నాపహరేత్ = పోగొట్టదో, తద్ధి = అదియైతే, భూషణం = అలంకారము, స్యాత్ కిం = అవునా.

తాత్పర్యము.—యక్షునివక్షస్థలము ముత్యాలహారముతో శూన్యమగుటచే, సూర్యకిరణములతాకున, పోయిన మంచుబిందువులు గలుగుటచే తళతళలాడు మేరుపర్వతపు చరియతో సమానముగా నుండెను. భూషణమనగా తన సాహచర్యము వీడినపుడు నలంకృతమగుదాని శోభనుహరించునట్టిదేకాని మఱొండుగాదు. కావున సహజసౌందర్యముగల యాతని వక్షమున ముత్యాలహారము మేరుపర్వతము నావరించిన మంచుబిందువుల వరుసవలె నున్నది. అనగా సహజ సౌందర్యవంతుల ప్రకాశావకాశములకు భూషణములు కారణములుగాలేవని తాత్పర్యము.

ఇంతవఱ కుమునుపు «తతోఽకదంఛే» ఇత్యాది ౩౦ వ శ్లోకమునుండి పైశ్లోకమువఱకును, «పురాకీదృగాసీ» త్తని ౨౫ వ శ్లోకమున యక్షకాంత తన్నడిగిన ప్రశ్నకు సరిగా యక్షుని పూర్వావస్థావర్ణన జేసి, «సంప్రత్యాస్తే కథమి

తమమప్రాణనాథః ” అనుదానికి నుత్తరమీయదొడంగి, కాళిదాసుని పూర్వమే ఘమున, మేఘవర్షన సమయమున నవయౌవైక గ్రహణముచే శరీరమంత యుక్ర్ర కించియుండెనని సూచించునట్లుగా “ కనకవలయభ్రంశరిక్త ప్రకోష్ఠః ” అని వర్ణింపబడిన యక్షుని యాకారము మనమున నుంచుకొని, హారభ్రంశ మొద లగు నున్మాదావస్థ సూచకములను వానితో మొదలు పెట్టెను.

శ్లో॥ జ్ఞాతాజ్ఞాతక్రమవిగళితా కల్పజాలస్యతస్య
ఛాయాహీనంప్రియసఖ మభూత్తద్వపుస్త్వేకకాలే
చూతస్యాత్యాహితదపవనాభుగ్న శాలాటవస్య
పృష్వాకీర్ణంతదపినమువోచాంగ మాత్మీయశోభాం ॥

ఉ॥ తెలిసియనాదరంబునను, తెల్వియొకింతయులేమిభూషణం
బులువడిపోవనొక్కతఱిపోడిమి దక్కినమేనుగాలికా
యలువెసరాలుమామిడికి నాప్తమునాదగియున్నస్వేదసం
కలితమునాంగనీమగనికాయము సాజపుకాంతివీడెనే ॥౮౩॥

అర్థము.—జ్ఞాతాజ్ఞాత = తెలిసినట్టియు తెలియనట్టియు, క్రమ = రీతి చేత, విగళిత = పోయిన, ఆకల్పజాలస్య = నగలవరుసగల, తస్య = ఆయ క్షునియొక్క, ఛాయాహీనం = కాంతిలేని, వపుః = శరీరము, అత్యాహితద = మిక్కిలియుపద్రవముజేయు, పవన = గాలిచే, ఆభుగ్నశాలాటవస్య = రాలిపో యినకాయలుగల, చూతస్య = మామిడిచెట్టునకు, ప్రియసఖం = సమానము, ఏకకాలె = ఒకసమయమున, అభూత్ = అయెను. తదపి = అలాగైనను, ప్రుష్వాకీర్ణం = జలబిందువులచే వ్యాప్తమైన, అంగం = శరీరము, ఆత్మీయాశో భాం = నైజమైన సౌందర్యమును, నముమోచ = విడువలేదు.

తాత్పర్యము.—తెలిసినపుడు అనాస్థచేతను, తెలియనపుడు తెలియ కుండుటచేతను, క్రమముగా శరీరమునుండి జారిన నగలుగల యాయక్షుని శరీ రము పెద్దగాలికి రాలిపోయిన కాయలుగల మామిడిచెట్టువలె నుండెను, గాని చిరుచెమటబట్టిన యతని శరీరమునకు స్వాభావిక శోభ యెంతమాత్రము తగ్గలేదు.

"జ్ఞాతాజ్ఞాత" యనుటవలన, వియోగమున వాని యున్మాదావస్థ తెలియుచున్నది. "విగళితాకల్పజాలస్య" యనునది "కనకవలయభ్రంశరిక్తప్రకోష్ఠః" అను పూర్వమేఘ వర్ణనతో సరిపోవుచున్నది. "చూతస్య" కాయలతోనిండియున్న మామిడిచెట్టు చూచుటకు మిగుల సొంపుగానుండును. కాని పెద్దగాలివేసిన నాకాయలన్నియు రాలిపోవుటే గాక, కొమ్మలువిరిగియు, సరిగానున్న యాకులు, కొమ్మలు నడ్డదిడ్డంబులై శోభతగ్గియుండును.

శ్లో॥ మ్లానంమ్లానంవకుల కుసుమంస్వీయసౌరభ్యలక్ష్మీ
మప్యాధత్తేతవవిరహాతఃక్లిశ్యమానంచమాతః
దేహాంతస్యప్రకృతిసుభగం శుంభతేదంభవృత్తేః
క్షీరంసంతప్తమపిమధురంసేవ్యతే సర్వలోకైః ॥

ఉ॥ వకులసుమంబువాడఁగను వాడఁగఁదావులీనునట్లుదా
వకపతిచిక్కినన్ విరహబాధలఁజిత్తమునన్యకామినీ
నికరముఁజేరకుండుటగణింపఁగనయ్యెనుమేనికాంతిపా
వకపరితప్తమైనాలఁదిపాలురుచింపవె లోకపంక్తికిన్ ౭౭.

అర్థము.—వకుళకుసుమం = పొగడపువ్వు, మ్లానంమ్లానమపి = మిక్కిలివాడిపోయినను, స్వీయసౌరభ్యలక్ష్మీం = స్వాభావికమైన పరిమళసంపత్తును, ఆదత్తే = గ్రహించును. (ధరించుననుట) గనుక మాతః = తల్లీ, అదంభవృత్తేః = పరాంగనాసక్తి మొదలైనవాని వలన, కపటవృత్తి లేనట్టి, తస్య = వానియొక్క, ప్రకృతిసుభగం = స్వభావసుందరమైన, దేహం = శరీరము, తవవిరహాతః = నీవిరహముచేత, క్లిశ్యమానం = బాధితమైనను, శుంభతే = ప్రకాశించుచు నేయున్నది. మధురం = తియ్యనిదగు, క్షీరం = పాలు, సంతప్తమపి = కాచబడినవైనను, సర్వలోకైః = అందఱచేతను, సేవ్యతే = అనుభవింపఁబడుచున్నవి.

తాత్పర్యము.—నీవిరహతాపముచేత బాధితమైన యతని శరీరము కృశించినను శోభతగ్గియుండలేదు. ఏలయన శాపనిహతుడైనను గర్వమునువదు

లక పరాంగనాసక్తుఁడై చరించుచుండిన, వాని నైజకాంతి యాపాపసంసర్గమున క్షీణించునుగాని, యెల్లప్పుడు నిన్నే తలంచుచు నేకపత్నీవ్రతుఁడైన వాని శరీరము గాసిఁజెందినను కాంతిహీనముగాదు. మఱియు లోకమున సౌందర్యవంతులు చిక్కినను, సహజకాంతి వీడదు. ఎట్లన పొగడపువ్వు వాడినను సహజ పరిమళము విడదు. క్షీరములు తప్తములైనకొలది వాని మాధుర్యము హెచ్చును.

" వపుశేకసుమ " మ్మనుటవలన వీని శరీరమతిసుకుమారమై మృదువైనదని తెలియుచున్నది. " ఆదంఘవృత్తేః " అనుట నాయత్నుఁడు గర్వించియుండక పరాంగనా సాంగత్యమున మనసుజారనీక యింద్రియ నిగ్రహముగలవాడగుటచే నికముందు జెప్పఁబోవునటుల ధ్యానాదికముచేతను తపస్సుచేతను కాలము పుచ్చుచున్నాడని సూచించుచున్నది.

శ్లో॥ తిష్ఠత్యేవం ప్రియసుహృదయం కాయమాత్రేణతత్ర
త్వయ్యాయత్త ప్రణయగురుణాచాంతరంగేణనిత్యం
తస్మాచ్ఛాపావధిమథకథంకారమప్యత్రసోఢుం
ఘస్రాంతంవాఖలుకుముదినీప్రార్హసిత్వంముదైవ ॥

మ॥ నిలిచెనుగాని చిత్రగిరిసీపతిఁగాంచ శరీరమాత్రుఁడై
నిలిపెను ప్రాణవర్గమును నిత్యము నీపయిఁ బ్రేమధైర్యముల్
గలిగిముదంబునన్గడుపు కాలము నెట్టులయిన సంజలో
దలఁచెడుకల్వతీవవలె, తల్లిరొ సౌఖ్యములబ్బఁగుండునే ॥౮౪॥

అర్థము.—ప్రియసుహృదయం = నీప్రియుఁడైనయత్నుఁడు, కాయమాత్రేణ = శరీరముచేత మాత్రము, తత్ర = ఆచిత్రకూటపర్వతమందు, నిత్యం = ఎల్లప్పుడు, త్వయి = నీయందు, ఆయత్త = ఆధీనమైన, ప్రణయగురుణా = స్నేహాతిశయముగల, అంతరంగేణ = మనస్సుచేత, తిష్ఠతి = ఉన్నాడు. తస్మాత్ = అందువలన, అథ = ఇకను, అత్ర = ఈసమయమున, కుముదినీ = కలువతీగె, ఘస్రాంతంవా = సాయంకాలమునువలె, త్వం = నీవు, శాపావధిం = శాపముయొక్క అంతమును, ముదైవ = సంతోషముతోనే, కథంకారమపి = ఎట్లుగానో, సోఢుం = సహించుటకు, అర్హాసిఖలు = తగియుందువు

తాత్పర్యము.—నీప్రియుడు సహజసౌందర్యము గలవాడైనను నీవియోగముచే కృశించి శరీరమాత్రుడై నీయందనురాగముచే ప్రాణముల నీయందనిలుపుకొని యున్నాడు. శాపాంతమున నిన్నుజూడగలుగుదుమనను నాశచేతనే జీవించియున్నాడని తాత్పర్యము. అందువలన నిప్పుడు నీవెట్లయినను సంతోషముతో, కలువతీవె చంద్రదర్శనమునకై సాయంకాలముయొక్క రాకకై వేచియుండునట్లు స్వల్పకాలము విరహము సహించి శాపావధిని వేచియుండుము.

‘ ఘర్మాంతే ’ మిత్యాదికమువలన సూర్యతాపముచే వాడిన కలువ క్షణములకొలది పగటికాలము తగ్గుచుండుటవలన సాయంకాలము సమీపించుచున్నదను నాశచే నెట్లుకాలముగడుపునో, యట్లే “ ఆశాబంధఃకుసుమసదృశం ” అని పూర్వమేఘమున చెప్పినటుల శాపావధియందు ప్రియసమాగమము కాగలదను నాశచే బ్రదికియుండువని నమ్మియున్న యక్షాభిప్రాయాను సరణముగ, మేఘుడు తనరాకచే (అనగావర్షఋతుప్రాప్తిచే) శాపావధియు సమీపించెనుగాన నెట్లయినను సహించి యూరడిలియుండుమని చెప్పుచున్నాడు. “ కాయమాత్రేణ ” ఆయనశరీరము మాత్రమే యక్కడనున్నది కాని మనోవ్యాపారములన్నియు నీయక్షియందే లీనమైయున్నవనుట. “ తవసహచరో రామగిర్యాశ్రమస్థః అవ్యాపన్నః ” చిత్రకూటమందవ్యాపన్నుడై, అనగా బ్రదుకుసమాత్రము గాంచియున్నవాడు గాని ప్రాణములీమెనే చేరియున్నవని చెప్పియుంపుటను, మేఘుడు తిరిగి చెప్పుచున్నవాడుగ నున్నాడు. మఱియు “ అంగేనాంగం ప్రతనుతనునా......దూరవర్తీ సంకల్పైః విశతి ” శరీరము దూరమందుండుటవలన స్పర్శాదికక్షమము గాకున్నను, మనోవ్యాపారముల నడ్డగించువారు లేనందునను ఈమనము జడశరీరము వలెగాక, యణురూపముగలదై దేశకాలవ్యవస్థల నతిక్రమింప సమర్థముగలదౌటవలన నామెశరీరమును సంకల్పరూపమున ప్రవేశించుచునేయున్నదనియు, చెప్పిన యక్షాభిప్రాయమును మాటువలుకుచున్నాడు. “ ఆయత్తప్రణయగురుణా ” యనునది ఉత్తరమేఘమున “ అస్యాః ప్రణయిని మయిస్వప్నలబ్ధేకథంచిత్ ” అనునప్పటి యక్షాశయమువలన స్థిరీకృత మగుచున్నది.

శ్లో॥ శూరంవీరంసదయహృదయం సౌదరీమందిరంతం
మన్యేత్వైస్త్వైస్స్ఫుటతమపదై రంబవిశ్వాసమేహి
ప్రాగేకాసీన్నుతమతికథాశ్రూయతాంసంప్రతీతః
కాలుష్యం తేసకలమపితద్ధ్వాంతమర్కాదివేయాత్ ॥

చ॥ జననినను విశ్వసింపునను. చక్కదనంబులకిక్కయైనయానున్నీ
పెనిమిటిశూరుఁడౌను మఱివీరుఁడుసానుకృపార్ద్రచిత్తుఁడౌ
నని ఘనవిశ్వాటుచిహ్నములుఁ హావినుపింతు చరిత్రమొక్కటేఁ
వినమనిసంశయంబువిడు, వేడివెలుంగునధ్వాంతమున్బలెఁ రఁ॥

అర్థము.—అంబ = ఓతల్లీ, త్వైస్త్వైః = అయా, స్ఫుటతమపదైః = మిక్కిలిస్పష్టమైన పదములచేత, తం = నీభర్తను, శూరం = శూరునిగాను, వీరం = వీరునిగాను, సదయహృదయం = దయాస్వభావముగలవానినిగాను, సౌందరీమందిరం = • యత్రాకృతిస్తత్రగుణాః • అన్నట్లు సౌందర్యమునకు స్థానమైనవానిగాను, మన్యే = తలచెదను, విశ్వాసంఏహి = విశ్వాసముగలదానవగుము-నమ్ముమనుట. ప్రాసుతమతి = మంచి అనగాకోరదగిన బుద్ధిగలదానా, ప్రాక్ = పూర్వము, ఏకాకథా = ఒకసంగతి, ఆసీత్ = ఆయెను. సంప్రతి = ఇప్పుడు, శ్రూయతాం = వినుబడుగాక, ఇతః = ఈవినుటవలన అర్కాత్ = సూర్యునివలన, ధ్వాన్తమివ = చీకటివలెనే, సకలం = సమస్తమయిన, తె = నీయొక్క, కాలుష్యం = మనస్సందేహము, ఇయాత్ = నశించుగాక.

తాత్పర్యము.—ఓతల్లి “ పాణీబాణాసన” “ క్షుపితభృగుధర్మోపి ” ఇత్యాదిశ్లోకములుఁ జెప్పబడిన, నీపెనిమిటి శరీరాదిలక్షణములచేత, శూరునిగను వీరునిగను, దయాశాలిగను, సహజసౌందర్యవంతునిగను తెలిసికొని, నీపెనిమిటి వృత్తాంతమును సాకల్యముగ జెప్పటచే నన్ను వానిదూతగానమ్ముము. (నీమనమున నావిషయమై మొదటగలిగిన సందియము పోగొట్టుకొమ్మనుట)

ఓబుద్ధిమంతులారా యచ్చట జరిగిన యొకవృత్తాంతమును జెప్పెదను. అది నీభర్తృవిషయకమగు సందేహమును సూర్యోదయము చీకటినివలె నశింపజేయును.

‘‘శూరంవీరం......సౌందరీమందిరం’’ అని వీనివర్ణన ‘‘మహాసత్త్వోతిగంభీరః క్షమావానవికత్థనః...ధీరోదాత్తస్ససమ్మతః’’ ఇత్యాద్యాలంకారికప్రసిద్ధములగు ధీరోదాత్తుని లక్షణములతో సరిపోవుటవలన, పూర్వమేఘమున ‘‘యాచ్ఞామోఘావరమధిగుణే నాధమే లబ్ధకామా’’ ‘‘అంతర్బాష్పశ్చిరమనుచరో రాజరాజస్య దధ్యౌ’’ ఇత్యాదిశ్లోకముల పద్ధతిక్రమమును యక్షుని ధీరోదాత్తత్వమును మేఘుడన్నట్లు స్పష్టీకరించుచున్న వానివలె నున్నాడు. ‘‘అంబ’’ లక్ష్మీయనుటవలన నిన్ను మాతృదేవతగా నమ్మి దేవతాసాన్నిధ్యమందువలెనే నిశ్చయముగాని నే చెప్పుచున్నానుగాని నిన్నెట్టియున సంతోషపెట్టుటకుఁ బ్రయత్నించుటలేదని సప్రమాణముగ జెప్పుచున్నట్లు గన్పట్టుచున్నది. ‘‘కాలుష్యం’’ భర్తృవిషయకమగు నితరవనితాసంసర్గరూప కాలుష్యంబని భావము. మనఃకాలుష్యమును చీకటితో బోల్చుట సుప్రసిద్ధము. ఉష్ణకాంతియనెడి సూర్యకాంతి యాచీకటిని పారద్రోలుననుట.

శ్లో॥ స్వ(శ్రీ)సంహృత్యుదితహృదయఃకశ్చిదభ్యేత్యనూనం
కర్తుంతీవ్రంతపఇతిమహాపుణ్యగణ్యాశ్రమాంతే
లక్ష్మీనేత్రాంశజరఘుమణీపాదవిన్యాసపూతే
భూభృద్రత్నేసపదిచరతిత్రీంద్ర ఆశంకమానః ॥

చ॥ తనసంపత్తుహరింపఁగోరి, మదిశ్రద్ధాయుక్తుఁడై యెవ్వఁడో
ఘనపుణ్యాశ్రమగణ్యమానము రమాకాంతాంశసంభూతురా
మునిపాదాంకితపావనంబునగునా, భూమీధరశ్రేష్ఠంబుసం
దునఁజేసెన్దపమన్చువజ్రివినిదాదో దూయమానాంగుఁడై ౭౭

అర్థము.—స్వశ్రీం = తనసంపత్తుయొక్క, సంహృతి = అపహరించుటయందు, ఉదిత = యత్నముగల, హృదయః = మనస్సుగలవాఁడై, కశ్చిత్ = ఎవఁడో, అభ్యేత్య = వచ్చి, నూనం = నిశ్చయముగా, ఇతి = ఈప్రకారము, తీవ్రం = కఠినమైన, తపః = తపస్సును, కర్తుం = చేయుటకు, మహాపుణ్యగణ్య= మంచిపుణ్యముచే నెన్నబడిన, ఆశ్రమ = తపస్థానములచే, అంతే=సుందరమైనట్టియు, లక్ష్మీనేత్ర = విష్ణుమూర్తియొక్క, అంశజ = అవతా

రమైన, రఘుపతేః = శ్రీరాములవారియొక్క, పాదవిన్యాస = త్రొక్కుట చేత, పూతే = పవిత్రమైనట్టియు, భూభృద్రత్నే = చిత్రకూటమందు, సపది= ఇప్పుడు, ఏరతి = తిరుగుచున్నాడు. ఇతి = ఈలాగున, ఆశంకమానః = శంకించుచున్నవాడై.

తాత్పర్యము.—ఈయక్షుని యింద్రియనిగ్రహము, ధీరోదాత్తత్వాదిగుణముల ప్రకటించునట్టియు, వీనిపరిభావాదికమును వెల్లడిజేయునట్టియు, ఈవృత్తాంతమును జెప్పి, ఆనక్షుడనుకూల నాయకుడనియె యక్షకాంతకు తెలియజేసి విశ్వాసమును పుట్టించి యౌదార్య జూపుచున్నాడు. ఇంద్రుడితరులు తమ తపోమహిమచే తనయింద్రపదవి నాక్రమింతురేమోయను భయము కలవాడగుట వలన, నీయక్షునిజూచి యెవడో తనసంపత్తును హరింపవలెనని ఘోరతపస్సు చేయుటకై, మహావిష్ణ్వవతారమేయగు శ్రీరాములవారి పాదస్పర్శనముచే పవిత్రమయినదై గొప్పపుణ్యక్షేత్రములను, నాశ్రమములతో సుందరమైన యీచిత్రకూటమునకు వచ్చియుండవచ్చునని వీనిని జూచి సందేహించినవాడాయెను.

“ మహాగణ్య...మాంతే ” “భూభృద్రత్నే ” ఈవిశేషణమువలనను మేఘసందేశమున జెప్పబడిన “ రఘుపతిపదై రంకితం మెఖలాసు ” “జనకతనయాస్నానపుణ్యోదకేషు ” ఇత్యాది విశేషణములచేతను, అచ్చటి యాశ్రమములు, సుందరములనియు, పవిత్రములనియు, తపోయోగ్యములనియు తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ గత్వాగారంనిజమమరరాట్సం విచింత్యాంతరాయం
తస్యాధాతుంనిరుపమకళాయోగరూఢాభిధానాం
రంభాదిభ్యో౽ప్యధికచతురాంనాకవేశ్యాంసురూపా
మేవంప్రాహప్రముదితమతింసంవితన్వంశ్చటూక్తైః॥

చ॥ సురపతిస్వీయమందిరముఁజొచ్చి తపంబునకంతరాయముఁ
దిరముగఁజేయఁజేసియువతిన్ గనెసార్థకనామనొక్కతెన్
నిరుపమమహాచమత్కృతిని, నిర్జితరంభనునాకవేశ్యసుం
దరినిసురూపనంతటముదంబునబొందచటూక్తులాడుచున్ ౪౫॥

అర్థము.—అమరరాట్ = ఇంద్రుడు, నిజంఅగారం = తనయింటికి, గత్వా= వెళ్లి, సంవిచింత్య=ఆలోచించి, తస్య=వానియొక్క, అంతరాయం =ఏకపత్నీవ్రతమునకుభంగమును, ఆధాతుం=చేయుటకు, నిరుపమకలా = సాటిలేనికాంతిచేత, యోగరూఢ=సార్థకమైన, అభిధానాం = పేరుగలిగినట్టియు, రంభాదిభ్యోపి = రంభమొదలైనవారికంటెను, అధికచతురాం = మిక్కిలిచాతుర్యముగలిగినట్టియు, సురూపాం = సురూపయనెడు, నాకవేశ్యాం = దేవతావేశ్యను, చటూక్తైః = ప్రియవాక్కులచే, ప్రముదితమతిం = సంతసించినబుద్ధిగలదానిగా, వితన్వన్=చేయుచు, ఏవం = ఇట్లు, ప్రాహ = చెప్పుచున్నాడు.

తాత్పర్యము.—అప్పుడా దేవేంద్రుడు తనగృహమునకుంజని యక్షుని తపోమహిమచే తనపదవికి భంగముకలుగునని భయముచే యక్షుని తపోభంగము కావింపనెంచి, సౌందర్యవతియైనట్టియు, చాతుర్యమునరంభాదులను తలదన్నినట్టియు, సార్థకనామముగల సురూపయను దానిపిలిచి ప్రియవచనములచే దాని సంతోషపెట్టుచు ఈప్రకారముగా చెప్పెను.

“గత్వాగారం” అనుటవలన దేవేంద్రుడు, దేవతలకు నమస్కరింపతగినట్టియు, రామపాదాంకితమైనట్టియు, మంచిపుణ్యాశ్రమములచే నొప్పుచున్నట్టియు, నాపర్వతమునిుదికి నొకానొకప్పుడు తానువచ్చి, యక్షునిజూచెనని తెలియుచున్నది. “యోగరూఢ” ఈనాకవేశ్యపేరు సురూప. సురూపయనగా మంచిరూపముకలది. నిరుపమమగు కాంతిచే నొప్పుచున్నదిగనుకనే దానిపేరు యోగమున సరిపోవుచున్నది. దానికి లోకప్రసిద్ధమగుపేరు సురూపయగుటవలన నామెయందా నామము రూఢము. కావున సురూపయను పేరు యోగరూఢమై పరగుచున్నది.

శ్లో॥ యక్షఃకశ్చిచ్ఛిఖరిణి భరద్వాజపుణ్యాశ్రమాంతే
తీవ్రంతప్తుంయతతఇతి విజ్ఞాయ తేఽలంమయాద్య
త్వాందృష్ట్వైవత్య జతినియతింనూనమేషత్వదీయా
శ్చేష్టాదృష్ట్వాయదివిధువిభావిద్రుతో వేందుకాంతః ॥

చ॥ రమణిరో ! యక్షుఁడొకఁడు రామధరాధరకూటపావనా
శ్రమమునఁదీవ్రమౌతపము సల్పుచునుండినయట్లువింటినో
సుమతిరొనీదుచేష్టలకు సాక్షితపంబును వీడునిక్కమా
హిమకరదీధితిం గనిద్రవింపక యుండునెచంద్రకాంతమున్

అర్థము.—కశ్చిత్ యక్షః = ఒకయక్షుడు, శిఖరిణి = చిత్రకూటపర్వత మందు, భరద్వాజపుణ్యాశ్రమాంతే = భరద్వాజాశ్రమముచెంత, తీవ్రం = కఠినముగా, తప్తుం = తపస్సుచేయుటకు, యతత ఇతి = యత్నముచేయుచున్నాడని, మయా = నాచేత, అద్య = ఇప్పుడు, విజ్ఞాయతే = తెలియబడుచున్నది. త్వదీయాః = నీవైన, చేష్టాః = శృంగారచేష్టలు, దృష్టాయది = చూడబడినట్టయిన, ఏషః = వీడు, విధువిభావిమిశ్రితః = చంద్రకాంతిచేఁగలిగిన, ఇందుకాంతేవ = చంద్రకాంతమణివలె నూనం = నిశ్చయముగా, త్వాం దృష్ట్వైవ = నిన్నుచూచుచునే, నియతిం = నియమమును, త్యజతి = విడుచును.

తాత్పర్యము.—యక్షుడొకడు భరద్వాజాశ్రమమువద్ద తీవ్రమగు తపస్సు గావించుచున్నాడని నాకు తెలియుచున్నది. కాని నిన్ను నీవిలాసముల జూచి నతోడనే చంద్రకిరణప్రసారమువలన, ద్రవించు చంద్రకాంతమణులవలెనే, వానిమనస్సు కఱగిపోయి నియమమును విడుచును. అనగా రాయివలె నెంత కఠినహృదయుడయ్యును నీవిలాసములఁ జూచినతోడనే నీయందు లీనమై యుండుననుట. చంద్రకాంతమణులు చంద్రోదయమగుటతోడనే ద్రవింప జొచ్చుననుట లోకప్రసిద్ధము.

"విధువిభా" అనుటవలన చంద్రబింబముతో సమానమగు నాసురూప యాననము జూచుటకంత యాహ్లాదకరమై యుండునని ధ్వనించుచున్నది.

శ్లో॥ తస్మాచ్ఛంకావిరహితగతిశ్చిత్ర కూటాచలంతం
నానాపుష్పోత్కరసురభిళ ప్రాంతరంకాంత దేశం
గత్వాయక్షంనిజగుణ గణాబద్ధచిత్తంవిధేహి
ప్రాప్తేరోగేప్రశమనవిధేః ప్రాక్ప్రతీకారఇష్టః ॥

ఉ॥ కావునశంకమానిచనఁగాఁదగు నీకునసేకపుష్పసం
భావితసౌరభోత్కరవిభాసి మనోహరచిత్రకూటమం
దావిధినున్నయక్షుగనియాత్మగుణాళినిబద్ధుజేయుమా
భావిగదానినాశమేశుభంబు, శమించుటకన్నరోగముల్ ॥౫౦

అర్థము.—తస్మాత్ = అందువలన, శంకావిరహితగతిః = కొంచెమైన నుశంకలేనిదానవై, నానాపుష్ప = అనేకములగు పుష్పములయొక్క, ఉత్కర = సమూహముచేత, సురభిప్రాంతరం = పరిమళించుపరిసరప్రదేశము గలిగిన ట్టియు, కాంతదేశం = రమ్యమైనట్టియు, తంచిత్రకూటాచలం = ఆచిత్రకూట పర్వతమునుగూర్చి, గత్వా = వెళ్లి, యక్షం = యక్షుని, నిజగుణగణాబద్ధచిత్తం= నీగుణముల సమూహముచే నరికట్టబడిన మనస్సుగలవానిగా, విధేహి = చేయుము. రోగప్రాప్తౌ = రోగముప్రాప్తించినపుడు చాంపగా, ప్రశమనవిధేః= కుదుర్చుకొనుటకంటె, ప్రాక్ = రోగమురాకమునుగు, ప్రతీకారః = నివృత్తి జేయుటయే, ఇష్టః = మంచిది.

తాత్పర్యము.—ఆహేతువువలన నీవనేక పుష్పవాసనలచే సుందరంబై యొప్పుచున్న చిత్రకూట పర్వతమున కరిగి, తపోనిష్ఠుడైన యాయక్షుని మన మును, నీవిలాసాదిగుణములచే లోబఱచుకొని తపోభంగము గావింపుము. శరీ రమునకు వ్యాధిజనించునని శోచినపుడగి సోకకమున్న, దానిని వృత్తికై ముం దుగా జాగరూకత వహించుటయె శ్రేయస్కరముగదా.

శ్లో॥ ఇత్యుక్తాసాసురపతివచస్సీ ధుమత్తస్వభావా
స్వాంగాలంకారిత వివిధసద్భూషణాధ్యాసమంత్రాత్
నానాకాంతిస్ఫురితకుసుమశ్రేణికాసంచరంతీ
వల్లీవాపక్షితిధరవరంవజ్రిణాసంప్రదిష్టం ॥

చ॥ పలుకఁగనిట్లుదేవపతివాక్సు ధమత్తలుచిత్తవృత్తితో
కలికియలంకరించుకొనఁగాఁదగుభూషలు చిత్రపుష్పసం
కలితముజంగమంబునయి కాంతివహించెడు వల్లిచాడ్పునన్
పొలతిమహీధరంబుగనఁబోయె బిడౌజునియాజ్ఞపెంపునన్ ౫౧.

అర్థము.—ఇతి = ఈప్రకారముగా, ఉక్తా = చెప్పఁబడిన, సా = ఆసురూప, సురపతి = దేవేంద్రునియొక్క, వచః = మాటలనెడి, సీధు = మద్యముచేత, మత్త = మదించిన, స్వభావా = స్వభావముకలదై, సమంతాత్ = అంతటను, స్వాంగ = తనయవయవములయందు, అలంకారిత = అలంకరింపఁబడిన, వివిధ = అనేకములైన, సద్భూషణా = మంచినగలచేత, ఆఢ్యా = ఒప్పినదై, (గనుక నే) నానా = అనేకములగు, కాంతి = కాంతులచేత, స్ఫురిత = వెలుగుచున్న, కుసుమశ్రేణికా = పువ్వులపజ్త్క్తిగలిగి, సంచరంతీ = సంచరించుచున్న, వల్లీవ = తీగవలెనున్నదై, వజ్రిణా = ఇంద్రునిచేత, సంప్రదిష్టం = చెప్పబడిన, క్షితిధరవరం = శ్రేష్ఠమైన చిత్రకూటపర్వతమును, ఆప = పొందెను.

తాత్పర్యము.—ఇట్లుసురూప ఇంద్రుని చాటూక్తులనువిని, రంభాదులకన్న తనకు నెక్కుడగౌరవము గలిగినందులకు మైమఱచి, తనకుగల చక్కదనము నినుమడింప వివిధములగు భూషణముల నలంకరించుకొని చిత్రవర్ణముల గువ్వగుత్తులచే నిండి, నడచుచున్న తీవయోయన్నట్లు యింద్రుని పంపున చిత్రకూటము చేరెను.

"వచస్సీధుమత్త స్వభావా" మద్యపానముచేసినవారు మైమఱచి కార్యాకార్యవిచారణయు ఎదిరితమసమర్థతలు నరయజాలక ఎట్టియకృత్యమునకైన శంకింపక జొరపడునట్లు, సురూపయు దేవేంద్రుని ప్రియవచనములచే మదించినదై యతివ్రతభంగమున దలపడసాహసించెనని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ యత్కూటేషూత్కటకటకకంజోపలాంశూత్కరాణాం
సక్తైశ్శోణీకృతనిజరుచా వృష్ణిగోర్వాజిరాజో
దృష్ట్వాసంప్రత్యహికుల కృతేర్ష్యాగ్రజాతంచరంతం
హ్యైవస్త్రిభూభృత్కటకనికటేశంకతేలోకజాతః ॥

ఉ॥ ఏగిరిప్రాంశుకూటముల నిమ్ముదొలంకెడుపద్మరాగస
ద్రాగమువింటఁబ్రాకరవిరథ్యములెఱ్ఱఁగఁగానుపించునో

ఏగిరినప్డుచూచిజను లెంతురొ తూరుపుకొండమీఁదనా
భోగివిరోధియగ్రజుఁడు పుట్టిచరింపగనున్నయట్టులన్ ౫౨.

అర్థము,—ఇచ్చటనుండి ౫౬ వ శ్లోకము వఱకును చిత్రకూటవర్ణన యత్కూటేషు = ఏపర్వతశిఖరములయందు, ఉత్కట = గొప్పవైన, కటక = మధ్యభాగములయందు, కంజోపల = పద్మరాగమణులయొక్క, సక్తేః = కూడిక వలన, ఉష్ణగోః = సూర్యునియొక్క, వాజిరాజౌ = గుఱ్ఱములగుంపు, శోణీకృత = ఎఱ్ఱఁగాఁజేయబడిన, నిజరుచా = తనకాంతిగలవిగాఁగ, సంప్రతి = తత్కాలమందు, లోకజాతః = జనసమూహము, దృష్ట్వా = చూచి, ఐన్ద్రిభూభృత్ = పొడుపుకొండయొక్క, కటకనికటే = మధ్యభాగమందు, చరంతం = సంచరించునట్టి, అహికుల = సర్పసమూహమందు, కృత = చేయబడిన, ఈర్ష్య = అసూయగలగరుత్మంతునికి, అగ్రజాతం = అన్నయగుఅనూరునిగ, శంకతే = ఊహించుచున్నది.

తాత్పర్యము —ఆచిత్రకూటపర్వతముయొక్క, మధ్యభాగములయందు పద్మరాగమణులు విశేషముగా నున్నవి. ఈపద్మరాగములయొక్క రక్తిమ సూర్యుని గుఱ్ఱములనుగూడ నెఱ్ఱనికాంతిగల వానినిగాఁ జేయుచున్నది. ఆపర్వత పరిసరవర్తులగు వారా పర్వతముయొక్క ఉపరిభాగమున నెఱ్ఱదనముఁ జూచి పొడుపుకొండపై యరుణోదయమని భ్రాంతిజెందుచున్నారు. దీనివలన నీపర్వతకూటము లాకాశమువరకు వ్యాపించెననియు నిది రత్ననిలయమనియు స్ఫురించుచున్నది.

శ్లో॥ యత్క్రీడాగ్రాంచిత విహృతయస్సింధుబంధుంనిరీక్ష్య
ప్రేక్షుం తే శ్రీపతివిరహతో జాతతాపార్దితాయాః
భూకాంతాయావసనమివసందీప్రనీలోపలాభం
ముక్తాపాళిగ్రథితముదయ చ్ఛీకరోర్మి ప్రభూతం॥

ఉ॥ ఏనగశృంగపంక్తి విహరించు జనంబులకబ్ధిఁజూడభూ
మానినికాయశ్రీవిభుఁడు మన్మథతాపపరీతయౌచుఁదా

నూనినసీలవస్త్రమున నొప్పఁగఁదో చెఁదరంగపంక్తులా
చానధరించుముత్యములజానగు పేరులటంచుదో చెడిఁ ॥ ౫౩.

అర్థము.—యత్కూటాగ్ర = ఏపర్వతశిఖరములయందు, అంచిత = ఒప్పుచున్న, విహృతయః = విహారములుగలవారు, సింధుబంధుం = సముద్రమును, నిరీక్ష్య = చూచి, శ్రీపతివిరహతః = విష్ణుమూర్తి వియోగమువలన, జాతతాపార్దితాయాః, జాత = పుట్టిన, తాపార్దితాయాః = తాపముచేబాధితురాలైన, భూకాంతాయాః = భూమియనునాయికయొక్క, ఉదయచ్ఛీకరోర్మి ప్రభూతం, ఉదయత్ = పుట్టుచున్న, శీకర = తుంపురులుగల, ఊర్మి = తరంగములచేత, ప్రభూతం = అధికమైనదనుటవలన, ముక్తాహాళిగ్రథితం = ముత్యాలవరుసచే గూర్పబడినట్టియు, సందీప్ర = వెలుఁగుచున్న, నీలోపలాభం = నీలమణికాంతిగలట్టియు, వసనమివ = బట్టవలె, ప్రేక్షంతే = చూచుచున్నారు.

తాత్పర్యము.—లోకమందు విరహబాధితలైనస్త్రీలుతాపనివారణార్థము నల్లనిబట్టను ముక్తాహారమును ధరించుట వాడుక. చిత్రకూటపర్వతమందు పిక్రాడుచుండు విలాసిజనులు సముద్రమునుజూచి, తనభర్తయగు విష్ణుమూర్తి నెడబాసినభూనాయిక, విరహతాపమునపనయింప నల్లనిబట్టను ముక్తాహారములను ధరించినట్లుగా నుత్ప్రేక్షించుచున్నారు.

విష్ణుమూర్తి చాతుర్మాస్యలందు సముద్రమున శయనించుట పురాణప్రసిద్ధము. కావున భూనాయికకు విరహవేదన మైనట్లు తలంచుటవలన కందలి జనులు విలాసవంతులని తెలియుచున్నది. భూమి సముద్రవసనయనుట మహాకవిప్రసిద్ధము. కావ నున్నతమగు పర్వతాగ్రమందుండి చూచువారికి దూరముననున్న సముద్రము నల్లనివస్త్రముగను, తుంపురులతోఁగూడిన తరంగములు ముత్యాలహారములవలెను గన్పట్టుననుట స్వభావము.

శ్లో॥ నావశ్చాపిద్రుతతరగతీస్సాగరస్యాంతరాళే
యాతాయాతక్రమవిధి వశాత్సాధు తైమింగిలానాం

దర్పోద్రేకాదుపరిచరతాం కామమభ్యాశభాజః
పోతానేవ ప్రతిపదమరం జానతే యత్రలోకాః ॥

ఉ॥ జలనిధిమధ్యమందెప్పుడు జక్కఁగవచ్చుచుఁబోవుచుండనా
వలనొ,క వేళదర్పమునఁ బైపయినీదు తిమింగిలంబులన్
గలఁచునఁ జేరఁజోతములుగాఁగలపోయగనవ్విచిత్రిమా
మలశివసించుభాగ్యజనమండలి పుణ్యమదేమొచూడఁగన్॥ ౫౪

అర్థము.—యత్రలోకాః = ఏచిత్రకూటపర్వతమందలిజనులు, సాగరస్య = సముద్రముయొక్క, అంతరాళే = మధ్యను, యానపాత్రాణాం = రాకపోకలయొక్క, క్రమవిధివశాత్ = సంచారవశమువలన, ద్రుతతరగతేః = శీఘ్రగమనముగలిగినట్టియు, దర్పోద్రేకాత్ = గర్వాతిశయమువలన, ఉపరి = నీళ్లమీదను, కామం = స్వేచ్ఛగా, చరతాం = సంచరించునట్టి, తైమింగిలానాం = తిమింగిలములను పెద్దచేపలయొక్క, అభ్యాశ భాజః = సమీపము నొందినట్టియు, నావశ్చాపి = పెద్దయోడలనుకూడ, ప్రతిపదం = ఒక్కొకదాని వద్దనున్న, పోతానేవ = చిన్నపడవలనుగానే, అరం = బాగుగ, జానతే = తెలిసికొనుచున్నారు.

తాత్పర్యము.—మఱియు నాపర్వతము పైవిహరించువారు సముద్రమధ్యమున తిరుగుచున్న పెద్దయోడల, నొకానొకప్పుడు మదించి నీళ్లపైభాగమున నేకదలకయుండు తిమింగిలములనెడి పెద్దచేపల సమీపమున జేరగాఁజూచి చిన్నపడవలనుగా తలంచుచున్నారు. తిమింగిలములు దరిజేరుటకు వీలులేని పెద్దవాగయోడల వలెను, వానియందుండు వస్తువుల గైకొని దరిజేర్చుటకై వచ్చుచు బోవుచునుండెడి చిన్నపడవలవలె నీనావలును వాటికి గన్పట్టుచున్నవని తాత్పర్యము. ఇట్లు నావికాయాత్రికులు సముద్రమధ్యమున నీటిపై తేలియుండు పెద్దపెద్దచేపలను, ద్వీపములని తలచి సమీపించి యచ్చట విశ్రమింప జూచుటయు ధ్వనించుచున్నది. ఇట్టి స్వభావవర్ణనలు పూర్వగ్రంథముల విరళములుగా గన్పట్టునని తోచు.

శ్లో॥ యత్రక్షోణీధరవరశిరస్యుస్థితాః కామిలోకా
స్తన్మధ్యస్థాచలతటభువస్సంశ్రితానక్రయోషాః
భూకాంతోరోజనివిరచితాస్సాధుశోభావిధానే
సాక్షాత్క్లృప్తా ఇవమకరికాపత్రికాజానతేఽలం ॥

ఉ॥ లలినగశృంగసీమల విలాసముగావిహరించుకాముకుల్
జలనిధిఁజూచికొండల మొసళ్లొక చెంతనువిశ్రమింపగా
దలఁచిరిభూసతీకుచపదంబుల శోభలసీననిక్కపూ
జలచరపత్ర రేఖలివిస్పష్టముగా రచియించిరంచెవర్ ॥ ౫౫.

అర్థము.—యత్ర = ఏ, క్షోణీధరవరశిరసి = చిత్రకూటపర్వతాగ్రమందు, స్థితాః = ఉన్నట్టి, కామిలోకాః = కాముకజనులు, తన్మధ్యస్థ = ఆసముద్రమధ్యమందున్నట్టి, అచల = కొండలయొక్క, తటభువః = దరులను, సంశ్రితాః = ఆశ్రయించినట్టి, నక్రయోషాః = మొసలులను, సాధు = యోగ్యముగా, శోభ = అలంకారముయొక్క, విధానే = చేయుటయందు, సాక్షాత్ క్లృప్తాః = ప్రత్యక్షముగచేయబడిన," భూకాంతా = భూనాయికయొక్క, ఉరోజని = స్తనములయందు, విరచితాః = రచింపబడిన, మకరికాపత్రికా ఇవ = మకరికాదిపత్రములవలే, అలం = బాగుగా, జానతే = తెలిసికొనుచున్నారు.

తాత్పర్యము.—ఆపర్వతమునెక్కి విహరించెడి కాముకులు సముద్రమధ్యమందుండు పర్వతముల దరిజేరిన మొసళ్లను జూచి భూనాయికాకుచమందు ప్రత్యక్షముగ రచియింపబడిన మకరికాదిపత్రములవలె నూహించుచున్నారు.

శ్లో॥ శోణద్యోతస్థగితనికటప్రోల్లసద్వ్రుమాళీ
వల్లీవ్రాతస్థగితసవిధాన్యస్యగోత్రాభృతోఽపి
ప్రోద్యత్కాశ్మీరజనిరజసారంజితప్రాంతపృథ్వీ
వక్షోజాతశ్రియమనుకలంనంస్మరంత్యేవకమ్రాః ॥

ఉ॥ పవడపుతీవెలల్లుకొనఁ బ్రాంతనగాంతములందు నెఱ్ఱఁగా
దవులకుగానుపింపఁగ ముదంబున రామనగంబునందుప
ల్లవులుచరించుచుఁ క్షితిలలామపయోధరసీమఁ బూయఁగా
దివిరిసఁగుంకుమశ్రియ మిదేయని బొంగుచునుందురెప్పుడుఁ ౫౬

అర్థము.——కద్రూః = కాముకులు, —స్థలి = విచిత్రస్థానములయొక్క, శోణద్యోత = ఎఱ్ఱనికాంతిచే, స్థగిత = కప్పబడిన, నికట = సమీపమందు, ప్రోల్లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, విద్రుమ = పగడములయొక్క, ఆళీ = వరు సయొక్క, వల్లీ = తీగలయొక్క, వ్రాత = సమూహముచేత, స్థగిత = వ్యాప్తమయిన, సవిధాన్ = ప్రాంతములుగల, గోత్రాభృతోపి = ప్రత్యంతపర్వతముల గురించియును, ప్రోద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, కాశ్మీరజని = కుంకుమయొ క్క, రజసా = చూర్ణముచేత, రంజిత = పూయబడిన, ప్రాంత = పార్శ్వము లుగల, పృథ్వ్యా = భూనాయికయొక్క, వక్షోజాత = స్తనములయొక్క, శ్రియం = శోభను, అనుకలం = నిపుణముగా, సంస్మరంత్యేవ = స్మరించుచు నే యున్నారు.

తాత్పర్యము.——ఆసముద్రమందుండు పగడపుతీగెలు చుట్టుకొనుటవలన రక్తిమగలిగిన ప్రత్యంతపర్వతముల జూచి, కుంకుమపూత చేరంజితమైన ప్రాం తభాగములుగల, భూనాయిక స్తనశోభను కాముకులు మాటిమాటికి తలంచు చున్నారు.

శ్లో॥ బద్ధంస్వాంతే ప్రసభసుభగం మంజుమంజీరనాదై
రీర్ఘాపాంగైరచితనిగళాః పశ్యతస్పాభిలాషం
తన్వానానస్మితసముద్రైర్తైరంశుజాలైశ్శరీరాత్
ప్రాంతానంతాస్సితిమకలితా స్సందథానాసురూపా॥

మ॥ తనమంజీరని నాదసంకలన జిత్తంబంనునిద్రించుమా
రుని మేల్గొల్పుచుఁ దన్నుఁజూచు జనులఁ రుద్ధాత్ములం జేయుక్రీ

గనులన్ జూచుచునవ్వులన్ దెలుపుగాఁగావించుచున్ ప్రాంతదే
శనికాయంబులఁగొండఁజేసెనుర వేశ్యారత్నమందంబుగన్ ॥౫౭॥

అర్థము — సురూపా = అనురూపా, మంజు = మృదువైన, మంజీరనాదైః = అందెలచప్పుళ్లచేతను, స్వాంతే = మనస్సునందు, ప్రసవధనుషం = మన్మథుని, బుద్ధం = మేల్కొన్నవానిగనున్నా, సాభిలాషం = కోరికతోకూడుకొన్నట్లుగా, పశ్యతః = చూచువారిని, దీర్ఘాపాంగైః = విశాలములగు నేత్రాంతములచేతను, రచితనిగళాన్ = బంధితులనుగాను, తన్వానా = చేయుచున్నదై, శరీరాత్ = తనశరీరమునుండి, సస్మిత = నవ్వుతోకూడునట్లుగా, సముదితైః = బయలుదేరిన, అంశుజాలైః = కాంతిపుంజములచేత, ప్రాంతావంతాః = సమీపభూములను, సితిమ = తెల్లదనముతో, కలితాః = కూడినవానినిగా, సందధానా = చేయుచున్నదై (యుండెను.)

తాత్పర్యము.—అనురూప తన పాదములందలి మంజీరాదుల రవముచే నచ్చటనుండు వారిమనంబుల మన్మథోద్రేకము గల్గించుచు, విశాలమగు తనచూపులచే వారిని బంధించుచు, తనచిరునగవుయొక్క కాంతులచే సమీపభూములను ప్రకాశింపఁజేయుచు నాచిత్రకూటము జేరెను. ఇది వేశ్యయే గావున నచ్చటిజనులలో బఱచుకొనుటకై "స్త్రీణామాద్యం ప్రణయవచనం విభ్రమోహి ప్రియేషు" అనునట్లు గానట్టివిలాసముల నాద్య ప్రణయవచనముగ బ్రకటింప జేయుచున్నది.

శ్లో॥ తత్తాంబూలప్రసవసురభి ప్రాప్తలజ్జాహివల్యో
మందస్పందానిలవిసరణ చ్ఛద్మనాపాక్షిప్తరూఢాః
నిస్సౌహార్దంఖలుసుమనసస్త్యాజుస్తాశ్చపాంథా
మోదాధానవ్యతికర ఫలాస్స్నేధపీడాఃపతన్తి ॥

చ॥ అలలనాశిరోమణియహార్య తటంబునసంచరింప, దాం
బూలవుదావిసిగ్గుగొని పూవులతీవెలుపాక్షిప్తరూఢవఱా

పూలనురాల్చెగాలిమిష బూర్వపుస్నేహమువీడి, పాంథులా
పూలనుజూచికూలెనివిపుష్ప శరంబులటంచు నుబ్బగ ॥౫౮॥

అర్థము.—తత్ = ఆసురూపయొక్క, తాంబూల = తాంబూలమువలన, ప్రసవ = పుట్టిన, సురభి = పరిమళముచేత, ప్రాప్త = పొందబడిన, లజ్జాః = సిగ్గుకలవియగుచు, వల్ల్యోపి = తీగలైతే, మందస్పంద = మందగతిగల, అనిల = వాయువుయొక్క, విసరణ = ప్రసారము (వీచుట) అనే, ఛద్మనా = మిష.చేత, ప్రాక్ ప్రరూఢాః = పూర్వముపుట్టిన, సుమనసః = పువ్వులను, నిస్స్నేహార్ద్రం = స్నేహములేకుండగా, తత్యజుః = వదలిపెట్టినవి, తాశ్చ = ఆపుష్పములున్నూ, పాంథ = విరహులను, ఆమోద = సంతోషముయొక్క, ఆధాన = చేయుట యొక్క, వ్యతికర = సంబంధమే, ఫలాః = ఫలముగకలవై, సోఢ = సహింపబడిన, పీడాః = బాధకలవగుచు, తపన్తి = క్రిందపడుచున్నవి.

తాత్పర్యము.—ఆచిత్రకూటమందలి తీవెలు మందానిలము వీచుటవలన పువ్వులను రాల్చుచున్నవి. ఇట్లురాల్చుట యచ్చటికేతెంచిన సురూపయొక్క ముఖపరిమళమును గాంచినదై యాతీవెలు తామంతకుపూర్వము వహించిన పుష్పములకిట్టి పరిమళములేకుండెగదాయని లజ్జించి వీనియందలి ప్రేమవీడి విడిచిపెట్టినట్లుగాను, ఈపువ్వులును, తాము క్రిందరాలిపోవుట విరహులకు సంతోషకరముగాన నాబాధ సహింప సమర్థములయ్యె నన్నట్లును త్పేక్షింపబడియె లోకమున సమానస్థితి నొందియుండినవారిలో నొకరొకకాలమున నాధిక్యము వహించిన నితరులు వారియాధిక్యము నోర్వలేకయు స్వసామర్థ్యమున వారితో సమానులుగాకుండుట చేతను తమకంతకు బూర్వముగలుగు విభవాదులనుగూడ పరిహరించుట ప్రసిద్ధమే. ఈసురూపపైన ౫౧ వ శ్లోకమున సంచరించుచున్న తీగవలె నీపర్వతమును ప్రవేశించినట్లు వర్ణింపబడినది. కావున నచ్చటనున్న తీవెలీమెను ఈమె ముఖపరిమళమును గాంచి యట్టిశోభతమకు గల్గమిచే వాయువును మిషగల్పించుకొని తమకచిరముగ గలుగు పుష్పములను పైతము విడిచివేసినవి. ఈసురూప యాప్రదేశము చేరునప్పటికి మందమందముగా గాలి వీచుచున్నదనియు, నచ్చటవికసించిన పుష్పములతో గూడిన

రిండ్లున్నవనియు, నచ్చటపాంధులు తమశ్రమలనుడుపుకొందురనియు ముఖ్య తాత్పర్యము.

“ నిస్స్వార్థం ” అనూయాగ్రస్తులగువారు తమకుపకారకులగువారి యందలిచిరకాల స్నేహములైన పరిగణింపరని భావము. “ సుమనసః ” మంచి మనస్సుగలవారు తాముబాధనొందిరైనను పరులకుపకారము జేయుటయంద యాసక్తిగల్గియుందురు. కాన తన్నభిఘాతవ్రసులగు ప్రప్పములగు తమకాధారములైన తీవెలచేవిడిచి పెట్టబడినవైనను పాంధతాపోపశమన సమర్థంబు లగుటవలన తద్వియోగమును సహించి సార్థకములైనవని ధ్వనించుచున్నది.

“ పాంథామోదాధాన ” అనుటవలన పాంథులు తీవెలనుండి రాలుపువ్వులను జూచి, వియోగావస్థనున్నతమయందు బ్రయోగించుటకై మెత్తబడిన మన్మథబాణములని తలచువారగుటచే నట్టిబాణములు ప్రయోగింపబడకయే క్రిందపడిపోవుచుండుటవలన తమనింక బాధింపజాలవుగదాయని సంతసింపుదురని తెలియుచున్నది. “ పతంతి ” అనుట యున్నతస్థితిని విడచి యధోగతిపాలగుటస్ఫురించుచున్నది. పరోపకారార్థ మీశ్వరజటాజాలము వదలి యధోగతి ననుసరించి ననుసాగరుల నుత్తరింపజేయుటచే శ్లాఘ్యములగు గంగానద్యాదుల వలెనే పాంథరక్షణార్థమీసుమన సములధః పతనంబును సహించినవని తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ దూర్వాసోగ్రేసరమునివర స్వాంతసారస్వతేణ్ణి
రంధానాద్రిప్రథితఘనతాస్సైర్వ్రిలాసైర్నోక్షైః ॥
కేయంకాస్యాత్రిదశవిభునాకస్యవాధైర్యభంగం
కర్తుంకామాస్త్రివితతిరమాపేప్రిషితాయాతినూనం ॥

చ॥ వాసవుఁడేనిధైర్యమునువాపగఁ బంపెనొదీనిఁజూడదూ
ర్వాసుఁడులోనుగాగల తపఃపరిపాకులు, చిత్తశైత్య
రాసికిమందరాద్రియనరా ! స్మరపుష్పశరేందిరాభ, యే
మోసముఁజేయనెచ్చటికిఁబోవుచునున్నదొస్వీయసంపదన్ ॥౪౯॥

అర్థము—మనోజ్ఞైః=సుందరములైన, స్వైః=తనవైన, విలాసైః=విలాసములచేత దూర్వా...ఘనతా దూర్వాసః=దూర్వాసముని, అగ్రేసర=మొదలుగాఁగల మునివర=ఋషీశ్వరులయొక్క, స్వాంత=మనస్సనెడు, సారస్వతేట్=సముద్రునకు, మంథానాద్రి=మందరపర్వతముయొక్క, ప్రథిత=ప్రసిద్ధమైన ఘనతా=గొప్పతనముగల, ఇయం=ఈ స్త్రీ, కా=ఎవతె, స్యాత్=అయియుండునో; కామాస్త్ర వితతి రమా=మారుని బాణసమూహలక్ష్మి (యైనయీ స్త్రీ,) కస్య వా=ఎవనికో, ధైర్యభంగం=జితేంద్రియత్వముయొక్క నాశమును, కర్తుం=చేయుటకొఱకు, త్రిదశవిభునా=ఇంద్రునిచేత, ప్రేషితా=పంపఁబడినదై, ఆయాతి=వచ్చుచున్నది, నూనం=నిశ్చయము.

తా—తనవిలాసములచేత మునులయందతికఠినుఁడగు దుర్వాసునివంటి మునుల మనస్సును మందరపర్వతము సముద్రమునువలెనే కలఁతనొందించుచున్న యివి యెవతయయియుండు ? మన్మథబాణశోభగల యీ స్త్రీ యింద్రునిచేతనే మహానుభావుని మనస్సు కలఁత నొందించి ధైర్యభంగము చేయుటకుఁ బంపఁబడెనోయన్నట్లు గావచ్చుచున్నది.

శ్లో॥ ఏవం ద్రష్టృష్వవహితమతిష్వంచితానల్పమోదా
మత్వాతం హాస్వలలితవశం కామనూయేవదీప్రా
కాదంబిన్యామివవనభువి ప్రేక్ష్యమాణానురూపా
విద్యుద్వల్లీవిప్రియసహచరీ వ్యానయత్కాలమల్పం॥

ఉ॥ అచ్చటనున్న వారవహితాత్ములుగాఁగనుచుండవీనిబల్
"మచ్చిక సేతునిప్పుడు విలాసములంబచరించి" యంచునా
యచ్చరయానురూపవనమందుఁజరించె నొకింత సేపువా
రచ్చెరువందనంబుదచయంబునఁదోఁచుమెఱుంగుకైవడిన్॥ ౭౦

అర్థము—అవ... షు=అవహిత=జాగరూకమైన, మతిషు=బుద్ధిగలవారైన (యక్కడివారు) ఏవం=పైనఁజెప్పిన ప్రకారము (చెప్పుచున్నవారై) ద్రష్టృషు=చూచుచున్నవారగు చుండఁగ, అంచి... మోదా=ఒప్పినయధికమైన సంతోషము

గలదై తనుఁగూర్చి యిట్లుచెప్పుకొనుచున్నారుగదా యని సగర్వయైయెనుట, తం వా=ఆనీప్రియునిఁగూడ, స్వలలితవశం=(ఇతరులవలె)తనవిలాసమునకు లోఁబడిన వానిఁగా, మత్వా=తలచి, కామమాయేవ=మన్మథమాయవలె, దీప్రా=వెలుగుచున్నదై, కాదంబిన్యామివ=మేఘమాలయందువలెనే, వనభువి=ఆయరణ్యమందు విద్యుద్వల్లీ ప్రియసహచరీ=మెఱుపుతీగకు సమానురాలైన, సురూపా=సురూపయనునచ్చర, ప్రేక్ష్యమాణా=అందఱిచేఁ జూడఁబడినదై, అల్పం=కొంచమైన, కాలం=సమయమును; వ్యానయత్=గడిపెను.

తా—ఆయాశ్రమమందలివారు అత్యంతాసక్తితోఁ బైనఁజెప్పిన రీతిగానను కొనుచుఁ జూచుచుండగ వీరందఱునన్నుఁజూచి మోహాతురులైనన్ను బ్రశంసించుచున్నవారు. గనుక వీనినావిలాసముచే మోహింపఁ జేయుదునని తలఁచి మేఘపంక్తిలో మెఱుపుతీగవలెఁ బ్రకాశించుచు నాసురూపయక్కడఁ గాలక్షేపముచేసెను.

శ్లో॥ నిర్వేలోద్యచ్ఛుచిజలధిరాడ్భంగభంగాయమాన
ప్రోద్యల్లీలానిలయవపుషాపోషయంతీస్మితేన
జ్యోత్స్నాహారాశ్శిపతగవనితాస్స్వీయసౌందర్యదృష్టే
ర్నిర్ల్లోలాంతర్హ్రదయమపితంసానురూపావివేద॥

చ॥ చెలియలికట్టదాటిచను చెల్వపుసంద్రములోనియూర్మి మా
లలవలెవెల్గుచుండెడు విలాసములంగనుసవ్వువెన్నెలల్
చిలుకుచుస్త్రీచకోరములఁ జేరువిలాసినియాసురూపతాఁ
దెలిసికొనెఁ బ్రమనోహరుఁడు ధీరతతోనిరసించినట్లుగాఁ॥ ౬౧

అర్థము—నిర్వేలా...వపుషా=నిర్వేల=ఒడ్డునుదాటి, ఉద్యత్=ప్రకాశించు, శుచి=శృంగారరసమనెడు, జలధిరాట్=సముద్రముయొక్క, భంగ=తరంగములకు; భంగాయమాన=నాశకమైన, ప్రోద్యత్=విస్తరించు, లీలా=విలాసములకు, నిలయ=చోటైన వపుషా=స్వరూపముగల, స్మితేన=మందహాసముచేత, జ్యోత్స్నాహారాః=వెన్నెలఁదినునట్టి;పతగవనితాః=ఆడుపిట్టలను(చకోరములనుట) పోషయంతీ=పెంచుచున్నదైన సా=ఆసురూప,స్వీయ=దృష్టేరపి=తనచక్కఁదన

ము చూచుటవలననున్న; తం=నీభర్తను; నిర్లో—దయం=ఆసక్తిలేనివానిగ, వివేద=తెలిసికొనెను.

తా—ఒడ్డుదాటిన శృంగార సముద్రిమందలి తరంగములవలె మిక్కిలి వెలుగుచున్న విలాసములుగల వెన్నెలవంటి తనమందహాసముచేత నాడు చకోరములను దృప్తిపఱచునదై యాసురూపయట్టి తనచక్కదనమును జూచినప్పటికి తనయందాసక్తిలేనివానిగానే నీభర్తనుదెలిసికొన్నది సుమా.

శ్లో॥ నూనంధ్యానాంతరవశతయావర్తతేమామపశ్య
న్నారాదద్యప్రకటమహమేవేత్యతంరంజయామి
వీతాంతర్ధానిరతమభితస్సంస్ఫురన్త్యంసుధాంశో
ర్మూర్త్తౌకోవానభవతిగతకాఠిన్యకశ్చంద్రకాన్తః॥

చ॥ మరియొకచింతయందు తనమానసముఁగదగిలించియుంట జూ
పరయఁడునాడువంకనిఁకనాతనిడగ్గఱివానిమోహముం
బొరయఁగఁజేతునేనశశిమూర్తినిఁజూచినమాత్రినేసుధా
కరశిలయేనియుండనదు కాఠిన్యమువీడి ద్రవింపకుండునే॥ ౬౨

అర్థము—ధ్యానాంతరవశతయా=పరధ్యానమునకులోఁబడుటచేత, మాం=నన్ను అపశ్యన్=చూడనివాఁడగుచు, వర్తతే=ఉన్నాడు, నూనం=అదేనిశ్చయము, గనుక, అద్య=ఇప్పుడు, ఆరాత్=దగ్గిరకు, అహమేవ=నేనే, ఏత్య=వెళ్ళి, ప్రకటం=స్పష్టముగా, తం=వానిని, రంజయామి=మోహింపఁజేతును, (అదియెట్టులనఁగ) సుధాంశోః=చంద్రునియొక్క, మూర్తౌ=స్వరూపము, నిరంతరం=బాగుగ, వీతాంతర్ధా=పోయిన యావరణగలదై, అభితః=అంతటను, సంస్ఫురంత్యాం=వెలుగుచుండఁగ, కోవాచంద్రకాంతః=ఏచంద్రకాంతరత్నము, గతకాఠిన్యకః=పోయినకాఠిన్యముగలది (ద్రవించునది) నభవతి=కాదు.

తా—అటులు తనయందాసక్తి వానికిలేదని తెలిసియు సురూపయను కొనుచున్నది. యతఁడు తాను పరధ్యానముచెనన్ను చూడలేదుగనుక నేనేదగ్గిరకువెళ్ళి మోహింపఁజేయుదును. చూచినయడల మోహింపకమానఁడు. ఎటులనఁగా, చం

ద్రకాంతి యేమియునడ్డులేక ప్రకాశించుచుండగాఁ జంద్రకాంత మనెడి రత్నము ద్రవింపకమానునా? వెన్నెలసన్నిధిఁ జంద్రకాంత మణివలెనాయదుట యక్షుఁడు మనసు కరఁగకుండునాయని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సంచింత్యాత్మన్యుచితనియమంతంసురూపావలేపా
ద్గత్వాతస్యాన్తికమమసృణచ్ఛాయమాలక్ష్యశాఖం
తస్యాగారంవిటపినమధోవీక్షమాణాస్మితశ్రీ
సంస్పృష్టోద్యత్ప్రసవజరమాంస్వాధరస్యాజగామ॥

చ॥ నిరుపమసువ్రతాత్ముఁడగు నీపతిమానసమున్గ్రహించియున్
వెరువకయాసురూపసిజవృత్తి సమాహితగర్వచిత్తయై
తరుణసుమోహమస్మితవిధానము దోఁచెడుమోముసంచి తా
నరిగె రవంతనీడనిడునల్పపు గొమ్మలచెట్టుక్రిందికిన్॥ ౬౩

అర్థము—సురూపా=సురూప, తం=నీభర్తను, ఉచితనియమం=తగ్గనట్టి వ్రతముగలవానిగా, ఆత్మనిసంచింత్య=మనస్సునననుకొనియు, అవలేపాత్=గర్వమువలన, తస్య=వానియొక్క, అంతికం=దగ్గిరకు, గత్వా=వెళ్ళి; అమసృణచ్ఛాయం=కొంచెము నీడగలదియు, ఆలక్ష్యశాఖం=విడిగానున్న కొమ్మలుగలదియు, తస్యఅగారం=నీపతికి నివాసమైనదియునగు, విటపినం=వృక్షమును, అధో=క్రిందుగ, వీక్షమాణా=చూచుచున్నదై, స్వాధరస్య=తనపెదవికి, స్మిత...రమా=స్మిత=మందహాసముయొక్క, శ్రీ=శోభచేత, సంస్పృష్ట=స్పృశింపఁబడి, ఉద్యత్=ప్రకాశించు, ప్రసవ=పుష్పములవలన, జ=పుట్టిన, రమా=సంపత్తుగలదై, ఆజగామ=పొందెను.

తా—అనురూప నీభర్త నియతుఁడైయున్నవాఁడని తెలిసియు గర్వముచే వాని సమీపమునకువెళ్ళి, కొంచెము కొమ్మలుగలది గనుకనే ఆట్టేనీడలేని (అతఁడుకూరుచున్న) చెట్టుక్రింద,దలవంచుకునిచెట్టునకుఁ బూలశోభవలెనే మందహాసము పెదవినిండగా నుండెను. అనగాఁ జిరునవ్వుతో వృక్షముక్రింద నిలుచుండెను.

శ్లో॥ దృష్ట్వావిష్వక్కృతకితవతావ్రీడితాగూఢహాసా
నమ్రాఘుల్ఘులలితరశనంస్పృష్టతత్పాదపద్మా
తద్దత్తాశీరభిముఖమధస్సంస్థితాతత్పురస్తా
దూచేవాచంసరసకదళీసత్ఫలస్పర్థిసారాం॥

చ॥ అటునిటుజూచియుఁగపటయైనటియించుటచేతసిగ్గునన్
దటుకుననవ్వి మొలతాటనుగజ్జెలుమ్రోయవానిముం
గిటనతశీర్షయైవనితకేలు మొగిడ్చియువానిదీవనల్
చటులతనందియిట్లనియె సత్కదళీఫలసారవాక్కులన్॥ ౬౪

అర్థము—విష్వక్=అంతట,దృష్ట్వా=చూచి, కృతకితవతావ్రీడితా=చేయఁబడిన తనకపటంపుతనముచే సిగ్గుపడినదై. (అందులకే) గూఢహాసా=నిగూఢముగనున్న నవ్వుగలదై, ఘుల్ఘులితరశనం=ఘులుఘులు-డుచున్న మొలనూలుగలుగునట్లుగా, నమ్రా=వంగినదై, స్పృష్టతత్పాదపద్మా=తాకినవానియడుగుదామరలుగలదై, తద్దత్తాశీః=వానిచేనీఁబడిన దీవనగలదై, అభిముఖం=ఎదురుగా, అధో=క్రిందుగా, సంస్థితా=నిలుచున్నదై, తత్పురస్తాత్=వానియెదుట, సరస...సారాం=సరస=బాగుగఁబండిన, కదళీసత్ఫల—అరటిపండును, స్పర్థి=ఎక్కిరించు, సారాం=రుచిగల, వాచం=వాక్కును ఊచే=పలికెను.

తా—అంతటనుజూచి తాను కపట కావున సిగ్గుపడినదై, నవ్వునణచుకొని మొలనూలు ఘల్లుఘల్లుమనునట్లుగా విలాసముతో వానిపాదములఁ బట్టుకొనెను. అతఁడాశీర్వచించెను. అంతనడకువతో 'పరిణతిసరసం కదళీఫలమ్మును' నీయమున నరటిపండువలె మధురమైన మాటలనిట్లనియె.

శ్లో॥ మాతుఃపృష్ట్వాస్త్వంమయిసదయుహ్యాత్త్వమతఃప్రీతివాక్యం
వ్యాహర్తుంమేర్హసిచపలతానంచితాహంబ్రవీమి
ఛాయాపూర్ణచ్ఛదపరివృతేషూన్నతేషుద్రుమేషు
ప్రాప్తేనసత్సుత్యజసికిమితిగ్లానిభావానతేకిం॥

ఉ॥ కోపముఁ గాంచనెంచకుముకూరిమితోడదయానహృండవై
నాపలుకాలకించి వచనమ్మిడు మెప్పెడురీతి నేనునుం
జాపలచిత్తనై యడుగఁజాలితి, నేలొకో యిట్లునీవు ఛా
యాపరిపూర్ణవృక్షసుఖమారడిపుచ్చుచునెండనుండుటల్॥ ౬౫

అర్థము—మయి=నావిషయమై, త్వం=నీవు, మాకుప్యేః=కోపింపకుమా, ప్రేమతః=స్నేహమువలన, సదయహృత్=దయతోఁగూడిన మనస్సుగలవాఁడవై, మే=నాకు, ప్రీతివాక్యం=ఇష్టమైనమాటను,వ్యాహర్తుం=చెప్పుటకొఱకు,అర్హసి=తగుదువు. అహం=నేను, చపలతావంచితా=చలచిత్తముచే మోసపోయి, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను. ఛాయా-తేషు=ఛాయా=నీడచే, పూర్ణ=నిండిన, ఛద=ఆకులచే, పరివృతేషు=ఆవరింపఁబడిన, ఉన్నతేషు=ఎత్తైన, ద్రుమేషు=చెట్లు ప్రాన్తే=దగ్గిర, సత్సు=ఉండగా, కిమితి=ఏమని, త్యజసి=విడిచితివి, తే=నీకు గ్లానిభావః=ఆయాసము, నకిం=లేదా.

తా—నామీఁదకోపముచేయకు. దయాంతఃకరణముతో నాకుజవాబుచెప్పుము. నేఁచపలచిత్తురాలనై యడుగుచున్నాను. ఏమనగా, ఇక్కడదగ్గిరనే చాలయాకులుగలిగి నీడనిచ్చు చెట్లుండఁగా వానిని విడిచితివి. నీకు నెండవలని శ్రమము లేదాయేమి ?

శ్లో॥ ఆకారేణామరప సుతో రాజరాజాత్మజఃకిం
నో చేద్వీతాంకకనారిః భృత్స్యాంగపుష్పాంబకఃకిం
త్వాంపశ్యంత్యా ఇతిభవతిధీర్మే మహాత్మన్వివస్వ
ద్ద్యోతేనాలంగ్లపితఇవమే భాసికింతిష్ఠసీహ॥

తే॥ గీ॥ నీదునందంబుఁజూచిననిష్కళంక
శశియొ, నలకూబరుఁడొ, యిందిరాజాతుఁడో, శ
రీరవన్మదనుఁడొ యన్నరీతిఁదోఁచు
నెండబడలితివిచ్చట నేలయుంటి॥ ౬౬

అర్థము—మహాత్మన్ = ఓమహాత్ముఁడా, త్వాం = నిన్ను, పశ్యంత్యాః = చూచునట్టి, మే = నాకు, ఇతి = ముందు జెప్పఁబోవు, ధీః = బుద్ధి, భవతి = కలుగుచున్నది. ఏదన—ఆకారేణ = సౌందర్యముచేత, అమరవరసుతః కిం = జయంతుఁడా? రాజరాజాత్మజః కిం = నలకూబరుఁడా? నోచేత్ = అట్లుకాదేని; వీతాంకక = కళంకములేని, హరిణభృత్ కిం = చంద్రుఁడా? సాంగ = శరీరముతోఁగూడిన, పుష్పాంబకః కిం = మన్మథుఁడా? వివస్వద్ద్యోతేన = ఎండచేత, అలం = బాగుగ, గ్లపిత ఇవ = వాడినవాఁడువలె, మే = నాకు, భాసి = కనఁబడుచున్నావు. ఇహ = ఇక్కడ కిం తిష్ఠసి = ఎందునకున్నావు ?

తా—నిన్ను జూచిన మాత్రనే చక్కఁదనంబున జయంతుఁడో, నలకూబరుఁడో లేక కళంకములేని చందమామయో సశరీరుఁడైన మన్మథుఁడో యనెడు బుద్ధిగలిగెడును. బాగుగ నెండగొట్టినవాడువలె నుంటివి. ఇక్కడ నెందుకుంటివి ?

శ్లో॥ శ్రీఖండాహిక్షతబలతయామందసంస్పందమానై
ర్వాతాంకూరైర్విచలితదళాగ్రేషు కుంజోదరేషు
నీరంధ్రోద్యత్ప్రసవకశిపువ్యాస్తృతేషూపకంఠే
కిం వాధత్సే సువిరళదళే సన్నివేశం ద్రుమాంతే॥

చ॥ చందనసర్పనిర్దళితసారబలుండయి మెల్లవీచునీ
మందపుగాడ్పుచేఁగదలు మ్రాకులయాకులతోడ దట్టమై
చిందెడుపూవుమొత్తముల సెజ్జలఁగూడు నికుంజముండఁగా
నెందుకు పత్రహీనమగు వృక్షము క్రిందవసింపఁగావలెన్॥ ౬౭

అర్థము—శ్రీఖండ = మంచిగంధము చెట్లయందలి, అహి = పాములచేత, క్షత = పోఁగొట్టఁబడిన, బలతయా = బలముకలవగుటచే, మంద = నిమ్మళముగా, స్పందమానైః = వీచుచున్న, వాతాంకూరైః = గాలిమొలకలచే, విచలిత = కదల్పబడిన, దళాగ్రేషు = ఆకులచివరలుగలవియు, నీరంధ్ర = దట్టముగ, ఉద్యత్ = బయలుదేరిన, ప్రసవ = పూలమొక్కల, కశిపు = సెజ్జలచేత, వ్యాస్తృతేషు = ఆవరింపఁబడిన, కుంజోదరేషు = పొదరిండ్లు, ఉపకంఠే = సమీపమందు ఉండగా,

సువిరళదళే = పలుచనియాకులుగల, దుమ్రాంతే = చెట్టుదగ్గిర, సన్నివేశం = ఉని కిని, కింధత్సె = ఎందుకుఁజేయుచున్నావు ?

తా — దక్షిణదిక్కునందుఁ జందన వృక్షములయందు సర్పములుండును. అవి వాయుభక్షకములు గాన మందములైనవో యనునటులు, మందమారుతము వీచుచుండఁగా బాగదట్టముగ నాకులచేవ్యాప్తము పూలురాలి సెజ్జలుమెత్తగానున్న పొదరిండ్లు దగ్గిరనుండగా నందుండక యాకులులేని చెట్టుక్రింద నేమనియున్నావు ?

శ్లో॥ శ్రాంత్యోత్థాతుంయదినవిపుణస్సంప్రతిత్వంవిధేయాం
మత్వాపాణింమమకరుణయాసంగృహాణాశువిన్యే
వల్లీగేహంమృదుసురభిలంశీతవాతప్రభూతం
భాస్వద్భానుప్రతతమవనీజాతమాసేవసేకిం॥

తే॥ గీ॥ శ్రాంతిసిప్పుడు లేవఁగాఁజాలవేని
యావిధేయనిపాణిగ్రహింపు చల్ల
గాలిపరిమళమగు లతాగారమునకుఁ
జేర్తునెండనించెదువృక్షసేవనేల॥ ౬౫

అర్థము — సంప్రతి = ఇపుడు, శ్రాంత్యా = ఆయాసముచేత, ఉత్థాతుం = లేచుటకు, ననిపుణోయది = చేతకానివాఁడవైతే, త్వం = నీవు, విధేయాం = నన్ను విధేయురాలినిగ, మత్వా = తలఁచి, కరుణయా = దయచేత, మమ = నాయొక్క, పాణిం = చేతిని, సంగృహాణ = పట్టుకొమ్ము, ఆశు = చప్పున మృదు సురభిలం = మెత్తనిదై పరిమళించునదియు, శీతవాతప్రభూతం = చల్లనిగాలి యధికముగలదియు నైన, వల్లీగేహం = లతాగృహమును, నివ్యే = చేర్చుదును. భాస్వద్భానుప్రతతం = సూర్యకిరణములచే వ్యాప్తమైన, అవనీజాతం = చెట్టును, కిమాసేవసే = ఎందులకాశ్రయించెదవు ?

తా — ఇపుడు నీకుఁగదలుటకు ఓపికలేకపోయిన యెడల నన్నువిధేయురాలనుగనెంచి నాచేయిపట్టుకొనుము. చల్లనిగాలి పరిమళముగల యాలతాగృహమును వెంటనే చేర్చెదను. అంతేగాని, నీడలేక ఎండతోనున్న యీచెట్టునేలయాశ్రయించెదవు ? అనఁగా నెండలో నీచెట్టుక్రింద నేలకూర్చుండెదవు ?

శ్లో॥ సేవార్హాణామభిమతకరీత్యూచిరేధర్మవృద్ధా
స్తత్త్వంకోవాభవతుమహితః ప్రాభవో భవ్యమూర్తిః
తన్మత్సేవాంస్వబలవిహితాం సాధుసంగృహ్య కామం
ప్రాప్తశ్రీకాంరచయితుమలంప్రార్థయేఽనుగ్రహేణ॥

తే॥ గీ॥ అర్హజనసేవ యిష్టదమనుచు పెద్ద
లందురందుచే నీవెవ్వఁడైనఁగాని
శక్తుఁడవు భవ్యమూర్తివి శక్తికొలఁది
సేవసేసెదననుధన్యుఁ జేయుదయను॥ ౧౯॥

అర్థము—అర్హాణాం = పూజ్యులైనవారియొక్క, సేవా = కొలువు, అభిమత
కరీ = ఇష్టముచేయునది, ఇతి = అని, ధర్మవృద్ధాః = పెద్దలు, ఊచిరే = చెప్పిరి,
తత్ = అందుకని, త్వం = నీవు, కోవా = ఎవఁడవైన, భవతు = అగుఁగాక, మహి
త = ఒప్పుచున్న, ప్రాభవః = సామర్థ్యముగలవాఁడవును, భవ్యమూర్తిః = మంగ
ళవిగ్రహుఁడవును, తత్ = గనుక, స్వబలవిహితాం = నాశక్తిచేఁ జేయఁబడిన, మ
త్సేవాం = నాకొలువును, సాధు = లెస్సగ, సంగృహ్య = గ్రహించి, కామం =
మిక్కిలీ, ప్రాప్తశ్రీకాం = పొందబడిన శోభగలదానిగ, అనుగ్రహేణ = దయచేత,
రచయితుం = చేయుటకొఱకు, అలం = మిక్కిలీ, ప్రార్థయే = వేడుకొందు.

తా—పూజ్యులసేవ మేలుచేయునదని పెద్దలు చెప్పుదురు. అందుకని నీవె
వఁడవైనసరే, మంచిసామర్థ్యముగలవాఁడవు. మంగళమూర్తివి గనుక పూజ్యుఁడవు.
గనుక నాశక్తికొలది నేఁజేయుసేవనంగీకరించి యనుగ్రహముచేతనన్ను కృతార్థురా
లినిగఁ జేయవేడుచున్నాను.

శ్లో॥ ప్రాప్తేకుంజాంతరమయిపరం పాదసంవాహనాది
వ్యాపారేణవ్యపగతపరిశ్రాన్తిమూలం విధాతుం
తస్మాదస్మత్కరముపగృహాణాశునీత్వానికుంజం
విశ్రాన్తంత్వాం ప్రణయిహృదయం సంవిధాస్యేభవంతం॥

తే॥ గీ॥ పొదనుజేరిననొత్తెద పదయుగంబు
శ్రాంతిదీర్చెద కేల్వట్టిరమ్ముపూవు
టీరమునఁజేర్చి సుఖపెట్టి యొలమితోడ
నిన్నుఁ బ్రేఁయాత్ముఁగాఁజేయ నేర్తునేను॥ ౨౦॥

అర్థము — అయి = ఓయి, నీవు, కుంజాంతరం = పొదరింటిని, ప్రాప్తే = పొందినవాఁడవగుచుండఁగ, పాదసంవాహనాదివ్యాపారేణ = పాదములొత్తుట మొదలుగాఁగల కొలువుచే, వ్యపగత = పోయిన, పరిశ్రాంతి నిర్మూలం = ఆయాసకారణముగలవానిగ, విధాతుం = చేయుటకు, పరం = మిక్కిలికోరుచున్నాను. తస్మాత్ = అందుకని, అస్మత్కరం = మాచేతిని, ఉపగృహాణ = పట్టుకొమ్ము, ఆశు = శీఘ్రముగా, నికుంజం = పొదను, నీత్వా = చేర్చి, త్వాం = నిన్ను, విశ్రాంతం = శ్రమపోయినవానిగాఁజేసి, భవంతం = నిన్ను, ప్రణయిహృదయం = స్నేహముగలమనస్సుగలవానిగా, సంవిధాస్యే = చేయఁగలను.

తా — ఓయియక్షుఁడా నీవు పొదలోనికి వచ్చితివా. నీపాదములొత్తి యుపచారములుచేసి నీకాయాసము పోఁగొట్టెదను. గనుక నాచెయిపట్టుకుని లేచిరమ్ము. పొదరింటినిఁజేర్చి నిన్ను సుఖపెట్టి స్నేహమతిశయించునట్టు చేసెదను.

శ్లో॥ ఏవంవక్త్ర్యామమరవిభునా ప్రేషితాయాం యువత్యాం
తత్తచ్చిహ్నైస్స్వవశమనిశం నేతుకామేతి మత్వా
శాపప్రాప్తవ్యధితహృదయ స్సంస్మరంస్త్వామజస్రం
ప్రత్యూచే తాం యతనరచితస్మేరతాకాంతవక్త్రః॥

చ॥ సురపతిపంపునన్ యువతి సొప్పడఁ జెప్పినయక్షుఁడాపె వై
ఖరులనుబట్టి తన్నువశగామినిఁ జేయఁగవచ్చినట్లు లో
నెఱిఁగియు శాపతప్తహృదయుండు నిన్నుఁ దలంచి లేని సం
బరముముఖంబునంగదురభామినికిం బ్రతిసెప్పెనీగతిన్॥ ౭౧

అర్థము — అమరవిభునా = ఇంద్రునిచేత, ప్రేషితాయాం = పంపబడిన, యువత్యాం = స్త్రీ, (అనురూప) ఏవం = ఈప్రకారము, వక్త్ర్యాం = చెప్పినదగుచుండఁగ, అనిశం — మిక్కిలి, స్వవశం = తనయధీనమును, నేతుకామేతి = చేయనిచ్ఛగలదని తత్తచ్చిహ్నైః — ఆయాగుర్తులచే, మత్వా = తెలుసుకుని శాపప్రాప్తవ్యధితహృదయః = కుబేరశాపముచేతసంభవిల్లిన వ్యధగలమనస్సుగల యామయక్షుఁడు, త్వాం = నిన్ను, అజస్రం = మిక్కిలి, సంస్మరన్ = తలంచుచున్నవాఁడై, యతన = ప్రయత్నముచేత, రచిత = చేయఁబడిన, స్మేరతా = చిరునగవుచేత, కాంత = సుందరమగు, వక్త్రః = ముఖముగలవాఁడై, తాం = సూరూపను, ప్రత్యూచే = ప్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

తా — ఇంద్రుఁడుపంపిన సురూపయిలాగునఁగ నాయక్షుఁడు, తననుస్వాధీనము చేసికోవలెనని తలఁచినదని యాయాచేష్టలచేఁ దెలిసికొని శాపపీడితహృదయుఁడై నిన్నుఁ దలఁచి తలఁచి తెచ్చిపెట్టికొనిన నవ్వుచేనొప్పిన ముఖముగలవాఁడై దానికిఁ బ్రత్యుత్తరమిచ్చెను.

శ్లో॥ ధన్యాసిత్వంపరహితకృతిప్రీప్సయాభవ్యరూపే
దృష్టా ఏవప్రకృతిమధురాస్సాధుకంజాస్సుగుంజాః
స్వస్థేచిత్తేగుణముపనయంత్యుజ్జ్వలంప్రజ్జ్వలంతం
నోచేద్వ్యర్థానిహిహతరయంరమ్యవస్తూనిలోకే॥

చ॥ ఒరులకుమేలుసేయు గుణముండుటచేతఁ గృతార్థురాలవై
పరగితి నీవు, నేనునుస్వభావమనోజ్ఞము లైనపుష్పమం
దిరములఁ గాంచియుంటిని, నుశీంగనురమ్యపదార్థముల్ మన
స్థిరతవహింఁచియున్నపుడు, చేటగుఁ గాకున్న డవ్విసుందరీ. ౭౨॥

అర్థము—భవ్యరూపే=చక్రనిదానా, పరహితకృతిప్రీప్సయా=ఇతరులకు మేలుచేయునిచ్ఛచేత, త్వం=నీవు, కృతకృత్యురాలవు, ప్రకృతిమధురాః=స్వభావసుందరములైనవియు, సుగుంజాః= మంచికృష్ణలయనెడితీగలుఁకలవియునైన, కంజాః=పొదలు, సాధు=బాగుగ, దృష్టాఏవ=చూడఁబడినవియే, లోకే=లోకమందు, రమ్యవస్తూని=చక్రనిదర్శ్యములు, చిత్తే=మనస్సు, స్వస్థే=సుఖముగనుండినచో, ఉజ్జ్వలం=శృంగారమునుగూర్చి, ఉజ్జ్వలంతం=వెలుగుచున్న, గుణం= పాత్రిశస్త్యమును, ఉపనయంతి=పొందించుచున్నవి, నోచేత్=అటుకాదేని, హతరయం=పోయిన స్వగుణవేగము గలుగునట్టుగ, వ్యర్థానిహి=నిష్ఫలములుగదా?

తా—ఇతరుల కుపకారముచేయవలెనని బుద్ధిగలుగుటచే నీవు కృతార్థురాలవే యోచక్రనిదానా! నేనును స్వభావసుందరములై చక్రనితీగెలచే వ్యాప్తములైన పొదగిండ్లను బాగచూచినవాడనే లోకమందురమ్యపదార్థములు మనస్సుసుఖముగానున్న వానికి శృంగారప్రకాశమునుచేయును గాని సుఖస్థితిలేనివానికిఁ జేయలేక వ్యర్థములగును.

శ్లో॥ స్వచ్ఛందో మేసపదివిదితశ్ళ్లేషయా సాధుచేదం
వ్యాప్తేగంధేసురభిః సుమంగోచరం నావిలోకే
నోజానీతేవసతిః కే స్త్రీతకో వారసజ్జ
సస్సాహంప్రియోజనవిరహతస్సంహతాత్మానితాంతం॥

చ॥ ఎఱిగితి నీమతంబుఁ దగనిప్పటి చేష్టలచేతదిక్కులం
బరిమళమల్లికొన్నఁ గుసుమంబు నెఱుంగఁగ లేరె? దగ్గరం
బరగెడువేళ నేరయినఁ బ్రాజ్ఞులెఱుంగరు దిట్టేడయ్యు నే
సరసిజనేత్రఁ బాయుటను స్త్రీసమనస్కుఁడనైతిఁ మ్యోడన్॥ ౭౩

అర్థము—చేష్టయా=వ్యాపారముచేత, త్వచ్ఛందః=నీయభిప్రాయము, మే=నాకు, సపది=ఇపుడు, విదితః=తెలియఁబడినది. ఇదంచ=ఈపనియు, సాధు=మంచిదే. లోకే=జగమందు, గంధే=పరిమళము, వ్యాప్తే= వ్యాపించినదగుచుండఁగ కుసుమం=పువ్వు, గోచరం=తెలియబడునది, నాపి=కాదా, నికటే=సమీపమందు వసతి (ఒకడు) నివసించియుండగ, కోవారసజ్ఞః=ఏతెలివిగలవాఁడు, నోజానీతే-తెలిసికొనడు? అహం=నేనును, సః=అట్టితెలిసికొనువాడనే; అయితే, ప్రియాజనవిరహాతః =భార్యావియోగమువలన, నితాంతం=మిక్కిలీ, సంహతాత్మా=నష్టమనస్కుఁడను అయితిని.

తా—చేష్టలచేనీయభిప్రాయము తెలిసినదిలే. వాసనకొట్టుచుండఁగఁబుష్పము తెలియకుండునా? దగ్గిరనుండఁగ ఏమాత్రము తెలివిగలవాడైనను తెలిసికొనలేడా? నేనుకూడ నట్టితెలివిగలవాడనే అయితే ఇపుడుభార్యను ఎడబాసిన వాఁడనుగనుక బుద్ధిదగ్గిరలేకుండ నున్నాను. అంతే.

శ్లో॥ చేష్టాయాస్తాస్సముపరచితా యత్నతోమత్ప్రియాయా
శ్చేష్టాగంధఁస్స్పృశతినమనాక్ తావకంరూపమేవం
స్వర్గంగాయాఃపయసివిహరద్రాజహంసస్యకుల్యా
సిత్వంయాహిద్రుతతరమితోయాహికుంజాంతరంతత్ ॥

తే॥ గీ॥ యత్నకృతమలౌనీచేష్టలట్లువీను
రూపమునునాప్రియాంగనారూపమునకు
జేరదాకాశగంగావిహారహంస
కాల్వఁదిరుగునె? వేగంబకదలిపొమ్ము॥ ౨౪॥

అర్థము—యాః చేష్టాః=ఏయేవిలాసచేష్టలు, (నీచేత) యత్నతః=మహాప్రయత్నముతో, సముపగచితాః=చేయఁబడినవో, తాః=ఆనీచేష్టలు, మత్ప్రియాయాః=నాప్రియురాలియొక్క, చేష్టాగంధం=విలాసలేశమునైన, నస్పృశంతి=తాకవు, ఏవం=ఈప్రకారముగానే, తావకం=నీదైన, రూపం=సౌందర్యమున్ను, నాప్రియురాలిరూపమును-మనాక్=కొంచమైన, నస్పృశతి=అంటదు, స్వర్గంగాయాః=గంగానదియొక్క, పయసి=ఉదకమందు, విహరద్రాజహంసస్య=సంచరించురాయంచకు, కుల్యా=చిన్నకాలువ, యెట్టులోయటులు-త్వం=నీవు, అసి=అగుదువు, గనుక, ఇతః=ఇక్కడనుండి, ద్రుతతరం=అతిశీఘ్రముగ, యాహి=వెళ్ళు, తత్=ఆనీవుచెప్పిన కుంజాంతరం=పొదరింటిని (గూర్చి) యాహి=నీవేవెళ్ళుము.

తా॥ నీవు మహాప్రయత్నముతోఁ జేసిన శృంగారచేష్టాదులు నాప్రియురాలి విలాసములో నల్పాంశమైనను కైనసరిరావు. నీవిలాసములకంటె నాప్రియురాలి

విలాసములే యెక్కువైనవి. నీచక్కఁదనమును నాప్రియురాలి చక్కఁదనమునకుఁ బోలదు. గంగానదిలో విహరించు రాజహంసకుఁ జిన్న కాలువవంటి దానవు. గనుక వెంటనే యిక్కడనుండి వెళ్ళిపో, ఆపాదరింటికిఁ గావలసియుంటే నీవే వెళ్ళిపో.

శ్లో॥ ఇత్యుక్త్వైవత్రపితహృదయా పద్మినీ వేందుపాదై
స్సంస్పృష్టా సా సమవదదితి స్విన్నవక్త్రాంబుజాతా
నైవ వాచ్యం సరస సరసికాస్స్వస్త్రియోఽప్యన్యకాంతా
మాలంబంతేఽమితసుఖభరప్రేప్సయా కుత్సితాః కిం॥

చ॥ అనవినియాలతాంగి హిమకాంశుకరమ్ములు సోకుసీర జం
బునుబలెనోడి సిగ్గెమట మూఁగినవక్త్రసరోజపత్రయై
యనియెరిసజ్ఞలీసరణి నందురె పండితు లాత్మపత్నినిం
దనివిసుఖింపనన్యవనితామణిఁ గాంతురు వారునింద్యులే॥ ౭౩॥

అర్థము — ఇతి = ఈరీతిని, ఉక్త్వ = చెప్పఁబడినదగుచునే, ఇందుపాదైః = చంద్రికిరణములచే, సంస్పృష్టా = తాకఁబడిన, పద్మినీ ఇవ = తామరతీగవలె, త్రపిత హృదయా = సిగ్గుపొందినమనస్సుగలదై, సా = సురూప, స్విన్నవక్త్రాంబుజాతా = చెమటపట్టినముఖపద్మముగలదగుచు, ఇతి = ఇట్లు, సమవదత్ = చెప్పెను, సరస = ఓయి సరసుడవైనయత్నుఁడా, ఏవం = ఇట్లు, నవాచ్యం = అనఁగూడదు, రసికాః = పండితులు, స్వస్త్రియః = తమకాంతలను, అపి = ఇంకను, అమితసుఖభరప్రేప్సయా = అధికసుఖముపొందనిచ్ఛచేత, అన్యకాంతాం = పరస్త్రీనికూడ, ఆలంబంతే = స్వీకరించుచున్నారు, అట్టివారు కుత్సితాః కిం = నిందితులాయేమి?

తా — ఇట్లుచెప్పఁగానే యాసురూపవెన్నెలతాకిన తామరతీగవలె కాంతిహీనయై సిగ్గుపడి ముఖముమీద చెమటపుట్టి యిట్లనియె. ఓయి సరసుఁడా, నీవిట్లు అనవచ్చునా! లోకములో సరసులైనవారు తమ భార్యలతో విహరించువారైనను సుఖచమత్కారాధుల పరీక్షకై పరస్త్రీలనుగూడ రమించుచుందురు. అట్టివారందఱు తక్కువవారాయేమి? (అందుకని నన్ను గ్రహింపవచ్చుగాని భార్యనుతలఁచి విడిచిపెట్టకుముయని తనకులోఁబరచుకొను విధమునచెప్పెను.)

శ్లో॥ సాధ్వీనామేతరకరపరిస్వీక్రియాప్సిందనీయా
రాజర్షీణామవిచపవిహితస్సాధుదాక్షిణ్యభావః
ఇత్యాదీస్స్వశ్రుతికటుశిరస్సంవదన్తీం సుదంతీ
మంతస్తాపోఽప్యగదదితితాం సంశ్రయన్ధర్మమార్గం॥

చ॥ పరులనుగూడ సాధ్వులకుఁ బాపముదక్షిణనాయకోగ్రణుల్
పరవశులౌట్టివారు పరనారులఁ గూడుటయొప్పునన్న త
త్పురుషపు భాషలాడెను సుదంతిని గాంచివిచారమొందియుం
బరసవచోనిరూఢిమెయిఁ జానకినిట్లని పల్కెనాతఁడుం॥ ౭౬

అర్థము—ఇతరకరస్వీకృతిః=పరకరగ్రహణము, సాధ్వీనాం=పతివ్రతలకు ఆ=మిక్కిలీ, నిందనీయా=నిదింపఁదగినది. సాధు=అత్యంతము, దాక్షిణ్యాభావః=అనేకస్త్రీతుల్యత్వము, రాజర్షీణామపి=రాజర్షులకును, విహితశ్చ=విధ్యపడినదే. ఇత్యాదేః=ఈమొదలుగాఁగల, స్వశ్రుతికటుగిరః=తనచెవులకుఁ గఠినములైనవాక్యులను, సంవదంతీం=చెప్పుచున్న, సుదంతీం=చక్కనిపలువరుసగల, తాం=సురూపను, అంతస్తాపోపి=లోపలసంతాపముగలవాడైనను, ధర్మమార్గం=న్యాయపద్ధతిని, సంశ్రయన్=అవలంబించుచు, ఇతి=ఇట్లు, అగదత్=పలికెను.

తా॥ ఇల్లాండ్రకు నితరసంగము కూడదు. (గానిమాకేమి) రాజులు మొదలగువారుదక్షిణనాయకులున్నారుగదా. అనగా "తుల్యోనేకస్త్రీదక్షిణ" యనున్యాయమునను సరించి. అనేకస్త్రీసంగతి తగునుగదా యనితాత్పర్యము. ఈవిధముగాతనచెవికి కఠినముగానుండు మాటలనుచు మాటాడుచున్నపుడు తనదంతకాంతిచే సుందరియగు సురూపను గూర్చిన్యాయమార్గావలంబనముచే నిట్లనియె.

శ్లో॥ విశ్వామిత్రోఽపినసమభవం వైధసస్పర్ధిభావ
శ్శక్తేఃపుత్రోఽపినసమభవం ధర్మశాస్త్రప్రణేతా
నాహంభూభృజ్జనిసహచరోదారుకారణ్యచారీ
నాహంసాధువ్రతనియమినామంతరేయస్యకీర్తిః॥

ఉ॥ ఏనువసిష్ఠుతోడఁగలహించిన గాధిసుతుండఁగాను ధ
ర్మానుగతిక్షనుశాస్త్రములనారచియించుపరాశరుండనుం
గానఁ దారుకావనమునందిరుగాడుశివుండఁగాను స
ద్ధ్యానపరాత్ములౌమునులయందొకరుండను గానుయత్నుడక్ ౭౭

అర్థము—వైధసస్పర్ధిభావః=వసిష్ఠునితోఁ గలహించిన, విశ్వామిత్రోపి=విశ్వామిత్రుఁడనెడు ఋషియైన, నసమభవం=కానైతి ధర్మశాస్త్రప్రణేతా=ధర్మశాస్త్రకర్తయగు, శక్తేఃపుత్రోపి=పరాశరుడనైన, నసమభవం=కానైతి, దారుకారణ్యచారీ= దారుకారుణ్యమందు మునిస్త్రీలతోసంచరించిన, భూభృజ్జనిసహచరః=శివుఁడనైన, అహం=నేను, న=కాను, అహం=నేను, సాధువ్రతనియమి

నాం=మంచివ్రతములుచేయు మునులయొక్క, అంతరే=మధ్యను, (ఒకానొకడను) న=కాను. ఇకనేమనిన, యక్షకీటః=అల్పుఁడైన యక్షుఁడను.

తా—వసిష్ఠునంతవానితోఁ బోరిన విశ్వామిత్రుఁడగాను. ధర్మశాస్త్రకర్త యగు పరాశరుడగాను. దారుకారణ్యమున మునిస్త్రీలతోఁగూడిన శివుడనుగాను. ఇంక తపోధనులగు మునులలో నొకడను గాను. చాలతక్కువవాఁడయిన యక్షుడను. (నీవుచెప్పిన దాక్షిణ్యాదులు వారివారికేఁగాని పరస్పరానురాగయుక్తులగు మాదంపతుల విషయమట్లుగాదని తాత్పర్యము.)

శ్లో॥ నేత్రేబాష్పప్రతతివితతే నీరజాతోపమానే
నాసాక్లిన్నా మలినజలతశ్చంపకేనాత్తధర్మా
మాంసాత్మోరోభవయుగమపిస్వర్ణకుంభోపమానం
మూఢానామేవమితికిమితిజ్ఞాతతత్త్వాత్మకానాం॥

ఉ॥ నీరునుగార్చుకన్నులను నీరజసామ్యములంచు శ్లేష్మ సం
చారకమైననాసికను జంపకమంచును మాంసపిండ సం
పూరకమైనచన్నుగవ పుత్తడికుండలటంచు మూర్ఖులా
వారలుచెప్పుచుందురు పండితులెన్నఁడుఁ జెప్పరాగతిన్॥ ౭౭

అర్థము—బాష్పప్రతతివితతే=కన్నీటివెల్లువచే వ్యాప్తమైన, నేత్రే=నయనములు, నీరజాతోపమానే=పద్మసదృశములు మలినజలతః=పడిసెమువలన, క్లిన్నా=తడిసిన, నాసా=ముక్కు, చంపకేన=సంపంగిపువ్వుతో, ఆత్తసధర్మా=సరియైనది, మాంసాత్మోరోభవయుగమపి=మాంసవికారమైన స్తనద్వయముకూడ, స్వర్ణకుంభోపమానం=కనకకలశసమానము, ఏవమితి=ఈలాగనెడుబుద్ధి, మూఢానాం=తెలివితక్కువవారికే, జ్ఞాతతత్త్వాత్మకానాం=వాస్తవమయిన జ్ఞానముకలవారికి, కిమితి=ఇదియేమి?

తా—లోకమందు తెలివితక్కువవారు కన్నీళ్లుకార్చు నేత్రములను పద్మసమములని, పడిసెముచే మలినమయినముక్కును సంపంగికీడని మాంసపుముద్దలయిన స్తనముల బంగారుకుండలని యనుకొంచు వర్ణింతురుగాని యథార్థవేత్తలటులు పిచ్చిభ్రమపడుదురా?

శ్లో॥ ఏతాదృక్త్వాత్సపదిత వహ్యాచ్ఛిశ్చయస్స్వప్రియాయా
విశ్లేషేణప్రకృతిరహితో లక్ష్యసేకింనిమిత్తం
నైవంవాచ్యం శ్రుతిషువిహితా స్వప్రియా నిత్యసక్తిః
కింవావాచాబహులతమయాగచ్ఛయాదృచ్ఛికేహం॥

తే॥ గీ॥ జ్ఞానశూన్యుఁడ వట్లనీసతినిఁ గూర్చి
యార్తిఁ గననేలయంచు ననఁదగరాదు
నిగమవిహితంబు యాత్మపత్నీరతంబు
పలుకు లేటికిఁ బోమ్ము నీకు వలయుకడకు॥ ౭౯

అర్థము—సపది = ఇపుడు, తవ = నీయొక్క, హృన్నిశ్చయః = మనోనిశ్చయము, ఏతాదృక్ = ఇట్టిది, స్యాత్ = అయ్యెనా, స్వప్రియాయాః = నీభార్యయొక్క, విశ్లేషేణ = వియోగముచేత, ప్రకృతిరహితః = జ్ఞానశూన్యుఁడవు (అయి) కింనిమిత్తం = ఎందుకని, లక్ష్యసే = కనఁబడుచున్నావు, అని ఏవం = ఇట్లు, నవాచ్యం = అనఁగూడదు. శ్రుతిషు = వేదములయందు, స్వప్రియా నిత్యసక్తిః = తనభార్యయందు ననురాగము, విహితా = ఏర్పడినది. బహులతమయా = అధికమగు, వాచా = వాగ్వాదముతో, కింవా = ఏమిప్రయోజనము, యాదృచ్ఛికేహం = ఇష్టమువచ్చినట్లు, గచ్ఛ = వెళ్లుమా.

తా—అంతతత్త్వవేత్తవయినచో నిట్లు ప్రియురాలి వియోగముచేత మతిలేనివాఁడవెట్లయితివని నన్నాక్షేపింపకుము. శాస్త్రమందు ననురాగము తనభార్యయందే యుండవలయునని యున్నది. ఊరక అధికసంభాషణముతో నేమిప్రయోజనము నీకుతోఁచినట్లు వెళ్ళిపొమ్ము.

శ్లో॥ ఏవంవక్తర్యనుదితరసే ధీరతాక్రాంతచిత్తే
భృంగీవాంచత్కనకకుసుమామోదతః క్లిశ్యమానా
లజ్జాక్రాంతా తదుదితవచశ్శ్రావణాత్సాన్యగాదీ
త్కామోచ్ఛేదః కువలయదృశాం పంచతా వంచకస్యాత్॥

చ॥ అతఁడొకయింత మోహమును నందక ధైర్యము గాంచి పల్క నా
చతురయు జంపక ప్రసవ సౌరభమున్ గను ముంగియట్లు క్లి
న్నతఁగని వానిపల్కులు వినంగ డుసిగ్గిలి పల్కు కామినీ
ప్రతతికి కామభంగురము ప్రాణము వీడుట కంటె నెక్కుడో॥ ౮౦॥

అర్థము—ధీరతాక్రాంతచిత్తే = ధైర్యముతోఁ గూడిన మనస్సుగలవాఁడు గనుకనే, అనుదితరసే = తనయందుఁ బుట్టని ప్రేమగలవాఁడై, ఏవం = ఈప్రకారముగా వక్తరి = చెప్పినవాఁడగుచుండఁగ, అంచత్కనకకుసుమామోదతః = వికసించిన సంపెంగపువ్వు వాసనవలన, భృంగీవ = ఆఁడుతుమ్మెదవలె, క్లిశ్యమానా = బాధనొందినదై, తదుదితవచశ్శ్రావణాత్ = వానిమాటలవిన్నందున, లజ్జాక్రాంతా = సిగ్గుచేవాడినదై, సా = సురూప, న్యగాదీత్ = తిరిగిపలికెను. కువలయదృశాం = స్త్రీలకు,

కామోచ్ఛేదః = కామముయొక్కహాని, పంచతావంచకః = చావును దిరస్కరించు నదికూడ, స్యాత్ = అవును

తా—ధీరుఁడై దానియందనురాగము లేనివాఁడై యిట్లు చెప్పఁగా నానురూపవికసించిన సంపంగిపూవాసనవలన నాడుతుమ్మెదవలె బాధపడినదై వాడిపోయియుంతియకాక వానిమాటల విన్నందున సిగ్గుపడినదైయును నింకచూతమను న్యాయమున నేమోయనుచున్నది. ఏలయనగా స్త్రీలకు దమకామవిషయమైన పరాభవముచాపుకంటె నెక్కువ యగునుగదా.

శ్లో॥ నాహంకన్యాసురగురువధూర్నాప్యహల్యావతారా
నానావేదప్రథితసవనోద్భూతధర్మైకలభ్యా
స్వీకర్తుర్నోగురుతరకలంకార్జనైకాభిలాషా
రంభాదిభ్యోఽప్యధినుతగుణావజ్రిణానిర్జరీణాం॥

ఉ॥ కన్నియఁగాను కాను గురుకాంతనుగౌతమపత్నిఁగాను నే
నెన్నఁగతారనుగానునిగమైకహితంబగుధర్మయజ్ఞసం
పన్నతఁగాంచుపూరుషులు పజ్జను జేరఁగనబ్బుదానఁ బా
పోన్నతిఁగోరవజ్రిదివిజోత్తమఁగానను నాత్మనెంచెదున్॥ ౮౧

అర్థము—అహం = నేను, కన్యా = సత్యవతిని, న = కాను, సురగురువధూః = బృహస్పతిభార్యతారను, న = కాను, అహల్యాపి = అహల్యను, న = కాను, తారా = తారను, న = కాను, ఇక నేమన్న, నానా = అనేకములగు, వేద = శాస్త్రములయందు, ప్రథిత = ప్రసిద్ధమైన, సవన = యజ్ఞములనుండి, ఉద్భూత = ఏర్పడిన, ధర్మ = పుణ్యముచేత, ఏక = ముఖ్యముగ, లభ్యా = పొందఁదగినదాననే, స్వీకర్తుః = నన్నుఁజేపట్టినవానికి, గురుతర = అధికమైన కలంక = పాపముయొక్క, అర్జన = సంపాదనయందు, అభిలాషా = కోరికగలదానను, నో = కాను, నిర్జరీణాం = దేవతాస్త్రీలలో, రంభాదిభ్యోపి = రంభమొదలైనవారికంటెను, వజ్రిణా = ఇంద్రునిచేత, అధినుతగుణా—మిక్కిలి, కొనియాడఁబడినగుణములఁగలదానను

తా—పరాశరసంగతయగు సత్యవతియను గన్యనుకాను చంద్రస్వీకృతయగు గురుభార్యనుగాను ఇంద్రగృహీతయగు గౌతమభార్య యహల్యనుగాను వాలిగృహీతతారనుగాను వారివలె ప్రత్యవాయముకల్పించుదానగాను శాస్త్రోక్తవిధిగా యజ్ఞములఁజేసిన పుణ్యమున లభింపఁదగినదాన. అందువలన నన్ను గ్రహించినవానికిఁ బాపముసంపాదించుదానకాను అట్టి దేవతాస్త్రీలలో నల్పురాలనుగాను రంభమొదలైన వారందఱిలోను దేవేంద్రుండు నన్నే యెక్కువగామన్నించును.

శ్లో॥ పుణ్యాల్లబ్ధాతవసమయుతస్త్వావకాలోకలోలా
స్నారోద్యోగాపదమిదమహంమయ్యసిక్లిబబుద్ధిః

లోకేయోషిద్వరణహానవంకింనజానాసిపాపం

విశ్వామిత్రప్రభృతిమునయో మేనకాద్యాభికానో॥

ఉ॥ కాలము చేతఁ బుణ్యమునఁగాఁ దెలభించితి నీకునిన్ను నే

వేళనుజూచినానొస్మరవేదనఁ గల్గుటనిట్లుపల్కి నా

కేలోకొక్లీబబుద్ధివహియించితివీవు వరించుకాంతని

ర్మూలముసేతువే! మునుపుపొందడె మేనకఁ గౌశికుండొగిన్॥ ౯౨

అర్థము—అహం = నేను. సమయతః = కాలవశమున, పుణ్యాత్ = పుణ్యెమువలన, తవ = నీకు, లబ్ధా = దొరికినదానను. తావక = నీదైన, ఆలోక = చూచుటచే, లోలా = చంచలనై, స్మరోద్వేగా = మన్మథోద్రిక్తురాలను అయి, ఇదం ఇట్లు, అవదం = అంటిని. అయితె. నీవు మయి = నాయందు, క్లీబబుద్ధిః నపుంసకమతివి, అసి = అయితివి. లోకే = జగత్తున, యోషిద్వరణహానవం = స్త్రీకోరికవ ణాగఁ ద్రొక్కుట, పాపం = పాతకమని, నజానాసి = ఎఱుగవా! విశ్వామిత్ర = ప్రభృతిమునయః = విశ్వామిత్రుఁడు మొదలుగాఁగల ఋషులు, మేనకాద్యాభికాః మేనక మొదలైన వారలను కామించినవారు, నో = కారా?

తా—కాలవశమునను నీపుణ్యమున దొరకి నిన్నుజూచి చపలనైకామోద్రేకనయితిని. నీవుమాత్రము నన్ను కామింపక నపుంసక సమానుఁడ వయితివి లోకములో స్త్రీకామమును దీర్పకున్నదోషమేకదా ? అట్టిదోషనివారణమునకే విశ్వామిత్రాదులు మేనకాదులను గామించిన వారుకారా.

శ్లో॥ త్వంకింతేభ్యోఽప్యధికనియమీసాధువేత్తాసికచ్చి

చ్ఛిష్టాచారఃపరిచయపదంసర్వసాధుప్రజానాం

కామార్తాయాహృదయదళనంపాపమిత్యేవనోకిం

జ్ఞాతంధీమన్కలుషకలితఃకింకరోషీహతస్మాత్॥

ఉ॥ వారలకంటెనీవు బలవద్వ్రతశాలివొ? వేత్తవొ! తప

శ్చారులకేనివృద్ధకృతి సాదరణీయము మోహితాత్మలం

దూఱుటపాపమంచు మదిఁదోఁచెనొ లేదొ ననుంద్యజించుటన్

ఘోరపుఁబాపముంగనుమఁ గుందకఁ జేసెడిదేమిధీమతీ॥ ౯౩

అర్థము—త్వం = నీవు, తేభ్యోఽపి = వారికంటెనున్న, అధికనియమీ = ఎక్కువవ్రతములుగలవాడవును, సాధు = బాగ, వేత్తా = తెలిసినవాడవును, అసికచ్చిత్ = అగుదువాయేమి? సర్వసాధుప్రజానాం = అందఱుసత్పురుషులకు, శిష్టాచారః = పెద్దలయాచారము, పరిచయపదం = చేయఁదగినది, ధీమన్ = బుద్ధిమంతుఁడా, కామార్తాయాః = మన్మథపీడితురాలియొక్క, హృదయదళనం = మనస్సుబాధించుట,

పాపమిత్యేవ=పాతకమేయని, నజ్ఞాతంకిం=తెలియఁబడలేదా? తస్మాత్=నన్ను నిరాకరించినందున, కలుషకలితః=పాపయుక్తుఁడవై, ఇహ=ఇప్పుడు, కింకరోషి=ఏమిచేయుదువు?

తా—వారికంటె నీవు నియమముగలవాఁడవును బాగ తెలిసినవాడవునా? పెద్దలయాచారము సత్పురుషులందఱికి నాచరింపతగినదే. ఈసంగతులన్ని తెలిసినవాఁడా, నేను కామాతురరాలనయినిన్ను కామించినప్పుడు నామనస్సును బాధించుట నీకు పాతకమని తెలియదా? ఇట్టి పాతకముతోఁ గూడినవాఁడవై ఇపుడేమిచేయుదువు? ఈపాపమెట్లుతొలగుదువని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ లీలాసృష్టోజ్జ్వలసుమధనుర్మ్ముక్తనారాచ లక్ష్మీ
లక్ష్మప్రోద్యన్మధురలలితాం తామువాచాథధీరః
ప్రత్యూహానాంప్రమదసమయేఽప్యంతరం నిర్వికారం
యేషాంనస్యాద్భువికిమివతే ధీరగణ్యానితాంతం॥

చ॥ మదనవిలాససృష్టమగు మన్మథచాపవిముక్తబాణ సం
పదలకుఁ జిహ్నమైతనరు భావముగాంచిన యాలతాంగికై
హృదయము గోలుపోకయపుడిట్లను స్త్రీకృతమోహదష్టుఁడౌ
నదమనధీరతా గుణమునందని వాఁడొక ధీరగణ్యుఁడే॥ ౧౪

అర్థము—లీలా...లలితాం=లీలా=విలాసముచే, సృష్ట=నిర్మితమై, ఉజ్జ్వల=వెలుగుచున్న, సుమధను=పూలవింటినుండి, ఉన్ముక్త=విడువఁబడిన, నారాచ=బాణములయొక్క-లక్ష్మీ=సంపదకు, లక్ష్మ=చిహ్నమై, ప్రోద్యత్=ప్రకాశించు, మధురలలితాం=శృంగారచేష్టలుగల, తాం=సురూపనుగూర్చి, ధీరః=మెత్తపడనివాఁడైనయక్షుఁడు, అథ=అంతట, ఉవాచ=పలికెను. ప్రత్యూహానాం=వికారహేతువులయొక్క-, ప్రమదసమయేపి= విజృంభణకాలమందును, యేషాం=ఎవరియొక్క-అంతరం=మనస్సు, నిర్వికారం=వికారములేనిది నస్యాత్=కాదో, తే=వారు, భువి=భూమియందు, నితాంతం=మిక్కిలీ, ధీరగణ్యాః=ధీరులనిలెక్కింపఁదగినవారు, కిమివ=ఎట్లుగానాదురు.

తా॥—ఇట్టిమాటలాడుచున్న సురూపశృంగారచేష్టలు మన్మథుఁడు విలాసముగపూలవింటినుండి విడిచిన బాణములవలెనున్నప్పటికి వానికిలోఁబడని ధీరుడైనయక్షుఁడు తిరిగియిట్లనియె. (ఆధీరత్వమునకు నర్థాంతరన్యాసము) వికారకారణము లెక్కువయిన కాలది యేవారియొక్క- మనస్సు వికారము పొందునో వారుధీరులగుదుగా లోకమందని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ అగ్నిష్టోమాదిక్రతుకిరణద్రవ్యవిక్రేయకాలా
స్స్ఫూర్తీనాంవోబహుజనసముచ్ఛిష్టదంతచ్ఛదానాం

ఘోరేయుద్ధేతృణవదభినిర్ముక్తగాత్రోజ్జ్వలానాం
పాణ్యుత్పీడాద్గ్లపితవపుషాంసంగమేనాలమేవ॥

ఉ॥ క్రతుకృతపుణ్యవిత్తమునఁ గాంచఁగఁదగ్గతనూవిలాసముల్
హితశతమానుమానవులును నేపగుయుద్ధమునందుజచ్చి స్వ
స్థితిఁగనువారిచేఁబడలి సారముపాసిన కాయముల్ నిజ
స్థితులివిమీకమీయెడలఁ జెందెదుసౌఖ్యము లాభకారియే॥ [illegible]

అర్థము-అగ్ని... రీనాంఅగ్నిష్టోమాదికృతి=అగ్నిష్టోమము మొదలైనకర్మలను, కరణ=చేయుటవలన, ద్రవ్య=ధనముచేత, విక్రీయ=కొనఁదగిన, కాయస్ఫూర్తీనాం=శరీరశోభగలట్టియు, బహుజన=అనేకులచేత, సముచ్ఛిష్ట=స్వీకరించివిడువఁబడిన, దంతచ్ఛదానాం=పెదవులుగలట్టియు, ఘోరే=భయంకరమైన, యుద్ధే=పోరునందు, తృణవత్=గడ్డిపరకవలె, అభినిర్ముక్త=విడువబడిన, గాత్ర=శరీరములచేత, ఉజ్జ్వలానాం=ప్రకాశించు భటులయొక్క, పాణ్యుత్పీడాత్=కరగ్రహణమువలన, గ్లపితవపుషాం=వాడినశరీరములుగలట్టియు, వః=మీయొక్క, సంగమేన=సంభోగముతో, నాలమేవ=ప్రయోజనమే లేదుసుమా.

తా—యాగాదులవలనైన పుణ్యధనమున కమ్ముకొనిన శరీరశోభగలవారును (వేశ్యలనుట) అట్టి కర్ములనేకులచేత ననుభవింపఁబడినవారును (యుద్ధమందుఁ జచ్చినవారికి దేవతాస్త్రీసంభోగమను న్యాయమున) భయంకరయుద్ధములయందుఁ జచ్చినవారందఱచేత లాగఁబడినవారును ఇట్టివారు మీరు. మీసంభోగము అసహ్యకరమైనిష్ప్రయోజనముసుమా.

శ్లో॥ లోకేనానాజనకృతపరిష్వంగసందూషితానాం
సంగంసంతఃఖలుసమగదంస్త్రీరసాభాసమూలం
తస్మాత్త్వంమేనరుచివిషయష్షండమేవాథమత్వా
మామిష్టేనవ్రజవిజయినీసాధునాస్వాయనేవ॥

తే॥ పలువురాలింగనముఁజేసివదలినట్టియువతితోఁబొందునీరసంబంచుబుధులు
షండుగానన్నునెంచియేఁజయముగాంచియిచ్చవచ్చిచోటికిమేగుమికను॥

అర్థము—లోకే=జగతున, సంతః=సత్పురుషులు, నానాజన=అనేకపురుషులచేత, కృత=చేయఁబడిన, పరిష్వంగ=ఆలింగనముచేత, సందూషితానాం=నిందింపఁబడిన స్త్రీలయొక్క, తం=ఆనీచమైన, సంగం=సంబంధమును, రసాభాసమూలం=నీరసకారణమని, సమగదన్ ఖలు=చెప్పిరిగదా? తస్మాత్=అందువలన త్వం=నీవు, మే=నాకు, రుచివిషయః=అభిలాషస్థానము, న=కావు. అథ=ఇకను మాం=నన్ను, షండమేవ=నపుంసకునిగానే, మత్వా=తలఁచి, విజయినీ=గెల్పు

గలదానవై, సాధునా=యోగ్యమైన, ఇష్టేన=నీయిచ్చవచ్చిన, స్వాయనేన=స్వకీయమార్గముచేత, వ్రజ=వెళ్లుమా.

తా—బహుపురుషులచే నాలింగితలైన స్త్రీల సంగమము [యోషితాంబహుసక్తిశ్చ యనున్యాయమున] ఆనందాదిశూన్యమని పెద్దలు జెప్పుచున్నారుగదా? నన్ను నపుంసకునిగాఁ దలచితివైన నీవే గెల్చినదానవై నీయిష్టప్రకారము నీకుతోఁచినమార్గమున వెళ్లుమా [నపుంసకుఁడనియైనను నన్నువదిలివెళ్ళితేచాలును. అంతేకాని నేనునీసంగతినొల్లనని తాత్పర్యము.]

శ్లో॥ స్వీయాసాధ్వీసుమహితగుణా చేద్రతారంభకాలే
మందాకాంచత్ప్రకృతిసుభగా కామపూర్ణాంతరంగా
కాంచిస్పర్శాపగతవినయా కామహేలావిలాసా
కామంప్రీతింనయతిరమణం సా ప్రియా నాన్యకాపి॥

చ॥ సతియయి స్వీయకాంతయయి, సారగుణోత్తరసైరతాది సం
చితమగు సిగ్గునూను చును జెన్నగుకోర్కెఁ గలట్టిదెప్పి యో
ద్గతమదనానురక్తయయి కాంచినిఁ దాకిన నొప్పనట్టియా
యతివ యెభర్తృని నసము నందెదుగాక మరొక్క తెల్లగున్॥ ౯౭

అర్థము—స్వీయా=తనదియు, సాధ్వీ=సతియు, సుమహితగుణా=ఒప్పినగుణములుఁ గలదియు, రతారంభకాలే= సంభోగారంభకాలమందు, మందాకాంచత్ప్రకృతిసుభగా=సిగ్గుచేనొప్పిన స్వభావముచేనొప్పినదియు, కామపూర్ణాంతరంగా=కోరికతోనిండినమనస్సుగలదియు, కాంచీస్పర్శాపగతవినయా=పోకముడితాకునవశించినయడకువగలదియు, కామహేలావిలాసా=మన్మథవిభ్రమములుఁగలదియు, నసుస్త్రీ, రమణం=భర్తను, కామం=మిక్కిలీ, ప్రీతిం=సంతోషమును, నయతిచేత్=పొందించినట్లాయనా, సా=అట్టిస్త్రీ, ప్రియా=ప్రియురాలనిపించుకొనును, కాప్యన్యా=ఇతరయువతియును, న=కాదు.

తా—"ఏకత్రైవానురాగశ్చేల్లజ్జా పరంభూణం మంగనానా" మిత్యాదిన్యాయములననుసరించి స్వకామగుణాదులచేనొప్పి యితరకాలములయందు సిగ్గుచేనొప్పినను రతప్రవేశసూచక నీవీస్పర్శాదులయందు పాగల్భ్యాదుల నొప్పి మన్మథవిలాసములుఁగలదై భర్తను తోషింపఁజేయునదే ప్రియురాలు, తదితరకాదు.

శ్లో॥ యేకామేషుప్రహితమనసో ఽప్యర్థధర్మాభిరక్షా
భీరుస్వాంతాస్సుకృతగళనే నిర్విచారాః పుమాంసః
నేవంతాంతామితరవసితాసంగమోద్భూతపాపం
పశ్చాత్క్లిష్టా గ్రతమనియమాన్నాశయంత్యూఢధైర్యాః

తే॥ ధర్మవర్తనులంగజాస్త్రములకోడి పుణ్యనాశంబునకుజింతఁబొందిరేని

యున్యకాంతాసమాగమం బైన పిదప
దపము గావింతురి తత్పాపదళనమరయ॥ ౮౮॥

అర్థము — ఆర్హా = తగిన, ధర్మ = విధియొక్క, అభిరక్షా = రక్షణవలన, భీరు = జడిసిన, స్వాంతా అపి = మనస్సుగలవారైనను, పుమాంసః = పురుషులు, యే = ఎవరు, కామేషుప్రహతమనసః = కామబాణములచే గొట్టబడినమనస్సుగలవారై, సుకృతగళనే = పుణ్యనాశమందు, నిర్విచారాః = విచారము లేని వారగుదురో యట్టివారు, తాం ఆపరస్త్రీని, సేవంతాం = సేవింతురుగాక. పశ్చాత్ = పరస్త్రీసంగమానంతరము, ఇతరవనితా సంగమోద్భూతపాపం = పరస్త్రీసంభోగమున నైన పాపమును, క్లిష్టోగ్రి తమనియమాత్ = చేయఁబడిన పెద్దతపస్సువలన, ఊఢధైర్యాః = వహింపబడిన ధైర్యముగలవారై, నాశయంతు = పోగొట్టుదురుగాక.

తా॥ ధర్మలోపమవునేమోయని జడిసిన వారైనను పుణ్యము నశించుననియనుకొనక మన్మథబాణ పీడితులైయట్టి పరస్త్రీసంగమమును కొందఱు పురుషులుచేయుదురు. తరువాత ధైర్యముతో తపస్సునధికముగాఁజేసి యాపాపమును బోగొట్టుదురు.

శ్లో॥ నాహం దక్షో హ్యుభయమపి తత్సంవిధాతుం స్వకామా
త్పాదం శాదే సుమసృణతమే న్యస్య సంపాద్య నీరం
తస్య ప్రక్షాళనకరణతస్సంనివృత్తిస్తతశ్చే
ద్యుక్తం మన్యే సుముఖి పురుషా మాం కథం వావదేయుః॥

తే॥ గీ॥ వెలఁదియారెంటిఁగూడఁ గావింపఁజాల
త్రొక్కి బురదను జలముచేఁ దోలుచుకంటె
ద్రొక్కకుండుటయే మేలు తోయజాక్షి
యెవ్వరేమన్న నేనొప్ప నిట్టిపసికి॥ ౮౯॥

అర్థము — సుముఖి = మంచిదానా, అహం = నేను, తత్ = ఆ, ఉభయమపి = పరస్త్రీ సంగపాపము - తన్నాశమున నెడి రెంటినికూడ - సంవిధాతుం = చేయుటకొఱకు, దక్షః = సమర్థుడను, నహి = కానునుమా, స్వకామాత్ = తనయిష్టప్రకారము, సుమసృణతమే = మిక్కిలిదట్టమయిన, శాదే = బురదయందు, పాదం = అడుగును, న్యస్య = ఉంచి, నీరం = ఉదకమును, సంపాద్య = తెచ్చి, తస్య = ఆబురదయొక్క, ప్రక్షాళనకరణతః = కడుగుటకంటె, తతః = ఆబురదత్రొక్కుటవలన, సంనివృత్తిః = మరలుటయే, చేత్ = అయినట్లయిన, యుక్తం = దగినదిగా, మన్యే = తలంచెదను. పురుషాః = లోకులు, మాం = నన్ను, కథం వదేయుర్వా = ఎట్లుఅనుకొనినను సరే.

తా — ఓసీ నేను పరస్త్రీసంభోగజన్యపాపము, దానిని పోగొట్టునట్టి తపోర్థాన ప్రాయశ్చిత్తాదికమును నీరెండుపనులనుగూఁడ జేయలేను. పెద్దబురదలో నె

తీగియు పాదమునుబెట్టి తర్వాత నీరుదెచ్చి కడిగికొనుటకంటె బురద త్రొక్కకుం డుటయే మేలని తలంచెద. నన్నేవ్వరేమనుకొనిననుసరే.

శ్లో॥ ఇత్యుక్తాయాంవిఫలతదుపశ్లేషణౌత్సుక్యబుద్ధ్యా
నిర్యాతాయాంనిజనిలయనంతంస్మరంత్యాంహితస్యాం
సర్వే౽భూమస్స్మృతమహితతద్ధైర్యభారావయంత
ద్వృత్తాభిజ్ఞాస్త్వదనుదయితోనిర్జితానంగఏవ॥

తే॥ గీ॥ ఇటుతిరస్కృతయయ్యునయ్యింతివానిఁ। గూర్చుతలఁపుననింటికే గుటయుమేము। వానిధైర్యమ్ముకొనియాడివచ్చినాము। నిర్జితా నంగుఁడయ్యెను నీదుమగఁడు॥ ౯౦

అర్థము—ఇతి=ఇట్లు, ఉక్తాయాం=చెప్పఁబడినదై, విఫల=వ్యర్థమైన, తదుపశ్లేషణ=వానిగవయుటయందలి, ఔత్సుక్యబుద్ధ్యా=ఆసక్తిగలదై, తం=ఆయ త్నుని, స్మరంత్యాం=తలంచుచున్నదై, తస్యాం=అనురూప, నిజనిలయనం= తన యింటికి, నిర్యాతాయాం= వెళ్లినదగుచుండఁగ, సర్వే= అందఱము, వయం = మే ము(మేఘాదులు)తద్వృత్తాభిజ్ఞాః = అతనివృత్తాంతము నెఱిఁగినవారమై,స్మృతమహిత తద్ధైర్యభారాః= స్మరింపఁబడినవాని మంచిధైర్యముగలవారము, అభూమ= అయితి మి, దీనిబట్టి, త్వదనుదయితః= నీప్రాణప్రియుఁడు, నిర్జితానంగఏవ= గెలువఁబడి నకాముఁడుగలవాఁడేసుమా.

తా—ఈప్రకారము సురూపవానిచే జెప్పఁబడినదైవానిఁబొందురాదని యా సక్తినివిడిచినదై వానినేతలఁచుచుఁ దనయింటికి వెళ్లినతర్వాత వాని వృత్తాంత మెఱి గినమేమందఱము వానియొక్కధైర్యమును ప్రశంసించినవారమైతిమి. దీనిబట్టి నీభర్తపరాంగనా విముఖుఁడై మన్మథుని గెల్చినవాఁడుసుమా యని మేఘుఁడు యక్షు భార్యతోఁ జెప్పెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సైదాఘార్కజ్వలనవశత స్త్వద్వియోగేనసో౽యం
కార్శ్యంయాతశ్శ్రిక్రమనముదితం దుర్నివారంనదోవ
చిహ్నైస్సైస్సైరయముపగతో వంచితస్స్వప్రియాయా
విశ్లేషేణేత్యఖిలమునయశ్చకురేవంవితర్కం॥

తే॥ గీ॥ అతఁడునీవియోగముచేత నధికముగను। నలిగివేసఁగియెండచే నదములింకు। నట్టులున్నాఁడటంచు మేమందరమును। దలచితిమివానిచేష్టల వలననబల॥ ౯౧

అర్థము—సో౽యం=నీభర్త, త్వద్వియోగేన=నీయెడబాపుచే,నదః= పురుషప్రవ

వాహము, నైదాఘార్క—జ్వలనవశతః ఇవ = వేసవికాలపుటెండకుటకునధీనమగుటవలన వలెనే, క్రిమపముపితం = పరుపనెక్కు—డెనట్టిది గనుకనే, దుర్నివారం = అణపరాని, కార్శ్యం = చిక్కు—టను,యాతః = పొందినవాడు, తైస్తైః = ఆయా,చిహ్నైః = గుర్తులచే, అయం = ఇతడు, స్వప్రియాయాః = భార్యయొక్క—, విశ్లేషేణ = వియోగముచేత, వంచితః = బాధితుడుఅని, ఉపగతః = తెలియఁబడినవాడు. ఇతి ఈలాగున, అఖిలమునయః = మునులందఱు, ఏవంవితర్కం = ఇట్టియూహను, చక్రుః = చేసిరి.

తా॥ వేసవికాలమందు వేడిమిచే నింకిపోయిన నదమువలె నితడు ప్రియురాలివియోగముచేత చిక్కి—నాడుసుమా. అక్క—డనున్న మునులందఱు ఇతడుప్రియావియోగముగలవాడనిఁ యాయాగుర్తులచే నెఱింగి యిట్టివాఁడనుమాయని యనుకొనిరి.

శ్లో॥ తూష్ణీంభూతేవచనమిదముచ్చార్యతస్మిన్ పయోదే
పీత్వా గాథాం ప్రియవిషయిణీం శ్రోత్రయుగ్మేనసాధ్వ
ధారాం సౌధీంతదుపజనితానంద సంజీవితాత్మా
ప్రాప్తేవాసీదనితరవిధాసంతతంసౌమనస్యం॥

తే॥ గీ॥ మేఘుఁడిటుభర్తృసంగతుల్ మేలుగతిఁ జెప్పనానంద సుధ
గ్రోలి చెలువ బతికె । మగనివిధులందు నుంతయే మరని ప్రీతి ।
నెమ్మనమ్ముఁ బడసె నాకొమ్మయపుడు॥ ౯౦॥

అర్థము—తస్మిన్ = ఆ, పయోదే = మేఘుడు, ఇదం = ఈ పైఁజెప్పిన,వచనం = ప్రియవృత్తాంతరూపమైన మాటను, ఉచ్చార్య = చెప్పి, తూష్ణీంభూతే = ఊరకున్నవాఁడుకాఁగా, అథ = అప్పుడు, సా = ఆయక్షభార్య, శ్రోత్రయుగ్మేన = చెవులజంటచేత, ప్రియవిషయిణీం = భర్తనుద్దేశించిన, గాథాం = కథయను, సౌధీం = అమృతవికారమైన, ధారాం = ఎడతెగనిపాటును, పీత్వా = త్రాగి, (వినియనుట) తదుపజనిత = వినుటవలనబుట్టిన, ఆనంద = సంతోషముచేత, సంజీవిత = బ్రతికింపఁబడిన, ఆత్మా = మనస్సుగలదై, అనితర = భర్తయొక్క—, విధా = వ్యాపారమందు, సంతతం = ఎడతెగని, సౌమనస్యం = ప్రీతిని, ప్రాప్తేవ = పొందినదియే, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా॥ మేఘుఁడు ప్రియవృత్తాంతమునిటు చెప్పిచాలింపఁగాభర్తృవృత్తాంతమనెడి యమృతధారాపానము చేసియానందమునబ్రదికినదై యతని వృత్తాంత శ్రవణమువలన నధిక ప్రీతిని బొందినదాయెను.

ఇతి శ్రీత్యాది.

శ్రీమంతుఁడై పూజ్యకవియగు కోరాడ రామచంద్ర కృతమైన ఘనవృత్తం బనుమహాప్రబంధంబున మొదటిసర్గమిది. "వర్ణ్యంతేనగరార్ణవాచల"

శ్రీగణేశాయనమః.

ఘనవృత్తి.

ద్వితీయస్సర్గః.

శ్లో॥ కాంతోదంతశ్రవణజనితానందసమ్మోహితాయాం
తస్యాంప్రేయస్యుదితవచనాధానదక్షంపయోదం।
పత్యుర్గత్యాఉపరిచరితంసాధుసఖ్యావదేయుః
శ్రోతవ్యంతేనసముచితమితిప్రాహతస్యావయస్యా ॥

చ॥ తనప్రియువార్తలన్నిని ముదంబున మోహపయోధిమగ్న య
క్షునిసతియామెకుంబ్రియముఁ గూర్చెడివార్తను జెప్పు మేఘునిన్
గని చెలికత్తెయక్షసతి కాంతునిపేక్షినదానివృత్తముల్
వినఁదగునీకటంచువినిపెంచెను, వీనులవిందుసేయుచున్ ॥ ౧

అర్థము—తస్యాం=ఆయక్షకాంత, కాంతో......తాయాం, కాంత=ప్రియునియొక్క, ఉదంత=వృత్తాంతముయొక్క, శ్రవణ=వినుటచేతను, జనిత=పుట్టిన, ఆనంద=సంతోషముచేత, సమ్మోహితాయాం=మూర్ఛనొందినదగుచుండఁగా, తస్యాః=ఆయక్షకాంతయొక్క, వయస్యా=చెలికత్తె, ప్రేయస్యు......దక్షం, ప్రేయసి=తనస్నేహితురాలివిషయమై, ఉచిత=తగిన, వచనాధాన=మాటలను (వార్తను) చెప్పుటయందు, దక్షం=సమర్థుడైన, పయోదం=మేఘునిగూర్చి, పత్యుర్గత్యాః=భర్తయైనయాయక్షునియొక్క వెళ్ళుటమొదలు, సఖ్యాః=తనసఖియైనయాయక్షాంగనయొక్క, ఉపరిచరితం=పెరువాతివృత్తాంతమును, సాధు=బాగుగా, నజే

యం=చెప్పెను, తే=నీకు, సముచితం=తగునట్లుగా=బాగుగా, శ్రోతవ్యం=విన దగినది, ఇతి=ఈలాగునని, ప్రాహ=చెప్పెను.

తాత్పర్యము — ఈప్రకారము మేఘునిచేఁ జెప్పఁబడిన సురూపాదర్శనాది వృత్తాంతమును వినుటచే నాయక్షకాంత తనభర్తయొక్క (ఏకపత్నీవ్రతాదికమును గ్రహించి) మనోనిగ్రహమున కానందమునొంది, భర్తృస్మృతిగల్గుటచే మూర్ఛిల్లెను. మిగుల ప్రేమాస్పదులగు వారికెడబాసియుండి వారివృత్తాంతము వినునప్పుడు గలిగినసంతోషాతిశయముచే మూర్ఛనొందుటయను విషయము పురాణప్రసిద్ధము "ఇతి సావిలలాపోచ్చైః కథం నామస్మృతిం గతా నవివేదనిజం కించిత్ పరకీయం విమోహితా" ఇట్లు శ్రీరాముని వార్తవినినప్పుడు జానకిస్థితిఁ దెల్పుచున్నది (పద్మపురాణం పాతాళఖండం) ఇట్లామె మూర్ఛిల్లగా నాచెలికత్తె శీతోపచారాదులు సల్పుచు యత్నసేవఁ బాసినవారియామె వృత్తాంతమును మేఘునితోఁ జెప్పఁబోఁదగినదై శ్రద్ధాళువు గమ్మనికోరెను. "ఉచితవచనాధానదక్షం" అనుటవలన పూర్వభాగమున "అన్యవనితాసంగరహితాంచ శంకః" ఇత్యాదియుక్తాంగన వాక్యములయందలి యభిప్రాయమును గ్రహించినవాడై, దానికుత్తరంబుగ 46 శ్లోకమున "ప్రాగ్నేకాసిత్... అరాంకివివేమాత్" ఇత్యాదికమువలన సంశయమును నివర్తింపసమర్థుండగునట్లు చెప్పుటవలన వీని నైపుణ్యము వెల్లడియగుచున్నది. "పయోద" శబ్దప్రయోగము వలన నుపకారానపేక్షితుడై సర్వజనంబులకు జీవనంబొసంగినట్లు, వియోగార్తయగు యక్షకాంతను ప్రియవార్తామృతవర్షమున సేదదేర్చెననుట. "సముచితం శ్రోతవ్యం" అను శబ్దములవలన నాయక్షకాంతయొక్క పాతివ్రత్యనైష్ఠికత మనోనిగ్రహాది విషయంబులతో వెల్లివిరియు నీవృత్తాంతము సరసాగ్రగణ్యుడవగు నీవు వినవలయు ననియు నద్దానివలన నీ మెదుహిమయు నీకువిశదముకాగలదనియు చెప్పినట్లున్నది. "సమ్మోహితాయాం" తనభర్త జీవించియుండుటనే సంశయంబుగనెంచి దేవీ ప్రత్యక్షానంతరము మరలనాసగలదయ్యెను, అన్యవనితాసక్తుఁడైయుండి తనవలనఁ గలిగిన వియోగతాపమునపనయించునని యెడి తలఁపుగలదై యుండ, మేఘుడిట్లాయక్షుని నియమపరిభావాదికమును వర్ణింపమూర్ఛఁజెందెను.

శ్లో॥ స్వీయాజ్ఞాతిక్రమణజనిత క్రోధసంక్షుబ్ధబుద్ధ్యా
శాపం యచ్ఛత్యలమిలబిలానందనే మందసత్త్వే

కాంతాయోగాకలనవశత స్స్వాపదం సంవిచింత్య
స్వప్రస్థానం పరమకథయన్యత్రకుత్రప్రయాతః॥

చ॥ తనయాజ్ఞ న్నెరవేర్చలేదనుచు గ్రోధంబూని యక్షేశుఁడా
తనికిన్ శాప మొసంగ దుర్బలతఁ గాంతన్ బాయఁ గాఁ గల్గు పెన్
వనటన్ యోజనఁ జేసియాతఁడు మదిన్ ప్రస్థానముస్సల్పె నె
వ్వనికిన్ జెప్పక నెప్పుడో యెచటికో ప్రారబ్ధమూహించుచున్॥ ౨

అర్థము — ఇలవిలానందనే = కుబేరుడు, స్వీయా...జ్ఞా , స్వీయా = తనయొ
క్క, ఆజ్ఞా = ఆజ్ఞయొక్క, అతిక్రమణ = అతిక్రమించుటవలన = తనమాట వినకుండు
టవలన, జనిత = పుట్టిన, క్రోధ = కోపముచేత, సంక్షుబ్ధ = కలతఁజెందిన, బుద్ధౌ = మ
నస్సుకలవాడగుచు, శాపంయచ్ఛతిసతి = శపించినవాడనుచుండఁగా, అలం = మిక్కిలి
మందసత్వః = (బలహీనుఁడై) పోయినమహిమకలవాఁడై, సః = ఆయక్షుఁడు, కాంతా
యోగాకలనవశతః. కాంతా = తనప్రియురాలియొక్క — అయోగ = విరహముయొక్క
ఆకలన = ప్రాప్తియొక్క, వశతః = ఆధీనమువలన, స్వ + ఆపదం = తనయొక్క ఆప
త్తును, సంవిచింత్య = ఆలోచించి, స్వప్రస్థానం = తనపయనమునుగూర్చి, అకథయన్
పరం = చెప్పకుండఁగనే, యత్రకుత్ర = ఎక్కడికో, ప్రయాతః = వెళ్ళెను.

తాత్పర్యము — కుబేరుడు తనపరిచరుఁడగు యక్షుని పరిచర్యాలోపమునకు
వాని భార్యయేకారణమగుటవలన తద్వియోగము నే శాపంబుగనొసఁగెను. అంతనా
యక్షుఁడు పోయిన శక్తిగలవాఁడై తాఁబోవు ప్రసంగతి తనవనితకైనఁ దెలుపక యే తానె
చ్చటికో వెళ్ళెనని యాచెలికత్తె చెప్పుచున్నది.

“అజ్ఞాతిక్రమణ” ఒకప్పుడు, కుబేరుని దేవతాపూజకై పుష్పముల సమకూర్చ
నీయక్షుఁడు, తనభార్యతో సల్లాపంబుసల్పుచుండి తనకార్యమొనగూర్పకుంటచేఁ
గినిసి యొకవత్సరంబు ప్రియురాలినెడఁబాసియుండునట్లు శపియించె “మందసత్వః”
శాపవశమున కామగమనాది మహిమలు నశించినవనుట. ఇది పూర్వమేఘమున కాళి
దాసునిచేఁ జెప్పఁబడిన “అస్తంగమితమహిమా అను దాని జ్ఞాపకము చేయుచు
న్నది” “కాంతాయోగా...స్వాపదం ఇందువలన దేవతాజాతులగువారికి మోహాంధ

నెంచి యుంటచే కుబేరుని యందిక సాత్వికావైగుణములు పరికటితములనుచున్నది. మహాత్ములు వ్యవహారవిషయముల కాఠిన్యమునిమిత్తమాత్రముగ వహించినను తక్షణమే ప్రసన్నహృదయులగుదురని తెలియుచున్నది

శ్లో॥ త్వయ్యాస్తేమేప్రియసహచరో వత్సలత్వావృతాత్మా
ధీరస్త్వాంతాం రచయితుమహం ప్రేషితా తేనచత్వాం
ఏతత్కాలోదితవిరహతో యాహిమావిక్లబత్వం
కాలేకావానభవతిసతీవంచితా రుష్టదిష్టాత్ ॥

చ॥ ఐలబిలుండునీయెడఁగృ * పాన్వితుఁడై తఁయనీదువంతను
న్మ్రాలముఁజేయనీమదికి * బూన్పఁగధైర్యమునన్నుఁబంపెనీ
కాలమునన్వియోగజవి * కారము బొందకునెమ్మిఁజూడఁగా
గాలమురాగదుఃఖముల * గాంచరెసాధ్వులు దైవవంచనన్॥ ౫౫॥

అర్థము— మే=నాయొక్క, ప్రియసహచరః=భర్త, త్వయి=నీయందు, వత్సలత్వావృతాత్మా=ప్రేమతోగూడిన మనస్సుగలవాడై, ఆస్తే=ఉంచున్నాడు, తేనచ=ఆనాప్రియుడైన కుబేరునిచేతనే, త్వాం=నిన్ను, ధీరస్వాంతాం=ధైర్యముగలమనస్సుగలదానిగా, రచయితుం=చేయుటకొరకు, అహం=నేను ప్రేషితా=పంపబడితిని, ఏతత్......హతః, ఏతత్కాల=ఈకాలమందు, ఉదిత=పుట్టిన, విరహతః=వియోగమువలన, విక్లబత్వం=కాలుష్యమును, మాయాహి=పొందకుము, కాలె=సమయమువచ్చినప్పుడు, కావాసతీ=ఏపతివ్రత, రుష్టదిష్టాత్=ప్రతికూలదైవమువలన, వంచితా=వంచింపబడినది. నభవతి=కాదు.

తా—నాప్రియుడగు కుబేరుడు నీయందనుగ్రహము కలవాడైయుండుటవలన నీకు ధైర్యము చెప్పుటకు నన్ను పంపియున్నాడు. ఈసమయమున కలిగినవియోగమునుగూర్చి విచారపడకుము. కాలమునుబట్టి ఎట్టిపతివ్రతలైనను ప్రతికూలదైవముచేవంచితలై దుఃఖమునొందుదురు. "ధీరస్వాంతాం" ప్రియవియోగమువలనదుర్బలమైనను మసదృశమ్మగు మనమునకుభర్తృపునరాగమాది వాక్యంబుల నాశగల్పించి దేవ్యుపాసనావ్యాపృత మనస్కను జేయుటచే ధైర్యమునుకలుగఁజేసెను. లోకము

ననార్తులగువారు ధీరులేయైననాయిక్కట్టు వొడమినతరి, పరులచేనాశ్వాసింపఁబడి నగాని ధైర్యమువహింపఁజాలరు. పరులసానుభూతియు దుఃఖమును కొంతతగ్గించు తమకంటె యున్నతపదవినున్నవారలే కడుదుర్భరంబులగు యిడుమలఁబొల్పడుట జూచిన తమయిక్కట్టులంత దుర్భరములుగావు.

శ్లో॥ ప్రాగింద్రాణీ ప్రియసహచరే పద్మనాళే నిలీనే
దుఃఖంప్రాపచ్చిరవిరహజం క్లేశమాపచ్చ లక్ష్మీః
తాదృశ్యోఽన్యా అపి సమభవన్ ప్రాయశోఽస్మద్విధానాం
కా వా గాధా భవతి విహితం కర్మ భోక్తవ్యమేవ।

చ॥ సురపతి పద్మనాళమునఁ జొచ్చినవేళ వియోగదుఃఖ సా
గరమున మున్గె శచియు కాంతుని బాసి రమావధూటియుం
గరముఁ గృశింప దేమతియుఁ గాంచె దుఃఖము లెందఱెందఱో
ధరమన మేమి లెక్క విహితంబగు కర్మము భోజ్యమే కదా॥ ౭॥

అర్థము—ప్రాక్ = పూర్వకాలమున, ఇంద్రాణీ = శచీదేవి, ప్రియసహచరే = ప్రాణనాథుఁడగు దేవేంద్రుఁడు, పద్మనాళే = తామరతూఁడునందు, నిలీనే = దాగియుండఁగా, చిరవిరహజం = చిరకాలవియోగమువలనఁ గలిగిన, దుఃఖం = బాధను, ప్రాపత్ = పొందెను. లక్ష్మీశ్చ = లక్ష్మీదేవియు, క్లేశం = దుఃఖమును, ఆపత్ = పొందెను. అన్యా అపి = దమయంతి మొదలగు నితరులును, తాదృశ్యః = అట్టిదుఃఖము ననుభవించిన వారు సమభవన్ = అయిరి. ప్రాయశః = తఱుచుగా, అస్మద్విధానాం = మనబోఁట్లవిషయమై, కా వా గాధా భవతి = చెప్పవలసినదేమి. విహితం కర్మ = విధింపఁబడిన (చేసుకొనిన) పాపపుణ్యాది రూపకమగు కర్మ, భోక్తవ్యమేవ = అనుభవింపతగినదే.

తాత్పర్యము—వృత్రాసురవధానంతరము, బ్రహ్మహత్యవలన నింద్రుఁడు స్వపదభ్రష్టుఁడై సూక్ష్మశరీరముతో పద్మనాళములోవసించియుండుటవలన శచీదేవికి వియోగముకలిగెనట. విష్ణుని దశావతారసమయములయందు లక్ష్మీ వానివియోగమును సహించెనను కథలిచ్చట ననుసంధేయములు. పూర్వకాలమున, శచీ, లక్ష్మీమున్నగువారలే విరహమువలన క్లేశము జెందియుండఁగా మనబోఁటివారి లెక్క యేమి

యునియు, పురాకృతమగు కర్మననుభవింపక తీరదనియుఁ జెప్పి యాకుబేరపత్నియా వెనోదాన్చె. ఇచ్చటకావ్యార్థాపత్తియలంకారము.

"దేహేత్యంకకర్మభోక్తృత్వ" మనుటవలన "సుఖస్యదుఃఖస్యనకోపిదాతాపరోదదాతీతికుబుద్ధిరేషా" అనున్యాయంబున దేహికి, సుఖదుఃఖంబులు కర్మనియతంబులనియు, తదనుకూలముగా నితరులు నిమిత్తమాత్రులనియు నందువలన కుబేరునియందదోషారోపణనసహయించి తత్త్వార్థమును చెప్పఁదలఁచినదని ఈవక్ష్యమాణంబులగు నేపేవాక్యముల భక్తితాత్పర్యమును సూచించుచున్నది.

శ్లో॥ ధాతాప్యుద్యన్నిగమనిచయప్రాక్ప్రణేతాపిభిన్న
శీర్షస్థానే నిటలనయనః ప్రాక్సతీవిప్రయోగం
శ్రీరామోపి క్షితిచరసుతావిప్రయోగం విషేహే
కేవానస్యుఃపరిభవపదంకర్మణాస్వార్జితేన॥ ౭

చ॥ నలువశిరంబుఁ గోటఁ బడి నాడుగడానిగ మాఁళికొజ్జయై
చెలఁగియుఁ గాంతఁ బాసిశశి శేఖరుఁ డెంతయువంతనొందెదాఁ
గాలసతీవిభి రాఘవుఁడు గుందడె హా త్త్రస నైజకర్మచే
బలిమిపరాభవంబులకుఁ బాల్పడకుండెడి వారలుందురే॥

అర్థము — ఉద్యన్నిగమనిచయప్రాక్ప్రణేతా, ఉద్యతీ=ప్రకాశించుచున్న నిగమనిచయ=వేదసమూహముయొక్క, ప్రాక్ప్రణేతా= ప్రథమోపదేష్టయగు, ధాతాపి=బ్రహ్మయును శీర్షస్థానే=శిరఃప్రదేశమున, భిన్నః=ఖండింపఁబడెను, నిటలనయనః=సాంబమూర్తియు ప్రాక్, పూర్వము, సతీవిప్రయోగం=భార్యావియోగమును, విషేహే=సహించెను, శ్రీరామోపి=శ్రీరాముడున్నూ క్షితిచరసుతావిప్రయోగం=సీతాదేవి నెడబాయుటను, విషేహే=సహించెను, స్వార్జితేన=స్వయముగసంపాదించిన కర్మణా=కర్మచేతను, కేవా=ఎవరు, పరిభవపదం=తిరస్కారమునకుస్థానము, నస్యుః=కారు, అందఱునగుదురనుట.

తా — ఈప్రకారమా కుబేరపత్నియక్షకాంతనుగూర్చి పూర్వము లోకములను సృజించుటకైన సామర్థ్యంబుగల బ్రహ్మయు, లోకముల సంహారించుటకు

సమర్థుండగు రుద్రుండును, జగదేకవీరుండగు రాముండును, ప్రార్జితకర్మచే పరి
భూతులయిరని చెప్పి ప్రస్తుతమున యక్షకాంతకుఁగలిగిన వియోగమును పూర్వకర్మ
జనితంబేయనియు కావున ప్రతివారును కర్మబద్ధులుగాక తప్పదనియుచెప్పె. ఇచ్చ
టయర్థాంతరన్యాస యలంకారము. బ్రహ్మయు విష్ణువును కలహించినపుడు దనృ
తంబాడిన బ్రహ్మపంచమశిరంబు రుద్రుండుద్ధరించెననియు దక్షునియజ్ఞంబున తండ్రి
తిరస్కారంబునంజేసి సతీదేవి శరీరత్యాగముఁజేయ, తిరిగి హిమవత్పుత్రికయై
వివాహమాడువరకు కల్గిన వియోగమును శివుడుసహించెననియు, దండకారణ్యవాసి
యగు రాముండు సీత రావణాపహృతగా నొకవత్సరంబును, లోకాపవాదకై
జానకిని స్వయముగావీడియును తద్వియోగమునుసహించిరనువిపురాణప్రసిద్ధములు.

శ్లో॥ నస్త్రీనా మోతదుభయవపుర్నాప్యనిర్వాచ్యరూపా
బ్రహ్మాదీనామపిచజననీ లోకరక్షాప్రసంగాత్।
నానారూపావిరచితకృతిర్విష్ణుపూజితాచక్రిముఖ్యై
ర్నిస్త్రైగుణ్యేమహసికుసుమే సౌరభశ్రీరివాస్తే॥

చ॥ పురుషుఁడుతన్వియున్గనన పుంసకమైనను గాక బ్రహ్మ కే
హరిముఖదేవతాతతికి నందనిరూపముఁగల్గివంద్యయై
వఱలు మఁదల్లినాగపలుభంగులరూపముఁదాల్చిపువ్వుపైఁ
బరిమళమట్లునిర్గుణవిభాస్వరతేజమునన్ వెలింగెడిన్॥ ౮॥

అర్థము — స్త్రీ = స్త్రీస్వరూపముగలది, న = కాదు, నా = పురుషాకృతి
గలది, న = కాదు, తదుభయవపురపి = స్త్రీపురుషోభయాకృతి గలదియును న =
కాదు, బ్రహ్మాదీనామపి = బ్రహ్మమొదలగువారికిన్ని. అనిర్వాచ్యరూపా = వచింప
తగని స్వరూపముకలదై, లోకరక్షాప్రసంగాత్ = లోకములను కాపాడుటవలన,
జననీ = తల్లియైనట్టియు, నానారూపా = చండికాలలిత మొదలగు ననేక రూపములుగ
లదై, విరచితకృతిః = చేయబడినఆయారాక్షసులవధాదిరూపవ్యాపారముకలదగుచు,
చక్రిముఖ్యైః = విష్ణుమొదలగువారిచేతను, పూజితాసతీ = పూజింపఁబడినదగుచు,
నిస్త్రైగుణ్యే = సత్వాదిగుణరహితమైన మహసి = తేజస్సునందు, కుసుమే = పుష్ప
మునందు, సౌరభశ్రీరివ = పరిమళసంపదవలెనే, ఆస్తే = ఉంచున్నది.

తా— స్త్రీపురుషరూపములుగానట్టియు, నానారూపములఁబొందునట్టియు, ఏకకక్షణమేముఖ్యమగు పనిగాగలదనుటవలన జగన్మాతయని పేర్గాంచదగినదియు, బ్రహ్మవిష్ణుమొదలగు దేవతలచేఁ బూజింపఁ బడినదియునగు ఆపరదేవత, పుష్పములయందు ఘ్రాణేంద్రియ మాత్రగోచరమగు పరిమళమువలెనే, త్రిగుణరహితమగు తేజస్సునందు వ్యాపించినదై తేజోమయస్వరూపమొకటిగలదని చెప్పెను.

"బ్రహ్మోపేంద్రమహేంద్రాది దేవసంస్తుతవైభవా" యనియు "కరాంగుళినఖోత్పన్న నారాయణదశాకృతిః" "పంచప్రేతాసనాసీనాపరబ్రహ్మస్వరూపిణీ" ఇత్యాది లలితోపాఖ్యానవాక్యాదులనుబట్టి, విష్ణ్వాదులచే నుతింపతగినదై వారివారికి సృష్ట్యాది సామర్థ్యంబుల నొసంగుచు, లీలామాత్రముగ నవతారములఁ గల్పనఁజేయుచు, తాను ననేకరూపములవహించినదైనను గుణరహితంబగు శుద్ధసత్త్వమున శ్రీరంబుల స్ఫురితంబువలె సర్వవ్యాపినియై "పతివ్రతాభీష్టఫలదా" యనిపతివ్రతయను నిన్నుఁగాపాడు సామర్థ్యంబుగలదిగావున నామెనుపాసింపుమని చెప్పెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సైవాశేషాన్హరిహరముఖాన్ మోదఖేదానయంతీ
తత్తత్కాలే నిజపదనలానక్తచిత్తప్రభూణాం
ఇష్టానర్థా నిహపరసుఖప్రాపకంజ్ఞానమాద్యం
యచ్ఛన్తీదీమతివిజయతే శ్రీపరాశక్తిరాద్యా॥

చ॥ హరిహరులాదిసర్వవిబుధాళులఁగాలముచేత మోదదుఃఖరసములందుదేల్చుపద కంజములన్వినుతించుభక్తులకా
సరగునబ్రోచుజ్ఞానమునొసంగిపరంబు నిహమ్మొలిచ్చియో
వరమతియాపరాంబికప్రభావతియైవిలసిల్లుగావుతన్ ॥ ౯॥

అర్థము— హేధీమతలీ=ఓబుద్ధిమంతురాలా! సాఆద్యా=ఆదిపర్వమునకుమొదటికారణమైన, శ్రీపరాశక్తిదేవ=శోభాయుక్తయగు నాపరదేవతయే, అశేషాన్=సమస్తులైన, హరిహరముఖాన్=హరిహరులు మొదలుగాగలవారిని, మోదఖేదౌ=సంతోషమును=దుఃఖమును తత్తత్కాలే=ఆయాఅనుభవకాలమందు, నయన్తీ=

పొందించుచున్నదై, నిజపదనలా=తనపాదపద్మములయందు, ఆసక్త=కలుసుకొన్న చిత్త=మనస్సుగలిగిన, పరిభూణాం=పరిభువులైనభక్తులకు, ఇష్టాన్=కోరికలను, భోగాన్ = ఐశ్వర్యాదిభోగములనున్నూ, ఇహపరసుఖప్రాపకం=ఇహపరసుఖముల నిచ్చెడి, ఈడ్యం = స్తుతింపఁదగిన, జ్ఞానం = బుద్ధివికాసమును, యచ్ఛంతీ = ఇచ్చుచున్నదై, విజయతే = సర్వోత్కర్షచే ప్రకాశించుచున్నది.

తా—హరిహరాదులకైనను సుఖదుఃఖము లొసంగసామర్థ్యముగల నాపరదేవతను నీవుపాసించిన నీవియోగదుఃఖముపశమించుటేగాక, జ్ఞానోదయంబగుటవలన, విషయవిముఖులరాలవై యానందమును పొందగలవని తాత్పర్యము

శ్లో॥ తస్మాదద్యత్వమపినియతాహారచర్యాకదర్యా
సన్మర్యాదాశ్రియభగవతీంపాపతామిస్రచాంద్రీం।
సాసంతుష్టానిజభజనతస్త్వద్వియోగేనజాతం
తాపంసర్వంహరతితదనుస్వేష్టలక్ష్మీంతనోతి॥

ఉ॥ ఆపరశక్తికోర్కెలనయంబునొసంగును గాననిప్పుడీ
యాపదఁబాపఁగానియమ హారవిహారముచేసినింద్యవై ।
పాపతమిస్రచంద్రికశుభంకరిఁగొల్చినమెచ్చినీమన ।
స్తాపముఁదీర్చనిష్టములొసంగునునీదగుభక్తిపెంపున్॥ ౧౦॥

అర్థము—తస్మాత్=అందువలన, ఆ పరశక్తియైహికాముష్మికసుఖములనిచ్చునదిగావున, త్వమపి=నీవును, నియతాహారచర్యాకదర్యా, నియత=నియమితమగు,ఆహార=ఆహారముయొక్క, చర్య=అనుచరణచేతను, అకదర్యా=నిందింపబడనిదానవై, సన్మర్యాదా = యోగ్యమైననడతగలదానవగుచు, పాప...చాంద్రీం పాపతామిస్ర = పాపమనెడిచీకటికి, చాంద్రీం = చంద్రికయైన, భగవతీం = ఆఈశ్వరిని, ఆశ్రియ = ఆశ్రయించుము, సా = ఆభగవతియు,నిజభజనతః = నీదగుసేవవలన, సంతుష్టా = సంతసించినదై, త్వద్వియోగేన = నీవియోగమువలన, జాతం = పుట్టిన,తాపం = మనోవ్యాకులతను,హరతి = హరింపజేయును,తదను = తరువాతను, స్వేష్టలక్ష్మీం = తమతమకోరికలను సంపత్తునున్నూ, తనోతి = కలుగజేయుచున్నది

తా — కావున సర్వపాపములపోఁగొట్టు యాయీశ్వరినితపోనియమముల సత్ప్రవర్తనగల దానవగుచు ధ్యానింపుము. ఆమెయు నీసేవవలన సంతుష్టి జెందినదై నీవిరహతాపమును శమింపఁజేయఁగలదు, ఆమీద నీకోరికలు లభించునని యాకుబేరుని భార్య చెప్పెను.— "నియతా......అకదర్యా" అహారనియమంబు, నపళ్యనాదులును వర్తితంబుసల్పువారి, చిత్తమన్యాకాంత్రింతంబుగా కుండునట్లొనర్చి, కామమోహాదుల శమింపఁజేయు గావున, నీమెయునట్లుండవలయునని చెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ ఇత్యుక్త్వైవశ్రవసికిమపివ్యాహృతంసావితీర్య
ప్రాపాగారంనిజమథసఖీసాధువృత్తిఃకుబేరీ ।
తత్కాలాదివ్యపగతమహాశుక్క్రమాప్రాప్తధైర్యా
లక్ష్మీసేవాకృతిమతిరభూత్త్యక్తలోకప్రచారా॥

చ॥ ధనదునికాంతయీగతిని ధైర్యముఁ జెప్పుచు నాపెశ్రోత్రమం ।
దునొకమంత్రమెద్దియొకు తూహలమందఁగఁ జెప్పిదానికే ।
తనమునకేగనీపెముదిఁ దాపమువాయుచునష్టధీరయై ।
మనమునన్యచింతలను, మానిభజించెసదాపరాంబికన్ ॥ ౧౧॥

అర్థము — అథ = తరువాతను, సఖీసాధువృత్తిః; సఖీ = స్నేహితులయందు, సాధువృత్తిః = యోగ్యమైన వ్యాపారముగల, కుబేరీ = ఆకుబేరుని భార్య, ఇతి = ఈలాగున, ఉక్త్వైవ = చెప్పినదనుచునే, శ్రవసి = శ్రోత్రమందు, కిమపి = ఏదోయొక, వ్యాహృతం = మంత్రరూపమగుమాటను, వితీర్య = చెప్పి, అనగా ఉపదేశించి, నిజం = స్వకీయమైన, అగారం = గృహమును, ప్రాప = పొందెను. (ఇకనాయక్షకాంత) తత్కాలా......క్రమా, తత్కాలాది = ఆకాలము మొదలుకొని, వ్యపగత = పోయిన, శుక్క్రమా = దుఃఖముయొక్క రీతిగలదై, ప్రాప్తధైర్యా = ధైర్యము తెచ్చుకొని, త్యక్తలోకప్రచారా = విడువఁబడిన ప్రపంచకప్రసంగముకలదై, లక్ష్మీసేవాకృతిమతిః = లక్ష్మినుపాసించుటయందు కృతనిశ్చయురాలైనది, అభూత్ = ఆయెను,

తా — ఈప్రకారము చెప్పినదై యాకుబేరపత్ని యక్షకాంత శ్రోత్రమందొకమంత్రమునుపదేశించి తనగృహమునకు నిర్గమించెను. అనంతరమందు (ఆ

నగానాకుజేరాంగన మంత్రోపదేశము చేసినదిమొదలు యక్షకాంతయు శోకమువిడిచి, లక్ష్మీసేవాయత్తైక చిత్తయగుట వలనప్రాపంచక విషయములనుండి తొలఁగినదై తత్సేవాసక్తురాలయ్యెను.

శ్లో॥ వ్యాఖ్యాత్రీవ ప్రకృతిమహితం పద్మినీత్వంచ బుధ్వా
కల్యేకల్యప్రసరణ కలాలోచనోత్ఫుల్లపద్మా
స్నాత్వాసీనాసు రుచిరపదేపీఠదేశేదృశాళీ
ప్రోతఘ్రాణా కిమపిజపతి స్మాధ్వనివ్యాహరంతీ।

చ। తెలిపెను, పద్మినీత్వమును తేటగమానసతీయంచునెంచఁగా
జలజనిభంబులౌకనులు చక్కఁగఁగల్యనువిప్పినుష్ఠిదా
దోఁగిపవిత్రనీరములఁ దోఁగిసుఖాసనమంమఁ జేరిచూ
పులువడినాసఁజేర్చి, జప ముస్సదినిమ్ముగఁజేసెనెద్దియో॥ ౧౨॥

అర్థము—ప్రకృతి=స్వభావముచేత, మహితం=ఒప్పుచున్న, పద్మినీత్వం
చ=పద్మినీత్వము నైతే(అనగ.పద్మినీజాతి స్త్రీత్వమును, తామరతీగెతనమునున్నూ)
వ్యాఖ్యాత్రీవ=ప్రకటించునదివలెనే, కల్యే=ప్రత్యూషమందే=కల్య...పద్మా క
ల్య=యోగ్యమైన, ప్రసరణ=వికాసమనెడు, కళా=కళలతోగూడిన, లోచనో
త్ఫుల్లపద్మా=వికసించినపద్మములవంటి నేత్రములుగలదై, బుధ్వా=మేలుకొని,
స్నాత్వా=స్నానముఁజేసి, సురుచిరపదే=మంచిచిహ్నములుగల, పీఠదేశే=ఆసన
మందు, ఆసీనా=ఉపవిసించినదై, దృశాళిప్రోతఘ్రాణా, దృశా=చూపులమొక్క,
ఆళి=వరుసచేత, ప్రోత=కూర్పఁబడిన, ఘ్రాణా=నాసికగలదై, అధ్వని=ధ్వనిలే
కుండగా, కిమపి=ఏదోఒకదానిని, వ్యాహరంతీ=ఉచ్చరించుచున్నదై, జపతిస్మ=
జపముచేసినదాయెను.

తా—ఆయక్షకాంత తపఃప్రకారం బెట్టిదనిన. తానుపద్మినీజాతి స్త్రీయగు
టచే ప్రాతఃకాలమున తామరతీగె యెట్లువికసించునోయట్లేపన కనుదమ్ములనువి
ప్పితనపద్మి నీత్వమును ప్రకటించుచున్నదై, స్నానముఁజేసి శుభప్రదమైనసుఖా

నవమునకూర్చుచున్నదై, నాసాగ్రమందు దృష్టినుంచి నిశ్శబ్దముగ జపముచేయ చుండెను.

"ప్రికృతిమహాతంపస్మితేప్సం" ప్రాతఃకాలంబున పద్మములు వికసించుట స్వభావసిద్ధము. అట్లనే యక్షాంగనయు పద్మసదృశంబులగు నేత్రింబులవిప్పె ననియు, శ్లేషచే, ఆపె పద్మినీజాతిస్త్రీయగుటచె పద్మినీత్వమును ప్రకటింపజే యుచున్నదని తెల్పుచున్నది. మఱియు "సురుచిరపదేపితదేశే" అనునది అభీష్టప్రదంబులగు బ్రహ్మాద్యాసనంబుల నాసీనయగుటయు, "దృశా...ఘ్రాణా" నాసాగ్రస్య దృష్టియగుటవలన తపోనియమదార్ఢ్యార్థము ముద్రికాధారిణియగుట యును, "అస్పని" జపమునవలంబించినదై మానసికజపముచేయుచుండుటవలన నిష్టాత్మనోనియమములను నైష్ఠికతను చాటుచున్నవి.

శ్లో॥ ఫుల్లాంభోజప్రభవరసనంభావితంశీతమంభ
స్సంప్రుష్టోస్రాస్రుతమపిపయఃకల్పితేనాదనాయ
స్వాంతర్గంధార్జనమతిమరుత్సంగతప్రాణవర్గా
దేవీధ్యానావహ్యతమహితాగారకృత్యేయమాసీత్ ॥

చ॥ జలజమరందనక్తమగు చల్లని, నీరముత్రైననింటిలో
పలగలయావుపాలయిన పానము సేయక గాలిమాత్రిమే
పొలతిగ్రహించిభుక్తిగను మోదముతోడపరాంబికాపదం
బులుమదినిల్పియింటిపని బూనకధ్యానముసేయుచుండెడిన్ ॥ ౧౩॥

అర్థము—ఫుల్లాం......వితం, ఫుల్లాంభోజ=వికసించినతామరపుష్పముల నుండి, ప్రభవ=పుట్టిన, రస=మకరందముతో, సంభావితం=కూడుకొనిన, శీతం చల్లని, అంభః=ఉదకమును, సంప్రు.....స్రుతం, సంప్రుష్ట=బాగుగపోషింపబడిన, ఉస్రా=ఆవునుండి, స్రుత=పితుకబడిన, పయఃఅపి=పాలున్నూ, అదనాయ=భు క్తికొఱకు, నకల్పితే=ఉపయోగింపబడలేదు, ఇయం=ఈయక్షకాంత, స్వాంత... వర్గా, స్వ=తనయొక్క, అంతర్గంధ=అంతస్సంబంధముయొక్క, ఆర్జన=సంపాద నయందు,మతి=బుద్ధిగల, మరుత్=గాలితో, సంగత=కలుసుకొన్న, ప్రాణవర్గా=

ప్రాణిసమూహముగలదై, అనగారాయుథక్షణమాత్రిద్రామయనుటు, దేవీధ్యానా......
కృత్యా, దేవీధ్యానా=ఆపరాశక్తిధ్యానముచేత, అపహృత=విడిచిపెట్ట బడిన, మహీ
తా= ఒప్పుచున్న, అగారకృత్యా=గృహవ్యాపారములుగలదై, ఆసీత్=ఉండెను.

తా—తపంబాచరించుచున్నసీ యక్షకాంతపరదేవతాధ్యాన పరవశయగుట
చే పద్మసంవాసితంబులను శీతలోదకంబులనుగాని, చక్రనియూష్మపాలనుగాని ఆహారముగాగ్రహింపక పోయెను. మఱియు నాపెప్రాణవాయువులతో సంబంధము
నొందవలెనని కోరికతో వెలుపలిపిల్లవాయువులు, మెల్లగాసీపెరకేసమున, జొచ్చి
బయలు వెడలుచున్నవాయన్నట్లానె నిశ్వాసోశ్వాసములనుసలుపుచుండె. కావున సీకె
కువాయువుమాత్రమే జీవనాధారంబనియు, నదియుబున్ట్రైష్ట్రాక్షకముగ గ్రహింపకుం
డెననియు "స్వాంతర్గంధా" ఇత్యాదివిశేషణముచే తెలియుచున్నది. "నాసికాయు
కకల్పితె" శరీరసుఖదాయకంబులగు సీవస్తువుల నిశ్శేషముగా విడిచెననుటవలన
నీమె నైష్ఠికతయు తపోమహిమయు వ్యక్తమగుచున్నవి.

శ్లో॥ ఏవం జాతేకియతిమహతేచెనే హాస్నిక్లేశలబ్ధే
స్వప్నే దేవీవిహితవిలసత్సన్నిధానైవమూచే
తుష్టైనాహంతవనియమతస్సక్తితీవ్రవ్రతాస్త్వ
మత్కారుణ్యాదుపరిమహీతెభోక్ష్యసేభవ్యభోగాన్॥

చ॥ జరుగఁగనొంత కాలమిటు స్వప్నమునఁగనుపించియాపరా
త్పరయిటువల్కెనీదయిన భక్తికిమెచ్చితిసాధ్వినీవ్రస
త్వరముగవీడుమీతపము భవ్యసుఖంబులనుదెలింపసు
త్కరుణకుఁబాత్రుపై భువిముదంబునుబొందనిచారలుంచుదే॥ ౧౮॥

అర్థము—ఏవం=ఈప్రకారముగా, కియతి=కొంత, మహితే అనెహసి=త
పస్సుచేనొప్పుచున్నకాలము, జాతే=జరుగగా, క్లేశలబ్ధే=కష్టసాధ్యమైన, స్వ
ప్నే=స్వప్నమందు, విహిత=చేయఁబడిన, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, సన్ని
ధానా=సాన్నిధ్యముకలదై, దేవీ=ఆపరదేవత, ఏవం=ఈప్రకారము, ఊచే=పలి
కెను, మహితే=ఓపూజ్యురాలా, తవ=నీయొక్క, నియమతః=వ్రతమువలన, అ

హం=నేను, తుష్టేన=సంతోషించినవాడనై. త్యక్త...వ్రితా: త్యక్త=విడువఁబ డిన, తీవ్రవ్రతా=తీవ్రమైన వ్రతముకలదానవు, స్యాః=అనుమా, ఉపరి=ఇక మీఁదను, మత్ప్రసాదాత్=నాదయవలన భవ్యభోగాన్=మంచిసంపత్తులను, భోక్ష్యసే=అనుభవింపఁగలవు.

తా॥ ఇట్లుకొంతకాలము తపస్సుచేసినపిమ్మట ఆపరదేవత స్వప్నమందు ప్రత్యక్షమై, "నీతపమునకు మెచ్చితి" ఇట్టికఠినవ్రతమిక నల్పజనను. నాయనుగ్ర హము వలననీకుసుఖములు గలుగునని చెప్పెను.

శ్లో॥ భక్తశ్రేణీసరతరళతస్తస్యయక్షేశ్వరస్య
వ్యాహారం మేఽద్యవిఫలయితుం నోచితం సత్యమేతత్
మత్సేవాతస్సముదితరసాప్యస్మి వాం విప్రయోగం
నేచ్ఛామ్యద్యప్రవిఘటయితుం వర్తతే బీజమన్యత్॥

చ॥ ఐలబిలుండుభక్తగణహారచిరత్నము వానివాక్యమే
జాలన ద్రిప్పనీ మొడఁబడంతసముందితినీదుసేవకో
బాలవియోగదుఃఖమెడఁబాపఁగఁజాలనుదీనిబీజమే
పోలఁగఁజెప్పెదన్వినుముపూర్వకృతమ్మదివిస్తరమ్ముగన్॥ ౧౫॥

అర్థము—భక్త.....తః, భక్త=భక్తులయొక్క, శ్రేణీ=సమూహమనెడు సర=హారమునకు, తరళతః=మధ్యమణియైనట్టి, అనగా భక్తాగ్రేసరుడైన, తస్య= ఆ, యక్షోత్తమస్య=కుబేరునియొక్క వ్యాహారం=మాటను, విఫలయితుం=వ్యర్థము చేయుటకొఱకు అద్య=ఇప్పుడు, మే=నాకు, నోచితం=తగినదికాదు, ఏతత్=ఇది సత్యం=సత్యము, మత్సేవాతః=నన్నుసేవించుటవలన, సముదితరసాపి=పుట్టినసం తోషముకలదాననైనను, అస్మి=నేను, వాం=మీయొక్క, విప్రయోగం=వియో గమును, విఘటయితుం=పోఁగొట్టుటకు, నేచ్ఛామి=ఇష్టపడను, అన్యత్=ఇతర మైన, బీజం=కారణము, వర్తతే = ఉన్నది.

తా—భక్తులలో నగ్రగణ్యుడగు నాకుబేరునియొక్క వాక్యముల వ్యర్థముగా గఁజేయుట దుర్లభము. (భక్తవాత్సల్యమువలన మామూర్తులైన కట్టుబడుదురనుట)

నీనియమపూర్వకముగ సేవకు మిగుల సంతసించిన దానవైనప్పటికి, జన్మాంతరకర్మవిశేషముచే ని ప్రాప్తించిన మీ పతివియోగము పోగొట్టుటసాధ్యముకాదు. కావున నీవు సంపంబుడుగుము. "నాభుక్తం క్షీయతేకర్మ" అనున్యాయముచేత, నీశ్వరుని దర్శనాదులవలన ఆగామిసంచితములు నశించినను, ఆరబ్ధముయొక్క వేగము అనుభవింపకపోదు గానియు, నొకజన్మమున మనుజుని యనుభవము కానిదైనచో జన్మాంతరమున వెంటనే బట్టియుండుననియు సూచింపబడుచున్నది.

" బీజమన్యత్ " పుణ్యపాపరూపములగు కర్మలయొక్క (నాశనము)

శ్లో॥ పూర్వోత్పత్తౌ దుహిత్రువరయోర్దర్పకోద్యద్విరంసాం
జ్ఞాత్వాప్యేకో మతివిరహతో లగ్నకో భూన్నదైవాత్
సోస్మిన్ జన్మన్యథతవపతిః ప్రాప్తబాధో వియోగా
త్కిం నోకర్మస్వఫలముచితం సంతనోతీహజంతోః ॥

చ॥ మునుపటి మీనసీమగఁడు మోహితుఁడై వలరాజు కాకలన్
గనలిసకూతునల్లునుగాంచియు వారలఁగూర్పకుండెగా
వునవలదీభవంబునను బొందెనివియోగశుచంబుదప్పిపో
వునతనకర్మకుఁ ఫలము పొందకజీవుఁడెందుమానిసీ॥ ౧౬॥

అర్థము—ఏకః=ఒకడు, (నీభర్తయేయనుట) పూర్వోత్పత్తౌ=పూర్వజన్మమందు, దుహితృవరయోః=తనకుమార్తెకునల్లునికిని, దర్పకోద్యత్=మన్మథునివలన గలిగిన, విరంసాం=సంభోగేచ్ఛను, జ్ఞాత్వాపి=తెలిసికొనియును, మతివిరహాతః = మతిలేక, దైవాత్ = దైవవశమువలన, లగ్నకః= సంఘాతి, నాభూత్ — కాలేదు, (సః=ఆపురుషుడు) (అథ=తరువాతను,) అస్మిన్ జన్మని= ఈజన్మయందు, తవ= నీకు, పతిః=భర్తయై, వియోగాత్=విరహమువలన, ప్రాప్తబాధః=బాధనుపొందినవాడు, ఇహ=ఈలోకమునందు, జంతోః=జంతువుయొక్క, కర్మ=కర్మము, ఉచితం=తగిన, స్వఫలం=తనఫలమును, నోసంతనోతికిం=చేయదాయేమి.

తా—పైజెప్పినకారణమేమనగా, నీపతివెనుకటిజన్మమున తన పుత్రికయొక్క నల్లునితో నొండొరులపై మరులుగొనియుండుట దెలిసియును, తెలివిలేమిచే వారి

సమాగమమును నొకరూప్యకపోయె, కాన నీజన్మమున తాను పూర్వమొనరించిన వియోగఫలము నిప్పుడు నిన్నెడబాయుటచే ననుభవింపవలసె. తా మొనరించిన కర్మఫలమెంతటి వారికైన ననుభవింపక తీరదుగదా, ''వియోగాత్ ప్రాప్తబాధః'' అనుటవలన జన్మాంతరమునందే పాపం బొనరించిన తదనురూపంబగు ఫలంబుననుభవము నపుట్టువునఁ బ్రాప్తించుటను సూచించుచున్నది'' అనగా దానహీనునకు దరిద్రత, కర్మహీనునకు నీచజన్మలు, కృతఘ్నాదులకు బలవన్మరణము మొదలగునవి యాయా పాపంబుల కనురూపయనుభవంబులు సంప్రాప్తమగుట ''కర్మస్వఫలం'' కర్మయొక్క-ఫలము దేవతాదులకైన ననుభవించినగాని క్షీణింపదు, అద్దానిపోనడచుట వలనుపడదు. ఇందుకు 'ప్రారబ్ధంభోగతోనశ్యేత్తనియు' హతవిధిపరిపాకః కేనవాలంఘనీయః (భర్తృహరి) ఇత్యాదియాప్తవాక్యంబుల, చంద్రుడు త్రిమాశ్రయము కలవాడయ్యు క్షీణదశ విడువజాలనటుల నెంతవారి కైనపూర్వకృతకర్మ యనుభవనీయమని తెలియుచున్నది, మఱియు రామాయణోత్తరకాండమున దేవతారూపమునొందిన యొకరాజు పూర్వమున తానన్నదానాదులు చేయనికతంబున నాకలిదప్పులచేకడుబడలి శవభోజనుఁడయ్యెననుటయు ప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ అన్యోన్యోద్యత్ప్రణయవశతాజ్జాతకందర్పదర్ప
క్రాంతక్రీడావశగమనసోరర్ధయూనోః కయోశ్చిత్
ఆక్షిహాత్యంస్వపదవినయంబోద్ధుకామావకాశం
వాదాపేదంతదసివిధురాశాపవేచప్రసహ్యాః॥

చ॥ స్మరవశులైన యూనలకు శంబళ్ళ్వై తొలిమేననీవు వా
రిదువురు క్రీడసల్పుతరి నేగతినిన్విడనెంచినారొ నీ
వఱియఁగ వారికూటమికి విఘ్నముగా నటియించియుంటవో
తరుణిలభించె నీవిరహతాపము శాపము చేతభోగ్యమై॥ ౧౭॥

అర్థము — అన్యోన్య...మనసోః, అన్యోన్య = ఒకరొకరియందు, ఉద్యతీ = పుట్టుచున్న, ప్రణయ = స్నేహమునకు, వశతః = స్వాధీనులగుటవలన, జాత, పుట్టిన, కందర్పదర్ప = మదనోద్రేకముచేత, క్రాంత = వ్యాప్తమైన, క్రీడా = సంభోగమునకు, వశగమనసోః = అధీనమైనమనస్సుగలిగిన, కయోశ్చిత్ - ఒకానొకరగు, అర్ధయూ

నోః=తగిన యౌవనవంతులకు, ఆళీ=చెలికత్తెవైన, త్వంహి=నీవైతే, స్వపదవినయం=తనయందువారికిగలయణకువను, బోద్ధుకామా=తెలిసికొననిశ్చయించినదానవై, అవకాశం=వారికీయవకాశమును, నాదాః=ఇచ్చినదానవుకావు, తత్=ఆహేతువువలన, ఏవం=ఈవిధముగా, ఏసరా, విరహవతిని, అసి, అయితివి. గనుక, శాపఏవ=శాపమే, ప్రసహ్యాః=అనుభవింపతగినది.

తా—తొలిబామున నీవొకరికడ చెలికత్తెవైయుండి నవయౌవనంబున మదన క్రీడకై వేడుకపడుచున్న జవ్వనులను నాశాభంగముగ నీయందువారికిగల వినయాదుల బరిశీలించుటకై (అనగ తనను తిరస్కరించి క్రీడార్థమెందొకతావుకేగెదరా, తనయందలి యాదరముచేతమకుతుకంబు వెలిపుచ్చకుండెదరాయను పరిశీలనకై) వారి ప్రేమాంకురముల వృద్ధిజెంది ఫలింపనవకాశమియ్యవైతివి, కావుననే నీకీవియోగము సంభవించె. స్వయంకృతమగుకర్మననుభవించినగానితీరదు.

ఈశ్లోకద్వయమువలన జీవులు కర్మవశగులై జన్మాంతరమునందును పరస్పరసంబంధముకలవారై, తదనురూపఫలంబుల ననుభవించుటకొఱకు ప్రవాహవశంబున కాష్ఠాదులేకీభవించినట్లు కొంతకాలమన్యోన్యాశ్రయ సుఖదుఃఖములనుభవించుటకై నొకచోటగూడుచుందురనియు తెలియుచున్నది.

శ్లో॥ ఇత్యాదిశ్యస్ఫురితకరుణాసారమంతర్హితాయాం
తస్యాం కామేశ్వరవరతనావుత్థితైర్వాస్మదాళీ
తద్వృత్తాన్తంసమగదదరంసంప్రసన్నాత్మవృత్తి
స్సైనాభూచ్ఛ్వ్యపగతమహోద్దైన్యతాపాతిరేకా॥

చ॥ పరశివకాంతయిట్టులనివాక్యకృపాపగయత్తు కాంతపై
వరవివియోగకారణముబల్కి శుభంబనిచెప్పిపోవఁగా
సరగునమేలుకాంచిచెలిస్వప్నకథావిధిమాకుశీఘ్రముమా
దరమునఁజెప్పిదైన్యపరితాపమువాసిదొలంగె మేఘుఁడా॥ ౧౮॥

అర్థము—కామేశ్వరవరతనా=కామేశ్వరునిభార్యయగు, తస్యాం=ఆపరదేవత, స్ఫురితకరుణాసారం, స్ఫురిత=స్పష్టమైన, కరుణాసారం=దయారసముగల్గు

యున్నట్లుగా, ఇతి=ఈప్రకారముగా, ఆదిశ్య=చెప్పి, అంతర్హితాయాం=అంతర్ధానముపొందినదగుచుండఁగా, అస్మదాళీ=మాచెలి, ఉత్థితైవ=లేచుచునే, తద్వృత్తాంతం=ఆస్వప్నవృత్తాంతమును, సంప్రసన్నాత్మవృత్తిః=నిర్మలమైనమనోవ్యాపారముగలదై, అరం=శీఘ్రముగా, సమగదత్=చెప్పెను, తేన=దానిచేత, వ్యపగత......రేకా, వ్యపగత=పోయిన, మహాదైన్య=గొప్పదీనత్వమువల్లనైన, తాపాతిరేకా=సంతాపాతిశయముగలది, అభూత్=ఆయెను,

తా—ఈప్రకారమాలలితామహాదేవి కరుణారసము వెల్లివిరియునట్లుగా, తొలిజామున నీకొనర్చినయపరాధముల నెలిబుచ్చి, మీదశుభంబొనగూడునని చెప్పి యంతర్ధానమునొందెను. పిదపనీయక్షకాంతయు దుఃఖమునువీడి దేవీవాక్యములవలన నీపాప్పకెంది నిర్మలమనస్కయై యీవృత్తాంతమును మాకుం జెప్పె "అథ" ఉత్థితైవ అనుటవలన సౌస్యమగు స్వప్నముగాంచినపుడు సత్వరముగా లేచుటయు, మరల నిద్రాపరవశులుగాకుంటయు నీ మొదలగు స్వప్నశాస్త్రానుగుణ్య ప్రవర్తనలు సూచింపబడుచున్నవి.

శ్లో॥ అప్యేవం సా మమ సహచరీ త్యక్తభోగానుషక్తి
శ్రీదేవీముత్కరణకరణవ్యాపృతిర్వీతఖేదా
తత్సేవానుప్రియతహృదయా సా యథా వీతదుగ్ధా
తత్కారుణ్యోదితశితమతిర్వర్తతే సాధువృత్తా॥

చ॥ లలితవచించినట్లు సుఖములన్నిదిః గోరకయక్షకాంతలో
దలఁచి పరాంబికా మదిముదంబొదవంగ సేవలిమ్ముగా
సలుపుటవీతఖేదయయి సంధ్యలఁ బాలను గ్రోలి శ్రీసతీ
లలితకటాక్ష వీక్షణములన్నలఁ గెట్టసతిసచ్చరిత్రయై॥ ౧౯॥

అర్థము—మమ—నాకు, ప్రియసహచరీ=స్నేహితురాలగు నా యక్షకాంత, ఏవమపి=ఈప్రకారము లలితనుండి వరముపొందినదైనను, త్యక్తభోగానుషక్తిః=విడువఁబడినవిషయేచ్ఛగలదై, శ్రీదేవీ...వ్యాపృతిః, శ్రీదేవీ=ఆలలితను, ముత్కరణ=సంతోషముచేయునట్టి, కరణ=వ్యాపారములందు, వ్యాపృతిః=వ్యాప్తికలదై, వీత

ఖేదా=విచారమునువదలి తత్సేవాసు=అలలితాపూజలయందు, ప్రయతహృదయా= నియతమైనమనస్సుగలదై, సాయం=సాయంకాలమందు, అప్తీతదుగ్ధా=క్షీరపానీకన ముచేయునదియై, తత్కా... మతిః, తత్కారుణ్యా=ఆదేవియొక్క దయచేతను, ఉది త=కలిగిన,సితమతిః=చురుకైనబుద్ధికలదై, సాధువృత్తా= సద్వ్యాపారముకలదై, వర్తతే=ఉన్నది.

తా—ఓ మేఘుడా! ఈప్రకారము నాచెలియగు యక్షపరదేవతచేనోదార్చ బడినను, ఐహికసుఖేచ్ఛలనువీడి లలితాంబికనింకను మెప్పించుటకై ప్రూజించుచు, తత్పూజాపరవశయగుటచే దుఃఖోపశమనంబునొంది, దివసావసానమువరకు భుజింప కయే నిర్మలమానసయై సద్వ్యాపారంబుల కాలంబుపుచ్చుచు, క్షీరోపహారిణియై యున్నది.

శ్లో॥ గానస్థానేపరశివవధూదివ్యనామావళీనాం
గాధాస్థానేభువనజననీ భవ్యలీలాకథానాం
క్రీడాస్థానేచిదనలజనేర్భండదైతేయయుద్ధ
ప్రాగల్భ్యానాంప్రతిదినమహోబోభవీతిప్రసక్తిః॥

చ॥ పరశివకాంతనామములెపాడును గానముసేయనెంచినన్
దరుచుగనాజగజ్జనని నవ్యకథావళులాలకించు సుం
దరముగనాటలాడలలితాకృతభండసురారిభండనసం
బరయగజూపుకాలమిటు యాపనసేయును భక్తిమిత్రమా॥ ౹౦॥

అర్థము—గానస్థానే, సంగీతకాలక్షేపమునకుబదులు, పరశివవధూ=లలితయొక్క దివ్యనామవళీనాం=సహస్రనామములయొక్కయు, గాథాస్థానే=పురాణకాలక్షేప సమయమున, భువన=......కథానాంభువనజననీ=ఆలోకమాతయొక్క, భవ్య= మంగళప్రదమైన, లీలాకథానాం=విలాసవృత్తాంతముల యొక్కయు, క్రీడాస్థానే ఆటలకుబదులు, చిదనలజనేః = లలితయొక్క, భండదైతేయయుద్ధ=ప్రాగల్భ్యశ్లో నాం, భండదైతేయ=భండాసురునితోనైన, యుద్ధప్రాగల్భ్యానాం=యుద్ధనైపు ణ్యములయొక్కయు. ప్రసక్తిః=ప్రసంగము, ప్రతిదినం=ఎప్పుడును, బోభవీతి= అత్యంతము జరుగుచున్నయది, అహో=ఆశ్చర్యము.

తా — పరిశీలనవనము సంగీతస్థానమున లలితాసహస్రనామావళీ పఠనమును, పురాణశ్రవణసమయమందు జగజ్జననీలీలాకథలను వినుటను, ఆటలస్థానమున లలితయొక్క భండాసురవధనైపుణ్యావలోకనము చేతను, నాయక్షుకాంతకాలయాపనము చేయుచున్నది. ఎల్లప్పుడును సమస్తకార్యకరణంబున నామె మనము పరదేవతాయత్తమయియుండెనట.

“చిదగ్నికుండసంభూతా” ఇత్యాదిలలితాభాష్యాదుల విశేషణములచేతను ఒకానొకకల్పమందు భండాసురునిచే దేవతలు బాధింపఁబడుచుండ నాబాధాపనోదనంబునకై ముమ్మూర్తులమ్మహాశక్తి నారాధింప, చిదగ్నినుండి యాపరాశక్తి లలితారూపంబున నవతరించి తద్వధగావించెనని లలితాఖండమున ప్రసిద్ధము “గానస్థానే” ఇత్యాదికముచే,

శ్లో॥ శారీయాసీత్సురతసమయవ్యాహృతోద్ఘాటనేన
వ్రీడాహాసస్ఫురణజనితామోదభారప్రదాత్రీ
తాంమార్జాలీమివనగణయత్యేవసాస్మద్వయస్యా
శార్యాహారే విగళితమనాః కార్శ్యమాలంబతే౽పి॥

చ॥ రతిసమయోక్తులన్ జిలుకరహ్యతరంబుగఁబల్కఁ బైటనం
చితముగనొప్పసిగ్గునొక చెంపనుహాసముమోదమందుసం
స్తుతమతియాశుకంబిపుడ, సొక్కుచునుండినఁదిండిలేకమా
సతిగనిపిల్లిరీతిగనసహ్యముఁజెందుచునుండెనక్కటా॥ ౨౧॥

అర్థము — యా = ఏ, శారీ = గోరింక, సురత ... నేన, సురతసమయ = క్రీడాసమయమందలి, వ్యాహృత = మాటలయొక్క, ఉద్ఘాటనేన = ప్రకటించుటచేత, వ్రీడాహాస .... దాత్రీ, వ్రీడా = లజ్జయొక్కయు, హాస = నవ్వులాటయొక్కయు స్ఫురించుటచేతను, జనిత = పుట్టిన, ఆమోదభార = సంతోషాతిశయమును, ప్రదాత్రీ = చేయుచున్నదై, ఆసీత్ = ఉండెనో, సా = ఆ, శారీ = గోరింక, ఆహారే = ఆహారమందు, విగళితమనాః = ఆసక్తిలేకయుండి, కార్శ్యం = కృశత్వమును, ఆలంబతే౽పి

పొందుచున్నప్పటికి, అస్మద్వయస్యా=నాసఖురాలగు యక్షి, తాం=ఆశారికను, మార్జాలీమివ=మార్జాలమునువలెనే, నగణయత్యేవ=లెక్క—చేయుటయే లేదు.

తా—మఱియుపూర్వము కేళీమందిరమున క్రీడాసమయమందలి రహస్యవచనములను కాలాంతరమున వెల్లడించితనవుసిగ్గును నవ్వును మాటమాటికి గల్గించెడిపెంపుడు గోరువంకను గాంచి యమితానందమునొందు, నీ మెయిప్పుడు వియోగముచే చిత్తస్వాస్థ్యములేక యాహారాదుల జోక్యము కలుగకే సుకొనకుండుటచే తినసొల్లక చిక్కు—చున్న నాపక్షినిగాంచి లెక్క—జేయకయే మార్జాలమునువలెతిరస్క—రించుచున్నది. అనగ ''దుఃఖితేమనసిసర్వమసహ్యా'' మ్మనునట్లు చిత్తస్వాస్థ్యము లేనియీమెకుదేవ్యుపాసనగాక మఱేమియు రుచించుటలేదని తాత్పర్యము ''మార్జాలీమివ'' యనునది ''శ్వానకుక్కు—టమార్జలఃపోషయంతి దినత్రియం ఇహజన్మనిశూద్రత్వంభండాలః కోటిజన్మసు'' అనునట్లుమార్జాల పోషణముశాస్త్ర నిషిద్ధంబగుట ప్రసిద్ధము '' శారీఆహారేవిగళితమనాః'' ఈయక్షవియోగతాపమును జూచి పక్షులుకూడ యాహారాదులనుపేక్షించుటచే నట్లుగన్పట్టుటచే నివియు తమసానుభూతిని గన్పఱచుచున్నట్లు స్ఫురించుచున్నది.

శ్లో॥ పున్నాగస్యచ్ఛదవిటపిసంక్లప్తనీలాభ్రబుద్ధే
ర్మూలేమూర్వాసితమరకతగ్రావసందీపవీతే
బర్హ్యాసీనోరిపుమవిశరత్కా—లమాకాంక్షతేఽహో
ధీమాన్భావిప్రమదహృదయశ్శాత్రవంమాంక్షతేయః॥

చ॥ దళములుచాలఁగల్గజలదంబనువిభ్రమఁజేయుపొన్నక్రిం
దలలితఘూసనీలరుచిశార్ద్వలశిలాసనమందునిల్చిని
శ్చలతఁదలంచెనెమ్మితనశత్రువయైనశరత్సమాగమం
బలఘుమనీషికష్టమిపుడైనను భావిశుభంబుగోరఁడే॥ ౨౨॥

అర్థము—ఛదవిటపిసంక్లప్తనీలాభ్రబుద్ధేః, ఛద=ఆకులయొక్క—, విటపి=వైశాల్యముచేత, సంక్లప్త=చేయబడిన, నీలాభ్రబుద్ధేః=నల్లనిమేఘమనుబుద్ధికల, పున్నాగస్య=పొన్నచెట్టుయొక్క—, మూలె=మూలమందు, దూర్వా......పీఠే,

దూర్వా=పచ్చిగడ్డివలె, అసిత=నల్లనైన, మరకతగ్రావ=గరుడపచ్చలచేత, సంచేప్రి=ప్రకాశించుచున్న, పీఠే=ఆసనమందు, ఆసీనః=కూర్చున్న, బర్హీ=నెమలి (ఇప్పుడు)రిపుమపి=శతృవైనను. శరత్కాలం=శరదృతువును, ఆకాంక్షతే=కోరుచున్నది, యః=ఎవడు, భావి=రాబోవు, ప్రమదహృదయః=సంతోషమును మనస్సునందు కలవాడై, శాత్రవం=శతృసంబంధమైనదానినైన, కాంక్షతే=కోరుచున్నాడో, సః=వాడే, ధీమాన్=బుద్ధిమంతుడు

తా—ఆకులయొక్క వైశాల్యముచేత మేఘమను భ్రాంతిని కలుగజేయుచున్నా గవృక్షముయొక్క మూలమందు, దూర్వాంకురములవలె పచ్చనైనపచ్చరాపీటపై నుండిన నెమలియును, ఇప్పుడు తనకు శతృవయినను, యక్షునిశాపావధియగు శరత్కాలాగమమునే కోరుచున్నదివలెనేయున్నది. భావిశుభంబులగోరి యప్పటి కష్టగంబ్లకుజాల్పడ సమకట్టువాడే బుద్ధిమంతుడు.

“రిపుమపి,, స్వామిహితమును గోరుసేవకులు తమకష్టములను గణింపక యజమానునికి సుఖంబొనగూర్చుటయె యవశ్యకర్తవ్యంబుగ పరిగణింతురు.

శ్లో॥ కీరేబింబభ్రమపరవశేస్వాధరాస్వాదనోత్కే
గచ్ఛత్యారాత్స్వవలయమణిశ్రేణికాదర్శనేస
కారుణ్యాద్వ్యాకరకఫలభూబీజబుద్ధింవ్యతానీ
త్సాహోపశ్యేత్యవివిధురితాదుఃఖినశ్శికిన్నుసేవ్యం

చ॥ తనయధరంబుబింబమనిదాపునఁ జేరినజిల్కనొక్కరా
దనవలయాగ్రరత్నములదాడిమబీజపుటానవిల్చిదా
నకుపుగనాథుచానవిరహంబునఁజూడదుదానినిప్పుడా
గ్తనకుముదంబుగానొకఁడు తోచుటఁగాంచితిమేధరాస్థలిన్॥ ౨౩॥

అర్థము—బింబభ్రమపరవశే, బింబభ్రమ=దొండపండనుభ్రాంతికి, పరవశే=లోబడినదై, స్వాధరాస్వాదనోత్కే=స్వాధర=తనయధరముయొక్క, ఆస్వాదన=స్పృశించుటయందు, ఉత్కే=ఆసక్తి కలదై, ఆరాత్=సమీపమునకు, కీరే=

చిలుక, గచ్ఛతి=వచ్చినదగుచుండగా, యా= ఏశాసఖి, కారుణ్యాత్=దయవలన స్వవల......నేన, స్వవలయ = తనకంకణమండలి, మణిశ్రేణికా = రత్నములవరుసయొక్క,దర్శనేన = చూపుటచేత, కరకఫలభూబీజ = దానిమ్మగింజలయొక్క బుద్ధిం= మతిని, వ్యతానీత్ = చేసెనో, సా = అట్టిచెలి, విధురితా = విరహవతియై, నోపశ్యత్యపి= దానిచూచుటయైనలేదు. దుఃఖినః = దుఃఖము కెందినవానికి, సేవ్యం= సేవింపతగినది, కిం= ఏమున్నది.

తా—నా చెలియొకప్పుడు విలాసముగ చిలుకను జేరదీయునప్పుడెది దొండపండను భ్రమచేనీ మెమోవిని గఱవయత్నింప, దనముంకేతికంకణమండలి మాణిక్యముల వరుసను జూపిదానికాహారంబగు దాడిమబీజముల భ్రమగల్గించి తనయధరస్పర్శనమునుండి తొలగించుచు విలాసముగ కాలముపుచ్చుచుండెడిది. ఇప్పుడట్టిసంతోషమునువీడి వానినిచెంతనైన జేరనిచ్చుటలేదు. దుఃఖవంతునకెవ్వియుముదంబొసగ సమర్థములు గావు.

శ్లో॥ ప్రోద్యత్ప్రోష్ఠీనిచయలలితైః కర్కశైః పద్మకోశైః
శ్శోణాంభోజచ్ఛదసురుచిభిర్మందమందైశ్చభంగైః
యానశ్రీభిర్విశదగరుతాంతీరభూరుట్ప్రికానాం
నాద్యైర్వాపీస్వమనుచరతీర్ష్యయే వేక్షితేనో॥

చ॥ చంచలమీనసంపదను, సారసకర్కశకుట్మలైఖరిన్
మించిన యొఱ్ఱకల్వపస మెల్లఁగవచ్చు తరంగశోభ రా
యంచలయానపుంగరిమ నాదరిచెట్లపికస్వనంబు దా
నెంచుచునాకునిద్దిసరియేయని వాపినిఁజూడదీర్ష్యచే॥ ౨౮॥

అర్థము—ప్రోద్య......లితైః, ప్రోద్యత్=ఎగురుచున్న,ప్రోష్ఠీ=చేపలయొక్క, నిచయ=సమూహముయొక్క, లలితైః= విలాసములచేతను, అనగ=తత్సదృశనేత్రవిలాసములచేతననిభావము, కర్కశైః=మిగుల బిగువుగల, పద్మకోశైః = తామరమొగ్గలచేతనూ, తత్సదృశస్తనములచేతననుట, శోణాంభోజచ్ఛదసురుచిభిః శోణాంభోజ=ఎఱ్ఱకలువలయొక్క, చ్ఛద=దళములయొక్క, సురుచిభిః=కాంతు

లచేతను, తత్సదృశదళచ్ఛదములచేతననుట, మందమందైః = అత్యంతము మందము లైన, భంగైః = తరంగములచేతను, తత్సదృశవళీ భంగములచేతననుట, విశదగరుతాం = హంసలయొక్క, యానశ్రీభిః = గమనసంపత్తిచేతను, తీరభూరుట్పికానాం = ఒడ్డునయుండెడి చెట్లయందలి కోకిలలయొక్క, నాదైః = ధ్వనుల చేతను, తత్సదృశమను స్వనముచేతను) మాటలచేతను, వాపీ = సరస్సు, స్వం = తనను, అనుచరతీతి = అనుసరించునని, ఈర్ష్యయైవ = అసూయచేతను వలెనే, నోఈక్షతే = చూడదు.

తా—వియోగదుఃఖార్తయగు నాయేలిక, జలక్రీడాదులఁబరిత్యజించుటేగాక, క్రీడార్థంబను నెగడుబావితనయవయవవిలాసంబున కనురూపంబులగు మత్స్యాది వస్తుసముదాయము గ్రహించి శృంగారాకృతివహించిన యొకస్త్రీవలెనే, ఇప్పుడు కృశించియున్న తననధిక్షేపించుననితలఁచియీర్ష్య జెందిన దానివలెనే దానిగనుగొనకనెనతలపెట్టదు. లోకమునకష్టదశలో నుండువారు పూర్వమునతారను భవించినట్టి సౌఖ్యమననుభవించుచు విలాసముగ నుండెడివారిగాంచిన, తమపూర్వస్థితిస్మరణమునచ్చుటచేదుఃఖంబమితంబగుననియెంచి నట్టివారివిషయమైయీర్ష్య జెందిన వారివలెనె వారి జూడనొల్లరనుటలోకానుభవప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ స్వాజ్ఞాకర్తర్యపిపరిజనే హాస్యయం ప్రేమభావా
దాగారాంతస్థగితలలితా లేఖ్యలావణ్యహేతోః
వక్షోజాతాంబరవిలసనం యావిధత్తేస్మనేయం
నైవాపశ్యత్తదుదితశుచాతానిమాలిన్యభాంజి॥

చ॥ పరిజనమాజ్ఞలేచి నిలువంబడియుండినసైన సంటచి
త్రరువులు స్వచ్ఛమైనను ముదంబునఁబయ్యెదతోడదానెవే
మరుదళుకొత్తఁగాఁచుడుచు మానినియిప్పుడు మాసియున్న చి
త్రరువులఁజూడదీవిరహ తాపమునన్నది గుంది మేఘమా॥ ౨౫॥

అర్థము—పరిజనే = పరిజనము, స్వాజ్ఞాకర్తర్యపిహి = తనయాజ్ఞను చేయుచుండగానే, యా = ఏనాచలి, ప్రేమభావాత్ = ఆసక్తివలన, ఆగారాంతస్థగిత=

ఇంటిలోపల నుంచబడిన, లలిత=చక్కని, ఆలేఖ్య=పటములయొక్క, లావణ్యహేతోః=సౌందర్యము నిమిత్తము, వక్షోజాతాంబర=పైటకొంగుయొక్క, విలసనం=ప్రసారము, తుడుచుటకై యనుట, విధత్తేస్మ=చేసెనో, సేయం= ఆయీయక్షకాంత, తదుదితశుచా= ఆవిరహమునవలన బుట్టినదుఃఖముచేత, మాలిన్యభాంజి= మాలిన్యము పొందిన, తాని=ఆపటములను, నైవాపశ్యత్=చూడనేలేదు.

తా—పూర్వమందు సేవకులున్నను స్వయముగనే తన క్రీడాగృహమందలి చిత్రలేఖ్యముల ప్రేమచే, తన పైటకొంగుచేతనే శుభ్రముచేయుచుండెడిది. అట్టి యీమె ఈ విరహదుఃఖముచేత వానివంక జూచుటయైన లేదని యాయక్షిచెలకత్తె మేఘునితో చెప్పెను.

శ్లో॥ ఇత్యాఖ్యాత్య్రాద మృతచరితం సాధుసఖ్యాం ప్రవృత్తం
ధ్యానాధీనామలినమనసా ముక్తకల్పాథయక్షీ
ఆసీనాసాచరణనికటె సన్నిషణ్ణంపయోదం
ప్రేమ్ణాలోక్యప్రకృతముచితం వ్యాహృతం వ్యాజహార॥

చ॥ చెలియిటుబల్కఁగాసుధలు జిమ్మెడు తచ్చరితంబు యక్షిలో
దలఁచి పరాంబికాచరణ తామరసంబుల పీతదుఃఖయై
జలదుని గాంచిపాదముల సన్నిధినుండఁగఁ బ్రేమమిట్లుగా
బలికె హితోక్తి ప్రస్తుతము బల్కఁగ యోగ్యముగాఁగ మోదయై॥

అర్థము—ఇతి=ఈప్రకారము, సఖ్యాం=చెలికత్తె, అమృతచరితం=అమృతస్వరూపమగు, ప్రవృత్తం=తమవృత్తాంతమును,సాధు=బాగుగా, ఆఖ్యాత్య్రాం=చెప్పినదగుచుండగా, అథ=అటుతర్వాతను, సాయక్షీ=ఆయక్షాంగన, ధ్యానాధీనా=దేవతాధ్యానమునకధీనురాలై, మలినమనసా=దుఃఖితమగుమనస్సుచేత, ముక్తకల్పా=విడువబడినదివలెనే, ఆసీనా=కూరుచున్నదై,చరణనికటే=పాదసమీపమందు, సన్నిషణ్ణం=నివసించిన, పయోదం= మేఘుని, ప్రేమ్ణా=ప్రేమచేతను, ఆలోక్య=చూచి, ప్రకృతం=ప్రస్తుతమై, ఉచితం=తగిన, వ్యాహృతం=మాటను, వ్యాజహార= చెప్పెను.

తా—త్వరచెలికత్తె యీపత్రికారమ తనవృత్తాంతమును చెప్పినతర్వాత జీవతాఖ్యానముచే స్థిమితపడిన మనస్సుకలదై యీయక్షి లేచి కూర్చుని, తనసమీపమునున్న మేఘునిజూచి చెప్పదొడంగెను.

"అమృతచరితం" అనుటవలన తనహితుండగు యక్షుండు తనప్రియురాలి పాతివ్రత్యమునుగూర్చి చెప్పినవాక్యము లీమె ప్రవృత్తితో సరిపోవుచుండుటవలన, మేఘుని కీచెలికత్తెమాట లమృతప్రాయములై మనంబలరించెనని తాత్పర్యము. "ముక్తకల్ప" యక్షోదంతము దూతవలన విన్నదగుటచే దుఃఖము కొంతయుపశమించినను, భర్తృసమాగమము ప్రాప్తించనందున పరిపూర్ణముగా విడువలేదనుట.

శ్లో॥ అభ్యాశేతేనకిమపి మయావత్ససంగోపనీయం
యత్త్వంతేనాత్మతనుజధియాప్రేయసాస్వీకృతోసి
తస్మాదద్యోచితమపినవాకథ్యతేమత్ప్రియస్య
శ్రోత్రాతిథ్యంకురుచపరతోవిస్మరేదంవచోమే॥

చ॥ వారిదనీసమీపమునఁ బల్కఁగ దాచువచస్సునాకు లే।
దారయనిన్ను నాదయితుఁ డాత్మజురీతిగఁ బ్రేమనెంచు టే।
గారణ మేయ వాచమ్యది కాదని యెంచక చెప్పుసర్వమున్।
నీపనిశ్రోత్రపేయముగ దెల్పియ వెంటనె విస్మరింపుమా॥ ౨౭॥

అర్థము—ఓవత్స=ఓ మేఘుడా, తే=నీయొక్క, అభ్యాశే=సమీపమునందు, మయా=నాచేత, సంగోపనీయం=దాచతగినది, కిమపిన = కొంచెమును లేదు యత్=ఏలనన= త్వం=నీవు, తేన ప్రేయసా=ఆనాప్రియునిచేత, ఆత్మతనుజధియా=పుత్రబుద్ధిచేతను, స్వీకృతోసి=గ్రహింపఁబడితివి, తస్మాత్=అందువలన, ఉచితమపినవా=తగనిదైనను, కథ్యతే=చెప్పబడుచున్నది, మత్ప్రియస్య=నాప్రియునకు, ఇదంమేవచః=ఈనావాక్కును, శ్రోత్రాతిథ్యంకురు=చెప్పుము. పరతశ్చ=వెంటనే, విస్మర=మఱువుము.

తా—ఓ మేఘుడా! నాభర్తచేతను నీవుపుత్రబుద్ధిచే స్వీకరింపబడితివి గావున నీయెదుట దాచతగినదెద్దియు లేదు. కావున రహస్యమగుటవలన చెప్పకూడని విషయ

ములెవ్వియునుండవుగాన, చెప్పుచుంటిని ఈవృత్తాంతమును నాప్రియుని మనంబులరిం చునట్లు చెప్పి వెంటనే మఱచిపొమ్ము. ఇంకొకచో పరికటింపతగినది కావనితా త్పర్యము.

శ్లో॥ హాస్యేనాపిప్రియఇతిమహాన్ వంచనీయో నలోకై
స్తచ్చేత్తేషాంభవతివిపదా సత్యమేవంబ్రవీమి
అస్మత్క్లుప్తోఽయమితితిమిరధ్వంసనే చేదగారే
స్పృష్టోదీపోనదహతికరంతత్క్షణేనైవకర్తుః

చ॥ మోసము చేయగూడదొక పూజ్యుని లోకము మోసగించినన్
వాసిదొలంగు పూజ్యునకవశ్యము బాధలు కల్గు నిక్కమా
వాసమునందుఁజీకటిని బాపఁగఁబెట్టినది వ్వెము ట్టినన్
గాసియొసంగు కర్తకును గావున వెల్లడిసేయకీను సీ॥　　౮-౨౧॥

అర్థము—మహాన్=పూజ్యుడు, ప్రియఇతి=ఇష్టుడుగదాయని, హాస్యేనాపి =పరిహాసముచేతనైనను, లోకైః=జనులచేతను, వంచనీయః=వంచింపతగినవాఁడు, న=కాదు, తచ్చేత్=అట్లువంచించుటగలిగినట్టయిన, తేషాం=వారికి, విపదా=ఆ పత్తు, భవతి=అగుచున్నది, ఏవం=ఈప్రకారం, సత్యం=నిజముగా, బ్రవీమి=చె ప్పుచున్నాను, అయం=ఈదీపము, అగారె=గృహమందు, తిమిరధ్వంసనే=చీకటి పోగొట్టుటకై, అస్మత్క్లుప్తం=మనచేతకల్పింపబడినది. ఇతి=ఈలాగునని, స్పృష్ట శ్చేత్=స్పృశింపబడినచో, తత్క్షణేనైవ=వెంటనే, కర్తుః=స్పృశించినవానియొక్క కరం=చేతిని, నదహతికిం=కాల్పదా వివిు.

తా—లోకమున పూజ్యుడైనవాడు ఇష్టుడుగదాయని పరిహాసమునకైన వం చింపతగినవాడుకాదు అట్లువంచించినయెడల వారికి అనగా అట్లువంచింపబడినవారి కి కీడుమూడుననుమాట సత్యము చీకటిని పోగొట్టుటకొరకు దివ్వె మనచేనిర్మింపబడిన దేగదాయని స్పృశించినచో చేతిని కాల్పకుండునా? అట్లనే దీనమును స్పృశించివం చింపఁబడి దుఃఖించినటుల నీయందలి విశ్వాసముచే దెల్పిన మానర్మాలాపముల వె లిబుచ్చినచో మేము దుఃఖాస్పదులమగుదుము. కావున నట్లుచేయఁదగదని భావము

“త్రిదివే గ్రస్తవాన్ నేదీపః” ఇచ్చట దంపతులకన్యోన్యము సౌఖ్యముసల్పి వారివియోగ ధ్యానమునయించు శ్లేషముచే, గృహమున నంధకారము బోగొట్టుటకైన దీపమువంటి వాడని తెలియుచున్నది. ‘స్పృష్టః దీపఃదహతి’ సోపయోగమునకై తాను వెలిగించిన దివ్వెయైనను పరిహాసపూర్వకముగ స్పృశించిన నెట్లుదహించునో, అట్లైమావిరహార్తి గొలంగించి సేవనంబొసంగుటకు నికడ వెలువరించిన మానర్మసంభాషణంబుల కిన్ప పలుకులతో బయలుపఱచిన మాకపకారమొనరించినవాడవగుదువని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ మదూప్రీపాణాం మహితమహసాం హేమపాంచాలికానాం
కాంచిత్కామార్దిత తమమనా శ్చుంబతిస్మస్వబుద్ధ్యా
మధ్యేతాసాంవిహితవసతి స్తన్నిరీక్ష్యాత్తమోదా
కార్షం హాసంసపదిజనిత వ్రీడయామాంవివేద॥

చ॥ నెలకొగనెజ్జగీమునను నిల్పిన మేల్మిపసిండిబొమ్మలన్
నిలిచిననన్నుఁగాంచకయె నీసఖుఁడొక్కెడమన్మథార్తుఁడై
వలప్రున బొమ్మనేననెడువాంఛను ముద్దిడఁజూచి గొబ్బునన్
కిలకిలనవ్వెఁగాంచెఁగను వ్రేవలసిగ్గుచలింపనన్నటన్॥ ౭౯॥

అర్థము-మహిత=ఒప్పుచున్న, మహసాం=కాంతిగల, మదూప్రిపాణాం=నాప్రతిబింబములైన, హేమపాంచాలికానాం=బంగారుబొమ్మలలో, కాంచిత్=ఒకానొకదానిని, కామార్దితతమమనాః, కామ=మన్మథునిచేతను, అర్దితతమ=మిక్కిలివేధింపబడిన, మనాః=మనస్సుకలవాడై, స్వబుద్ధ్యా=నేననెడిబుద్ధితో, చుంబతిస్మ=ముద్దుపెట్టుకొనెను, తాసాంమధ్యే=ఆబొమ్మలయొక్క మధ్యయందు, విహితవసతిః=ఉన్నదాననై, తత్=ఆప్రియకృత్యమును, నిరీక్ష్య=చూచి, ఆత్తమోదా=సంతోషమునుపొందినదాననై, హాసం=నవ్వును, అకార్షం=చేసితిని, సపది=ఆనవ్వినప్పుడు, జనితవ్రీడయా=పుట్టినసిగ్గుగలవాడగుటచేత, మాం=నన్ను, వివేద=తెలుసుకొనెను, తనపతియని యధ్యాహారము

తా—పూర్వమొకానొకప్పుడు మాకేళీమందిరముల విలాసార్థమై యుంచిన నాప్రతిబింబములనందగు బంగారుబొమ్మలనడుమనుండగా నాప్రియుండు మఱులు

గొని, నాప్రతిబింబమునె నన్నుగా భావించి ముద్దిడ సమీపమున నున్న నేను, నాయఁడువానికి గలయనురాగాతిశయమునగలిగినపులకంబును హాసపూర్వకముగ వెలువరింప కొంచెము సిగ్గుజెందినవాఁడగుచు నన్ను సర్తుపట్టుట జూచి మిగుల సంతసించితి. ఇందువలన వీరి యైశ్వర్యమును నిత్యమును చూచుచున్న తనపతితో నూతనపాంచాలికవలె కన్పట్టుటవలన నామెలావణ్యాతిశయమును, వీరియమితంబగు సస్నేహానురాగంబును వెల్లడియగుచున్నవి.

శ్లో॥ తత్రాత్రినేహస్యుదితపులితా సుందరత్వం తయాహం
సంక్రీడస్వప్రియతమమితివ్యాహరంధీరభావా
పశ్చాత్తాపవ్యథితహృదయం వీక్ష్యతం క్లాంతబుద్ధిం
మత్పీనోరువ్యథితజఘనస్యాస్యవక్త్రంవ్యచుంబం

చ॥ అప్పుడుజూపసుందరుఁడ.యాపెనుగూడి సుఖింపుఁ డంచు నే
తెప్పునధీరురాలనయి తెల్పఁగఁ దుఃఖచిత్తుఁడౌచు నా
చెప్పఁగలేకయుత్తరము చింతవహింపఁగఁ జూచి యార్తుఁడై
యొప్పఁగఁబోయి ముద్దిడితి నూరులఁజుట్టి కటిప్రదేశమున్॥ ౩౦॥

అర్థము.—తత్రాత్రినేహసి = ఆకాలమందు, ఉదితపులకితా = పుట్టినపులకలు కలదానినై, సుందర = ఓసుందరుఁడా! త్వం = నీవు, తయా = ఆబొమ్మతో సంక్రీడస్వ = క్రీడింపుమా, ఇతి = ఈలాగని, ప్రియతమం = భర్తను, ధీరభావా = ప్రౌఢనై, వ్యాహరం = చెప్పితిని, పశ్చాత్ = పిమ్మట, తాపవ్యథితహృదయం = తాపముచేకలతనొందిన మనస్సుకలిగినటువంటి, తం = ఆప్రియుని, క్లాంతబుద్ధిం = యుక్తిశూన్యునిగా, వీక్ష్య = చూచి, మత్పీనోరువ్యథితజఘనస్య, మత్ = నాయొక్క, పీనోరు = బలమైనతొడలచేత, వ్యథిత = పీడింపబడిన, జఘనస్య = కటిప్రదేశముగల, అస్య = ఇతనియొక్క, వక్త్రం = ముఖమును, వ్యచుంబం = ముద్దుపెట్టికొంటిని.

తా.—ఆసమయమున నేను మిగుల నవ్వి, ఓసుందరుఁడా! నీ నాబంగారుబొమ్మతో నేనీయభీష్టముల నెరవేర్చికొమ్ము అని ధీరత్వముతో పలుక నాతఁడు పరితపించిన మనస్సుకలవాఁడగుటచే నిరుత్తరుఁడగుటఁ జూచి యాలింగన విశేషములచే నాతని మోము ముద్దిడితిని.

శ్లో॥ కాలేకస్మింశ్చనరతవిధాభేదతస్సంప్రసక్తం
లాక్షారాగంహృదయకలితంమత్పదారోపితంతం
సందర్శ్యైవంపదవిసరణంకిన్నుతేయుక్తమాళి
త్యుక్త్వావ్రీడాచకితమనసంమాంనినాయాతిమోదం॥

చ॥ స్మరసమరాంతరంబుననుమైమరపోరతిభేదరీతియో
వరహృదయాంతరంబుననుపాదమునేలెగయావకాంకమా
చరణమునాకుజూపిసరసంబిటులుండునెతన్నన్యాయమే
గరితయసంగలజ్జభయకంపితనౌనన్నుగ్రుచ్చిముద్దిడెన్॥ ౩౧॥

అర్థము—కస్మింశ్చనకాలే=ఒకానొకసమయమందు, రతివిధాభేదతః=బంధవిశేషమందు, మత్పదారోపితం= నాపాదమందుంచబడినదియు, హృదయకలితం = వానిహృదయదేశమునంటినదై, సంప్రసక్తం = లగ్నమైన, తంలాక్షారాగం= ఆలత్తుకంగును, సందర్శ్య= చూపెంచి, ఆళి = ఓసీ, ఏవం = ఈప్రకారముగా, పదవిసరణం= తన్నుట, తే= నీకు, యుక్తంకిన్ను = తగినదా, ఇతి = ఈలాగున, ఉక్త్వా= చెప్పి, వ్రీడాచకితమనసం = సిగ్గుచెజెదరినమనస్సుగల, మాం= నన్ను, అతిమోదం = మిగులసంతోషమును, నినాయ = పొందించెను.

తా— ఒకానొకప్పుడు రతిబంధవిశేషమందు తన హృదయమున నంటినలత్తుకను జూపి, తననిటుల తన్నుటతగునాయనియడిగి, సిగ్గుచే జడిసిననన్ను నూతనవధూసంగమసౌఖ్య ప్రకటనపూర్వకముగ, మిక్కిలి సంతోషపెట్టెను. వీని హృదయములాక్షారస చిహ్నితమయినదనుటవలన ధేనుకాదిబంధలక్షణముల తెలియచేయుచున్నది. ‹వ్రీడాచకితం›

శ్లో॥ నైతత్సభ్యాఅవినిగదితం వ్రీడితంవత్సతావ
త్ప్రజ్ఞానాగ్ర్యంమనసిజకృతవ్యాధిపాథోధిపోతం
చేతస్సంపీడనకృతియుజామాప్తసత్సన్నిధానే
వాచాముచ్చారణమయి భవత్యేవకించిత్సుఖాఢ్యం॥

చ॥ చెలికిలేఁ జెప్పలజ్జయగు చేష్టలె నీకడవత్స సెప్పఁగా
దలచితిగొప్ప చిహ్నమిది దర్పకరోగసముద్రపోతమో
జలదమనోరుజాకర వచస్సులనాప్తసమక్షమందు వే
బలుకుటకొద్దిసౌఖ్యమని భావమునందలపోయగాదగున్॥ 3౨॥

అర్థము—వత్స=ఓ మేఘుడా, వ్రీడితం=లజ్జాపాదకంబగు, ఏతత్=ఈవృత్తాంతమును, సఖ్యా అపి=చెలికత్తెకును, ననిగదితం=చెప్పబడ లేదు. మనసి... పోతం, మనసిజకృత=మన్మథునిచేజేయబడిన, వ్యాధిపాథోధి=దుఃఖసముద్రమునకు, పోతం=తెప్పయగు, ప్రజ్ఞానాగ్ర్యం=ఈ మేటిగుర్తును, తావత్=ఇప్పుడు తెలిపితిని. ఆప్తసత్సన్నిధానె=ఆప్తులైన సత్పురుషులఎదుట, చేతస్సంపీడనకృతియుజాం=మనస్సునకు బాధకలుగఁజేయునట్టి, వాచాం=వాక్కులయొక్క, ఉచ్చారణం=చెప్పుట, కించిత్=కొంచెము, సుఖాఢ్యం = సుఖముతోగూడునది అయిభవత్యేవ = అగుచునున్నదేగదా.

తా—ఓ మేఘుడా, లజ్జాకరంబైన యీమాటలను నేనాసఖురాలితోనైనఁ జెప్పియుంచ లేదు. మన్మథబాధాసముద్రమునుతరింప తెప్పయగు నీరహస్యమగు యానవాలును పుత్రునివలె విశ్వసించి నీతోనిప్పుడు జెప్పితి. లోకమున యాప్తులయొద్ద తమకష్టముల వెల్లడించుకొనుటచే, కొంతమనోవిశ్రాంతి కలఁగుటయు, వారిసానుభూతికిని యుపకారమునకును పాత్రులజేయుట ప్రసిద్ధమే. కావున నాదుఃఖమునుజూచి కరుణగలవాడవై నాభర్తకీయుదంతము తప్పకచెప్పి మాబాధతొలగింపుమని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ ఏతాదృగ్వాక్తతికథనతస్త్వాం ప్రతంమామవజ్ఞా
పాత్రంనాప్యోచితమచిపరిజ్ఞానశూన్యాంనిబోధ
కామార్తికింసకథయతిభోఃకాలతస్వంయతాత్మా
వక్త్యైవాపత్రపమవికల స్వేహితంత్యక్తమానః॥

చ॥ పలుకులనిట్టివాక్యములవజ్ఞతకున్దగినట్టిదానిగా
దలపకునన్నుసూరి జనతాదరబు, ద్ధివిశేషశూన్యగా

జ. దవచింపఁజేది స్మరసంజ్వరుఁడక్కట త్యక్తమానుఁడై
పలుకు సుమా మనోరథము పత్రిపగాలముచే నిబద్ధుఁడై ॥ ౩౩॥

అర్థము — ఏతాదృక్ = ఇటువంటి, వాక్తతి = వాక్సమూహము యొక్క, కథనతః = చెప్పుటవలన, సాంప్రతం = ఇప్పుడు, మాం = నన్ను, అవజ్ఞాపాత్రం = తిరస్కరింపదగిన దానినిగాను, ఆర్యోచిత......శూన్యాం, ఆర్యోచితమతి = పెద్దలకు తగినబుద్ధియొక్క, పరిజ్ఞాన = జ్ఞానముతో, శూన్యాం = శూన్యురాలనుగా, ననిబోధ = తలపకుము, భోః = ఓ మేఘుడా, కామార్తః = మన్మథపీడితుడు, కింనకథయతి = ఏమిచెప్పడు, కాలతః = కాలముబట్టి, సంయతాత్మా = బద్ధచిత్తుఁడై, త్యక్తమానః = వీడినయభిమానముకలవాడై, అవికలం = వికారములేకుండా, అపత్రపం = పోయినసిగ్గుకలుగునట్లుగా, స్వేహితం = తనకోరికను, వక్త్యేవ = చెప్పనే చెప్పును,

తా — ఇట్టిలజ్జాకరంబులగు విషయములఁ జెప్పుటచే, యోగ్యతావిహీనురాలగను, తిరస్కారపాత్రముగను నన్ను తలచుటతగదు. కామార్తుడైనవాడు తనలాభము నే కోరుచు, నభిమానమువీడి, యుక్తాయుక్తవిచక్షణ చేయజాలక సిగ్గునువిడనాడి తనరహస్యముల వెల్లడించుకొనును.

" ఆర్యోచితమతి " " ....ధీరత్వముచితజ్ఞతా.........చత్వారస్సహజాగుణాః " అను న్యాయంబున సహజగుణంబులగు నౌచిత్యాదుల కాలవైపరీత్యమువలని గలిగిన నీవియోగావస్థయందు కామార్తనగుటచే నొకవిధముగ నుల్లంఘించితిగాని బొత్తుగానెఱుగననుకొనకుమనుట మఱియునిది " కామార్తాహిప్రకృతికృపణాశ్చేతనాచేతనేషు " అను పూర్వమేఘమున కాళిదాసుని వచనమును జ్ఞాపించుచున్నది.

శ్లో॥ యత్రాధీశప్రవహితభిదురస్ఫారసంవీడితాత్మా
ముక్తైశ్శ్వాసైరశిశిరతరైర్దంతవాసోరుణాభం
కింస్విత్కుర్వన్నతిమపివిభఁవర్తతేనప్రవియోగే
నాడీలక్ష్మ్యాకృతిరసతాజ్జేయకాయోఽద్యహంత॥

చ॥ పిడుగునుబోలుశాపము కుబేరుఁడొసంగగ దుఃఖితాత్ముఁడై
కడువడిచేఁడియూర్పులిడఁ గందఁగ నెఱ్ఱనిమోవినల్లగా
నొడలునసన్న నౌనరములొప్పఁగ నెక్కుడఁ జాలిదాగనం
బడునొకొ, యానవాలిడఁగ వచ్చునొరాదొకొ నాకుఁజెప్పుమా॥

అర్థము—యక్షాధీశ.....తాత్మా, యక్షాధీశ=కుబేరుని చేత, ప్రహిత=ఇవ్వబడిన, భిదురచ్ఛాప=పిడుగువంటిశాపము చేత, పీడితాత్మా=బాధితాత్ముడై, ముక్తైః=విడువబడిన, అశిశిరతరైః=మిక్కిలివెచ్చని, శ్వాసైః=నిట్టూర్పులచేత, అరుణాభం=ఎఱ్ఱనికాంతిగల, దంతవాసః=అధరమును, అతిమషివిభం=మిక్కిలినాడుట చేనల్లనిదానినిగా, కుర్వన్=చేయుచు, అద్య=ఇప్పుడు, మేసప్రియః=ఆనాప్రియుడు, నాడీలక్ష్యాకృతిః=నాళ్ళచేసూచింపతగిన ఆకృతికలవాడై, అరసతాక్షేయకాయః, అరసతా=కుషించుటచే, అక్షేయ=ఆనవాలుపట్ట శక్యముకాని, హంత=అయ్యో, వర్తతేకించిత్=ఉన్నాడుకాబోలును.

తా—పిడుగునుబోలి హఠాత్ప్రాప్తంబైన నీకుబేరశాపమువలన బాధితమైన మనస్సుగలవాడై, వెచ్చనినిట్టూర్పులచే నరుణంబగు తనయధరము కందుచుండ, నాహారాదులులేక కుషించిన కాయము గలవాడగుటచే నరములు బైటపడి యానవాలు పట్టతగనట్టు మాఱురూపమును నొందినవానిగా నాభర్తను తలచుచున్నాను. 'మషివిభందంతవాసః' 'నాడీలక్ష్యాకృతి' ఇత్యాది విశేషణముల చేవిప్రలంభశృంగారవయములను నరతికృశతాద్యవస్థలును, శోకాదిస్థాయిభావములును నిశ్వాసాదివ్యభిచారభావములును వ్యక్తీకృతములగుచున్నవి. మఱియు నివిసమానావస్థయందుండి, తనభార్యనుగురించి చెప్పిన 'పద్మినీవాన్యరూపాం' (ఉ. మే 23) అనియు 'భిన్నవర్ణాగరోష్ఠం' (ఉ. మె. 24) అనియు చెప్పిన వాక్యముల జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ మన్యే త్రాంతర్వ్యహితమహిమేనాంజనేన ప్రకామం
నీలంతస్యాధరదళమదో గౌరవాలోకభీత్యా
చుంబంతేతం ప్రతిముహురహంకచ్చరత్వచ్యుతం వా
తస్యాంతాదృగ్భవుకపదవీక్యా స్తివీహాంకరోమి॥

చ॥ కనలనునున్నపై చెలఁగు కాటుకనాపతి మోవినంటఁగా
గనిగుఱుతెవ్వరైనఁగనఁగానగు గౌరవహాని వానికిం
చనిమదిలోఁదలంచి యధరామృతమానఁగఁ గజ్జలంబుపో
వెను మును సౌఖ్యమిట్టిదిలభించునె యెన్నటికైనఁ జెప్పుమా॥౩౫॥

అర్థము — మత్ = నాయొక్క, నేత్రాంతః = నేత్రప్రాంతమున, విహిత = ఉంచబడినదై, మహితేన = ఒప్పుచున్న, అంజనేన = కాటుకచేత, పరిక్షామం = మిక్కిలి, నీలం = నల్లనైన (నేత్రచుంబనముచేత ననిభావము) తస్య = ఆప్రియుని యొక్క, తం అధరదళం = ఆచిగురుమోవిని, అథో = అటుతరువాతను బహిర్గమనానంతరమని తాత్పర్యము. గౌరవాలోకభీత్యా, గౌరవ = గురుసమూహముయొక్క, ఆలోకభీత్యా = దర్శనభయముచేత, ప్రతిముహుః = మాటిమాటికి, చుంబంతీ = చుంబించుచున్నదాననై, అహం = నేను, కచ్చరత్వ చ్యుతం = పోయిన మాలిన్యముకలదానినిగా, వ్యాతన్వం = చేసితిని. తాదృక్సుఖపదవీ = అటువంటి మంగళప్రాప్తి, క్వ = ఎప్పుడు లేక ఎక్కడ, అస్తి = అగును. ఇతి = ఈలాగునని ఊహాం = కోరికను కరోమి = చేయుచున్నాను.

తా — ఒకానొకప్పుడేకాంతమున నానాథుడు ముద్దిడుటకు యోగ్యస్థానమై కాటుకచేనలంకరింపబడిననాకన్గవను ముద్దిడ, నాతనిమోవిపైనంటిన కాటుకను పరులుచూచెదరేమో యను భీతిచే, పలుమరు నాతనిమోవి తేనియనానుట యందాశక్తి జూపి ముద్దిడుటచే నాయంజనముచేనైన కళంకమును పోఁగొట్టితిని. అట్టి శుభమైనకాలము మరలనాకెప్పుడు సంప్రాప్తమగునోకదా.

శ్లో॥ త్వద్విశ్లేషానలనిలయ నేమాననే మే ప్రభూతా
స్సంకల్పాంస్త్రానతివిషయకానుల్లుకానిజ్వలంతి
గాఢాశ్లేషప్రణయనవిధాలబ్ధసంప్రార్థితార్థా
మూర్ఛాకర్తుం హిదయితయతే తేనివేద్యం కిమస్తి॥

చ॥ జలధర! నీకుఁ జెప్పుటకు సందియమేమి? వియోగవహ్నికిన్
నిలయముగాఁగనామది జనించుచుబిట్టుగఁ బ్రజ్వలించిని

స్ఫులవలెఁగాల్చుచుండు స్మరభోగమనోరథపంక్తినీదుకౌ
గిళులనశింపఁజేయఁ గమకించితినా థయ ... ... జెప్పనా ॥ 3౬॥

అర్థము—దయిత=ఓప్రియుఁడా,త్వద్విశ్లేషానలనిలయనె= నీవిరహాగ్నికిస్థానమైన, మేమానసె=నామనస్సునందు, ప్రభూతాన్=పుట్టినట్టియు, జ్వలంతి=మండుచున్నట్టియు, ఉల్మకాని=కొరవులైనట్టియు, రతివిషయకాన్=సంభోగసంబంధులగు తాన్ తాన్ సంకల్పాన్=ఆయామనోరథములను,గాఢాశ్లేష......తార్థా గాఢాశ్లేష=గాఢాలింగనముయొక్క, ప్రణయన=చేయుటయొక్క, విధ=రీతిచేత లబ్ధ=పొందబడిన, సంప్రార్థితార్థా= కోరికలుకలదాననై= చూర్ణీకర్తుం=పొడిచేయుటకొఱకు, ఆకొరవులనునశింపఁజేయుటకొఱకు, యత్నె=యత్నించుచున్నాను కావునయిటులని, తే=నీకు, (మేఘునికనుట) అనివేద్యం=చెప్పతగనిది, కిం=ఏమున్నది.

తా—విరహాగ్నిచే నెఱియుచున్న మనస్సునందు పుట్టి ప్రజ్వలించుచున్నని ప్పుకణికలవంటి యాసంభోగ సంకల్పములను నీ గాఢాలింగనముచే కృతార్థురాలనై నశింపజేయుటకై కోరుచున్నాను. మనమునకు సంతాపకరములగుటచే సంకల్పములకు నుల్ముకములకునుపమేయోపమేయభావము. చూర్ణీకరణమువలన కొరవులునశింగ నట్లు నిన్నెడబాసినపుడు నామనమున గలిగెడికోర్కెలు సంతాపహేతువులుగాన,నీసంయోగముచే నాసంతాపమును నశింపజేయ నెంచితినని తనభర్తనుద్దేశించి మేఘునితో చెప్పెననుట. మాకుప్రాణదాతవగు మేఘుమా ! యీసందర్భమున నీతోచెప్పకూడనిదెద్దికలదు.

“ సంకల్పాన్......ఉల్మకాని ” కాళిదాసుని యుత్తరమేఘమున॥ సంభోగంవాప్యాదయనిహితారంభమాస్వాదయంతీ (ఉ. మె. శ్లో 27) ఇత్యాది వాక్యములచే, తన ప్రియురాలిమనంబున నుద్భవించు ఆలింగనచుంబన విషయక మనోరథంబు లామెకు కాలయాపన కనుకూలించునని యక్షుండు మేఘునితోఁ జెప్పియున్నాడు. కాని అట్టి సంకల్పములు మనోరథమాత్రంబులే యగుటవలన, ప్రథమమున కాలయాపనకై యుద్దేశింపబడినను, తుదకామె కవియుల్ముకంబులవలె సంతాపజనకంబులైనవని తెలియజేయుచున్నదివలె నున్నది.

శ్లో॥ ప్రాణాస్స్యుశ్చేద్భవతి భవుకశ్రేణిసంవీక్షితేతి
జ్ఞాత్వా వాక్యం ప్రమితివిషయం చిన్తయన్తీసమన్తాత్
త్వద్విశ్లేషోదితవిపులశుజ్ఝర్ఝరీకృచ్ఛ్రకృచ్ఛ్రా
త్సోఢాభావీప్సితశుభధియా చక్రవాక్యేవరాత్రిః॥

చ॥ బ్రతికినఁబొందనయ్యెడు శుభంబులు పెక్కు లటంచుపెద్దలం
చితగతిఁబల్కు పల్కులను చిత్తమునందలవాసి త్వద్వియో
గశతశుచోగ్రనిర్ఝరిని గష్టముచే సహియించిభావియీ
ప్సితములఁగోరి రాత్రికయివేచురథాంగినిబోలియుంటిగా॥ ౩౭

అర్థము—ప్రాణాః=ప్రాణములు, స్యుశ్చేత్= ఉండినట్లయిన, భవుక
శ్రేణీసంవీక్షితా= శుభపరంపరనుపొందువాడు, భవతి= అగుచున్నాడు. ఇతి=
ఈలాగనెడి, ప్రమితివిషయం= అనుభవవిషయమగు, వాక్యం= వాక్యమును, జ్ఞా
త్వా=తెలిసికొని,సమన్తాత్=చాలమారము,చింతయంతీ=ఆలోచించినదానను, అ
భూత్=అయితిని,త్వద్విశ్లే......నిర్ఝరీ, త్వద్విశ్లేష=నిన్నెడబాయుటవలన, ఉ
దిత=సంభవించిన, విపుల=విస్తారమైన శుజ్ఝర్ఝరీ= దుఃఖప్రవాహము, భావీప్సిత
శుభధియా= భావి= రాగల, ఈప్సిత= ఇష్టమైన, శుభ= సుఖములయందలి,
ధియా=బుద్ధిచేతను, చక్రవాక్యా= చక్రవాకాంగనచేతను, రాత్రిరివ= రాత్రివ
లెనే, కృఛ్రకృఛ్రాత్= అతికష్టముచేత, సోఢా= సహింపబడినది.

తా—'జీవన్భద్రాణిపశ్యతి' యనునార్యోక్తి ననుభవమునకు తెచ్చుకొని
భావిశుభముల నిరీక్షించుచూ, నీవియోగమువలన సంప్రాప్తంబైన నీవిపులంబగు
దుఃఖప్రవాహమును చక్రవాకాంగన తనకు వియోగకారణంబగు రాత్రిని ప్రాతః
కాలమున తిరిగిసుఖముల బడయవచ్చునను యాశచేనెట్లు గడపుచుండునో, యట్లే
శాపావసానంబున భవత్సమాగమసుఖాశాబద్ధురాలనై, యతికష్టముచే తరింపనుంకిం
చుచున్నాను.

'భవుకశ్రేణి సంవీక్షితా' వాల్మీకంబున సీతయాంజనేయునిచే 'జీవన్భద్రా
ణిపశ్యతి' అనున్యాయంబున నీపునస్సమాగమాశచే బ్రతికియుంటినని రామున
కు సందేశము పంపినట్లు తెలియుచున్నది. అట్లనే యీయక్షాంగనయును, నట్టివా

ర్తనే వంపదలచినట్లును, యక్షుడు చెప్పినట్లాశాబంధమే వియోగమున స్త్రీలజీవితము నరకట్టుచున్నదనియు, నీమాటలవలన విశదమగుచున్నది. "చక్రవాకీవరాత్రిః" మేఘసందేశమున "మాంశీభూతేమయిసహచరే చక్రవాకీమివైకాం" (ఉ. మే. 23) అని యక్షుడు నీ మెయవస్థ నిట్లె తలచియున్నాడు.

శ్లో॥ జానీషేత్వంతవనవిదితం మామకం ఛందవృత్తిం
జ్ఞాతేస్వీయాశయనిగదనం దీపవచ్చంద్రికాయాం
తస్మాత్ప్రాజ్యం వచనమిహనోవచ్మి కింతేనిగాద్యం
తుల్యావస్థాఖలుతవచమేదైవక్లుప్తానితాంతం॥

చ॥ ఎఱుగుదువీవు సర్వమునికేమివచించెద నాదుచిత్తమీ
వెఱిగినదేకదా యదియుయిప్పుడుచెప్పుట గివ్వెవెన్నెలన్
బఱిపినయట్లు దైవగతివచ్చిన నీవిరహార్తిగుందుటి
ద్దఱికిసమానమౌట మదిదల్పనుచెప్పఁగనించుకేనియున్॥ ౩౮

అర్థము — త్వం=నీవు, జానీషే=ఎఱుగుదువు, మామకం=నాదైన, ఛందవృత్తం=మనోవ్యాపారము, తవ=నీకు, నవిదితం=తెలియకయుండునా, జ్ఞాతే=తెలియబడినదగుచుండగా, స్వీయాశయనిగదనం=తనయభిప్రాయముచెప్పుట, చంద్రికాయాం=వెన్నెలయందు, దీపవత్=దీపమువంటిది, తస్మాత్=అందువలన, ప్రాజ్యం=విస్తారముగా, వచనం=మాటను, ఇహ=ఇప్పుడు, నోవచ్మి=చెప్పను, తే=నీకు, నిగాద్యం=చెప్పదగినది, కిం=ఏమున్నది, నితాంతః=మిక్కిలి, తే=నీకునూ, మె=నాకునూ, తుల్యా=సమానమైన, అవస్థా=దశ, దైవక్లుప్తా=దైవముచేఁ జేయబడినది.

తా — సర్వము నెఱింగిన నీకు నామనోవృత్తము మఱలదెలియజెప్పుట వెన్నెలలోదీపంబిడినయట్లు విఫలమేగాన నింకనేజెప్పదగినదెద్దియు గానరాదు. దైవయోగమున ప్రాప్తించిన నీవియోగమున మనమిరువురము సమానదుఃఖమునే యనుభవించుచూ సమానాభిప్రాయములుగల వారమగుటచే నేచెప్పవలసినదేమున్నది. "మామకంఛందవృత్తంనవిదితంకిం" అని చెప్పుట యక్షుడు మేఘునితో "నిశ్వా

సానాం అశిశిరతయా భిన్నవర్ణాధరోష్ఠం" ఇత్యాదికముచే తనప్రియురాలి రూపా నేకము 'సంభోగం హాహ్యదయనిహితా రంభమాస్వాదయంతీ' త్యాదికముచే నానాభావానేకమును తనమనోనేత్రంబున గుర్తించిగినవానివోలె నాయాదశలనూహచే వర్ణించిచెప్పి ప్రియురాలికి జీవితాశగల్పించుటకై వానినిపంపగా, నట్టివానికి నిజముగాతదవస్థకే పాల్పడియున్న నిపెతనస్థితిని తిరిగిచెప్పుటయనవసరమనిచెప్పుచున్నది.

శ్లో॥ నీహారాత్త్రాగతవతివనీ శ్రీతమూజాప్రసంగం
గ్రీష్మేఽతీతేతదనువరటా మానసంసారసేశం
ఘస్రేఽతీతేకుముదినీకైరవాప్తంయథాహం
శాపస్యాంతేత్వదభిగమనం కామయేదుర్బలాత్మా॥

చ॥ వనసతీమంచుకాలమెడఁబాసివసంతునిగోరునట్లుగా
చనగను గ్రీష్మమావరట చయ్యనమానసమేగునట్లుగా
దినముగతింపఁగాఁగలువతీగెశశాంకునిగోరినట్లు నే
నునుజనశాపకాలమునినుంగననెంచెదదుర్బలాత్మనై॥ ౩౯॥

అర్థము — నీహారాత్ = హేమంతఋతువు, గతవతి = వెళ్ళినదగుచుండఁగ, వనీ = వనము, శ్రీతనూజాప్రసంగం = మన్మథునకుస్నేహితుడైన వసంతుని సంబంధమును. గ్రీష్మే = గ్రీష్మకాలము, అతీతే=గడచినదగుచుండఁగా, తదను=వర్షకాలమందు, వరటా=హంసాంగన సారశేశం=సరశ్రేష్ఠమగు, మానసం=మానససరస్సునున్నా, ఘస్రే=పగలు, అతీతే=గడచినదగుచుండగా, కుముదినీ=కలువతీగె, కైరవాప్తం=చంద్రునిన్ని, యథాఖలు=ఏవిధముగానో, ఆప్రకారముగానే, దుర్బలాత్మా=కృశించిన, అహం=నేను, శాపస్యాంతే=శాపావసానమున, త్వదభిగమనం=నీరాకను, కామయే=కోరుచున్నాను.

తా — ఆకురాలుకాలమందు కృశించినవని వసంతకాలమును, గ్రీష్మముగడచినదగుచుండఁగా వర్షకాలమున హంసమానససరస్సునున్న పగలుకాంతిహీనమైయున్న కలువతీగె, రాతిరి చంద్రుని యాశించినట్లును, శాపాంతమున నీసంయోగము నాశించియున్నదానను. వర్షకాలమందు హంసలకు, ఇతరప్రదేశముల వర్షపునీరు రోగహేతువుగాన మానస సరోవరమునకేగునని ప్రసిద్ధి.

శ్లో॥ మద్వాక్యేన ప్రియసహచరం మత్ప్రణామాళిపూర్వం
క్షిప్రంగత్వా కథయతమిహోజ్జీవయాతిప్రయత్నాత్
పశ్చాద్వర్షాచలనయనయాభుక్తయాభూరికాలా
త్సంగమ్యేష్టాన్యనుభవశుభాన్యద్యవత్సప్రయాహి॥

చ॥ ఘనచనుమావడిం బతిని గాంచుము చెప్పుము ముందు నాదువం
దనముల యత్నపూర్వకమునం బ్రతికింపుము నాదు కాంతు నే
చని గనువర్షకాలమును జానను గూడియు సౌఖ్యమందు మో
తనయసుఖంబులం గని ముదంబునుఁ బొందుము పొమ్ము వేగమే॥ ౪౦॥

అర్థము—మద్వాక్యేన = నామాటచేతను, ప్రియసహచరం = నాథ ర్తను, మత్ప్రణామాళి పూర్వం = నానమస్కారపరంపర పూర్వమందుగలుగునట్లు, నమస్కారపూర్వకముగ, క్షిప్రం = శీఘ్రముగా, గత్వా = వెళ్ళి, కథయ = చెప్పుమా, తం = ఆ నాథ ర్తను, అతిప్రయత్నాత్ = మిక్కిలియత్నమువలన, ఇహ = ఇప్పుడు, ఉజ్జీవయ = బ్రతికింపుమా. పశ్చాత్ = అనంతరమందు, వత్స = ఓ మేఘుడా, భూరికాలాత్ = చాలకాలముక్రిందట, భుక్తయా = అనుభవింపఁబడిన, వర్షాచలనయనయా = వర్షా = వర్షకాలమనెడి, చలనయనయా = స్త్రీతో, సంగమ్య = కలుసుకొని, ఇష్టానిసుఖాని = ఇష్టములైన శుభములను, అనుభవ = అనుభవింపుమా. అద్య = ఇప్పుడే, ప్రయాహి = వెళ్లుమా.

తా—ఓ మేఘుడా! నీవా యక్షుని జూచి ముందుగా నానమస్కారములఁ జెప్పి నేనింతకుమున్ను నీతోఁ జెప్పిన రహస్యములై విశ్వాసార్హములైన వాక్యములను, వియోగావస్థయందు కృశించినవాని రూపాదులమనమున భావించినప్పుడెల్ల నేఁ జెందు దుఃఖమును న్నా (అనగా = మదూరిపాణా “ యష్టాధీశపరిహితభేదెర ” ఇత్యాపి శ్లోకాభిప్రాయమను) శీఘ్రముగా నాప్రియునికి విశదపఱచి యైట్లైనవానిని బ్రతికింపుము. అనంతరము మాకుపకారమొనర్చుటకుగా చిరకాలమునుండి నిన్నెడబాసిన వర్షాంగననుగూడి సర్వదా సుఖించుచుండుము. సత్వరంబుగఁ జనుము.

“ఉజ్జీవయాతి. ప్రయత్నాత్” మేఘుడు చెప్పినట్లింతకుమున్నె యున్మాదావస్థ జెందియున్న యక్షుడు వర్షాకాలము వియోగులకు మృత్యుపదంబగుటచే, మా

ర్వాద్యవస్థల జెందియుండునని తలంచి, తనక్షేమవృత్తాంతము నుపదేపదే చెప్పి యె ట్టైన మూర్ఛతొలగించి ధైర్యముకలవానిగాజేయుమని చెప్పుచున్నది, "వర్షాచల నయనయా...సంగప్య" పరదేవత, మేము పూర్వజన్మమున దంపతుల నెడబాపు టచే నిట్టి దుఃఖముసంప్రాప్తమైనట్లు చెప్పినది గావున నిపుడు మాకుపకారమునకై నీభార్య నెడబాసితివి గాన నట్టిదోషము మఱల మాకు సంప్రాప్తింపకుండునటుల ను, మఱియు నీవియోగావస్థయందు నేననుభవించు దుఃఖము నిన్ను విడచియున్న పక్షాంగ కైనలేకుండునట్లుగను, నీవుశీఘ్రమెపోయి యామెను కలుసుకొమ్మని. త్వర పెట్టుచున్నది, " శుభాన్యనుభవ, వత్స " ఇత్యాదివాక్యములచే తనకు ప్రాణదాన మొసంగుటచే నామేఘుని పుత్రునిగాఁదలచి యాశీర్వాదమొనర్చుచు తనవృత్తాంత ము నుపసంహరించుచున్నది.

శ్లో॥ ఇత్యుక్త్వాతంప్రియతమసఖంసాధుసమ్మాన్యరత్నై
ర్విద్యుద్యోషారుచికరపదైర్విస్మయాధానదక్షైః
సఖ్యాసాకంప్రముదితమనాఃపూర్వవద్రమ్యవృత్తా
కాష్ఠాఃకల్పానివచగమయన్త్యేవతత్రాపహృష్టా॥

చ॥ పలుకుచుభర్తృమిత్రుఁడగు వారిదుఁగూర్చి ప్రియంబునట్లు చం
చలయనుకాంతకచ్చెరువు సల్పెడువస్తువు లిచ్చి కొన్కగా
జెలఁగుచునాళితోఁగలసి, చిత్తమునన్ నిముసంబుకల్పమై
వలగొనరమ్యవృత్తయయి, భాసిలెపూర్వపురీతినొప్పగన్॥ ౪౧॥

అర్థము —ఇతి=ఈలాగున, ప్రియతమసఖం= తనభర్తకు స్నేహితుడైన, తం=ఆమేఘునిగూర్చి, ఉక్త్వా=చెప్పి, విద్యుద్యోషారుచికరపదైః, విద్యుద్యోషా= మెఱుపనెడిస్త్రీకి, రుచికరపదైః=సంతోషకరములైనట్టియు, విస్మయాధానదక్షైః= ఆశ్చర్యమును పుట్టించుటయందు సమర్థములైనట్టియు, రత్నైః = శ్రేష్ఠవస్తువులచే తను, సాధు=బాగుగా, సమ్మాన్య=గౌరవించి, సఖ్యాసాకం=తనచెలికత్తెతోకూ డా, ప్రముదితమనాః= సంతోషించినమనస్సుకలదై, పూర్వవత్=మునుపటివలె నే, రమ్యవృత్తా=సత్కాలక్షేపముగలదై, కాష్ఠాః=అల్పకాలమును, కల్పానివ=కల్ప

ములవలె, గమయంతీ=గడుపుచున్నదై, ప్రహృష్టేవ= సంతోషము కలదానివలెనే, తస్థౌ=ఉండెను.

తా—ఈవిధముగా మేఘునితోఁ జెప్పి మెఱుపు నెడియతని సహచరిని సుఖప్రదా శ్చర్యజనకములగు కానుకలచేబహుమానించి, తనభర్తృవృత్తాంతము జెప్పినదానిని తనచెలికత్తియతోఁగూడి సంతసించి, మునుపటివలెనే పరదేశతాపపూజ సల్పుచు నిజ సమొకకల్పము గడపుచు సంతోషముకలదానివలెనే యుండెను.

"విద్యు......పద్మైః సమ్మాన్య" మేఘుడుతన సహచరియగు మెఱుపుతో కూడజనినట్లు "విద్యుద్దామస్ఫురితచకితైః" (పూ. మే. 39) ఇత్యాదులచె తెలియు చున్నది. కావుననిచ్చట నీయక్షాంగన సమీపమందున్న మేఘునిసహచరియగు నాటి ద్యుద్యోతను సత్కరించినట్లును, వెనుకటి 40 వ శ్లోకమునచెప్పిన వర్షాచలనయున అదిఇంకనూ ఆషాఢమాస మేగనుక వర్షఋతువురాకుండుటచే దూరమందుండెనాప్ర న శీఘ్రముగాబోయికలసి సుఖించుమనియు చెప్పినట్లును స్పష్టమగుచున్నది.

శ్లో॥ యక్షామోదోదయకరకథాలాభసంతుష్టచేతా
స్తత్సమ్మానాచ్ఛశభృదుదయాదుత్కటానందవార్ధిః
స్వప్రస్థానోచితసుసహితామంత్రణాకాంతవర్ణం
కుర్వాణోయంజలభృదకరోద్గర్జితంవర్జితాధిః॥

చ॥ ఘనుఁడాయక్షముదావహంబయిన వాక్యార్థిఁ ముదంబందితద్
ద్వనితాదత్తబహూకృతోదు పలసత్సంతోషవార్ధీశుఁడై
వినియక్షాంగనసచ్చరిత్రముమదిన్ బ్రేమించియాదేవిచే
జనఁగానాజ్ఞనుగోరినట్లు లోకగర్జంజేసె శ్రావ్యంబుగాఁ॥ ౭౩॥

అర్థము—యక్షా.........చేతాః, యక్ష=యక్షునకు, ఆమోదోదయకర= సంతోషకరమైన, కథ=వృత్తాంతముయొక్క, లాభ=ప్రాప్తిచే, సంతుష్ట=సంతో షించిన, చేతాః=మనస్సుగలిగినట్టియు, తత్సమ్మానాత్=ఆయక్షకాంతజేసినబహు మానమనెడు, శశభృదుదయాత్=చంద్రోదయమువలన, ఉత్కటానందవార్ధిః= ఉప్పొంగినసంతోషసముద్రముగలవాడునగు, అయంజలభృత్=ఈమేఘుడు, వర్జితా

శీః=సుదృత్తశ్రవణరూపమనోవ్యధలేనివాడై, స్వప్రస్థాన= తనబయలుదేరుటకు, ఉచితే=యోగ్యమై, సుమహిత=ఒప్పుచున్న, ఆమంత్రణం= సెలవకొనుటవిషయముగ, కాంతవక్త్రం=మంచివాక్కును, కుర్వాణం= చేయుచున్నవానివలె, గర్జితం= గర్జనమును, అకరోత్=చేసెను.

తా—యక్షునకు సంతోషకరమగు వార్తలభించుటచేతను, యక్షకాంతయొసర్చిన సన్మానమునను, మిగులసంతసించినవాడై మేఘుడు, తానుబయలుదేరునపుడు సెలవుపుచ్చుకొను వాక్యమాయనన్నట్లు గర్జనముచేసెను. ఇచ్చట మేఘునికి స్వాభావికమగు గర్జనము యక్షకాంతవలన ననుజ్ఞపుచ్చుకొను వాక్యమువలె నుత్ప్రేక్షింపఁబడెను.

శ్లో॥ తత్రత్యాగుక్తాయనగతివశస్తత్రతత్రాతిచిత్రా
న్యాతన్వానోంబకవిషయతాం తద్వితీయాగుణౌఘాన్
తత్సంపత్తింమనసికలయశ్చిత్రకూటంసమేత్యా
ద్రాక్షీద్యక్షంవిరహకృశతాక్షిప్తబాలేందుపక్షం॥

చ॥ మునుపాయక్షుఁడుసెప్పుమార్గమున నేపొల్పొందగాఁబోవుచున్
గనుచున్ క్షేత్రములందు యక్షయువతీకళ్యాణ చారిత్రముల్
ధనసంపత్తియులోఁదలంచుచునడిన్ దా చిత్రకూటంబునన్
గనె బాలేందునిరీతి యక్షువిరహాగ్నిస్రుక్కు కృశున్ సుందరున్॥ ౪౩

అర్థము—తత్రాగు......వశః తత్=ఆయక్షునిచేత, ప్రాగుక్త=పూర్వమందు చెప్పబడిన, అయన=మార్గమందు, గతి=నడకకు, వశః=వశుడై, తత్రతత్ర= అక్కడక్కడను, అతిచిత్రాణి=విశేషములగు చమత్కారములను అంబకవిషయతాం= దృగ్గోచరమును, ఆతన్వానః=చేయుచున్నవాడై తద్వితీయాగుణౌఘాన్= ఆయక్షభాగ్యగుణసమూహములను, తత్సంపత్తిం= వారిసంపదను, మనసి=మనస్సునందు, కలయన్= తలఁచుకొనుచు, చిత్రకూటం— ఆచిత్రకూటపర్వతమును, సమేత్య=పొంది, విరహ......పక్షం, విరహముచేతనైన, కృశత, కృశత్వముచేత ఆక్షిప్త=తిరస్కరింపబడిన, బాలేందుపక్షం= బాలచంద్రునిరీతి గలిగినట్టి, యక్షం= ఆయక్షుని, అద్రాక్షీత్=చూచెను.

తా—పూర్వమున నాయక్షునిచే 'మార్గంతావచ్ఛృణుకథయతః' ఇత్యాది శ్లోకములఁ జెప్పబడిన మార్గమునుబట్టి పరిభ్రమణము తొందరచే వచ్చియుండుటచే చూచుటకువీలులేక విడువఁబడిన యాయాచమత్కారముల నిప్పుడు సావకాశముగ జూచుచున్నవాఁడై, యాయక్షభార్యగుణాతిశయమును, సంపత్సమృద్ధిని మనమున శంకించుచూ చిత్రకూటపర్వతముఁజేరి బాలచంద్రునివలె కృశించియున్న నాయక్షుని యాకారమును జూచెను.

శ్లో॥ క్లాంతంవృష్టేరననుగమత స్తద్వియోగేన కామం
సస్యక్షేత్రంబిసమివరవిద్యోతిసన్తాపితాంగం
గర్తేస్ఫీతేనిపతితమివక్షీబమాతంగనాథం
సత్వోద్రేకక్షయకరజరాశ్లిష్టకంఠీరవాభం॥

చ॥ వానలులేమివాఁడి చనుపైరులఁబోలి, గభస్తివేడిమిన్
మ్లానతగాంచినట్టి బిసమాయనశుష్కతగాంచి, యోదమున్
గానకకూలినట్టి కరినాథునిరీతి కృశించివృద్ధతన్
హీనబలప్రభావమయి యేపునశించుమృగేంద్రుఁడోయనన్॥ ౧౧

అర్థము—వృష్టేః=వర్షముయొక్క, అననుగమతః=లేకుండుటవలన, తద్వియోగేన=అవియోగమువలన, కామం=బాగుగ, క్లాంతం=వాడిన, సస్యక్షేత్రం=పైరువలెను, రవి........తాంగం, రవి=సూర్యునియొక్క, ద్యోత=కాంతిచేతను, సంతాపితాంగం=వాడిపోయిన స్వరూపముగల, బిసమివ=తామరతూడువలెను, స్ఫీతే=గొప్పదియగు, గర్తే=గోతియందు, నిపతితం=పడిన, క్షీబమాతంగనాథం=మదపుటేనుగువలెనున్నా, సత్వ=బలముయొక్క, ఉద్రేక=అతిశయమునకు, క్షయకర=నాశకరమైన, జర=ముసలితనముతో, ఆశ్లిష్ట=కూడుకొనిన, కంఠీరవాభం=సింహమువలెనున్నవానిని, అద్రాక్షీత్ అనిపైకి యన్వయము ఇవియక్షునికి విశేషణములు.

తా—మేఘుడు వెళ్ళిచూచునప్పటి కాయక్షుడు, వర్షములేక యెండిన పొలమువలెను, ఎండచేవాడిన తామరతూటివలెను, ఓద (ఏనుగులనుపట్టుటకు గొయ్యి)

మందమదనజ్వరాక్రాంతునివ మదపుటేనుగువలెను ముసలితనముచే బలహీనమగు సింహమువలె నున్నవాడు.

శ్లో॥ లోపాముద్రాసహచరకరగ్రస్తపాథోనిధానం
బాణాశ్రేణీశరణకరణాక్షిప్తకల్మాషకాయం
నీలాంభోభృచ్ఛకలవికలద్యోతపీయూషపాదం
రాహుస్పర్శాదివనిహతగోవిభ్రమంపద్మబంధుమ్॥

చ॥ కలశజహస్తసంగ్రథితకంధినిబోలి, వినీలకాంతిసం
కలితపయోదఖండములు గ్రమ్మినచందురుబోలి రాహు దం
ష్ట్రలజిగిబాయునట్టికిరణంబులుగలిగినసూర్యుబోలియున్
సిలుగునఁగంటకావనివసించెను మానినమీనజింతచేన్ ౧౫

అర్థము—లోపాముద్రా........నిధానం, లోపాముద్రాసహచర=అగస్త్యమహామునియొక్క, కర=హస్తముచేత, గ్రస్త=గ్రహింపబడిన, పాథోనిధానం=సముద్రమువలెనున్నవాడును, బాణాశ్రేణీ........కాయం, బాణాశ్రేణీ=ముళ్లచెట్లవరుసకు, శరణ=ఉనికిపట్టయిన, కరణ=క్షేత్రమందు, ఆక్షిప్త=ఉంచబడినదిగనుకనే, కల్మాష=మలినమైన, కాయం=శరీరముకలవాడును, నీలాంభో...పాదం, నీలాంభోభృత్=నల్లమబ్బులయొక్క, శకల=ఖండములచేతను, వికల=వికారయుక్తమైన, ద్యోత=కాంతిగలిగిన, పీయూషపాదం=చంద్రునివలెనున్నవాడును, రాహుస్పర్శాత్=గ్రహణమువలన, నిహత=పోయిన, గోవిభ్రమం=కిరణములవిలాసముగల, పద్మబంధుం=సూర్యునివలెనున్నవాడును.

తా—విరహబాధచేనాయత్తుడు, అగస్త్యచులుకగతుడైనసముద్రునివలె చిక్కినవాడును, ఉన్మాదావస్థయందుకంటకప్రదేశముల పరుండుటచేమలినమైనశరీరముకలవాడును, నల్లనిచిన్నచిన్నమబ్బులచే క్రమ్ముకొనబడినవాడై ప్రకాశముతగ్గినచంద్రునివలెనున్నవాడును, గ్రహణసమయమున కాంతిశూన్యుడగు సూర్యునివలెనున్నవాడు.

శ్లో॥ వన్యామార్గాగమనచకితా లగ్నతత్కంటకాళిం
నానాభూమీశయనజకిణశ్రేణికాదంతురాంగమ్

ప్రాతశ్చోరాపహృతసకలశ్రీరాకాశశాంకా
వస్థాపన్నం శిశిరహృతతత్పత్రజాతం యథాగం॥

చ॥ వనులనమార్గసంచరణ, బాదములందిగబడ్డముండ్లు భూ
మినిపడిదొర్లుటన్ మివుల, మేనునఁ గాఁచిన కాయలుంటచే
గనలినహాని, సత్కళలఁ, గల్గహరించిన చంద్రుమైవడిన్
గనుగొనె నాకురాలిన, నగంబనయక్షుని మేఘుఁ డచ్చటన్॥ ౮౬

అర్థము—వన్యా......కాళిం, వన్యా=అడవియందైన, అమార్గ= మార్గము లేనిచోట్లను, ఆగమన=నడుచుటచే, చరణాలగ్న=పాదములయందు గ్రుచ్చుకొనిన, తత్కంటకాళిం=ఆయడవిముళ్ళు కలవాడును నానాభూమి=వివిధప్రదేశములు, శయన=పరుండుటవలన జ=పుట్టిన, కిణ=కాయలయొక్క, శ్రేణికా=వరుసచే, దంతుర=ఎచ్చుతగ్గైన, అంగం= శరీరము కలవాడును. ప్రాతః...పన్నం, ప్రాతః=ప్రాతఃకాలమనెడు, చోర=దొంగచేత, అపహృత=అపహరింపఁబడిన, సకలశ్రీక=కళలనెడు సంపత్తుతో గూడిన, రాకాశశాంక=పూర్ణచంద్రునియొక్క, అవస్థాపన్నం=దశను పొందినవాడును, శిశిరహృత=శిశిరఋతువునందు రాల్పఁబడిన, తత్పత్రజాతం= ఆయాకులగుంపు గలిగిన, అగం యథా= చెట్టువలె నున్నవాడును

తా—మఱియు నున్మాదవశంబున యడవియందు త్రోవలేనిచోట్ల సంచరించుటచే కంటకపీడితములగు పాదములు గలిగినట్టియు, నచ్చటచ్చటమూర్ఛచే శిలాప్రదేశములపడి పొర్లాడుటచేనుబ్బి కాయలుకాచిన శరీరము గలిగినట్టియు, ప్రాతఃకాలమున కాంతి రహితమైన పూర్ణచంద్రునివలెను ఆకురాలు కాలమందలి వృక్షమువలెనున్న నాయక్షుని జూచెను.

శ్లో॥ పశ్యన్నేవం వ్యతనుత మతౌ చింతయా సంవృతాత్మా
సోయం శక్రస్య చ వరవధూరస్య తద్ద్యోషితశ్చ
భోగాస్వాదక్రమనిగదనే శక్తరూపప్రబోధా
దుష్టావస్థా బత హతవిధేరాగతా చైతయోర్హా॥

చ॥ జలముఁడు యక్షుఁ గాంచి యిటు స్వాంతమునందల పోసె యక్షుఁడా
బలపరిపంథిభాగ్యమును వానిసతీమణి యింద్రురాణికిఁ
గలిగినరూపసంపద సుఖంబులఁ దెల్పఁగఁ జాలువారికిఁ
గలిగెను దైవయోగమున గష్టములంచుఁ గలంగి నెమ్మదిన్॥ ౪౭

అర్థము—పశ్యన్=చూచుచునే, చింతయా=దుఃఖమును, సంవృతాత్మా=కూడుకొనినవాఁడగు మేఘుడు, మతౌ=బుద్ధియందు, ఏవం= ఈచెప్పబోవు ప్రకారము, వ్యతనుత = చేసెను (తలచెననుట) సోయం=అట్టి ఈ యక్షుడు, శక్రస్య చ=దేవేంద్రునియొక్కయు, అస్య=ఈయక్షునియొక్క,వరవధూః=భార్య, తద్యోషితశ్చ=ఆయింద్రునిభార్యయగు శచీదేవియొక్కయు, భోగాస్వాదక్రమనిగదనే, భోగ=అనుభవములయొక్క, ఆస్వాద=రుచియొక్క, క్రమ=రీతిని, నిగదనే=చెప్పుటయందు, శక్త=సమర్థమైన, రూప=సౌందర్యమును, పరిబోధా=జ్ఞానమును కలవారుగానున్నారు, హతవిధేః=దౌర్భాగ్యము వలన, ఏతయోః=వీరికి, దుష్టావస్థా=దుర్దశ, ఆగతా హాబత=అయ్యోవచ్చెగదా!

తా—అట్టియక్షునిజూచుచునే, ఓహో! యీయక్షుడు నీయక్షాంగనయు, నింద్రునియొక్కయు శచీదేవియొక్కయు భోగసంపత్తుయొక్క యనుభవంబిట్టిదిగదా యని తెలియఁజేయు సామర్థ్యముగల సౌందర్యభోగములగలవారు. ఆహా ఇట్టివారికిని ఎట్టిదురవస్థ సంభవించెనని మేఘుఁడు తనలోతాను చింతించెననితాత్పర్యము.

శ్లో॥ వృంతస్స్వర్ణో ఽప్యకురుత మహాన్ప్రసూనాం చితాయాం
తచ్ఛయ్యాయాం ప్రచురతరతత్కంటకానీతబాధాం
సంప్రత్యేతౌ కఠినవిషమక్ష్మోణిదేశే శయాతే
కింవా కార్యం స్వవిరచితదుష్కర్మణి ప్రాణిజాతే॥

చ॥ తలిరులశయ్యవృంతములతాకున కోర్వక పూర్వమెంతయుఁ
గలఁతను జెందువారిపుడ నారత మీకఠినంపునేలపైఁ
బలుగులబోలు ఱిందులన, నాస్తరణంబుగఁ బండియుండఁ గా
వలసెను జంతుసంతతికి వార్యము గాదె పురాకృతంబిలన్॥ ౪౮

అర్థము—మహార్హ=మిక్కిలివిలువగల, ప్రసూన=పుష్పములచేతనే, అంచిత=ఒప్పుచున్న, తచ్ఛయ్యాయాం=వారిపక్కయందు, వృంతస్పర్శోపి=తొడిమెతాకుటయును, ప్రచుర........ఏతబాధాం, పరిమరతర=మిక్కిలిఅధికమైన, తత్కంటకా=ఆముళ్లచే, అనీతిబాధాం=చేయబడినబాధను, అనురత=చేసెనో సంప్రతి=ఇప్పుడు, ఏతౌ=అట్టివీరిద్దరు, కఠిన=కఠినమైన, విషమ=ఎచ్చుతగ్గైన, క్షోణిదేశే=భూప్రదేశమున, శయాతే=శయనించుచున్నవారు. ప్రాణిజాతే=జంతుసమూహము, స్వవిరచితదుష్కర్మణి=తనచేఁజేయఁబడినదుష్కర్మకలదగుచునుండగా, కింవాకార్యం=ఏమిచేయతగినది.

తా—శాపమునకు పూర్వము వీరుమిగుల సమ్యంబైమృదువైనపూలసెజ్జయందుశయనింప తొడిమెతాకును గూడ వీరిశరీరము సహింపలేకపోయెను. అట్టివీరిప్పుడు నిమ్నోన్నతమగు కఠినమైన నేలల శయనింపనలసివచ్చెగదా! లోకమున జంతువులు తాముచేసిన కర్మంబనుభవింపక తీరదుగదాయని మేఘుడు వీరినిగూర్చి విచారపడెను.

శ్లో॥ ధాతాప్యాసీద్విదళితశిరా భిక్షుకస్సోళికాక్షః
పద్మాక్షోపి శ్రితబహుతరాకారగర్భాధివాసః
సర్వంచైతత్స్వవిరచితదుష్కర్మణాం సిద్ధరూపం
తత్సాక్ష్యాన్నాహంకిముసమయతో వృద్ధ్యవృద్ధ్యోర్హి పాత్రం॥

చ॥ నలువశిరంబుఁగోల్పడి వాఁడుకపర్దికిబిచ్చమెత్తఁగా
వలసెజనార్దనుండుపలుబాములనెత్తననేకగర్భసం
కలనముఁజెందెపూర్వకృతకర్మఫలంబిదినేనుమొచ్చుతగ్గులకునులోనుగానొ భువిఁగాలవశంబునఁజితమేమిటికి! ౪౯

అర్థము—ధాతాపి=బ్రహ్మయునూన్నా, విదళిత=ఛేదింపబడిన, శిరాః=శిరస్సుగలవాడు, ఆసీత్—ఆయెను. సః=అలికాక్షః=ఆయీశ్వరుడును, భిక్షుకఃఅభూత్=బిచ్చమెత్తువాడాయెను. పద్మాక్షోపి=విష్ణువుగూడ, శ్రిత=ఆశ్రయింపఁబడిన, బహుతరాకార=అనేకావతారములయందు, గర్భాధివాసఃఅభూత్=గర్భమందువసించినవాడాయెను. ఏతత్=ఈ, సర్వంచ=సమస్తమును, విరచితదుష్క

ర్మణాం=(పూర్వజన్మమందు) చేయబడిన పాపములయొక్క, సిద్ధిరూపం=పరిణామము స్యాత్=అగుచున్నది అహం=నేను, సమయతః=కాలవశమువలన, వృద్ధ్యోః=హెచ్చుతగ్గులకు, పాత్రల=భాజనము నకిముహి=అగుచుండుటలేదా ఏమి

తా—పూర్వము బ్రహ్మదేవుడనృత మాడుటచే యపూజ్యుఁడైనట్లును, తల గొట్టబడినట్లును, బ్రహ్మశిరంబు ఖండించిన యీశ్వరుడు భిక్షుకుడైనట్లును, భృగుమహర్షి శాపంబున నవతారాంతరములయందు గర్భవాసదుఃఖము పొందినట్లును, పురాణప్రసిద్ధములు గావునఁ సృష్టిస్థితిలయాధికారులైన మువ్మూర్తులంతటివారికిని దురత్యయంబగు దుష్కర్మము సామాన్యుల పరిభవింపకమానదు. కాలవిశేషముచేతనట్టి వికాస సంకోచములకు మేఘుడునూ పాత్రుడగుచున్నవాఁడే వర్షాకాలమున పూర్ణుడైయుండి, శరత్కాలమున గౌరవహీనుడై నామమాత్రావశేషుడగుట లోకప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ ఏవంమత్వానిజవిలసనోత్ఫుల్లజాతిప్రసూన
వ్యాజాత్సంపాదితమృదుహాసశ్రీవిరాజన్ముఖేందుః
గంభీరేణ స్తనితవచసా భవ్యపాత్రంవధూటీ
భావత్కేతిస్ఫుటమకథయద్రామమేవాఽజనేయః॥

చ॥ తలచుచునిట్లునెజపద దర్శనవిస్ఫుటజాజిదంభ సం
కలితమృదుస్మితాననవిఖండితశీతమయూఖుడిగ్మఁడై
జలదముగర్జవాక్కులను, సౌఖ్యమెనీసతికంచుఁ బ్రేమచే
పలికెనురామచంద్రునకు బావనిపల్కినయట్లులిమ్ముగన్॥ ౧౮౦

అర్థము—ఏవం=ఈప్రకారముగా, మత్వా=తలఁచి, నిజ......వ్యాజాత్ నిజ=తనయొక్క, విలసన=ప్రకాశముచేతను, ఉత్ఫుల్ల=వికసించిన, జాతిప్రసూన=జాజిపువ్వులయొక్క, వ్యాజాత్=మిషవలన, సంపాది......ముఖేందుః, సంపాదిత=చేయబడిన, మృదుహాసశ్రీ=మందహాసలక్ష్మిచేతను, విరాజత్=ప్రకాశించుచున్న, ముఖేందుః=ముఖచంద్రుడు కలవాడై, యామేఘుడు, గంభీరేణ=మంద్రమైన, స్తనితవచసా=ఉరుమనెడివాక్కుచేతను, భావత్క=నీదైన, వధూటీ=స్త్రీ, నీభార్యయనుట, భవ్యపాత్రం=శుభములకుస్థానమై, భవతి=అగుచున్నది.

ఇతి=ఈలాగునని, ఆంజనేయః=హనుమంతుడు రామమివ=రామునిగూర్చినలెనే, అ=అత్యంతము, స్ఫుటం=స్పష్టముగా, అకథయత్=పలికెను.

తా—ఈప్రకారము, వర్షకాలమందు వికసించిన జాజిపూవులనెడి నవ్వుచే విలాసముగల ముఖచంద్రుడు గలవాడై, యామేఘుఁడు గంభీరములగు యురుము లనెడి వాక్యములచే నీసతి క్షేమవతియని, హనుమంతుడు రామునకువలెనే యాగు త్తునకు మిక్కిలి స్పష్టముగా చెప్పెను.

శ్లో॥ వ్యాకోచత్వోపహితసుషమా విభ్రమేణేవపద్మం
వాసంతాప్త్యాసితకరఇవప్రాంసుచంద్రోదయేన
యాదోనాథఇవప్రియసుహృదాజీవనాధానకర్త్రా
శ్రుత్వావార్తామమృతమధురాం కామపిప్రాపశోభాం॥

చ॥ వికసనమందికాంతితతి, విభ్రమమూనినసారసంబ నా
బ్రికటముగావసంతమిల, భాసిలుసోముసిరీతిసోము రా
కకువడిఁబొంగుసంద్రమనఁగాఁదగె, జీవనదోక్తిసత్సుధా
నికరముయక్షుశ్రోత్రముల, నిండఁగమెండగుశోభలూరఁగన్॥ ౫౧

అర్థము—వ్యాకోచ......విభ్రమేణ, వ్యాకోచత్వ=వికసించుటచే, ఉప హిత=కూర్పబడిన, సుషమావిభ్రమేణ=కాంతివిలాసముచేత, పద్మమివ=పద్మమువ లెను, వాసంతాప్త్యా=వసంతఋతుప్రాప్తిచేత, సితకరఇవ=చంద్రునివలెను, ప్రాం శుచంద్రోదయేన=పూర్ణచంద్రోదయము వలన యాదోనాథ ఇవ=సముద్రునివలె ను, జీవనాధానకర్త్రా=ప్రాణధారణను చేయునట్టి (ఉదకమునిచ్చు వాఁడగు మేఘు డనియు) ప్రియసుహృదా=ప్రియస్నేహితుడైన యామేఘునివలన అమృతమధు రాం=అమృతమువలె మధురమైనట్టి వార్తాం=వృత్తాంతమును, శ్రుత్వా=విని, కామ పి=అనిర్వాచ్యమైన, శోభా=శోభను, ప్రాప=పొందెను.

తా—తనకుజీవనదానం బొసగిన ప్రియస్నేహితుడగు మేఘునివలన నమృత సమానమగు వార్తనువిని యాయక్షుడు, వికసించుటచే శోభతోగూడిన పద్మమువ లెను, వసంతాగమముచే చంద్రునివలెను, పూర్ణచంద్రోదయమున సముద్రమువ

లెను చెప్పవలవిగాని శోభనుపొందెను. ప్రియురాలి శుభవర్తమానము వినుటచే వియోగముచే కృశించినయాతనికి మరల, శోభకలిగెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ క్షేమోదన్త శ్రవణజనితానందవారాశిమగ్న
స్తత్సంలగ్నాశయ ఇవ కలామాత్రముత్తిష్ఠమానః
సమ్మోదోద్యద్వికృతివిలసద్భాషితః కింకిమాహ
సా ప్రోవాచేత్యధిగతరసస్తం జగాదేతి యక్షః॥

చ॥ తనసతిక్షేమవార్తవిని దగ్గయుమోదపయోధిమున్గి దా
క్షణ మొకఁడూరకుండివివ, శత్వమునన్మదిఁబొంగి, పొర్లు ప్రే
మనువిలసిల్లువాక్యముల మాటికినాసతి యేమిచెప్పనే
మనియెనువారిదా యనుచు, యక్షుఁడువల్కె నుసాదరంబుగన్॥ ౧౮౭

అర్థము—యక్షః=యక్షుఁడు, తత్సంలగ్నాశయః=తన ప్రియురాలియందు లీనమైన మనస్సుకలవాడై, క్షేమోదంత......మగ్నః, క్షేమోదంత=క్షేమవృత్తాంతముయొక్క, శ్రవణ=వినుటచే, జనిత=పుట్టిన, ఆనందవారాశి=సంతోషసముద్రమందు, మగ్నః=మునిగినవాడై, కలామాత్రం=కొంచెము సేపు, ఉత్తిష్ఠమానఇవ=ప్రయత్నించిన వాఁడువలెనె, సంమోదో.....షితః, సమ్మోద=సంతోషముచేత, ఉద్యత్=పుట్టిన, వికృతి=వికారముచేత, విలసత్ భాషితః=ఒప్పుచున్న మాటలు కలవాడై, సా=ఆనాప్రియురాలు, కిమాహ=ఏమిచెప్పినది, కింప్రోవాచ=ఏమిచెప్పెను ఇతి=ఈలాగునని, అధిగతరసః=పొందబడిన యనురాగముకలవాడై, తం=ఆమేఘునిగూర్చి, జగాద=పలికెను.

తా—ఆయక్షుఁడు ప్రియురాలి క్షేమ సమాచారమునువిని యానందించినవాడై యొకక్షణమాలోచించు వానివలెనుండి అనగ నానందపరవశముచె మైమఱచి సమ్మోదవికారముచే నొప్పుచున్న ప్రియభాషణుండై, తనప్రియురాలేమి చెప్పెనేమి చెప్పెనని యాసక్తితో నామేఘు నడిగెను.

శ్లో॥ తత్సమ్మోదోచితమమృతదస్పన్ది గద్యప్రియోక్తి
స్తేనాక్లిష్టప్రియసువచనస్సాధు శిశ్రాయ నాకం

స్మారంస్మారంసచసహచరీ సంగమార్థాభిలాషాం
స్తస్థౌ శాపావధిమజగురోర్బోధ మాకాంక్షమాణః॥

చ॥ అమృతదుఁడంతసంతసములౌ వచనంబులువల్కి యక్షు చే
బ్రియుదితమానుతింగొనిన, భంబున కేఁగెను వేగయక్షుఁడ ౯
దమిఁబ్రియురాలిసంగమముఁ, దగ్గయుఁగోరుచు శాపమంత్యమా
సమయముగాఁ జిత్తమునశార్ఙ్గిప్రబోధముకాంక్షఁ జేసెడు౯॥ ౧౯౩

అర్థము—అమృతదః=మేఘుఁడు, తత్సమ్మోదోచితం, తత్=ఆయక్షునకు, సమ్మోదోచితం=సంతోషకరములగు, ప్రియోక్తిః=ప్రియములగువాక్కులను, సన్నిగద్య=బాగుగాచెప్పి, తేన=వానిచే, ఆక్లుప్త=చేయబడిన, ప్రియనుతివచనః=ప్రశంసావాక్యములు గలవాడై, సాదు=యోగ్యమానట్లుగా, నాకం=స్వర్గమును, ఆకాశముననుట, శిశ్రియ=ఆశ్రయించెను. సచ=ఆయక్షుఁడున్నూ, సహచరీ... లాషాన్, సహచరీ=ప్రియురాలియొక్క, సంగమార్థాభిలాషాన్=సంగమే ప్రయోజనముగాగల కోరికలను, స్మారంస్మారం=మిక్కిలి తలఁచి, శాపావధిం=శాపాంతమునుగూర్చి, అజగురోః=విష్ణుమూర్తియొక్క, బోధం=మేల్కనుటను, ఆకాంక్షమాణః=కోరుచున్నవాడై, తస్థౌ =ఉండెను.

తా—మేఘుడిట్లు యక్షాంగన వృత్తాంతమును చెప్పి, యాయక్షునిచే ప్రశంసింపబడినవాడై తానాకాశము నాశ్రయించెను అనగా తనమార్గమున బోయెనను ట. ఇచ్చట నీయక్షుఁడును ప్రియురాలి సంయోగమునకై యువ్విళ్ళూరుచు, శాపావధినిగూర్చి యుత్థానైకాదశియందు విష్ణుమూర్తి ప్రబోధమును నిరీక్షించుచుండెను

"శాపాంతో మే భుజగశయనాదుత్థితే శార్ఙ్గపాణౌ" అనియక్షుఁడు కాళిదాసుని యుత్తరమేఘమునచెప్పినట్లు త్థానైకాదశి తనకుశాపావధియగుటచే నద్దానికై నిరీక్షించుచుండె.

శ్లో॥ ప్రావృట్ప్రాప్తాసపదివిరహిక్షోభ సంధానదక్షా
కేతక్యాదిప్రసవరజసా స్వాదమత్తద్విరేఫా

గర్జానాదక్షణరుచిహత శ్రోత్రనేత్రప్రశస్తిః
ప్రాంచద్ఘాసాంతరితవసుధా పూరితాశేషవాపీ॥

చ॥ విరహిమనోవ్యథాకరము, విస్తృతనూతనకేతకాదిపు
ష్పరసవిలోలభృంగభర, రవంబును బూరితదీర్ఘికాళియై
యురుములు మింటనే శ్రవణ యుగ్మదృగార్తినొసంగ ఘాస సం
భరితధరాతలంబగుచు వచ్చెను, వర్షపువేళ యయ్యెడు౯॥ ౧౮౪

అర్థము—సపది = అప్పుడు, విరహి......దక్షా, విరహి = వియోగము జెందినవారికి క్షోభ = కలతను, సంధాన = కూర్చుటయందు, దక్షా = సమర్థమైనట్టియు, కేతక్యా......ద్విరేఫా, కేతక్యాది = మొగలి మొదలగు, ప్రసవజ = పుష్పములవలన బుట్టిన, రస = తేనెయొక్క, ఆస్వాద = తినుటచేతను, మత్త = మదించిన, ద్విరేఫా = తుమ్మెదలుకలదెన్ని, గర్జా......ప్రశస్తిః, గర్జానాద = ఉరుముచేతను, క్షణరుచి = మెరుపుచేతను హత = పోగొట్టబడిన, శ్రోత్రనేత్రప్రశస్తిః = వీనులయొక్కయు నయనములయొక్కయు శక్తికలదెన్ని, ప్రాంచ......వసుధా, ప్రాంచత్ = ఒప్పుచున్న, ఘాస = పచ్చికలచేతను, అంతరిత = కప్పబడిన, వసుధా = భూమికలదెన్ని, పూరిత = నిండింపబడిన, అశేషవాపి = సమస్తమైన సరస్సులుగలదియునై, ప్రావృట్ = వర్షకాలము, ప్రాప్తా = వచ్చినది.

తా—మేఘుడాకాశము నంటగానే, వర్షకాలము ప్రాప్తించి, విరహిజనుల ధైర్యమును పోగొట్టుచు, మొగలిమొదలగు పుష్పముల వికసింపఁజేసి తుమ్మెదల మదెంపజేయుచునూ, ఉరుములచే కర్ణములకు వేదనగావించుచూ, మెఱుపులచే నేత్రముల మిరుమిట్లుగొల్పుచు, భూప్రదేశంబుల పచ్చికచేతను, దిగుడుబావుల నుదకము చేతను నింపినదాయెను.

"విరహిక్షోభ......దక్షా" యనునది కాళిదాసుని పూర్వమేఘమున "కస్సన్నద్ధే విరహవిధురాంత్వయ్యుపేక్షేతజాయాం" అను యక్షవాక్యమును జ్ఞాపకము చేయుచున్నది.

శ్లో॥ మేఘారావస్ఫుటితహృదయాలంబనార్థం ప్రియాళీ
కాశ్మీరశ్రీలసదురసిజా సంగసంగోప్యమానం

కృత్వాగాఢంహృదయమథతద్బాహువల్లీనిబద్ధా
యస్యాంసర్వేవ్యపగతశుచశ్శేరతే కామిలోకాః॥

చ॥ విరహగణంబు మేఘరవ విస్ఫుటితాత్మసుఖాశ్రితమూర్ఛమై
యురమును ప్రేయసీగుణ పయోధరయుగ్మమునం దుదాపనా
దరుణులు బాహువల్లరుల, దద్దయుఁ బద్ధముసేయఁ దాపముఁ గ
దొరఁగి యథేచ్ఛగా నిదుర దోఁగు నో, యాతజీవచ్చెనిమ్ముగన్ ౧౧

అర్థము—యస్యాం = ఏవర్షకాలమందు, సర్వే = సమస్తులైన, కామిలోకాః = కాముకులైనజనులు, మేఘా......నార్ధం, మేఘారావ = మేఘధ్వనిచేత, స్ఫుటిత = విడిపోయిన, హృదయ = మనస్సుయొక్క, ఆలంబనార్ధం = స్థిమితపఱచుకొనుటకై, హృదయం = వక్షస్థలమును, ప్రియాళీ......మానం, ప్రియాళీ = ప్రియురాండ్ర యొక్క, కాశ్మీరశ్రీలసత్ = కుంకుమశోభచే ప్రకాశించుచున్న, ఉరసిజ = స్తనములయొక్క, ఆసంగ = సంబంధముచేత, సంగోప్యమానం = రక్షింపఁబడుచున్నది గనుకనే, గాఢం = దృఢమైనదానినిగా, కృత్వా = చేసి, అథ = తరువాతను, తద్బాహువల్లీనిబద్ధాః = భుజలతికలచే కప్పబడినవారై, వ్యపగతశుచః = పోయినదుఃఖము కలవారగుచూ, శేరతే = విశ్రమించుచున్నవారు.

తా—ఆవర్షకాలమందు కాముకులు మేఘధ్వనికి జడిసిన తమహృదయములప్రియురాండ్ర స్తనాంతరమున సంగోప్యంబొనర్చినవారై, వారిచేదృఢముగ నాశ్లేషింపబడినవారగుచూ మనమును దృఢపఱచికొని పోగొట్టబడిన వియోగతాపముకలవారై నిరాతంకముగ శయనించుచున్నారు. వర్షకాలముద్దీపన విభావముగుటచే, వృద్ధినొందుచున్న విరహతాపముగల కాముకులు, తమప్రియురాండ్ర సాంగత్యము బడసి యథేచ్ఛగ సుఖించుచుండిరని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ రంగేతారాపథపరిసరే మాత్రిధారేణసవ్యం
భోవాహేన స్ఫుటితమురజధ్వానసక్రాంతరాశే
ప్రోద్యజ్జాతప్రసవగసనం స్వాదనచ్ఛబభ్రంగా
ధావేగానేలసతితటీతో భ్రాన్తిసంక్లుప్తలాస్యాః॥

నాట్యంబన నృత్యగీతవాద్యముల కూడిక నాటకార్థాను కరణం నాట్యం స్యాత్'' అనిభరతుడు. ఇట్టినాట్యమును బ్రవర్తింపజేయువాడు సూత్రధారుండనబడు ''సూత్రంధరతీతిసూత్రధార్య'' యనివ్యుత్పత్తి సూత్రమనగానూచన. సూచనమన గాచతుర్విధాభినయాత్మకంబగునాట్యము'' సాత్వికాద్యైరభినయైః ప్రేక్షకాణాం యతోభవేత్ నటేనాయకతాదాత్మ్యబుద్ధిస్తన్నాట్యముచ్యతే''మఱియుసూత్రంబన ''నాట్యోపకరణాదీని సూత్రమిత్యభిధీయతే'' నాట్యోపకరణంబులనియు ''అసూత్రయన్ గుణాన్నేతుః కవేరపిచవస్తునః రంగప్రసాధనప్రౌఢః సూత్రధారఇతీరితః'' ఇట్టిరంగప్రసాధనమందుసమర్థుండు సూత్రధారుడని యు కొందఱిమతము. ఇక రంగమనగ నటుడు నటితోగూడి సంగీతాభినయంబులతో నాయకావస్థల తాదాత్మ్యంబున జూపుచు సభ్యులసంతసింపజేయుప్రదేశము ''సభాపతిస్సభాసభ్యా గాయకా వాదకాఅపి, నటీనటశ్చమోదంతే యత్రాన్యోన్యానురంజనాత్, అతో రంగ ఇతిజ్ఞేయః'' అనిభరతుడు ''తౌర్యత్రికంనృత్తగీతం వాద్యనాట్యమిదం త్రియం'' అని అమరనిఘంటువు. కావుననిట్లిచ్చట, భృంగారావము గీతముగను, మేఘగర్జనములు వాద్యముగను, క్షణకాలముమెఱసి మిగులచంచలములగు మెరుపుతీవెలను నాట్యస్త్రీలుగను జేయుటచే నృత్యగీతవాద్యములతో గూడిన నాట్యంబు సార్థకంబయ్యె.

శ్లో॥ యక్షావస్థాకలన జనిదీప్రానుకంపేవశంపా
వల్లీసాధోరహిత జలదాదత్తహాంసప్రసంగా
సంఫుల్లశ్రీకలితకమలామోదభాస్వద్దిగంతా
ప్రావిర్భూతాశరదుపగత స్వాగతాహంసనాదైః॥

చ॥ జలజపరీమళంబులుంది, శాసము వాయువులాక్రమింపమిం
చులనుజలంబులన్విడిచి, శుభ్రఘనంబులు గ్రాలయుక్తులై
గలుగఁగఁ బ్రేమవచ్చెననఁగా వడిశారద వేళవచ్చె హం
సలకలనాదముల్వెలఁగ స్వాగతవాక్యములై మనోజ్ఞమై॥ ౫౭

అర్థము.—యక్ష=యక్షునియొక్క, అవస్థా=దశయొక్క, ఆకలన=చూచుటచేత, జని=పుట్టుకకలదై, దీప్ర=స్పష్టమైన, అనుకంపేవ=దయకలదివ

చ॥ ఘనుఁడను సూత్రధారి నవగర్జిత నిస్వనమే మృదంగమై
దనరఁగ జాజి తేనెలను, ద్రావు మిళిందరవం బగానమై
మనమున కింపు సేయఁగను, మారుతమార్గమె నాట్యరంగమై
గనుపడు మించుల న్నెలుఁతల, గమ్మన నాట్యము సల్పఁ జేసెనుఁగా॥ ౧౯౬

అర్థము — స్తనిత......రాళే, స్తనిత = ఉరుములనెడు, మురజధ్వాన మర్దెలనాదముతో, సక్తా = కలుసుకొనిన, అంతరాళే = మధ్యభాగముకల, తారాపథపరిసరె = ఆకాశప్రాంతమనెడు, రంగే = నాట్యస్థలమందు, ప్రోదజ్జా......రావే, ప్రోద్యత్ = వికసించిన, జాతిప్రసన = జాజిపూవులయొక్క రస = తేనెయొక్క సంస్వాదన = తినుటచే, క్షీబ = మదించిన, భృంగ = తుమ్మెదలయొక్క, ఆరావే = ధ్వనియనెడు, గానే = సంగీతము, లసతి = ఒప్పుచుండగా, నవ్యాంభోవాహేన = నూతనమేఘమనెడు, సూత్రధారేణ = సూత్రధారునిచే, సంక్లుప్తలాస్యాః = ప్రవర్తింపఁజేయఁబడిన నాట్యముకల, వైతటితః = విద్యుల్లతలు, భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి.

తా — ఆకాలమందాకాశ మనెడి నాట్యరంగమునందు, మేఘగర్జనము మృదంగధ్వనిగను, జాజిపూవులతేనెఁగ్రోలి మదించిన తుమ్మెదల ఝుంకారము సంగీతముగానుండఁగ, మేఘుఁడనెడు సూత్రధారునిచే నాట్యము చేయింపఁబడు స్త్రీలవలె మెఱుపులు ప్రకాశించెను.

ఈవర్షకాలమున స్వాభావికములగు గర్జాది చిహ్నముల పరికించినఁదది యొక విలాసినీ నాట్యమును సూచించుచున్నది. ఇక నాట్యమునకు వలయు రంగప్రసాధనాదులెల్లు నిరూపింపఁడిరి

ఇందు నాట్యమునకు ప్రధానకర్తయగు మేఘుఁడను సూత్రధారునిచే నాకాశమను రంగస్థలమున, నుఱుములను మృదంగధ్వనులును, తుమ్మెదఝుంకారములను గానంబును, రంగప్రసాధనంబులుఁగ నమర్చి, మించులను మించుఁబోఁడుల నర్తకులుఁగ జేసి యొక నాట్యంబు ప్రవర్తింపఁ జేయఁబడినట్లు కవిచే నిరూపింపఁబడిరి.

నాట్యంబన నృత్యగీతవాద్యముల కూడిక "నాటకార్థాను కరణం నాట్యం స్యాత్" అనిభరతుడు. ఇట్టినాట్యమును ప్రవర్తింపజేయువాడు సూత్రధారుండనబడు "సూత్రంధరతీతి సూత్రధార్య" యనివ్యుత్పత్తి సూత్రమనగా సూచన. సూచనమనగా చతుర్విధాభినయాత్మకంబగు నాట్యము "సాత్వికాద్యైరభినయైః ప్రేక్షకాణాం యతోభవేత్ నటేనాయకతాదాత్మ్యబుద్ధిస్తన్నాట్యముచ్యతే" మఱియు సూత్రంబన "నాట్యోపకరణాదిని సూత్రమిత్యభిధీయతే" నాట్యోపకరణంబులనియు "అసూత్రయన్ గుణాన్నేతుః కవేరపిచవస్తునః రంగప్రసాధనప్రౌఢః సూత్రధారఇతీరితః" ఇట్టిరంగప్రసాధనమందుసమర్థుండు సూత్రధారుఁడను కొందఱిమతము. ఇక రంగమనగ నటుడు నటితోఁగూడి సంగీతాభినయంబులతో నాయకావస్థల తాదాత్మ్యంబున జూపుచు సభ్యులసంతసింపఁ జేయుప్రదేశము "సభాపతిస్సభాసభ్యా గాయకా వాదకాఅపి, నటీనటశ్చమోదంతే యత్రాన్యోన్యానురంజనాత్, అతో రంగ ఇతిజ్ఞేయః" అనిభరతుడు "తౌర్యత్రికంనృత్తగీతం వాద్యనాట్యమిదం త్రియం" అని అమరనిఘంటువు. కావుననిట్టిచ్చట, భృంగారావము గీతముగను, మేఘగర్జనములు వాద్యముగను, క్షణకాలము మెఱసి మిగులచంచలములగు మెరుపుతీవెలను నాట్యస్త్రీలుగను జేయుటచే నృత్యగీతవాద్యములతోఁ గూడిన నాట్యంబు సార్థకంబయ్యె.

శ్లో॥ యక్షావస్థాకలన జనిదీప్రానుకంపేవశంపా
వల్లీపాథోరహిత జలదాదత్తహంసప్రసంగా
సంఫుల్లశ్రీకలితకమలామోదభాస్వద్దిగంతా
ప్రావిర్భూతాశరదుపగత స్వాగతాహంసనాదైః॥

చ॥ జలజపరీమళంబులుఁది, శాసముదాయములాక్రమింపమిం
చులనుజలంబులన్విడిచి, శుభ్రఘనంబులు గాలయుక్తులై
కలుగఁగఁబ్రేమవచ్చెననఁగా వడిశారదవేళవచ్చె హం
సలకలనాదముల్జెలఁగ స్వాగతవాక్యములై మనోజ్ఞమై॥ ౫౭

అర్థము.—యక్ష=యక్షునియొక్క, అవస్థా=దశయొక్క, ఆకలన=చూచుటచేత, జని=పుట్టుకకలదై, దీప్ర=స్పష్టమైన, అనుకంపేవ=దయకలదివ

లేనే శంపావల్లీ=మెరుపుతీగెలతోడను, పాథః=ఉదకముతోడను, రహిత=శూన్యమైన, జలదా=మేఘముకలిగినటువంటియు, దత్తహంసప్రసంగా, దత్త=చేయబడిన, హంస=హంసల యొక్క, ప్రసంగా=క్రేంకార ధ్వనులుకలదియు, సంఫుల్ల......దిగంతా, సఫుల్ల శ్రీవికాస శోభతో, కలిత=కూడిన, కమల=పద్మముల యొక్క, ఆమోద=పరిమళము చేత, భాస్వత్=ప్రకాశించుచున్న, దిగంతా=దిక్ప్రదేశములు కలదియునగు, శరత్=శరత్కాలము, హంసనాదైః=హంసధ్వనులచే, ఉపగత స్వాగతా=పొందబడిన స్వాగతము గలదై, ప్రావిర్భూతా=ఆవిర్భవించినది.

తా—శాపావధియగు నుత్థానైకాదశీ శరత్కాల మందగుటచే ప్రావృట్కాలానంతరము శరత్కాలమువర్ణింప బడుచున్నది. ఆశరత్కాలము మెరుపులు లేక నుదకశూన్యంబు లగుటచే తెల్లనివగు మేఘములు కలదియును, వికసించిన కమలముల పరిమళముచే వ్యాపించిన దిక్కులుకలదియు, హంసక్రేంకారములచే స్వాగతమీయ బడినదియునై, వియోగావస్థయందు దుఃఖించుచున్న యక్షునిగని జాలినొందినది వలెనె శీఘ్రముగ నావిర్భవించి నట్లుత్ప్రేక్షింపబడియె.

శ్లో॥ యక్షీభూయస్స్వమపహసతి స్వప్రసూతప్రసూన
చ్ఛాయాభారైః కిమితిసుమనా జాతిరాశాంతజృంభా
స్వాపత్యాంభోజనివదనత శ్శ్రీస్సమేత్యన్థితాత్ర
వ్యాఖ్యాతీవభ్రమరమధురా రావకైః షట్పద్మినీయం॥

చ॥ ననుగని యక్షిణవ్వుతజి, నానుమ కాంతులఁ గేలనంచులో
ననుకొనిజాజిదాసుమన, యాచుఁబ్రశాంతివహించెమిక్కిలిఁ
వనిజినితమ్మిమోమునను, బంభరనాదము చేతఁ బద్మినీ
ఘనతవహించె యక్షియని, గ్రక్కునఁ జాటెడులీలదోఁచెడుఁ॥ ౧౮

అర్థము—జాతిః=జాజితీగె, యక్షీ=ఆయక్షాంగన, భూయః=తిరిగి,శాపావసాన మందని తాత్పర్యము. స్వం=తనను. అపహసతి=పరిహసించుననిి, స్వప్రసూత ప్రసూనచ్ఛాయాభారైః, స్వప్రసూత=తననుండిపుట్టిన, ప్రసూన=పువ్వుల యొక్క, ఛాయాభారః=కాంత్యతిశయము, కిమితి=ఎందుకని, సుమనాః=మంచి

మనస్సుగల (దనుసార్థకమనామముకల) దై, అశాంత=మిక్కిలిశమించిన, జృం భా=వికాసముకలది, అభూత్=ఆయెను, ఇయం=పద్మినీ=ఈతామరతీగెయును, భ్రమర......రావకైః, భ్రమర=తుమ్మెదలయొక్క, మధురావకైః=మధురధ్వను లచేత, స్వాపత్యా=స్వసంతానమగు, అంభోజని=పద్మమునెడు, వదనతః=ముఖము నుండి (తద్వారా) శ్రీః=శోభ, అనగాపద్మినీజాతిస్త్రీకి స్వభావమగుశోభ అత్ర= ఈయక్షియందు, సమేత్య=కలుసుకొని, స్థితా=ఉన్నదని, వ్యాఖ్యాతీవ=చెప్పు చున్నదివలెనున్నది.

తా—వర్షకాలమున జాజులు విస్తారముగ పుష్పించి శరత్కాలమున తగ్గి పోవును, అతగ్గుట, కొద్దికాలములో భర్తృసమాగ మానందమున వికాసముజెందునా యక్షాంగన చిరునవ్వుతనను పరిహసించునని (నవ్వునకును తెల్లని పుష్పములకు నుప మానోపమే యభావముగాన) "సుమన" (జాజిచెట్టునకు మఱియొకపేరు, మం చిమనస్సుకలదియనియు నర్థము) యనుతననామమును సార్థకము నొందించు కొను టకు, తన వికాసమును చాలించెనాయన్నట్లుత్ప్రేక్షింపఁబడియె. మఱియు శర త్కాలంబున పద్మములకు వికాసంబధికము. కావుననప్పుడు పద్మిని (తామరతీగె) పద్మంబను తనముఖంబునుండి బయలువెడలు మిళింద బృంద ఝుంకారరూపంబులగు పలుకులచే, యక్షాంగనా ముఖంబు పద్మసమాన సంపత్తుగలదని (పద్మినీజాతిస్త్రీ యగుటనున్నా) నలుదెసలఁ బ్రకటించుచున్నది వలెనేయుండె. పద్మము లక్ష్మిని వాసస్థలంబుగాన నామెముఖమును పద్మసదృశంబగుటజేసి, సిరి తులదూగుచుండె నని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సోయంనిత్యంప్రియసుహృదితి ప్రత్యయోనైవకార్య
స్స్వస్యాత్మాపిస్వవిపదిభవేన్నైవకార్యాత్రశంకా
యస్మాద్వర్షప్రాగ్జలధరతతే రాత్మభూతోనితాన్తం
తద్విచ్ఛేత్తాభవతిఘనతా పాయతోమాతరిశ్వా॥

చ॥ ఇతఁడేఁకక్క పుమిఁతుడంచుమది నుంతేనమ్మరాదేని సం
తతమా త్మాకృతినున్న వాఁడ శ్రీమకుఁడావేటనిక్కంబె, మే

ఘుతతిః మారుతుఁడాత్మరూపుఁడయినన్ గాలంబువత్యస్తమా
గతిరాగాఘనతాపనోదనముగాఁ గల్పింపఁడేనాశముల్॥ ౫౯

అర్థము—సోయం=వీఁడు, నిత్యం=ఎల్లప్పుడు, ప్రియసుహృదితి=ప్రియస్నే
హితుడని, ప్రత్యయః=విశ్వాసము, నైవకార్యః=చేయతగినదికాదు. స్వస్య=తనకు
ఆత్మాపి=స్వరూపమైనప్పటికి, స్వవిపది=తనయాపత్తు విషయమై, భవతి=
అగుచున్నదై, అత్ర=ఈవిషయమందు, శంకా=సందేహము, నైవకార్యా=కూడదు.
యస్మాత్=ఎందువలననగా యః=ఏవాయువు, ప్రాక్=వర్షకాలమందు, జలధర
తతేః=మేఘసమూహమునకు, ఆత్మభూతః="ధూమజ్యోతిస్సలిల మరుతాంసన్ని
పాతః" ఇత్యాది ప్రమాణమువలన, స్వరూపమయ్యెనో, మాతరిశ్వా=ఆట్టివాయు
వు, ఘనతాపాయతః=ఘనత్వనాశనమువలన, (ఘనత్వమన గౌరవమును, గట్టితన
మును స్ఫురించుచున్నవి.) నితాంతం=మిక్కిలి, తద్విచ్ఛేత్తా=ఆమేఘస్వరూపనా
శకుడు, భవతి=అగుచున్నాడు

తా—లోకమందొకనిని వీఁడు మనస్నేహితుడుగదాయని యెల్లప్పుడును
విశ్వసింపగూడదు. తనస్వరూపమైనను తనకొకప్పుడు విపత్కారణమగుచుండును.
ఇదియధార్థమే. ఏలనన వర్షకాలమందు మేఘమునకు స్వరూపమగు వాయువీశర
త్కాలమున ధూమాదులు విడుటచే తేలికరైన, తనస్వరూపమేయగు మేఘమును
భేదింప సమర్థమగుచున్నది. అనగ శరత్కాలమున నుదక శూన్యంబులగుటచే మ
బ్బులు తెల్లనై ఖండఖండములుగ వాయువుచే నెగరగొట్టబడుచుండుట స్వభావమని
తాత్పర్యము.

శ్లో॥ లక్ష్మీస్తవత్కోరుహాశిఖర సంఘర్షణాద్వాత్మనూనో
శ్చంద్రస్య శ్రీవ్యతికరవిరీత్యా ప్రమోదాశ్రితస్య
సంరంభాద్వ్యాముఖరితదిశస్సింధుబంధోరమేశో
నిద్రాముద్రాంసపదివిజహా పాణిసంస్పృష్టనేత్రః॥

చ॥ కలువలఱేనిమైశిరినిగాంచి కుమారుఁడుగానుబ్బుచున్
జలనిధిమాఱుమ్రోయఁగది, శ్వాసముదాయము పేర్మిఘూషముల్

సలుపటనో రమాగురుకుచంబుల రాయిడినో మురారి చే
తులస్పృశియించి విప్పికను, దోయిసి, నిద్రనువీడెగొబ్బునన్॥ ౬౦

అర్థము—లక్ష్మీ......ణాద్వా, లక్ష్మీ=లక్ష్మీ దేవియొక్క, వక్షోరుహ=స్తనములయొక్క, శిఖర= అగ్రభాగములయొక్క, సంఘర్షణాద్వా=రాపిడి వలననో (తాకుటవలననో,) ఆత్మసూనోః=తన కుమారుడైన, చంద్రస్య=చంద్రుని యొక్క, నిరీక్ష=చూచుట వలననైన, ప్రమోద=సంతోషముకు, ఆశ్రితస్య= ఆధారమైనట్టియు, ముఖరితదిశః=శబ్దాయమానములైనదెసల్కలుకలిగి నట్టియు, సింధుబంధోః—సముద్రుని యొక్క, సంరంభాద్వా=అతిశయమువలననో, రమేశః=విష్ణువు, సపది=తత్కాలమందు, పాణిసంస్పృష్టనేత్రః=చేతులచేస్పృశింపఁబడిన నేత్రములు కలవాడై, నిద్రాముద్రాం=నిద్రా రీతిని, విజహౌ=విడిచెను.

తా—లక్ష్మీస్తనసంఘర్షణము చేతనో, శరత్కాలమందు చంద్రునికి విశేష కాంతికలుగుటచే నైనసంతోషము చే గంభీరనాదముగల సముద్రునిసంరంభము చేతనో, యన్నట్లు విష్ణుమూర్తి మేల్కాంచెను లోకమున నిద్రించెందువారికి కఠినవస్తుస్పర్శనము చేతను, గొప్పధ్వనిచేతను నిద్రాభంగ మగుట స్వభావము, ప్రబోధనైకాదశి కార్తీక శుద్ధమందగుటచే, చంద్రునకు పూర్ణత్వము, శరత్సమయవికాసత్వము నందువలన, సముద్రమునకు గంభీరఘోష గలుగుటయు సంభవించు చున్నయది. నిద్రలేచునపుడు హస్తాగ్రంబుల నేత్రంబులస్పృశించి, వానిగాంచుట ధర్మశాస్త్రవిహితము "కరాగ్రేవసతేలక్ష్మీః కరమధ్యేసరస్వతీ" అనిప్రసిద్ధము. జగత్కర్తయగు విష్ణువును ధర్మసంగ్రహార్థమిట్లాచరించెనని తాత్పర్యము.

శ్లో॥ సమ్యక్వ్యక్తప్రకృతివికృతే రాత్రసమ్యోదవృద్ధే
రుద్యత్స్నానానగతివశాత్త్కాంక్షితైర్గాంసపాళేః
శ్రుత్యానందప్రకటనచణైర్భృవ్యాహాక్యప్రసారై
రున్నిద్రోభూత్సపదికమలాకాముకః శ్శేషతల్పాత్॥

ఉ॥ చక్కఁగపీడఁగాఁబ్రికృతి, జాడ్యముమానసవానభోగమిం
పెక్కఁగనాత్తమోదములయి, హేలజలించెడుహంసపాళిపె

న్మక్కువసల్పుచుండ శ్రుతిమండనవాఙ్నుతికేంకృతాళిదా
గ్రక్కునమేలుకాంచె హరికంధినసౌంద్రిపణాళినిమ్నగః॥ ౬౧

అర్థము—సమ్యక్=బాగుగా, త్యక్త=విడువబడిన, ప్రకృతి=స్వభావము యొక్కయు, మాయయొక్కయు, వికృతేః=వికారముకలిగినట్టియు, ఉద్యత్=ప్రకాశించుచున్న, సత్=యోగ్యమైన, మానసగతివశాత్=మానససరస్సంచారవశము వలనను, విష్ణునామమన నాదివశమువలనను, ఆత్తసమ్మోదవృద్ధేః=పొందబడిన సంతోషాతిశయముగల, హంసపాళేః=హంససమూహము యొక్కయు, యోగిసమూహము యొక్కయు, శ్రుత్యానంద=శ్రోత్రానందమును, వేదపఠనమువలన గలిగిన యానందమును, ప్రకటనచణైః=ప్రకటించుటయందు ప్రసిద్ధములైనట్టియు, భవ్యవాక్యప్రసాదైః=శుభవాక్కుల ప్రసాదముగలట్టియు, క్రేంకృతైః=క్రేంకారములను, మధురధ్వనులచేత, సపది=తత్కాలమందు, కమలాకాముకః=విష్ణుమూర్తి, శేషతల్పాత్=భుజగశయనమునుండి, ఉన్నిద్రః=మేలుకొన్నవాడు, అభూత్=ఆయెను.

తా—వర్షకాల జన్యమగు వికారమును విడచి మానససరస్సునందు సంచరించుటవలన సంతోషాతిశయముగల హంసలయొక్క శ్రవణానందకరములై శుభములగు క్రేంకారములచేతను, మాయావికారమును విడనాడి మానసికపూజచే బ్రహ్మానందమును పొందిన యోగిసమూహముయొక్క పరమానందమును ప్రకటించునట్టి స్వస్తివచనముల చేతనువలె విష్ణుమూర్తి శేషశయ్యనుండిలేచెను.

హంసలనగా యోగులలో నొకతెగ, వారు మాయాకృత వికారముల నతిక్రమించి యాషాఢశుద్ధ ఏకాదశి మొదలుకొని కార్తీకశుద్ధ ఏకాదశి పర్యంతము చాతుర్మాస్య వ్రతమును విధ్యుక్తముగా నాచరించి పరమేశ్వరుని నామముల స్మరించుచు వానిప్రబోధము కొఱకు స్తుతిపాఠముల జదువుచుందురనుట పురాణ ప్రసిద్ధము.

శ్లో॥ శయ్యాంముంచత్యహిపతిమయీం మాధవే సోఽపియత్ర
శ్యాపోన్నిత్రశిమరహితః పూర్ణిమాచంద్రశోభః
కాంతాంద్రష్టుంత్వరితహృదయ స్స్వాంపురీంసంప్రయాతుం
తస్మాద్దేశాన్నిరగమదతి ప్రీతిసంసక్తచిత్తః॥

చ॥ హరియహిశయ్యవీఁడిచన, యక్షుఁడు శాపజ కార్శ్యమంత స
త్వరముగ వీఁడి పూర్ణశశి భంగిని శోభిలి కాంతఁ జూడఁగా
ద్వరితమనస్కుఁడై చనిజ పట్టణముంగను వేడ్కతోడఁ దా
గిరిదిగిపోయెఁ బ్రేమమది గ్రేల్లురుకన్ బరమేశు వేడుచున్ ౬౨

అర్థము — మాధవే=విష్ణుమూర్తి, అహిపతిమయీం=శేష వికారంబగు, శయ్యాం = తల్పమును, ముంచతి=విడిచిన వాఁడగుచుండఁగా, సయక్షోపి=ఆయక్షుఁడున్నూ, శాపోన్న...... రహితః, శాప=కుబేరశాపముచేత, ఉన్నత=ప్రశస్తమైన, కృశిమ=కార్శ్యమును, రహితః=విడిచిపెట్టినవాఁడై, పూర్ణిమాచంద్రశోభః = పున్నమచంధ్రుని శోభకలవాఁడై, కాంతాం=భార్యను, దృష్టుం=చూచుటకొఱకు, త్వరితహృదయః=తొందరపడిన మనస్సుగలవాఁడై, అతిప్రీతిసంసక్తచిత్తః= మిక్కిలి ప్రేమతోఁ గూడినమనస్సుగలవాఁడై, స్వాంపురీం = తనపట్టణమునుగూర్చి, సంప్రయాతుం = వెళ్లుటకొఱకు, తస్మాత్ దేశాత్ = ఆచిత్రకూటపర్వతమునుండి, నిరగమత్=వెళ్లెను.

తా — విష్ణుమూర్తి నిద్రమేల్కొంచినతోడనే ఆయక్షుఁడు శాపమువలనైన దుఃఖములను విడిచి రాకాచంద్రునివలె వెలుఁగుచు, భార్యనుజూచుతొందరతో నా చిత్రకూటమును వదలి తనపట్టణమునకు సత్వరంబుగ జనియె.

శ్లో॥ మధ్యేవైమానికమథపథః ప్రేత్యయక్షేశభృత్యం
తద్విజ్ఞాతస్స్వయమవతిశుభో దంతనిష్ఠూతఖేదః
శాపోన్ముక్తస్తవసహచరస్త్వద్విదృక్షావశాత్స్వ
వాయాతీతిప్రవదతుభవా నిత్యవోచద్రసాత్సః॥

చ॥ మారుతమార్గమందున విమానముపైఁ జనుదెంచుయక్షరా
టూరిమిభృత్యుఁ గాంచి తనకోమలిసౌఖ్యపువార్తవీనులన్
జేరఁగ వీతఖేదుఁడయి, చెప్పఁగఁ బుచ్చెను నీదుభర్తకున్
దీరెను శాపమియ్యెడల, నిన్నుఁగనుంగొనునంచు వానిచేన్॥ ౬౩

అర్థము—అనఁ=తరువాతను, పథః=మార్గముయొక్క, మధ్యే=మధ్యమందు, వైమానికం=విమానముచే సంచరించుచున్న, యక్షేశభృత్యం=ఒకకుబేరభటుని, ప్రేక్ష్య=చూచి, దన్విజ్ఞా......ఖేదః, స్వయువతి=తనభార్యయొక్క, శుభోదంత=క్షేమవృత్తాంతముచేత, నిర్ధూతఖేదః=నిర్విచారుడై, తనసహచరః= నీప్రియుడు, శాపోన్ముక్తః=శాపమునుండి విడువబడినవాడై, త్వద్దిదృక్షావశాత్మైన=నిన్నుచూడవలెనని మనస్సుకలవాడైయే, ఆయాతి = వచ్చుచున్నాడు, ఇతి = ఈలాగునని, భవాన్ప్రవదతు = నీవుచెప్పుమా, ఇతి = ఇటు, సః = ఆయక్షుడు, రసాత్ = సంతోషముతో, అవోచత్ = చెప్పెను.

తా—ఈ విధముగా వెళ్ళుచూ, మార్గమధ్యమందలకనుండి వచ్చుచుండిన యొకకుబేర భటునిఁజూచి, తనభార్య క్షేమవృత్తాంతమునువిని మిగులసంతోషించినవాడై, విమానమువలన శీఘ్రముగవెళ్ళఁగలవుగావున, నీప్రియుడు శాపావధిగడచుటచే నిన్నుజూచుటకు వచ్చుచున్నాడని యాయక్షతో జెప్పుమాయని సంతోషముతోఁ బలికెను.

శ్లో॥ తంవీక్ష్యాయంసపదిముదితో వారివాహావలోకా
త్కేకీవాలంద్రుతతరగతి స్తామువాచప్రవృత్తిం
పుష్పానేకాగమనవశతస్సద్వనీవాభిపూర్ణ
శ్రీసంసక్తాసమభవదసౌ విహ్వాలాసమ్మదేన॥

చ॥ వానినిఁజూచిఖేచరుఁడు, వారిదుఁగాంచిననెమ్మివోలెదా
మానసమందుఁబొంగుచు, విమానముపైజనివానివార్తయా
మానినితోడఁజెప్ప మధుమాససమాగమసద్వనీపరిభా
నూన విలాససంపద, విసూత్నవికాసమునొందెముఖ్యయుఁ॥ ౭౨

అర్థము—అయం = ఈవైమానికుడు, తం = ఆయక్షుని, వీక్ష్య = చూచి, వారివాహావలోకాత్ = మేఘదర్శనమువలన, కేకీవ = నెమలివలెనే, ముదితః = సంతోషించినవాడై, అలం = మిక్కిలి, ద్రుతతరగతిః = శీఘ్రగమనముకలవాడై, ప్రవృత్తిం = ఆవృత్తాంతమును, తాం = ఆయక్షకాంతనుగూర్చి, ఉవాచ = చెప్పెను.

అసౌ = ఈయక్షపత్ని సమ్మదేన = సంతోషముచేత, విహ్వలా = సంభ్రమము జెందినదై. పుష్పా నేహా = వసంతకాలముయొక్క, ఆగమనవశతః = ప్రాప్తివలన, సద్వనీవ = వనమువలె, అభిపూర్ణశ్రీసంసక్తా = పరిపూర్ణమైన శోభకలది, సమభవత్ = ఆయెను.

తా—అప్పై మానికుడు తనస్నేహితుడైన యక్షునిజూచి మేఘదర్శనమునను ప్పొంగు నెమలివలెనే మిగుల సంతసించినవాడై శీఘ్రముగాబోయి యక్షాగమనమును వానిప్రియురాలి కెఱింగించెను, ఆమెయు వసంతాగమమున నూతన శోభవహించు వనలక్ష్మివలె పూర్ణమైన శోభకలదై మిక్కిలి సంతోషించె.

శ్లో॥ భర్తాగచ్ఛేదితిసరభసా సంయమత్యాగలోలా
శ్రీదేవీసమ్మదకృతికృతే పూజనాయైవసాధూన్
ఆప్తైరర్హైరతివినయమాహ్వా పయత్తేపిసన్త
శ్శ్రుత్వాగర్జామివవినన్నృతు ర్నీలకంఠాఇవాలం॥

చ॥ పెనిమిటివచ్చుచుండెనని భృత్యుఁడుసెప్పఁగనాలకించి దా
మునుపచరించుచున్నవ్రతముఁ బూర్తినొనర్పఁగనెంచి దేవికిన్
మనమలరంగసాధుజనమండలిఁబూజకుఁబిల్వఁపంపఁగా
ఘనుగనినట్టినెమ్మివలెఁ గౌతుకమందెనులోకమాపురిన్॥ ౬౫

అర్థము—భర్తా=ప్రియుడు, ఆగచ్ఛేదితి=రాగలడని, సరభసా=తొందరగలదై, సంయమత్యాగలోలా, సంయమ=పూజానియమమునను, త్యాగ=విడిచిపెట్టుటయందు, లోలా=ఆసక్తికలదై, శ్రీదేవీసమ్మదకృతికృతే=పరదేవతయొక్క సంతోషముకొరకు, పూజనాయైవ=పూజించుటకే, సాధూన్=పెద్దలను, అర్హైః=తగినటువంటి, ఆప్తైః=బంధువులచే అతివినయం=మిక్కిలియడకువతో, ఆహ్వాపయత్=పిలిపించెను. తేపిసంతః=ఆసజ్జనులున్నూ, నీలకంఠాః=నెమళ్ళు, గర్జామివ=మేఘధ్వనినివలెనే, శ్రుత్వా=ఆవృత్తాంతమునువిని, అలం=మిక్కిలి, వినన్నృతుదిః=ఆనందముచే నాట్యముచేసినవారువలె నుండిరి.

తా—ఆయక్షాంగన తనభర్తవచ్చుచున్నాడని విని యంతకుమున్నాచరించుచున్న పరదేవతా పూజాదీక్షను సమాప్తినొందింపఁదలఁచి దేవీప్రీతికొరకు భోజనాదుల నిమిత్తమై యచ్చటి సత్పురుషులను వినయవిశేషయుక్తురాలై యాప్తులచే పిలిపించెను. అప్పుడావార్తనువిని యాజనులు ఘనాగమంబునం దాండవమాడు నెమళ్ళవలె మిక్కిలి సంతోషముతో నుప్పొంగిరి. ఇదివరలో నీయక్షాంగన ప్రోషితభర్తృకగను నీసమయమున సమాగచ్ఛత్పతికగనలంకారశాస్త్రజ్ఞులచే పరిగణింపఁబడును.

శ్లో॥ తస్మిన్నేవ ప్రకృతసమయే సర్వవస్తుప్రశస్తి
వ్యాప్తే గేహే సకలసుజనే తత్తదర్చాప్రవృత్తే
గేహిన్యాంచ ప్రకృతకృతిషు వ్యాపృతాయాం సయక్షః
ప్రాప్తః శ్రీదేవ్యధిగతవరప్రీత సౌభాగ్యపుంజః॥

చ॥ వలయుపదార్థజాలములు భాసిలు గేహములోన సజ్జనా
వళినియమంబుమీఁదఁదగు పట్లనొనర్చుపూజభక్తిమై
సలుపుచునుండనాసతియు, శాంకరిఁగొల్చుచుండఁదత్తపో
ఫలపరిపాకపుంజమన వచ్చెనుగుహ్యకుఁడింటికాతఱిన్ ౬౬

అర్థము—తస్మిన్ ప్రకృతసమయఏవ=ఆసమయానుకూలముగ, సర్వవస్తుప్రశస్తివ్యాప్తే=సమస్తపదార్థములచేతనునిండినట్టి, గేహే=గృహమందు, సకలసుజనే=సమస్తులైన సత్పురుషులు, తత్తదర్చాప్రవృత్తే=ఆయాపూజలయందు ప్రవర్తించినవారుకాగ గేహిన్యాంచ=యక్షాంగనయు, ప్రకృతకృతిషు=ప్రస్తుతవ్యాపారములయందు; వ్యాపృతాయాం=ప్రవర్తించియుండగా, శ్రీదేవ్యధిగత వరప్రీతసౌభాగ్యపుంజః, శ్రీదేవి=ఆపరదేవతవలన, అధిగత=పొందబడిన, వర=వరముచేత, ప్రీత=కూర్పబడిన, సౌభాగ్యపుంజః=అదృష్టసమూహమాయన్నట్లు, సయక్షః=ఆయక్షుడు, ప్రాప్తః=వచ్చెను.

తా—ఆదినముననే బ్రాహ్మణ భోజనాదికమునకు వలయు సమస్తపదార్థంబులచే తులతూగుచుండు నాగృహమందు, బ్రాహ్మణోత్తములు నియమత్యాగకాలో

చిత హోమాదికంబుల నెరవేర్చుచుండగా, నాయక్షియు నాయాపూజావ్యాపార ముల పరవశచిత్తయైయుండ, పూజాదికముచే ప్రసన్నురాలైన శ్రీదేవీవరప్రభావ సంజనితఫలోదయమాయను నట్లాయక్షుడును గృహంబునేరె.

శ్లో॥ పశ్చాదేషా ప్రణయినిమహాగంధతైలావసేకా
దున్మృష్టాంగేమహితపయసా కల్పితస్నానశుద్ధే
స్నాతాదివ్యాంబరవరధరా క్లృప్తనానావిభూషా
వల్లీవాభాన్నిబిడకుసుమాసక్తతారేవరాత్రిః॥

చ॥ పరిమళతైలమంటుకొని పావనవారివిదోఁగినవ్యమౌ
వరవసనంబుగట్టితనభర్తను జూచి యుయక్షిస్నానమూ
దరమునఁ జేసివస్త్రములఁ దాల్చినగన్గొనరిక్కలన్విభా
వరివలెఁబుష్పసంతతిని వల్లివలెన్ గనుపట్టెశోభచేన్॥ ౬౭

అర్థము—పశ్చాత్=అనంతరమందు, ప్రిణయిని=భర్త, మహాగంధతైలావసేకాత్, మహాగంధ=మంచిపరిమళముగల, తైల=నూనెయొక్క అవసేకాత్=పూయుటవలన, ఉన్మృష్టాంగే=శుభ్రమైన శరీరముగలవాడై, మహితపయసా=శుద్ధోదకముచేత, కల్పితస్నానశుద్ధే కల్పిత=చేయబడిన, స్నాన=స్నానముచేత, శుద్ధే=పరిశుభ్రుడగుచుండగా, ఏషా=ఈయక్షకాంత, స్నాతా=స్నానముచేసినదై, దివ్యాంబరధరా=మేలైనబట్టలుధరించి, క్లృప్తనానావిభూషా=అమర్చుకొనిన యనేకములగు నగలుకలదై, నిబిడకుసుమా=విశేషము పుష్పములుగల వల్లీవ=తీగెవలెను, సక్తతారా=నక్షత్రములుగల, రాత్రిరివ=రాత్రివలెను ఆభాత్=ప్రకాశించెను.

తా—యక్షుడు గృహమున కరుదేరగా సుగంధతైలముచే నభ్యంగనముగావించి యనంతరమాయక్షాంగనయు స్నానంబుజేసి పరిశుభ్రురాలై దివ్యాంబరముల ధరించి, యాభరణంబుల నలంకరించు కొనుటచే, పుష్పించిన తీగెవలెనూ, నక్షత్రయుక్తమైన రాత్రివలెను ప్రకాశించెను.

శ్లో॥ జాతేసాకేపరముపగతాన్భూరిసాధూన్సుగంధై
రామోదాఢ్యైర్వివిధకుసుమ స్రగ్భిరగ్ర్యాంబరైశ్చ

రత్నవ్రాతైర్ద్రవిణనికరైః కామధేనూపమా సా
కార్షీత్సర్వానపి చ ముదితాన్ దేవతాబుద్ధిసక్తా॥

చ॥ సురగవిఁబోలు యత్తుసతి, సుష్టుగఁ బాకముగాఁగ నింటికిన్
సరగున వచ్చు సాధుజన సంతతి వేల్పులుగాఁ దలంచి సా
దరమున భోజనమ్మిడి ముదంబుగ వారికి దివ్య చందనాం
బర కుసుమ స్రజ ద్రవిణ వారక మొసంగెను భక్తి నిష్ఠగాన్॥ ౨౮

అర్థము—పాకే=వంటకము, పరం=సుష్టుగా, జాతే=అయినదగుచుండగా ఉపగతాన్=వచ్చిన, సర్వానపి=సమస్తులైనట్టి, భూరిసాధూన్=పెద్దలను, కామధేనూపమా=కామధేనుతో సమానురాలైన, సా=ఆయత్తుకాంత, దేవతాబుద్ధిసక్తా=దేవతలను బుద్ధితోఁ గూడినదై, ఆమోదాఢ్యైః=పరిమళముతోఁ గూడిన, సుగంధైః=మంచిగంధములచేతను వివిధ=అనేకములైన, కుసుమస్రగ్భిః=పూలదండలచేతను, అర్హాంబరైశ్చ=యోగ్యమగు వస్త్రములచేతను, రత్నవ్రాతైః=రత్నసమూహములచేతను, ద్రవిణనికరైః=ద్రవ్యసమూహములచేతను, ముదితాన్=సంతోషించినవారినిగా, అకార్షీత్—చేసెను.

తా—వంటయైనతర్వాత కామధేనువుతో సమానురాలైన నాయత్తుకాంగన వచ్చిన పెద్దలనందఱిని కస్తూర్యాదులచే మిళితమగు చందనములచేతను, అనేకవిధములగు పుష్పమాలికలతోడను. అర్హాంబరములచేతను, రత్నసమూహములచేతను దేవతాబుద్ధితో వారినిపూజించె.

శ్లో॥ సా సంశుద్ధాంబరధరా సౌరభేయీఘృతాక్తై
ర్దీపైస్సజ్యోతిషమివ దివం మేదినీం స్వాకృతిం తాం
కుర్వాణాలం మహితతులసీ మంటపే రత్నక్లప్తే
సంపూజ్య శ్రీవరతనుధియా సర్వచర్యావదోఘాన్॥

ఉ॥ ఆసతి శుభ్రవస్త్రధరయై తులసీవనరత్నమంటపా
భ్యాసమునందు గోఘృతమయంబులు దివ్వెలు పెక్కు పెట్టఁగా

భాసిలభూమిరిక్కలనభంబునుబోలెపరాంబికామహీ
దోసిలియొగ్గిపండితులతోషమునొందఁగఁబూజసల్పెఁ॥ ౬౯

అర్థము—సా=ఆయక్షి, శుద్ధాంబరవరధరా=పరిశుభ్రములైన వస్త్రములధరించి సౌరభేయీఘృతాక్తైః=ఆవునేతిచే వెలిగింపఁబడిన, ప్రదీపైః=దీపములచేత, దివం=ఆకాశమును, సజ్యోతిషమివ=నక్షత్రములతోకూడిన దానివలెను, తాం మేదినీం=ఆభూమిని, స్వాకృతిం=మంచిరూపము కలదానివలెను, కుర్వాణా=చేయుచున్నదై, రత్నసంక్లృప్తే=రత్నఖచితమైనట్టియు, అలంకృతే=అలంకరింపబడిన, తులసీమంటపే=తులసివృక్షముల మంటపమందు, సర్వావదోఘాన్=పండితసమూహమును, సంపూజ్య=గౌరవించి, శ్రీవరతనుశ్రియా=పరదేవతా స్వరూపబుద్ధితో ఆనర్చ=పూజించెను.

తా—అంతట నాయక్షాంగన శుభ్రవస్త్రధారిణియై, యావునేతిదీపముల, రత్నాలంకృతంబగు తులసీమంటపమందమర్చి పరదేవతాబుద్ధితో పండితుల నప్పట పూజించెను. కార్తికద్వాదశికి విష్ణుమూర్తి క్షీరాబ్ధినుండి బృందావనజన్మంబగు తులసీ సన్నిధానంబున కేతెంచునుగాన నాదినమున తులసీమంటపమున నామలకఫలంబుల గోఘృతంబుచే దివ్వెలనుంచి, దానంబొసంగిన, నక్షత్రలోకము చేరుదురని పురాణ ప్రసిద్ధముగాన భక్తినమ్రురాలగు నాయక్షియిట్లొనర్చె.

శ్లో॥ ఏతద్భర్తృద్రవిణభరతస్తాని తాని ప్రశస్తా
న్యాదేయున్యాభరణకరణాన్యశ్రిమంచిశమోఽభూత్
కార్యంతత్త్రద్వతనుమహితో ద్యాపనం చేత తేషా
మామోదోద్యత్ప్రణయవచనాన్యాబభూవుస్సమంతాత్ ॥

గీ॥ యక్షుఁడొసఁగినధనముల, నందిబుధులు
శ్రేష్ఠమైనట్టిభూషలు చేకొనంగ
దగనవీకఁజాలుసద్ర్వతో, ద్యాపనంబు
సలుపుఁడనుచును శ్రీమవా, క్సరణీసనిరి॥ ౭౦

అర్థము — శితత్=ఈయక్షునిచేతను, దత్త=ఇవ్వబడిన, దృవిణభరతః=ద్రవ్యాతిశయమువలన, తానితాని=ఆయా, ప్రశస్తాని=శ్రేష్ఠములగు, ఆభరణకరణాని=అలంకారసామగ్రిలు, ఆదేయాని=గ్రహింపతగినవి, అశ్రమం=సుఖముగా, విశ్రమః=విశ్రాంతి, అభూత్=అయెను. తత్త......ద్యాపనం, తత్తత్=ఆయా, వ్రత=వ్రతములయొక్క, సుమహిత=శ్రేష్ఠమైన ,ఉద్యాపనం=సమాప్తికర్మవిశేషమును, కార్యం=చేయతగినది. ఇతి=ఈప్రకారము, తేషాం=ఆబ్రాహ్మణులయొక్క, ఆమోదోద్యత్ప్రణయవచనాని, ఆమోద=సంతోషముచేత, ఉద్యత్=ప్రకాశించుచున్న, ప్రణయవచనాని=స్నేహవాక్యములు, సమన్తాత్=అంతటను, ఆబభూవుః=వ్యాపించినవి.

తా — ఈయక్షుడు సత్కరించిన ద్రవ్యముచేనాయాయాభరణములకు గావలసిన రత్నాదుల సంపాదింపవచ్చుననియు, సుఖవిశ్రాంతి గలిగెననియు, తాము ప్రారంభించిన వ్రతములకుద్యాపనంబు జేసికొనవచ్చుననియు, నాబ్రాహ్మణులు పలువిధముల సంతోషవాక్యములను పలికిరి.

శ్లో॥ అన్నైర్నానాఫలరసహితై రద్భుతాస్వాదరూపై
ర్నానాభక్ష్యైరతిరసభరై స్సాధుసంభుక్తశిష్టైః
తాదృక్పత్నీకరకలనతస్సంభృతైస్వాదభారై
ర్భుక్త్వాప్రీతింసమగమదసౌ నిర్జరాధీశమాన్యః॥

చ॥ ఫలరసమిశ్రితంబువృదు భక్ష్యమనోహరమార్యభుక్తమై
లలితరసప్రపూరశుభ లక్షణలక్షితమైనయన్నముగ్
వలపులుగ్రుమ్మరించుతనభార్యస్వహస్తముచేనొసంగమి
క్కిలిచవులుప్పతిల్లమదిఁగ్రోల్లురకర్ణ భుజియించెప్రీతిమై॥ ౭౧

అర్థము — నిర్జరాధీశమాన్యః=ఇంద్రపూజ్యుడైన, అసౌ=ఈయక్షుడు, నానాఫలరసహితైః=అనేకములగు ఫలరసముతోకూడినట్టియు అద్భుతాస్వాదరూపైః=వింతలైనరుచులు గలిగినట్టియు, నానాభక్ష్యైః=అనేకపిండివంటలచేతను, అతిరసభరైః=మిక్కిలిరసవంతములైనట్టియు, సాధుసంభుక్తశిష్టైః=బ్రాహ్మణభో

జనశేషములైనట్టియు అన్నైః=అన్నములచేతను, తాదృక్......కలశతః, తాదృక్=అట్టిపతివ్రతయగు, పత్న్యా=భార్యయొక్క, కరకలనతః=హస్తసంసర్గమువలన సంభృత=సంపాదింపబడిన, ఆస్వాదభారైః=రుచ్యతిశయములతో, భుక్త్వా=భుజించి, ప్రీతిం=సంతోషమును, సమగమత్=పొందెను.

తా—అనేకములైన ఫలరసములచె రుచ్యములై, క్రొత్తచవులనొప్పుచున్నట్టియు, నానాభక్ష్యములతో గూడినట్టియు, మిక్కిలి రసవంతములైన అన్నములను, బ్రాహ్మణ భోజనానంతరమున, భార్యతనకు స్వయముగా నొసంగుటంజేసి మిక్కిలి రుచులూరుచు భుజించి యాయక్షుడు సంతోషమును జెందెను.

శ్లో॥ భర్త్రాసత్రాసమభిమతమాస్వాద్యతత్తత్పదార్థాన్
విశ్లేషే యేమనసివిహితాః ప్రక్రమాభోగపాళేః
తాంస్తానన్యానపి కుముదినీబంధుభానూంశ్చకోరీ
వాసంకోచం సమనుభవతిస్మాథయక్షీసతీడ్యా॥

మ॥ పతితోఁగూడి యభీష్టవస్తువులనాస్వాదించిసంతృప్తిగాఁ
బతివిశ్లేషమునన్మనోభవములై వర్ధిల్లువాంఛాళినా
సతియక్షేశ్వరినిర్విశంకముగనా, చంద్రాతపంబున్ జకో
రితమిగోరినయట్లుగోరెనుమదిన్ రేకెత్తసంతోషమున్॥ ౭౨

అర్థము—అథ=అనంతరము, సతీడ్యా=పతివ్రతలచేస్తుతింపబడిన, యక్షీ=యక్షాంగన, భర్త్రాసత్రా=భర్తతోకూడా, సమభిమతం=ఇష్టమువచ్చినట్లు, తత్తత్పదార్థాన్=ఆయాపదార్థములను, ఆస్వాద్య=భుజించి, విశ్లేషే=వియోగకాలమందు, మనసి=మనస్సునందు, భోగపాళేః=అనుభవపరంపరలయొక్క, యేప్రక్రమాః=విరీతులు, విహితాః=తలంపఁబడినవో, తాంస్తాన్=ఆయారీతులను, అన్యానపి=ఇంకనితరములనున్నూ, కుముదినీబంధుభానూన్=చంద్రకిరణములను, చకోరీవ=చకోరాంగనవలె, అసంకోచం=నిశ్శంకముగ, సమనుభవతిస్మ=అనుభవించినదాయెను.

తా—తరువాత నాయక్షాంగన, తనభర్తతోగూడ నాయాపదార్థముల యథేచ్ఛగ భుజించి, విరహదశయందు వారన్యోన్యమూహించుకొనిన నాయాసంభోగ సమయ వ్యాపారముల, ఆలింగనాదులనుటు, చకోరాంగన తనకు జీవనాధారంబగు చంద్రకిరణంబులవలె నసంకోచంబుగ నాప్యాయతతో ననుభవించె, చకోరపక్షులు వెన్నెలమేసి బ్రతుకుగాంచునని ప్రసిద్ధి.

"విశ్లేషే మనసివిహితాః" అనునది కాళిదాసోత్తరమేఘంబున "పశ్చాదావాం విరహగళితంతంతమాత్మాభిలాషం నిర్వేక్ష్యావః పరిణతశరచ్చంద్రికా సుక్షపాసు" అనుయక్షవాక్యార్థసిద్ధి సమకూరినట్లు తెలియజేయుచున్నది.

శ్లో॥ పరశ్వాస్స్వం ద్రష్టుంసముపగతమేతం స్వవిహితా
పదస్సమ్ముక్తంతంపరముదగధీశః ప్రణయతః
సమాలింగ్య ప్రేమ్ణా మణిమహితపీఠే పరిజన
ప్రణీతేసంవేశ్య ప్రియవచనమూచే సఖిధియా॥

ఉ॥ మూడవవాఁడు యక్షుఁడు, ప్రభుండగుకిన్నరనాథుభక్తిచే
జూడఁగఁబోవయక్షుపవిశుద్ధమనస్కునిఁ, శాపముక్తునిన్
వేడుకఁ గౌగలించుకొనిపీఠమునిచ్చిప్రియోక్తులిమ్ముగా
నాడెను బ్రేమసూప్రణయాత్మతనాదరభావపద్ధతిన్॥ ౭౩

అర్థము—ఉదగధీశః=కుబేరుడు, పరశ్వాః=మూడవనాడు, స్వం=తనను, అనగాకుబేరుని, ద్రష్టుం=చూచుటకు, సముపగతం=వచ్చినట్టియు, స్వవిహితాపదః=తానిచ్చిన శాపమునుండి, పరం=మిక్కిలి, సమ్ముక్త=విడువబడినట్టియు, ఏతం=ఈయక్షుని, ప్రణయతః=స్నేహముతో సమాలింగ్య=కౌగలించుకొని, పరిజనప్రణీతే = భటులచే తేబడిన, మణిమహితపీఠే = రత్నపీఠమందు, ప్రేమ్ణా = ప్రేమతో, సంవేశ్య = కూర్చుండబెట్టి, సఖిధియా = సహచరబుద్ధితో, ప్రియవచనం = ప్రియమైనవాక్కును, ఊచే = పలికెను.

తా—యక్షుడు తానువచ్చిన మూడవనాడు కుబేరదర్శనార్థమై జనగా నాకుబేరుడు శాపమునుండి విడువబడినవానిని కౌగిలించుకొని రత్నపీఠమందు కూర్చుండ

బెట్టి తనకుపరిజనుండైననూ ప్రేమాతిశయంబున సఖునిగాభావించి గౌరవపూర్వకముగ ప్రసంగించెను. ఇందువలన ధర్మయుక్తులైన ప్రభువు లపరాధులయెడ కినుకవహించి శిక్షయొనర్చినను, దీర్ఘకోపులుగాక పశ్చాత్తప్తులయినయెడ, పరిజనులయందైన గౌరవభావముంచి సమయానుకూలముగ సన్మానించుచు వారియౌదార్యమున ప్రకటింతురనుట ప్రసిద్ధమగుచున్నది.

శ్లో॥ జిత్వాహృషీకనికరం నిశినీరజాత
సందోహమిందురివ కామవశాశయోఽపి
ధర్మేరతస్సమభవో భవభీతచిత్తో
జాయాపితేపరశివ ప్రమదార్పితాత్మా॥

చ॥ రాతిరినీరజాతనికిరంబులఁ జందురుఁడుపోలినింద్రియ
వ్రాతమునొంచితీవు, మునుపంచశరార్దితమానసుండవై
భీతిజనింపఁబుట్టువనవేమతిధర్మమునందుజిక్కఁగా
నీతరుణీలలామయును, నెమ్మదిశ్రీసతిసేవఁజేసెడిన్॥ 24

అర్థము—ఇందుః = చంద్రుడు, నిశి = రాత్రియందు, నీరజాతసందోహమివ = పద్మసమూహమువలె, హృషీకనికరం = ఇంద్రియసమూహమును, కామవశాశయోపి = మన్మథాధీనుడవైనప్పటికి, జిత్వా = ఒయిచి, భవభీతచిత్తః, భవ = పునర్జన్మవలన, భీత = జడిసిన, చిత్తః మనస్సుకలవాడవై, ధర్మే = ధర్మమందు, రతః = ఆసక్తుడవు, సమభవః = అయితివి, తేజాయాపి = నీభార్యయున్నూ, పరశివప్రమదా=అపరదేవతయందు, అర్పిత=ఉంచబడిన, ఆత్మా=మనస్సుకలదై, ఆసీత్=ఉండెను.

తా—మున్ను కామవశుడవై, నియతకార్యముల నెరవేర్పకుండుటచే, క్షితుడవయ్యెను, వియోగసమయంబున పాపభీతిచే ధర్మరతుండవై, పగలత్యంతవికాసముజెందియున్న పద్మములను రాత్రిచంద్రుడు ముకుళింపఁజేసినట్లు, ప్రకృతికిలోనై యథేచ్ఛగ కామానుషంగంబులగు నింద్రియములనిగ్రహించి కృతార్థుండవైతివి.

నీసతియు సతీధర్మావలంబ్యురాలై సకలదేవతాధ్యానామోద పరవశాత్మయై కాలంబుగడపి కీర్తినిగాంచె.

ఇట్లీతని ప్రసంగమువలన, మేఘసందేశమున ప్రథమశ్లోకమమున "కాంతావిరహగురుణా స్వాధికారాత్ప్రమత్తః" యని చెప్పుటవలన నీశాపమీయక్షుడు మోహవశుడై భార్యాసంగంబు విడువనొల్లకుంటచే గలిగెననుట స్పష్టీకృతంబగుచున్నది. కావుననియ్యది పద్మపురాణాంతర్గతమగు నొకకథను తలపించుచున్నది. పూర్వమొకప్పుడు ధననాథు డీశ్వరపూజాతత్పరుండై సేవకుడైననొక యక్షునిపుష్పంబులకైబనుప నాతండు కామావేశచిత్తుండగుట ప్రియాసంగమ వ్యాపారంబున మైమఱచి స్వామికార్యంబు తడవుసేసి, పూజాకాలమతిక్రమింప బుష్పంబులంగొనిచన నాయక్షేశుడీతని వృత్తాంతమారసి, తనపూజాభంగంబు కావించుటకు కారణంబు వీనిమోహాతిశయంబుగాన, నదిశమింప నొకవత్సరంబుబట్టి మోహాస్పదంబగు భార్యనెడబాయు నటుల శాపంబొసంగెనని చెప్పఁబడియున్నది.

శ్లో॥ అన్యోన్యప్రణయభరేణచక్రవాక
ద్వంద్వస్యేవహియువయోస్సదాశయేన
సంహృష్టోభవమసికాంతనిత్యధర్మా
జానేహంతవకిమభీప్సితంవదాద్య॥

గీ॥ జక్కవలదోయివలెపరస్పరముమీరు
ప్రేమగలిగియువిరహంపు వేళలందు
గడపినారలుసద్వృత్తి గానసంత
సించినాఁడనుమీకోర్కె జెప్పుమిపుడు॥ ౭౫

అర్థము—అన్యోన్య=ఒండొరులయందలి, ప్రణయభరేణ=స్నేహాతిశయముచేత, చక్రవాకద్వంద్వస్యేవ=చక్రవాకమిథునమునకువలెనే, యువయోః=మీయొక్క, సదాశయేన=సదభిప్రాయముచేతనే, సంహృష్టః=సంతోషించినవాఁడను, అభవం=అయితిని, కాంత=యోగ్యమైన, నిత్యధర్మా=నిత్యమైనధర్మముకలవాఁడవు, అసి=అయితివి, ఇతి=ఈలాగునని, జానే=నేనెఱుంగుదును, తవఈప్సితం=నీకోరిక, కిం=ఏమి, అద్య=ఇప్పుడు, వద=చెప్పుమా.

తా—మోహాతిశయంబున వియోగమందును, పరాంగనా సంగబుద్ధియు, పరపురుషాభిలాషయు లేక, చక్రవాక మిథునమువలె నన్యోన్య ప్రేమగలిగి కష్టకాలము గడపిన మీరిద్దఱి యోగ్యతను సంతసించితిని. కావున మీయభీప్సితము నెరవేర్చెద, నెద్దియో చెల్పుము.

శ్లో॥ ఉదితస్త్వితి తేనసపరితోషాదావృతచిత్తస్సపునరేవ మేనమూచే
అనుజీవిని యంతృతా నృపాణాముచితా దేవసహస్వ మేపరాధం॥

గీ॥ పలుకనిట్లుకుబేరుఁడు స్వాంతమందు
యక్షుఁడానందమునమున్గి యనియెమఱల
నృపులకనుజీవివర్గంబు నియతికగును
తప్పుక్షమియింపుమో దేవ ధన్యచరిత॥ ౭౬

అర్థము—తేన=ఆకుబేరునిచే, ఇతి=ఈప్రకారము, ఉదితస్తు=చెప్పబడినవాడగుచునే,సః=ఆయక్షుఁడు,పరితోషాదావృతచిత్తః=సంతసించినమనస్సుకలవాఁడై, ఏనం=ఈకుబేరునిగూర్చి, ఏవం=ఈప్రకారము, పునఃఊచే=జబాబుచెప్పెను. నృపాణాం=ప్రభువులకు, అనుజీవిని=భృత్యులయందు, నియంతృతా=అధికారము, ఉచితా=తగినది. దేవ=ఓప్రభువా, మే=నాయొక్క, అపరాధం=తప్పును, సహస్వ=క్షమింపుమా.

తా—కుబేరుడిట్లు చెప్పగా నాయక్షుడు సంతోషించినవాఁడై, ప్రభువులకు భృత్యులయందు సర్వాధికారముగలదు కావున నాతప్పుక్షమించుటయే నాకువరంబొసగుటయనిచెప్పె.

శ్లో॥ తవచరణాంబుజానుసరణం శరణం భవతాత్సధామమ
త్వయిసదయే సతుస్తమపి మేకరకేతనకల్పకంనకిం
ఇతివినయేనవక్తరిపరంద్విగుణీకృతకారుణీభర
స్తమిదముపాచవాచమధరీకృతసౌధ[illegible]

చ॥ తావకపాదసేవయెహితంబొవరించుతమాకుసర్వదా
దేవభవద్దయామహిమ, దీనునిహస్తమెలోకపంక్తికిఁ
దావలమౌనుగాదె, యనఁదద్దయుఁబ్రేముడియత్తుఁజూచి సం
భావనఁజేసివాక్సుధలవారిగఁబాఱఁగఁజేసివానిపై॥ ౭౭

అర్థము—తవ=నీయొక్క, చరణాంబుజానుసరణం=పాదపద్మసేవయే, శరణం=రక్షణము, మమ=నాకు, సదా=ఎల్లప్పుడు, భవతాత్=అగుగాక, త్వయి=నీవు, సదయే=దయగలవాడవగుచుండగా, సమస్తమపి=సర్వమును, మే=నాకు, కరకేతనకల్పకం=చేతియందలిధ్వజమువంటిది, నకిం=కాదా, ఇతి=ఈప్రకారము, వినయేన=వినయముచేత, వక్తరి = ఆయక్షుడు చెప్పిన వాడగుచుండగా, పరం=మిక్కిలి, ద్విగుణీకృతకారుణీభరః, ద్విగుణీకృత=రెట్టింపబడిన, కారుణీభరః=దయాతిశయముగలవాడై, ఇదం=ఈప్రకారముగా, అధరీ......ధురీం, అధరీకృత=తిరస్కరింపబడిన, సౌధర్ఝరీ=అమృతప్రవాహముయొక్క, రమా=సంపత్తుయొక్క, ధురీం=భారముకలిగినట్టి, వాచం=వాక్కును, ఉవాచ=పలికెను.

తా—నీపాదపద్మములే నాకురక్షకమగుగాక, మీయనుగ్రహము కలదేని సర్వమునాకు వాస్తగతమేకదాయని యిట్లువినయ నమ్రుడగు నాయక్షునిజూచి, మిగులదయకలవాడై యమృతంపు సోనలనీనడించు మాటలచే నిట్లనియె.

శ్లో॥ మదుదంచితదుస్సహార్తిశిక్షా మనుమన్యాత్మనిమామకీనసేవాం
ప్రతికామయసేతతోఽత్రమాభూత్పరతంత్రత్వమితశ్చభృత్యవర్యాం॥

గీ॥ నేనొనంగినదుస్సహ, మైనశిక్ష
ననుభవించియుమఱినా, యాజ్ఞనుండ
దలఁచినాఁడవునీకిఁకఁ, గలుగకుండు
గాతఁబరతంత్రతమీభువి, ఘనగుణాఢ్య॥ ౭౮

అర్థము— మదుదం......శిక్షాం, మత్=నాచేతను, ఉదంచిత=కల్పింపఁబడినట్టి దుస్సహా=సహింపరాని; ఆర్తి=విరహబాధగల, శిక్షాం=శిక్షను, అనుమ

న్య=అంగీకరించి, ఆత్మని=మనస్సునందు, మామకీనసేవాం=నాసేవను, ప్రతి=వై పరీత్యముచే మరల కామయసే=కోరుచున్నావు, తతః=అందువలన, అత్రావి న్యాం=లోకము ఇతఃప్రభృతి=ఇదిమొదలుకొని, పరతంత్రత్వం=భృత్యత్వము, మాభూత్=లేకపోగాక.

తా—నీకుబాధాకరమైనను నేవిధించిన శిక్షననుభవించియును తిరిగి నాసేవ నేగోరుచుండుట నీవినయసౌజన్యాదుల వెల్లడించుచున్నది. కావుననిది మొదలునీకు సేవావృత్తి మూలకమగు పరతంత్రము లేకుండునట్లు వరంబొసంగితి.

శ్లో॥ సఖ్యుర్భావేనైవమేవప్రహృష్టః
కోశాగారాన్మామకీనాద్ధనాని
గృహ్ణన్నిష్టాన్యేవభూయాంసినిత్యం
సాకంప్రేయస్యాత్రివర్గంస్వదస్వ

తే॥ ఇచ్చవచ్చినధనమును॥పుచ్చుకొనుము
నాధనాగారమునని దె॥నాకుహితుఁడఁ
వగుచుఁబ్రియురాలితోఁగూడి॥యనుభవింపుఁ
ధర్మకామార్థములనెల్లఁదనివిదీర॥ ౭౫

అర్థము—సఖ్యుర్భావేన=స్నేహితధర్మముచే, ఏవమేవ=ఈప్రకారముగా నే, ప్రహృష్టః=సంతోషించినవాడవై, మామకీనాత్=నాదైనటువంటి, కోశాగా రాత్=భాండాగారమునుండి, ఇష్టాన్యేవ=ఇష్టమువచ్చినట్టి, భూయాంసి=అనేక ములైనట్టియు, ధనాని=ధనములను, గృహ్ణన్=తీసుకొనుచు, ప్రేయస్యాసాకం= భార్యతోకూడా, త్రివర్గం=ధర్మకామార్థములను, స్వదస్వ=పొందుము.

తా—నాతోనిట్లు స్నేహభావమునేపూని 'సేవకావృత్తివిడిచి యనుట' నాధ నాగారమునుండి నీకిచ్ఛవచ్చిన ధనముంజేకొని యథేచ్ఛగ యనుభవించుచూ నీభా ర్యతోగూడి సుఖములబడయుము.

శ్లో॥ యక్షనాథవచనంనిశమ్యతత్సంప్రహృష్టహృదయోవదత్పున
కోపబీజమివభాతితేదయావాక్యమాకలనతఃకరోమికిం॥

క॥ వినియక్షుండైలబిలుం
డనువాక్యము మోదమంది, యయ్యాదయని
ట్లనుటయుఁగినుక యొయపనే
ననుకొని యెవ్వేమిసేయఁజాలనొకనియో ! ౮౦

అర్థము—తత్=ఆ, యక్షనాథవచనం=కుబేరవాక్యమును, నిశమ్య=విని, సంప్రహృష్టహృదయః=సంతోషించినవాడై, పునరవదత్=తిరిగిపలికెను, ఆకలనతః=విచారింపగా, తే=నీయొక్క, దయావాక్యం=దయచేచెప్పుట, కోపబీజమివ=కోపమేకారణముగాగలదిగ, భాతి=కనుపడుచున్నది. కింకరోమి=ఏమిచేయుదును.

తా—యక్షుడా కుబేరుని వాక్యమువిని. యప్పుడైన నాకిట్టిస్వాతంత్ర్యము కల్పించుట మొదలుగాగల వరంబులొసగుట నాగ్రహముచేతనేమోయని భయపడుచుంటి నేమిచేయగలనని వినయముతోపలికె.

శ్లో॥ ఇతివదత్యనుజీవినియక్షరాట్ప్రహసితాననఏవజగాదసః
నృపవచఃకరణంహ్యనుజీవినాంసుకృతవత్సుకరమేవచనంసఖే॥

తరల॥ పలుకనిట్టులభృత్యుఁడానర, వాహనుండును. మోమునన్
మొలకలెత్తఁగనవ్వుయక్షుని. మోముగాంచివచించెభృ
త్యులకురాజనిదేశకృత్యమె, యొప్పుపుణ్యమొసంగనే
బలికినట్టులఁజేయుమిత్రమ, వాదమేలను మానుమీ॥ ౮౧

అర్థము—ఇతి=ఈప్రకారము, అనుజీవిని=భృత్యుడు, వదతి=చెప్పినవాడగుచుండగ, సః=ఆ, యక్షరాట్=కుబేరుడు, ప్రహసితానన ఏవ నవ్వుమొగముకలవాడగుచునే, జగాద=పలికెను. అనుజీవినాం=భృత్యులకు, నృపవచఃకరణం=రాజు

జ్ఞచేయుట, సుకృతవత్=పుణ్యకర్మచేయుటవంటిది. గనుక సఖే=స్నేహితుఁడా,
=నాయొక్క, వచః=వాక్యమును, కురు=చేయుము.

తా—ఆయక్షుని మాటలువిని నవ్వుచు, నాకుబేరుడు వానితో భృత్యులు ప్ర
భుల మాటవినుట యుక్తము. నేజెప్పినచొప్పు ప్రవర్తింపుమని పలికె.

ఇతినిగదితమాకర్ణ్యభర్తు
ర్నియమనముత్తమగాత్రతః ప్రగృహ్య
ప్రముదితహృదయః ప్రవిశ్యగేహం
సమవదదాత్మవధూంసమగ్రమేవ

ఇటులఁజెప్పఁగవినుచుయక్షేశునాజ్ఞ
మౌళిధరియించిమోదాబ్ధిమగ్నుఁడగుచు
వేగనిలుసేరిప్రియురాలు, వినఁగఁగిన్న
రేశుపలుకులు, వినుపించె, నిమ్ముగాలుకె గీ

అర్థము—ఇతి=ఈప్రకారము, భర్తుః=కుబేరునియొక్క, నిగదితం=మాటను,
ర్ణ్య=విని, నియమనం=ఆకుబేరాజ్ఞను, ఉత్తమగాత్రతః=శిరస్సునందు, ప్ర
హ్య=గ్రహించి, ప్రముదితహృదయః = సంతోషించిన మనస్సుకలవాడై,
ం=గృహమును, ప్రవిశ్య=ప్రవేశించి, ఆత్మవధూం=తనభార్యనుగూర్చి సమగ్ర
=సంపూర్ణముగ, ఈవృత్తాంతమును, సమవదత్=చెప్పెను.

తా—ఆకుబేరునిపలుకులువిని వానియాజ్ఞతలనిడుకొని, సంతోషముతో నింటి
ు తనభార్యకీ వృత్తాంతముం జెప్పెను.

తద్వాగాకలనాత్పరంముదితయాసఖ్యాసమంధర్మతః
ప్రాతస్స్నానవిధింవిధాయవిధివన్నిధ్యాతదేవతః
త్రైవర్గైవిహితాదరస్సమరుచిస్స్వాత్మానుకూలక్రియాః
ప్రాహిత్యాంచితయోగ్యతావిలసితఃకాంఽనినాయాద్భుతం

శ్రీ॥ య్యనుకులాలకించుటముదాన్వితయైన పడంతిగూడి ప్రాతః
స్నానముఁ జేసి నిత్యములు శాస్త్రవిధిన్ నెరవేర్చి వాక్పతి
ధ్యానముఁ జేయుచున్ త్రివిధ పురుషార్థ సముంచిత కార్యసక్తుఁడై
మానుగఁ గాలమున్ గడిపె మాన్యులు మోదముతోడ మెచ్చఁగన్

అర్థము—తద్వ్యాగాకలనాత్=ఆమాటవినుటవలన, పరం=మిక్కిలి ముదితయా=సంతోషించిన, సఖ్యాసమం=భార్యతోకూడా, ధర్మతః=విధివలన, ప్రాతః స్నానపథిం= ప్రాతస్నానకృత్యములను, విధాయ=నిర్వర్తించి, విధివత్=యథాశాస్త్రముగానిధ్యాతా=ప్రార్థింపఁబడిన, వాగ్దేవతః=సరస్వతికలవాడై, త్రివర్గే=ధర్మార్థకామములయందు, విహితాదరః=మిక్కిలి ఆదరముకలవాడై, సమరుచిః=సమానమైనయాసక్తియుఁగలవాడై, స్వాత్మ ... విలసితః, స్వాత్మ=తనమనస్సునకు, అనుకూల=తగిన, క్రియా=కర్మలయొక్క, సాహిత్యా=కూడికచే, అంచిత=ఒప్పుచున్న, యోగ్యతా=మంచితనముచేత, విలసితః=ప్రకాశించుచున్నవాడై, అద్భుతః=ఆశ్చర్యమగునట్లుగా, కాలం=కాలమును, నినాయ=గడపెను.

తా—అథ ర్తచెప్పిన మాటలనువినిమిగుల సంతసించిన భార్యతోగూడయథాశాస్త్రముగ ప్రాతస్నానాదికృత్యముల దీర్చివాగ్దేవినుపాసించువాడై, ధర్మార్థకామములయందు సమానమగు ఆసక్తితో, తాఁ యనుష్ఠానంబుల కనుగుణ్యంబుగు ప్రవర్తనగలవాడై ఇతరులకాశ్చర్యకరమగు నట్లుకాలక్షేపముజేసెను.

ఇతి శ్రీకోరాడ రామచంద్ర కృత "ఘనవృత్త" నామ్ని మహాకావ్యే

ద్వితీయస్సర్గః

ఇది శ్రీ కోరాడ రామచంద్రకృతము "ఘనవృత్త"
మహాకావ్యంబు రెండవసర్గము.